

Frank Ebsen

Udsat til børneforsorg

Om etablering af familiepleje, børneanstalter og indsats i hjemmet for udsatte børn i Danmark

LUND DISSERTATIONS IN SOCIAL WORK

Lunds universitet

Udsat til børneforsorg

Om etablering af familiepleje, børneanstalter og
indsats i hjemmet for udsatte børn i Danmark

Frank Ebsen

Lund Dissertations in Social Work 45

Forsidens tegning forestiller Det kongelige opforstringshus' segl 1753-1777.

© Frank Ebsen 2012

Tryck: Mediatryck, Lunds universitet, Lund

Utgiven av: Lunds universitet, Socialhögskolan

Box 23, 221 00 Lund

Telefon: 046-222 00 00 (vxl)

www.soch.lu.se

ISSN 1650-3872

ISBN 978-91-89604-52-0

Indhold

FORORD	7
1. EN PERMANENT INDSATS.....	11
INDLEDNING	11
GAMLE TEMAER GÅR IGEN	12
EN GRUNDLOV FOR UDSATTE BØRN OG UNGE.....	12
<i>Love i 1900-tallet.....</i>	<i>12</i>
<i>”Barnets reform” og Lov om forbryderske og forsømte</i>	
<i>børn – fra 2010 til 1905.....</i>	<i>14</i>
<i>Dansk forskning om 1905-loven.....</i>	<i>18</i>
<i>Nordisk forskning love om udsatte børn og unge .....</i>	<i>23</i>
<i>Temaer i forskning om 1905-loven.....</i>	<i>25</i>
AFHANDLINGENS SPØRGSMÅL	26
<i>Læsevejledning.....</i>	<i>28</i>
2. METODOLOGI OG TEORI	31
PERSPEKTIV	31
<i>Analytisk niveau.....</i>	<i>31</i>
<i>Nutid og fortid.....</i>	<i>32</i>
<i>Skiftende forståelser – skiftende fænomener.....</i>	<i>35</i>
KONTINUITET OG BRUD	38
<i>Indledning.....</i>	<i>38</i>
<i>Stiafhængighed.....</i>	<i>39</i>
<i>Sandhedsregimer - at være i det sande .....</i>	<i>41</i>
<i>Analyser af sandhedsregimer - diskurser.....</i>	<i>45</i>
<i>Om brud og kontinuitet.....</i>	<i>47</i>
<i>Afhandlingens brud, forandring og kontinuitet.....</i>	<i>48</i>
DISKURSER OM IDEER, INSTITUTIONER OG	
SOCIALE TEKNOLOGIER.....	49
<i>Forskning om 1905-loven .....</i>	<i>49</i>
<i>Både ideer og institution .....</i>	<i>51</i>
<i>Regulering af befolkningen .....</i>	<i>53</i>
<i>Ideer.....</i>	<i>55</i>
<i>Institutioner, organisationer og væsner .....</i>	<i>57</i>

<i>Sociale teknologier</i>	60
AFHANDLINGENS METODOLOGI.....	63
3. BARNDOM.....	65
BARNDOM OG BØRNS VILKÅR	65
<i>Barndom</i>	65
<i>Familier</i>	66
<i>Fattigdom</i>	69
<i>Sygdom og sundhed</i>	72
BØRN SOM BØRN	74
<i>Følsomhed</i>	78
<i>Nationens børn</i>	79
OPBRUD OG SKIFT.....	82
4. LOVE OM UDSATTE BØRN OG UNGE.....	85
OM LOVE OG LOV ANALYSE.....	85
FORANSTALTNINGER	89
DEFINITIONER AF BØRN OG UNGE	96
ORGANISERING AF INDSATSEN OVERFOR UDSATTE	
BØRN OG UNGE.....	100
REGELSAMMENHÆNG OG RETSUDØVELSE.....	102
5. FATTIGVÆSNET	107
INDLEDNING.....	107
IDEER OM FATTIGVÆSEN	108
<i>Hjælp til fattige</i>	108
<i>Differentiering af fattige</i>	108
<i>Ansigt til ansigt hjælp - velgørenhed</i>	111
<i>Familien</i>	114
<i>Indespærring og forbedring</i>	117
FATTIGVÆSNETS INSTITUTIONER.....	121
<i>Sortering</i>	121
<i>Forbedring i hjemmet - filantropi</i>	123
<i>Forbedringsinstitutioner - arbejdsanstalter, fattiggårde og fængsler</i>	126
FATTIGVÆSNETS INSTITUTIONER OG TEKNOLOGIER.....	134

6. SKOLEVÆSNET	139
INDLEDNING	139
IDEER OG LOVE OM SKOLE OG UNDERVISNING	139
<i>Hjemmets betydning</i>	139
<i>Skolens mål</i>	143
<i>Undervisningsformer og metoder</i>	144
SKOLEN SOM INSTITUTION – FOR ALLE BØRN	149
<i>Kirkens skoler</i>	149
<i>Nationens skoler</i>	151
<i>Lærerne dannes</i>	155
SKOLEVÆSNETS SOCIALE TEKNOLOGIER	156
7. SUNDHEDSVÆSEN	161
FYSISK SYGDOM	162
<i>Lokalisering af fysisk sygdom</i>	162
<i>Fødsler</i>	165
<i>Barnepleje</i>	168
<i>Medicinske institutioner</i>	171
<i>Hospitaler og sygehuse</i>	172
<i>Hjemmets læger</i>	176
SINDSSYGDOM	177
<i>Fra gale til sindssyge</i>	177
<i>Asyler for sindssyge</i>	179
FOREBYGGELSE AF SYGDOM	183
<i>Strategier for befolkningen</i>	183
<i>Organisering af sundhedsvæsnets</i>	184
<i>Hjemmet og filantropi</i>	185
SUNDHEDSVÆSNETS SOCIALE TEKNOLOGIER.....	188
8. BØRNEFORSORGEN	193
INDLEDNING	193
OP TIL REFORMATIONEN	193
DE FØRSTE BØRNEFORSORGSINSTITUTIONER.....	195
FAMILIEPLEJE.....	198
BØRNEANSTALTER	203
<i>Børneanstalter som en bevægelse</i>	203

<i>Børnehjem</i>	217
SORTERING	220
<i>Hjemmet</i>	221
<i>Sortering til behandlingssteder</i>	222
IDEER OM BØRNEFORSORGEN	225
<i>Filantropen C. C. Møller</i>	225
<i>De forbryderske børn</i>	228
<i>De forsømte børn</i>	229
INSTITUTIONER OG SOCIALE TEKNOLOGIER	
I BØRNEFORSORGEN	231
9. BØRNEFORSORG TIL EVIG TID	233
BØRNEFORSORGENS STATSLIGGØRELSE	233
DANNELSE AF BØRNEFORSORG	235
<i>Udsatte børn og unge – nye kategorier</i>	236
<i>Børneforsorgens foranstaltninger</i>	238
<i>De tre væsner og børneforsorgen</i>	248
BØRNEFORSORGEN I 1905 OG 2012	251
KILDEFORTEGNELSE.....	255
SUMMARY.....	277

Forord

I 1984 tog jeg toget til Birkerød station for at begynde på mit første arbejde som nyuddannet akademiker fra Handelshøjskolen. Jeg skulle følge socialrådgiveres arbejde med unge arbejdsløse, udvikle samarbejdet på tværs af forvaltninger og afdelinger og medvirke til etablering af en lokalområdeforvaltning. Men først og fremmest blev det en introduktion til et langt bekendtskab med socialforvaltninger og socialt arbejde, og dermed den interesse, som har givet lyst til at skrive afhandlingen.

I min tid i socialforvaltningen var der konstant kritik af, hvad vi lavede, og hele tiden for få penge. Der var altid et spænd mellem kritik, manglende ressourcer og de mennesker som skulle støttes, bistås, behandles osv. Et spænd som aldrig kunne udtrykkes i en ensartet styring eller et samlet kompleks af handlinger, men varierede afhængig af typen af personer, typen af lov, typen af medarbejder osv., som konstant skulle håndteres i forhold til politikker, økonomi og lokalitet.

Den gode erfaring blev, at det kunne lade sig gøre at forandre et system i den retning, der så rigtig ud. Der var "hands on" hver dag uagtet, at der skulle laves økonomistyring, juridiske vurderinger og ikke mindst håndteres borgere, personale og politikere.

Da jeg forlod kommunearbejdet kom tvivlen. Tvivlen på om jeg og vi havde handlet rigtigt, selv om de fleste havde gjort det bedste de kunne, og uagtet, at vi havde fundet nye løsninger og vundet respekt for dem. Denne tvivl er retningsgivende for afhandlingen, fordi det må handle om at skabe de bedst mulige forhold for de individer, som står nederst i det danske samfund. Det er derfor nødvendigt at sende et kritisk blik ind på, hvad der sker i socialforvaltningernes arbejde med henblik på at forstå, forklare og forbedre.

Tvivlen og det kritiske blik skal ses som udtryk for respekt for de som i dag står i frontlinjen, også når de handler uheldigt og uhensigtsmæssigt. Men netop derfor er det vigtigt at blive klogere og vide bedre.

Tvivlen omfatter også den forskning, som foregår på området, som ikke altid har blik for årsager til, at der handles som der gøres. De fleste undersøgelser undgår at tage stilling til, at menneskers behandling af andre mennesker er et kompliceret fænomen, som ikke kan reduceres til

en socialarbejders personlige antipatier eller en gold systemfejl. På samme måde som ansatte i statslige styrelser og interesseorganisationer ofte er parat med kritik og en lang række forslag til, hvad der bør gøres. Ofte uden erfaring med og indsigt i det komplekse arbejde, og ikke mindst, hvor bøvlet det er at styre i en bestemt retning.

Tvivl og kritik har været ledetråde i formuleringen af afhandlingen, som samtidig har været drevet af en nysgerrighed for at finde en forståelse for den aktuelle behandling af børn og unge, som har mistet deres forældre, er blevet forsømt, omsorgssvigtet, dårligt behandlet i skolen, af deres kammerater osv.

En afhandling kommer ikke af sig selv omend det kan føles sådan her i sidste time inden afleveringen. En række forudsætninger skal være opfyldt for, at det lykkes. Jeg har haft det held, at kunne lære og få vejledning på Socialhögskolan ved Lunds Universitet. Det har været en berigende fornøjelse, så tak til de mange gode undervisere, hvoraf Claes Levin og Marcus Knutagård bidrog med gode kommentarer undervejs. Tak til Tine Egelund for grundige, konstruktive kommentarer ved slutseminaret. Dertil tak til de godt diskuterende, skægge og venlige svenske studerende jeg startede med for godt 8 år siden. En særlig tak skal selvfølgelig rettes til mine altid tålmodige, kloge og ind imellem irriterende inspirerende vejledere Sune Sunesson og Arne Kristiansen.

Der skal også rettes en tak til Professionshøjskolen Metropol for de tre måneders orlov, som har betydet, at afhandlingen kunne blive færdig. En særlig tak til kolleger – Idamarie Leth Svendsen, Edith Nikolajsen, Helle Johansen, Jens Guldager, Helle Schjellerup Nielsen, Cecilie Moesby Jensen – og altid opmuntrende Elsebeth Mortensen, som undervejs har læst og kritiseret. Tak til Aalborg gruppen med Merete Monrad, Morten Ejrnæs og Marianne Skytte og til erfarne Inger Pedersen Davis. Og de mange andre som altid interesseret har spurgt og lyttet. Også bibliotekarerne Trine Azbi, Annemette Fage Bang og Anette Forsman for altid venlig og professionel hjælp til at finde mærkelige gamle bøger.

En speciel tak skal lyde til to gamle lærere fra folkeskolen, Lene og H.C. Andersen som tilbage i Herfølge gav mig inspiration til at åbne øjnene og interessere mig for mennesker, samfund og historie.

Endelig en ydmyg og kærlig tak til den kæreste Eva, som har båret over med min distraktion, det manglende havearbejde, og er kommet med mange vigtige korrigerende kommentarer.

Det er herligt, når det lykkes.

Frank Ebsen
Søborg, maj 2012

1. En permanent indsats

Indledning

Denne afhandling handler om behandlingen af udsatte børn og unge, hvis forældre ikke er i stand til at tage sig af dem¹. Det er børn og unge, som er forsømte og hvor nogle betragtes som farlige. Nogle bliver anbragte. Nogle modtager bistand, medens de bor hjemme, bl.a. ved at deres forældre får hjælp.

Aktuelt er det knap 30.000 børn og unge i Danmark, som er omfattet af den indsats, som jeg i det følgende vil kalde for børneforsorgen. Den omfatter den indsats, som udføres i familiepleje, i døgninstitutioner, i børns hjem og ikke mindst af de sociale myndigheder, som tager stilling til hvilke børn og unge, som må eller skal omfattes af børneforsorgens arbejde.

Afhandlingen vil undersøge børneforsorgens opkomst og etablering som en del af samfundet og som en omfattende offentlig virksomhed. Den vil se på, hvordan der historisk er dannet spor, som fortsat har stor betydning for behandlingen af udsatte børn og unge.

---

¹ I det følgende bruges hovedsageligt termen "udsatte" om de børn og unge, som er børneforsorgens målgruppe. Det passer med den oprindelige betydning om, at børn blev sat ud, når de blev efterladt af fattige forældre eller blev forældreløse. Så kunne andre tage sig af dem eller lade dem dø. I nutiden dækker betegnelsen over, at de er udsat for andres overgreb eller befinder sig i udsatte sociale positioner. Det er således trods den semantiske forandring fortsat en dækkende term. Yderligere vil jeg flere steder blot omtale dem som børn, da de kan afgrænses på mange måder. Børnealderen svinger historisk fra før 12 år til før 15 år og myndighedsalderen fra 18 år til 23 år. I hovedtræk mangler fremstillingen en særlig diskussion af ungdom, hvilket dels skyldes tidsmæssig afgrænsning, dels at ungdomsbegrebet kun sjældent indgår i begrundelsen for børneforsorgens institutioner.

Gamle temaer går igen

Udgangspunktet for afhandlingen var en undersøgelse af, hvordan lovgivning om børn og unge med behov for særlig støtte havde udviklet sig fra begyndelsen af 1990'erne og frem til 2007 (Ebsen, 2007). Det så ud til, at lovændringer blev tematiseret på samme måde. Der var i alle større ændringer mål om at lave en tidlig indsats i forventning om, at det ville sikre bedre muligheder for udsatte børn og unge. Socialrådgiveres, pædagogers, skolelæreres og sundhedsplejerskers opmærksomhed skulle skærpes, så de hyppigere underrettede om børn og unge, der kunne have behov for særlig støtte. Tværfagligt samarbejde blev et tilbagevendende tema. Endelig blev børn/unges rettigheder blev udvidet og forældres efter en udvidelse indskrænket.

I undersøgelsen kunne det konstateres, at børneforsorgens indsats ved alle lovændringer blev tematiseret i tre spor: Familiepleje, anbringelser på døgninstitutioner/opholdssteder og indsats i eget hjem (under betegnelsen forebyggende foranstaltninger) (Ebsen, 2007). Intentionen var at øge indsatsen i hjemmet og mindske indsatsen på især døgninstitutioner uden at slække på krav om at varetage børn og unges tarv.

Gentagelse af temaer og indsatsformer førte til en nysgerrighed efter at vide, hvordan de blev dannet, og hvordan indsatsen tilsyneladende trods mål om reform og forandring fortsat blev struktureret i de samme institutionsformer over en 20-årig periode.

En grundlov for udsatte børn og unge

Love i 1900-tallet

Da udgangspunktet for nysgerrigheden var en analyse af loven siden 1990, var det nærliggende at kigge tidligere love igennem for at undersøge, om de behandlede de samme temaer.

Forløberen for den nuværende lovgivning var Bistandsloven, som blev sat i værk i 1976. Her er området beskrevet i 5 paragraffer under

overskriften ”Særlige regler for børn og unge”². Der skal ydes særlig vejledning og støtte, når barnet har vanskeligheder i forhold til forældre, jævnaldrende, skole, m.m. eller lever under utilfredsstillende forhold. Forældre skal vejledes og rådgives, og der kan i givet fald meddeles pålæg om at forbedre barnets tilstand, gives en personlig rådgiver (især til unge) og foretages anbringelse udenfor hjemmet.

I loven om børne- og ungdomsforsorg fra 1964 er området beskrevet i 115 paragraffer, hvoraf lidt over halvdelen handler om udsatte børn og unge. Der indgår først familievejledning for børn i eget hjem. Dernæst følger et omfattende afsnit om særlige børneværnsforanstaltninger med detaljerede angivelser af offentligt ansatte underretningspligt, om undersøgelse af barnets forhold og hjælpeforanstaltninger. Det rummer muligheden for anbringelse udenfor hjemmet, men også en indsats, hvor barnet opholder sig i hjemmet, hvor forældre kan pålægges særlige opdragelseskrav, beskikkelse af tilsynsværge og økonomisk hjælp.

Loven fra 1933 om offentlig forsorg beskriver i det andet afsnit ”Børneværn” med 99 paragraffer. Der beskrives det ”forebyggende børneværn”, der kan udstede advarsler, beskikke tilsynsværger og pålægge forældre, hvordan det skal behandle barnet. Hvis de forebyggende foranstaltninger skønnes utilstrækkelige kan barnet anbringes. Der omtales særlige institutioner bl.a. for handicappede, og børn, som ikke har en vanskelig karakter, kan anbringes i familiepleje. En omfattende del af loven er regler om tilsyn med institutioner for anbragte børn og unge.

I alle de nævnte love om udsatte børn og unge er det næsten de samme termer, der kendetegner de foranstaltninger, som myndighederne kan tage i anvendelse: Anbringelse udenfor hjemmet hos familier eller på hjem/anstalter samt indsats i hjemmet (den forebyggende indsats). Den væsentligste forskel fremstår med bilstandsloven fra 1976, hvor antallet af regler minimeres, og retsudøvelsen eksplicit kommer til at bero på kommuners og socialarbejders professionalitet.

---

² Bilstandsloven har yderligere 9 paragraffer om amtskommunens ansvar for drift af døgninstitutioner og 10 paragraffer om anbringelse af barnet uden forældres samtykke.

Den første lov, der kun handler om børneforsorgen, er fra 1905, og hedder "Lov om forbryderske og forsømte børn og unge". Den bliver betragtet som grundlæggende for de efterfølgende love (Egelund, 1997; Jacobsen, 1989; Bryderup, 2003; Horsten, 1973; Haarløv-Petersen, 1952).

"Barnets reform" og Lov om forbryderske og forsømte børn – fra 2010 til 1905

Den umiddelbare kontinuitet fra 1905 til 2011 førte til at se nærmere på de to love i forhold til hvilke børn, hvilke foranstaltninger og hvilken type af viden, byggede på.

Hvilke børn?

Målsætningerne i "Barnets reform" fra 2010 rummer definition og afgrænsning af hvilke børn og unge loven omfatter. Lovforslaget bliver i 2009 begrundet med:

"Det er en central samfundsopgave at støtte disse børn og deres familier, så børnene på trods af vanskeligheder og svære vilkår kan opnå de samme muligheder for personlig udfoldelse, udvikling og sundhed som deres jævnaldrende. I et velfærdssamfund som det danske skal vi ikke acceptere, at nogle børn vokser op under rammer, som giver dem dårligere forudsætninger for at gennemføre en uddannelse, opnå vedvarende tilknytning til arbejdsmarkedet og skabe sig et velfungerende familieliv." (Regeringens forslag, 2009:1)

Loven om forsømte og forbryderske børn og unge fra 1905 blev fremsat på grundlag af en betænkning fra 1895, hvori det hedder:

"... og der kan ikke tvivles om, at ligesom statens forpligtelse til at våge over den opvoksende slægts moralske opdragelse uden videre er forudsat i kommissoriet, således vil samfundet i det hele på den ene side vedkende sig denne sin pligt til så vidt muligt at værge børnene mod moralsk vanrøgt eller vanart, og det vil på den anden side hævde sin ret til at værge sig selv imod, at børnene på grund af deres nærmeste opdragers mangel på god vilje eller evne opvokse således, at de med vished kunne ventes at skulle udvikle sig til byrde og skade for

samfundet.” (Betænkning om statstilsyn med børneopdragelsen, 1895:8, kaldes i det følgende Bet.1895)

I begge tilfælde er målet, at sikre børn med ”vanskeligheder og svære vilkår” eller ”så vidt muligt værgе børnene mod moralsk vanrøgt og vanart”. Deres opvækst må ikke bero på forældre, der ikke magter rollen med at opdrage dem til at blive velfungerende borgere, så de risikerer at blive til byrde og skade for samfundet.

Et eksplicit mål for loven i 1905 var, at en statslig tvangsopdragelse skulle hindre børns kriminalitet. Opdragelsen skulle omfatte børn og unge, som havde eller i fremtiden kunne forventes at begå kriminalitet. Der angives en grænse for en kriminel lavalder til 15 år, og der tilføjes for kriminelle unge mellem 15 og 18 år:

”Under særlige omstændigheder, og i reglen kun efter forældre og værgers begæring, kan denne regel også anvendes på unge personer... navnlig når disse på grund af forsinket eller mangelfuld udvikling øjensynlig mangle den for deres alder almindelige modenhed.” (1905-loven:§1)

I 2011 beslutter Folketinget at nedsætte den kriminelle lavalder til 14 år. Regeringens begrundelse er:

”at unges kriminalitet bør mødes med konsekvens og fasthed, og dette sker efter regeringens opfattelse bedst inden for det strafferetslige system”, og at barnet ”fra den alder antages at have opnået den fornødne modenhed til, at det er forsvarlig at anvende strafferetslige sanktioner.” (fra bemærkninger til loven, maj 2010)³

Det er i begge lovgivninger barnets modenhed, der er den centrale begrundelse for hvorvidt et barn skal straffes med fængsel. I begge love skal der tages hensyn til de betingelser barnet er vokset op under, og dermed om det i stedet skal opdrages af dertil indrettede anstalter.

De to eksempler illustrerer, at der med 100 års mellemrum og mange mellemliggende lovændringer er opfattelser og mål, der i høj grad ligner hinanden. Det er fortsat de forsømte og forbryderske børn

---

³ Folketingets opposition påpeger, at argumentet om tidligere modenhed ikke er begrundet, og står i modsætning til anbefalingerne fra regeringens egen ungdomskommission (2009).

og unge, som skal håndteres som børn/unge med ”behov for særlig støtte” og kriminelle børn/unge.

Hvilke foranstaltninger?

Hvis vi ser på foranstaltninger, kan der i 1905-loven findes angivelser af indgreb i forældres opdragelse, medens børn opholder sig hjemme, og indgreb hvor de placeres i familiepleje og på børnehjem under et offentligt tilsyn. Loven giver grundlag for at øge statens finansiering af anstalter og børnehjem, og yderligere for, at der etableres nye forbedringsanstalter for unge, som tidligere afsonede i fængsler.

I 2010-loven er der detaljerede angivelser af foranstaltninger for børn og unge, som fortsat opholder sig i hjemmet. Yderligere angives, at børn og unge kan placeres på døgninstitution eller i plejefamilie, og i særlige tilfælde på sikrede anstalter.

I loven fra 1905 angives, at udvalgte borgere skal undersøge børns situation ved at besøge hjemmene, og i loven fra 2010 er der detaljerede regler for de elementer, der skal indgå i undersøgelsen. I begge tilfælde er undersøgelse af forældre og børn grundlag for beslutningen om foranstaltning.

Det illustrerer, at 1905-lovens beslutningsprocedure og foranstaltningstvifte fortsat er aktuel og forankret i den nuværende indsats.

Hvilken viden?

I forbindelse med loven om ”Barnets reform” i 2010 er der en række henvisninger til undersøgelser. De koncentrerer sig om anbragte børn, børns hverdagsliv og tidligere anbragte børns oplevelser af behandlingen⁴, men omfatter ikke familiepleje og indsatsen i hjemmet.

---

⁴ Der henvises til: ”Børneforløbsundersøgelse af anbragte børn”, SFI, 2008 (Egelund et al, 2008), Anbragte børn og unge, en forskningsoversigt, SFI, 2009 (Egelund et al, 2009), 11-årige børns hverdagsliv og trivsel, resultater fra SFI’s forløbsundersøgelser af årgang 1995, SFI, 2008 (Egelund et al, 2008). Endelig indgår tidligere anbragte børns oplevelser fra projektet Tabuka (Egelund Nielsen, 2005) som begrundelse for regeringens forslag i 2009.

Det er karakteristisk for loven, at den ikke forholder sig til de seneste årtiers udvikling i typer og omfang af børn og unge med behov for særlig støtte. Simple opgørelser fra Danmarks Statistik ville vise, at der er en svag stigning i andelen af anbragte fra 1993 til 2005⁵. Der er en kraftig stigning i antallet af børn og unge, hvor der ydes hjælp i hjemmet⁶. Samlet er antallet af børn og unge der modtager særlig støtte på halvandet årti steget med mere end 30 procent, hvis der korrigeres for befolkningsforskydninger.

Når lovgiverne ikke tager udgangspunkt i denne udvikling, er det vanskeligt at forholde sig til årsager til stigningen. Lovgiverne foretager ikke en kobling til de eksisterende undersøgelser af børns vilkår, der indikerer en forandring og et muligt behov for andre typer af indsatser⁷.

I 1905-loven var den altoverskyggende årsag til loven i udgangspunktet ungdomskriminaliteten (Petersen, 1904; Jønsson, 2008). Der konstateres ud fra undersøgelser af antallet af dømte en kraftig stigning i antallet af unge kriminelle (Betænkning om statstilsyn med børneopdragelsen, 1895). Efter 1895 blev diskussionen koncentreret om forsømte børn. I den forbindelse kom især socialdemokratiske politikere med kritiske eksempler på, hvordan børn blev behandlet på private døgninstitutioner og i familiepleje, og stillede krav om et statsligt finan-

---

⁵ I 2005 laves statistikken om. Indtil da viser Danmarks Statistiks tal, at andelen af anbragte stiger fra 1,16 procent til 1,21 procent af de børn mellem 0-17 år. Perioden er valgt ud fra at ny lovgivning sættes i gang i 1993.

⁶ Allerede i Finansministeriets 2010 plan blev der redegjort for, at antallet steg fra 5.500 i 1993 til 11.500 i 2000 (Finansministeriet, 2002). I Danmarks Statistiks opgørelser fra 1993-2005 kan det opgøres at andelen af børn og unge som bor hjemme og modtager hjælp er steget fra 0,55 procent i 1993 til 1,27 procent i 2005.

⁷ Der kan fx henvises til, at antallet af fattige børn er steget (Deding et al, 2009). Antallet af børn, som modtager psykiatrisk behandling og medicin er steget (se fx Sundhedsministeriets redegørelse fra 2006). Antallet af borgere som modtager Ritalin medicin for ADHD er steget fra lidt over 1000 i 1997 til godt 24.000 i 2010, hvor langt de fleste modtagere er børn og unge (Lægemiddelstyrelsen, 2010).

sieret væsen og regler om et øget offentligt tilsyn med de anbragte (Nielsen, 1986).

Den viden, der tages i brug i lovgivningsprocessen, virker i begge tilfælde selektiv, og bidrager til at opfylde foruddefinerede mål fx om formindsket brug af fængsler eller døgnanbringelser. Det tyder på, at lovgiverne ikke bestemmer udviklingen, men måske i højere grad følger den. Måske har børneforsorgen i sig selv større betydning, så lovgiverne regulerer på marginaler, medens børneforsorgen udvider sin indsats til flere børn og unge og fortsat udvikler sig som familiepleje, døgnanbringelser og indsats i hjemmet.

Dansk forskning om 1905-loven

Loven fra 1905 har været genstand for en vis udforskning. I forbindelse med 1905-loven udgiver den aktive forkæmper for børnenes sag, juristen Axel Petersen, en bog om, hvordan loven skal fortolkes (Petersen, 1905). Han indleder med at gennemgå optakten til loven, hvor han refererer til en hospitalsforvalter i et fængsel (Stuckenberg), der i 1878 peger på, at forsømte og forvildede børn og unge burde udsættes for statslig opdragelse frem for at sidde i fængsel (Petersen, 1905). Dermed angives et ønske om at finde bedre midler til at dæmme op imod en voksende kriminalitet, som det anføres af en gruppe af jurister, politi og fængselsfolk ("kriminalister"). Petersen (1905) angiver, at der ti år senere kom en henvendelse fra en gruppe skolefolk ("lærerstanden"), som var bekymrede over hjemløse og forsømte børn, som levede under forhold, hvor de kunne gå til grunde, og gerne så staten støtte udbygningen af filantropiens børnehjem og anstalter.

Børnene beskrives som "... de hjemløse og forladte børn påkaldte sig barmhjertigheden... de forbryderske børn, der trængte til med tugt at bøjes til lydighed mod samfundsordenen... /---/ ... de forsømte og forvildede..." (Petersen, 1905:1). Der ligger således i lighed med Petersens bog fra året før om "Samfundet og børnene" en moralsk appel om at gribe ind for at opdrage og hjælpe de pågældende børn (Petersen, 1904).

Petersen (1904) gennemgår de love, som tidligere håndterede de pågældende børn, især straffeloven. Hovedargumentet er, at mange for-

sømte børn og unge befinder sig i en situation, de ikke selv er skyld i. De bør derfor ikke straffes, men opdrages, og Petersen er tydeligvis tilhænger af etablering af en statslig tvangsopdragelse for såvel forsømte som børn og unge, som begår forbrydelser. Petersen (1904) redegør for, hvordan netop børneforsorgens hjem og anstalter kan hindre, at forsømte og forbryderiske børn udvikler sig i en kriminel og samfundsnedbrydende retning. Han er derved tydeligt imod kriminalisternes "inhumane" synsvinkel samtidig med, at han medgiver, at børns forbryderske handlinger skal stoppes. Opdragelsen i børneforsorgen opfattes som mere effektiv end at sætte børn og unge i fængsler.

Endelig argumenterer Petersen (1904) for, at den mangfoldighed, som består af de mange børnehjem, børneanstalter og forældreplejere, bør bringes under en samlet styring. Staten bør ved lov etableres som en instans, der skaber enhed og overblik ved at forny samarbejdet mellem stat og det private initiativ.

Horsten (1973) anfører, at den væsentligste grund til at gennemføre 1905 loven var "... manglen på en særlig organiseret, med sagkundskab udrustet myndighed til behandling af spørgsmålet om forbryderiske, forsømte og vanartede børns opdragelse og retledning ..." (ibid.: 5).

I en analyse af den politiske proces i Rigsdagen dokumenterer Jønsson (2008) i lighed med Petersen (1905), hvordan først kriminalister og siden lærere får indflydelse på lovgivningen, så den kommer til at omfatte både de forbryderske og de forsømte. Det fører til en konsensus om nødvendigheden af statsopdragelse af begge grupper af børn og en kriminel lavalder på 15 år.

Derimod opstår der uenighed om indgreb overfor forældre, som ikke er fattighjælpsmodtagere⁸ (Jønsson, 2008). Da regeringen bøjer sig for flertallet, følges det af bemærkninger om, at loven kun bør bringes i anvendelse ved de groveste forsømmelser. Det bliver understreget, at økonomisk fattigdom må afhjælpes, hvis det er årsag til forsømmelse af

---

⁸ Jønsson (2008:45) citerer fra Rigsdagstidende et udsagn fra Justitsminister Alberti i 1903-1904 (spm 2844): "... man skal også tage hensyn til de fattige forældres følelser, hvis børn blive dem fratagne og som næst i alle tilfælde påstå og ville påstå, at det er med urette, børnene tages fra dem."

barnet⁹. Yderligere skal de kommende værgeråd sørge for hjælp i hjemmet, før barnet bliver fjernet. Forældres rettigheder bliver sikret med en regel om, at anbringelser skal godkendes i overværgerådet.

Jønsson (2008) skriver som Horsten (1973) og Petersen (1905), at en vigtig årsag til, at der kom en lov, var behovet for, at staten finansierede de private organisationers arbejde. I den forbindelse blev der stillet krav om forbedring af statens tilsyn med anbragte børn og unge (Jønsson, 2008). Målet var at sikre, at børn ikke unødigt blev straffet eller led overlast, samtidig med at der var stor respekt for forstanderes mulighed for at træde i forældres sted uden indblanding fra myndighederne.

Netop forstanderne fra de private organisationer fik iflg. Jønsson (2008) indflydelse på lovens udformning. Hun antyder, at det er et tegn på en begyndende professionalisering af området. Yderligere mener hun, at især de socialdemokratiske indslag er led i en generel indsats mod børnearbejde og for bedre sundhed og ernæring af børn.

Haarløv (1952) bygger på Petersen (1904). Han angiver, at en væsentlig begrundelse for 1905-loven var, at der ikke fandtes regler for at gribe ind overfor børn, hvis forældre var uden væsentlig skyld i barnets fordærv. Og tilføjer ”Derimod bærer den historiske udvikling af reglerne for *børns fjernelse fra deres hjem*, hvortil de såkaldte *forebyggende foranstaltninger* (beskikkelse af tilsynsværge, o. lign) slutter sig, præg af usikkerhed og tilfældighed” (Haarløv 1952:102 – hans kursiv). Han er således kritisk overfor indsats i hjemmet, som opfattes som et nyt element i loven.

Haarløv (1952) angiver, at årsagerne til valget af en værgerådsmodel efter norsk forbillede skyldes mangler ved de kommunale råd. De savner den fornødne ekspertise, og vil have tilbøjelighed til at lade sig

---

⁹ Jønsson (2008) redegør for debatten om §10, hvor den endelige formulering hedder, at ”... når slette økonomiske forhold i hjemmet skønnes at være den egentlige årsag til børnenes vanrøgt...” (1905-loven §10) at sikre, at familien bliver hjulpet inden loven bringes i anvendelse. Uenigheden handler om, hvorvidt det kan føre til, at dovne forældre udnytter loven til at få tilskud for at undgå at arbejde.

påvirke af hensynet til den kommunale økonomi. Haarløv (1952) refererer fra debatten om 1905-loven, at modellen vil samle ekspertise fra flere kilder. Det er en fordel i forhold til den alternative domstolsmodel, der vil virke langsommelig og kræve en omfattende lønnet stab af embedsmænd.

Løkke (1990) ser på filantropien med udgangspunkt i den mest dominerende børnesagsforening (Kristelig forening til bistand for børn og unge) og lovprocessen op til 1905. Hun opsummerer argumenterne for loven til:

- Kriminalister og fængselsfolk ønsker en effektiv strafferet, der hindrer fortsat kriminalitet.
- Lærere og skolefolk ønsker at fjerne de vanskeligste og dårligst begavede børn for at skabe bedre ro og disciplin i skolen.
- Borgerskabet m.fl. ønsker ikke, at børn blev udsat for prygl og led i fængslerne, hvilket illustrerer en større sensibilitet for børn, der blev opfattet som uskyldige væsner.
- Borgerskabet m.fl. ønsker at skabe ro for arbejderklassens børn, som ikke blev opdraget tilstrækkeligt, bl.a. fordi forældrene begge var på arbejde og enlige mødre måtte forsømme deres børn, når de arbejdede.

Disse argumenter løber iflg. Løkke (1990) sammen og danner baggrund for den enige vedtagelse af loven.

Løkke (1990) tydeliggør, at et vigtigt udgangspunkt for loven bunder i borgerskabets angst for arbejderklassens børn og unge og den dermed forbundne kriminalitet. Indsatsen mod de kriminelle unge sker i samklang med ønsket om at udvikle indsatsen overfor forsømte børn og unge og fritage dem for fængselsstraf. Samtidig godtgør Løkke (1990) i en undersøgelse af børnesager efter 1905, at mange af arbejderklassens børn og unge reelt var forsømte og på forskellige måder led overlast.

En af Løkkes (1990) væsentligste pointer er, at 1905-loven fører til, at langt flere børn og unge end tidligere bliver en del af børneforsorgen. Børneforsorgen udbredes efterfølgende med stadig flere institutioner,

der tager sig af stadig flere børn, som opfattes som forsømte og i fare for at blive kriminelle. Løkke (1990) slutter sin analyse med at fremsætte en hypotese om, at 1905-loven var virkningsløs, da den ikke sikrede, at arbejderklassens børn og unge blev socialiseret ind i samfundet, men i stedet sikrede opbygningen af et stort institutionskompleks. Det var ikke filantropernes mål om den kærlige opdragelse, der vandt frem, men i stedet prygl, hårdt arbejde og streng disciplin i filantropisk drevne organisationer.

Nielsen (1986) beretter om børneanstalter og børnehjems udvikling. I forbindelse med 1905-loven fremhæves de særlige opdragelsesanstalter, som skulle tage sig af vanskelige børn ned til 12 års alderen, som havde begået grove eller gentagne forbrydelser og var særligt fordærvede. Anstalterne blev organiseret med et stærkt fængselslignende præg, hvor der måtte anvendes hustugt med ”varsomhed og forsigtighed”¹⁰.

Nielsen (1986) fremhæver desuden kravet om et statsligt tilsyn med de private anstalter. Hun refererer nogle af datidens skandalesager, som eksponeres via socialdemokraten Sabroe, der som folketingsmedlem besøger de pågældende steder. Derved fremkommer beretninger om mishandling af drenge på Flakkebjerg, af piger på Hebron, m.fl., som har haft betydning for loven, selv om de efterfølgende statslige redegørelser frikendte forstanderne, da børn og forældres udsagn ikke blev tillagt værdi.

Bryderup (2005) præsenterer en sammenhæng mellem børnelove og socialpædagogik med udgangspunkt i loven fra 1905. Hun beskriver et kompleks af institutioner med familiepleje via børneauktioner, børnehjem og børneanstalter, som er etableret i løbet af 1800-tallet.

Bryderup (2005) beskriver, at værgerådsmodellen vælges frem for domstole. Hun angiver, at ansatte på de eksisterende institutioner argumenterede for, at loven burde tage stilling til om anstalter var bedre end familiepleje og om børn skulle opdrages på land eller i by.

---

¹⁰ Nielsen (1986:72) citerer et strafferegulativ fra 1906 om opdragelsesanstalter for særligt vanskelige børn.

Efter sin gennemgang af 1905-loven vurderer Bryderup (2005:65), at dens vigtigste funktion var at afsondre børn fra deres miljø og samfundet, og gennem straf og opdragelse modvirke kriminalitet blandt børn. Hun forklarer, at børn/unge blev anbragt på grund af deres adfærd, som ikke blev tilskrevet deres forældre eller de betingelser de var vokset op under (ibid. 2005:403). De fleste blev behandlet med en blanding af straf og opdragelse frem for forsørgelse og omsorg. Bryderup forbinder sin vurdering med intentionen om at opdrage arbejderklassens børn, og betoner relationen til det straffende frem for det frelsende.

Nordisk forskning love om udsatte børn og unge

Den nærliggende forskning i tilsvarende love i udlandet kommer fra Norge og Sverige, som analyserer lovgivning i deres egne lande i samme periode. Det er interessant, fordi den danske lov har eksplicitte referencer til de to landes lovgivning, og at de i nogle tilfælde sammenligner med danske forhold (jf. bet. 1895).

Kumlien (1997) ser på lovtekster, de bagvedliggende juridiske debatter i rigsdagen og den juridiske offentlighed i Sverige. Kumlien (1997) fokuserer på svenske straffelove om ungdomskriminalitet, og centrerer analysen om opfostringsloven fra 1902. Han konkluderer, at loven ikke kan tages til indtægt for en øget humanisering af samfundet, og kun i begrænset omfang kan ses som et nybrud. Tværtimod dokumenterer han, at hele 1800-tallet var præget af overvejelser om, hvorvidt unge skulle fritages for straf og i stedet genopdrages i fx opdragelsesanstalter. Det udtrykker iflg. Kumlien en årtusindegammel diskussion af, hvorvidt og hvornår børn kan tages til indtægt for deres handlinger. Det nye handlede om tidspunktet for, hvornår børn skulle straffes som voksne, og hvordan det kunne ske i samklang med princippet om gengældelse, der skulle sikre, at de ikke efter endt straf atter begik kriminalitet.

Kumlien (1997:302) angiver, at et vigtigt argument for gennemførelsen af 1902-loven i Sverige var, at det var mere effektivt for nationen at opdrage frem for at sætte de unge i fængsel. Han anfører, at placeringen på opdragelsesanstalter blev fulgt af, at straffen blev gjort

tidsubestemt. Det afgørende for en udskrivning/løsladelse var, at forstanderen skulle være sikker på, at den unge ikke ville gentage de kriminelle handlinger.

Endelig var det vigtigt, at staten øgede sit engagement indenfor børneforsorgen og kriminalforsorgen (Kumlien, 1997). De filantropiske organisationer og kommunerne var ikke i stand til at finansiere de anstalter, de havde etableret, og havde allerede hyppigt fået hjælp af kongen trods rigsdagens modstand. Det var derfor nødvendigt at etablere et mere permanent finansielt grundlag, hvis børn og unge skulle opdrages frem for at blive straffet. Kumlien (1997:293) anfører, at staten dermed øgede interventionen i den private sfære. Han betragter kommunerne som en del af den private sektor, da de var organiseret omkring sognets beboere, som selv skulle finansiere fx fattighjælp og børneforsorg. Statens nye rolle var ikke overraskende, da den allerede i forbindelse med arbejdsret, skole og fattigomsorg i løbet af 1800-tallet i stigende omfang bestemte over kommuner og private organisationer.

Kumlien (1997) fremhæver, at staten med loven i 1902 fik mulighed for at anbringe alle forsømte børn, hvilket skete uden politisk modstand eller diskussion. Det er et område, hvor Sverige klart adskilte sig fra både Norge og Danmark, hvor der pågik en diskussion af forældrenes ret og rolle, jf. den danske regel om fattighjælp og overformynderiets godkendelsespraksis.

Dahl (1992) undersøger, hvordan børneværnet i Norge bliver til med loven fra 1896. Hendes hovedkonklusion er, at børneværnets formål var at beskytte samfundet ved at give staten øgede beføjelser til at gribe ind i det private liv.

Et at motiverne for loven fulgte af nye videnskabelige ideer om kriminelle (Dahl, 1992). De angav, at det var nødvendigt for domstolene at se på forbryderes karakter, da deres handlinger var dels miljøbetingede dels arveligt betingede. Domstolene skulle vurdere såvel gerningen som forbryderens person og vurdere, hvorvidt han var disponeret for at gentage forbrydelsen. Straffen skulle rumme et skræmmende element og være tilpasset personen, så denne ikke efterfølgende begik kriminalitet. Målet var inspireret af den internationale kriminalistbevægelse, som ville gøre straffen mere effektiv (Dahl, 1992:65).

Dahl (1992) refererer datidens erkendelser af, at fængsler fungerede som forbryderskoler, og der var et ønske om ikke at høre barnegråden i fængslerne. Det nye blev i forlængelse af erkendelsen af miljøets betydning at lade staten gribe ind, hvis forældre forsømte deres børn¹¹.

Dahl (1992) fremhæver jurister og lærere som to nye professionsgrupper, der var aktive i lovgivningsprocessen. Juristerne anvendte den nye kriminalvidenskab, og argumenterede for at erstatte straf med opdragelse og finde strafformer, som effektivt hindrede kriminalitet. Lærerne ville sikre en placeringsmulighed for de børn, som ikke kunne rummes i folkeskolen. Skolen skulle garantere, at børn ikke blev udsat for dårlig indflydelse fra andre børn, og lærerne formulerede et behov for at placere de vanartede børn et andet sted. Både jurister og lærere var enige om, at de vanartede børn kom fra arbejderklassen, og skyldtes forældres fordærv eller fravær. Lærerne tilføjede således et behov for særlige opdragelsesanstalter – eller skolehjem - for de børn, der ikke kunne rummes i folkeskolen¹².

Temaer i forskning om 1905-loven

I de danske forskningsbidrag belyses 1905-loven fra forskellige vinkler. Der er en grundlæggende konsensus om at etablere et statsligt tilsyn med opdragelse, og der er enighed om hovedlinjerne i loven. Uenighederne centrerer sig om:

- Hvornår skal børn/unge i fængsel, hvornår skal de anbringes på forbedringshjem, og hvor lang tid kan de blive i hjemmet inden staten må overtage opdragelsen?
- Hvornår kan staten fratage forældre retten til at tage sig af deres børn?

---

¹¹ Dahl (1992) citerer fra lovudkastet i 1892: ”Forældres eller opdrages lastefuldhed eller grove forsømmelighed findes vanvyrkede, mishandlede eller sædeligt forkomne, eller må befrygtes at ville sædelig fordærves...” (ibid:s.98).

¹² Dahl (1992: 142) beskriver, hvor lidt de to grupper rivaliserer, og at når det sker fx i spørgsmålet om, hvordan børn må revses, fører til at spørgsmålet blot tages af den politiske dagsorden, og overlades til jurister og lærere i deres respektive institutioner.

- Hvordan kan staten styre og organisere den statslige opdragelse af børn, bl.a. med relation til private, filantropiske organisationers virke?

En væsentlig begrundelse for den nye lov var, at skolen og fængslet var institutioner, der ikke på en hensigtsmæssig måde kunne opdrage forsømte og forbryderske børn og unge. Det daværende net af filantropiske organisationer blev heller ikke opfattet som tilstrækkeligt. Begge dele fremkaldte behovet for en samlet statslig organisering.

Nogle af de danske bidrag (Løkke, 1990; Bryderup, 2005) tilføjer et perspektiv om, at loven også havde til formål at opdrage arbejderklassens børn og unge. Derved sikredes ro og orden i det eksisterende samfund.

I de to nordiske bidrag går en del af disse temaer igen (Kumlien, 1997; Dahl, 1992). Begge påpeger, at der er forventninger om, at den nye form for statsopdragelse er mere effektiv, og dermed i højere grad gør udsatte børn og unge til samfundsnyttige borgere. De påpeger også, at der etableres en ny praksis, hvor statens rolle udvides til at kunne gribe direkte og dirigerende ind i forældres opdragelse. De fremhæver som noget særligt udviklingen i den kriminologiske videnskab og dens ideer om at se personen i relation til miljø. Dette havde mindre betydning i Sverige og større i Norge. Yderligere anlægger Dahl (1992) et professionsperspektiv, der understreger jurister og læreres rolle i forsvaret for deres institutioner og i dannelsen af den nye lov, hvilket stemmer med Petersens (1904)'s og Løkkes (1990) fremstillinger.

Afhandlingens spørgsmål

Den danske lov fra 1905 var banebrydende for børneforsorgen. Den danner fortsat grundlag for den eksisterende lov, og der anvendes tilsyneladende de samme typer af foranstaltninger i dag som dengang. Dertil kommer, at argumenterne for ændringer i dag ligner dem, som blev anvendt i 1905. Der stilles stort set ikke spørgsmål til 1905-lovens ideer, der skabte en samlet statslig styring og tilsyn af området. De spørgsmål, der blev forhandlet om, var forældrerolle, kriminel lavalder,

hvilke børn og unge som skulle anbringes hvor, og hvad staten skulle finansiere. Spørgsmål, der også forhandles om i dag.

Loven fra 1905 samler de forskellige institutioner, organisationer og myndigheder, der arbejder med udsatte børn og unge i én lov. Den sætter en ramme for børneforsorgen som et kompleks med mange institutioner og aktører lokaliseret i familiepleje, døgninstitutioner, fængsler og indsats i eget hjem. Den angiver, hvem der skal træffe beslutning om hvilke børn og unge, som er tilstrækkeligt udsatte til, at de skal have hjælp, og reflekterer behovet for at sortere dem i forhold til skole og anstalter, herunder fængsler. Foranstaltningstviften og sorteringsspørgsmålet står centralt i såvel 1905-loven som 2010-loven.

Børneforsorgen virker fast forankret i den offentlige sektor, og er i de seneste årtier blevet stadig mere omfattende. Indsatsen er siden 1905 blevet organiseret i de samme institutioner – døgninstitutioner, familiepleje og indsats i hjemmet. Det er blevet en permanent offentlig opgave at definere, hvem der er forsømte og forbryderske, tage stilling til om de skal fjernes fra eller støttes i hjemmet, og organisere de professionelle, der står for indsatsen begge steder. Det er denne tilsyneladende strukturelle låsning, som er udgangspunkt for afhandlingen.

Loven fra 1905 ser ud til at sammenskrive en række forståelser og ikke mindst foranstaltninger, som tidligere er etableret. Det nye er en eksplicitering af værgeråd og kommuners ansvar for at kunne handle i hjemmet uden at fjerne barnet. Det gamle ser ud til at være familiepleje, børnehjem og børneanstalter. Fælles er, at denne institutionelle struktur er bibeholdt i mere end 100 år efter 1905-loven, og giver en umiddelbar undren over årsager og begrundelser for deres etablering. Dermed også sagt, at der ikke stilles spørgsmål ved disse institutioner i dag, da nye indgreb og nye love nøjes med at omfordele ressourcer mellem de tre institutioner.

Afhandlingens mål er at undersøge, hvordan disse tre institutioner dannes, og dermed se nærmere på, hvad det er de forventes at håndtere. De arbejder med forsømte og forbryderske børn og unge, som med 1905-loven får deres egen lov og dermed deres eget behandlingskompleks. Det betyder imidlertid ikke, at de ikke eksisterede tidligere, men måske blev de ikke set som en særlig gruppe eller måske blev de

behandlet i andre institutioner end børneforsorgens. Afhandlingen vil se på, hvordan disse børn og unge dannes som en selvstændig gruppe, og hvor de tidligere blev placeret og måske behandlet. Forhåbningen med undersøgelsen er, at finde ud af hvad der formede børneforsorgen, og hvordan denne arv også i dag er med til at forme forsorgen. Intentionen er at diskutere om det kunne se anderledes ud med andre institutioner og andre sociale teknologier end de eksisterende.

Afhandlingens spørgsmål kan sammenfattes i følgende spørgsmål:

1. Hvordan er institutioner som familiepleje, døgnanbringelser og indsats i hjemmet blevet etableret, og hvilke sociale teknologier tager de i anvendelse frem til 1905-loven?
2. Hvordan har opfattelsen af udsatte børn og unge udviklet sig frem til 1905-lovens termer om forbryderske og forsømte børn og unge?

Disse spørgsmål vil blive søgt besvaret i de følgende kapitler. Besvarelsen vil munde ud i et afsluttende kapitel, hvor jeg vender tilbage til min undren over, hvorvidt definitioner og institutioner i datidens lovgivning trods mange reformer og lovændringer fortsat er gældende.

Læsevejledning

Afhandlingen er bygget op i ni kapitler. I kapitel 1 redegøres for afhandlingens emne og valg af problemstilling. I kapitel 2 redegøres for afhandlingens analysestrategi og en række teoretiske begreber præciseres. I kapitel 3 undersøges på begrebet barndom, og der ses på børns levevilkår i perioden før 1905. I kapitel 4. indledes analysen med en gennemgang af de love, som før 1905 var med til at regulere forsømte og forbryderske børns liv. Det afsluttes med en konstatering af, at tre væsner (fattigvæsnet, skolevæsnet og sundhedsvæsnet) danner en diskursiv og institutionel indhegning af det, der bliver til børneforsorgen. Deres udvikling og betydning gennemgås i henholdsvis kapitel 5, 6 og 7. I kapitel 8 samles trådene i en analyse af den historiske udvikling af børneforsorgen frem til 1905, hvor der mere specifikt ses på de tre hovedtyper af foranstaltninger: familiepleje, institutioner/fængsler og

indsats i hjemmet. I afhandlingens sidste kapitel vil der være en sammenfattende besvarelse af afhandlingens spørgsmål og en perspektivering.

2. Metodologi og teori

I det følgende kapitel præsenteres afhandlingens teoretiske grundlag. Det handler først om perspektiv og forholdet mellem kontinuitet og brud. Det er refleksioner over, hvordan afhandlingen bør struktureres på grundlag af problemstillingen i kapitel 1. Dernæst følger et afsnit om ideer, institutioner og sociale teknologier, som begreber til at forstå børneforsorgen. Det er en uddybning af, hvilke fænomener som i det følgende bliver analyseret mere specifikt.

Perspektiv

Analytisk niveau

Behandling og forståelse af udsatte børn og unge er termer, som kan forstås fra forskellige analytiske perspektiver. Brante (2001:12-14) angiver fem mulige analytiske niveauer, hvor hvert har forbindelse til de øvrige, men indebærer, at der ses på særlige aspekter og anvendes særlige typer af informationer. En problemstilling som behandlingen af udsatte børn og unge kan analyseres fra forskellige niveauer. Hvis der blot ses på tre vil en inter-individuel undersøgelse handle om, hvordan filantropiens hovedpersoner, institutioners medarbejdere, børn, forældre, statslige embedsmænd, folketingspolitikere m.v. har handlet og påvirket udformningen af børneforsorgen. En international undersøgelse vil bestå af studier af samarbejde mellem nationer, fx via internationale organisationer i børneredderbevægelsen, nationale organisationers arbejde med at sende udsatte børn og unge til udlandet, spredning af særlige typer af foranstaltninger og love på tværs af nationer, osv. Og en interinstitutionelt undersøgelse vil have fokus på, hvordan organisationer og institutioner udvikles og formes overfor udsatte børn og unge. Derved undersøges, hvordan diskurser og praksis overfor udsatte børn og unge udvikles og forandres i og mellem de organisationer og institutioner, der kommer til at kendetegne børneforsorgen.

Som angivet tidligere er mit perspektiv at undersøge, hvordan børneforsorgen udvikles med særlige institutioner, der får betydning for loven i 1905, og sandsynligvis fortsat har stor betydning i dag. Dermed er det også angivet, at afhandlingen vil befinde sig på de interinstitutionelle og institutionelle niveauer, der undersøger, hvordan institutioner bliver til, hvordan de organiseres, og ikke mindst hvordan de begrundes og forstås. Afhandlingen har således ikke fokus på det individuelle niveau, og inddrager kun det inter-individuelle eller internationale niveau, når det er relevant.

Nutid og fortid

Afhandlingens mål er at skabe grundlag for at forstå nutiden, og diskutere, hvorvidt det fortsat er hensigtsmæssigt at behandle og forstå børnene på samme måde som tidligere.

Historikeren Skinner (2009) diskuterer forholdet mellem historiske analyser og nutid i relation til idehistorie. Han kritiserer historikere, som leder efter sammenhænge eller tolker særlige ideer ud af tidligere tekster, som de daværende forfattere ikke formulerede, og som ikke eksisterede på det pågældende tidspunkt. I stedet bør historikere se gamle tekster i den sammenhæng de indgik i, og belyse det formål de havde på det pågældende tidspunkt. Der findes iflg. Skinner ikke tidløse begreber. Historikere bør koncentrere sig om at afdække, hvordan begreber får en bestemt betydning på et bestemt tidspunkt. Det vigtige er skiftende betydninger af begreber, samfundsmæssige kontekster og dynamikken mellem en specifik idetekst og dens samfundsmæssige kontekst. Der er det som historikeren bør afdække¹³.

Ifølge Foucault (2005) er al historisk fremstilling præget af historikerens perspektiv. Der er i al fremstilling af den sociale verden et perspektiv, som afgør hvad der fremstilles, og hvad forskeren har set på.

---

¹³ Skinner (2009:94) skriver fx: "At opdage ud fra tænkningens historie, at der rent faktisk slet ikke findes sådanne tidløse begreber, men kun de skiftende indbyrdes forskellige begreber, som har været forbundet med skiftende indbyrdes forskellige samfund, er at opdage en generel sandhed, ikke alene om fortiden, men også om os selv."

Der er ikke en objektiv virkelighed, "... så det eneste vi kan sige om den er, at den er. Hvad den er og hvorfor den er, er spørgsmål som handler om den" (Beronius, 1991:27). Det betyder, at undersøgelser af historien altid rummer et perspektiv, som kan erstattes med et andet. Men også, at netop perspektivet og den sammenhæng, som det skaber, er nødvendige for at forstå verden. Der vil derfor altid være perspektiver, som er forskellige og vil skifte afhængigt af, hvem man er, og hvad man vil belyse. Det karakteristiske ved videnskabelige fremstillinger er, at de analyserer hændelser, som faktisk er sket, og som sættes i perspektiv gennem fremstillingen, fx som Skinner (2009:kapitel 1) beskriver, ved at afdække den daværende dynamik mellem forfatteren til en tekst, teksten og den samfundsmæssige kontekst.

Foucault anvender to begreber til at analysere historien: arkæologi og genealogi. Andersen (1999) karakteriserer Foucaults værker som analyser af anden orden, hvor undersøgeren stiller sig udenfor diskussionen af, om noget er sandt og falskt, og i stedet ser på, hvordan sandheden konstrueres. Sandhedens tilblivelse ses som en proces, der kan analyseres på to måder: Den ene og den mest fremtrædende – genealogien – er at følge udviklingen i sandheden over tid, og analysere hvordan den skifter som følge af nye erkendelser og valg betinget af udviklingen i viden og politik. Den anden analysemåde – arkæologien – er, at gå ind i tiden på et bestemt tidspunkt, og se på hvad der siges og gøres om det emne, der analyseres. Foucaults analyser er både arkæologiske og genealogiske, og smelter indimellem sammen (fx i Foucault, 2005). Han undersøger sandhedens transformationer i et historisk perspektiv, jf. ovenfor at perspektiver altid er en nødvendighed for at forstå.

Inspireret af Foucault ser Villadsen (2003) ikke direkte på historiske begivenheder, men på, hvordan de forstås, og hvordan sandheden om dem i datiden formuleres i et udvalg af tekster om tidens debatter af især fattigdom. Villadsen (2003:19) angiver dog også, at genealogiens rødder kan være praktiske teknikker, men analyserer datidens diskurser som udtryk for "det intellektuelle maskineri".

Villadsen (2003) afgrænser genealogi til at handle om styringsstrategiers historie med fokus på den styringsstrategi, der skal "gøre fattige og udstødte til frie mennesker" (ibid:34). Det angives som det domine-

rende mål for socialt arbejde. Hans mål er at undersøge regler for iagttagelse, italesættelse, magtudøvelse og etablering af selvforhold med fokus på den private filantropi. Analysegrundlaget er en lang række tekster, som primært handler om holdninger, ideer og debatter om, hvordan filantroper mener, at fattige skal behandles. Der mangler tekster om filantropiens institutionelle praksis eller statens rolle, og analyser af lovgivning er fraværende.

Det kan naturligvis ses som en rimelig afgrænsning for at koncentrere sig om et særligt fænomen som filantropi. Villadsens (2003) mål er imidlertid større og bruges til diskutere datidens og nutidens opfattelser af socialt arbejde. Derved bliver det påfaldende, at han ikke forholder sig til et bredere spektrum af styringsteknologier. Raffnsøe (2003:I:Indledning) bruger fx med Foucault begrebet dispositiver til at beskrive flere slags styringsteknologier, og har i bd. II en grundig gennemgang af loven som en grundlæggende social styringsteknologi. Foucault selv (2008 og 1991a) fremhæver statens tankeformer - ”statsræson” – som vigtige aspekter til at forstå en styring, som har betydning for politikker for befolkningen. Heller ikke ”statsræson” behandles af Villadsen (2003).

Villadsens valg af perspektiv illustrerer, hvordan et givent historisk fænomen kan belyses i en begrænset form. Villadsens perspektiv er nutidigt defineret, hvor historien danner grundlag for en diskussion af filantropiens tilbagekomst til den aktuelle socialpolitik overfor fattige. Valget af tekster ser derfor ud til at være debattører, som lancerede filantropiske synspunkter i fattigdomsdebatten. Der er ingen analyse af hvilken betydning de fremhævede tekster havde, og ingen præsentation af debattørernes betydning og position. Endeligt er fx filantroperne fra børneforsorgen stort set ikke nævnt.

Det er også sådanne valg, som vil kendetegne denne afhandling om end bestræbelsen er, at præsentere position og betydning i den daværende kontekst. Historiske analyser er altid repræsentationer af fortiden på bestemte måder skåret ud fra et nutidigt perspektiv. Mit perspektiv er, at se hvordan børneforsorgens dannelse skaber idemæssige og institutionelle spor frem til 1905-loven, og diskutere dem i forhold til nutiden med et blik, som er optaget af om de samme temaer og de samme

behandlingsformer i børneforsorgen gentages og forsættes. Det giver en risiko for at overse begivenheder og bevægelser, som peger i en anden retning på trods af bestræbelser på at undgå det. Det må så modsvares af en kritik fra andres side, som derved yderligere kan kvalificere til at forstå de aktuelle opfattelser og foranstaltninger i børneforsorgen.

Skiftende forståelser – skiftende fænomener

Beronius (1991) beskriver, hvordan Foucault opfatter mennesket som indlejret i sociale, fysiske, mentale o.l. miljøer, der konstruerer det som noget mere end blot sig selv. Det er forskelligt, hvordan konstruktionen foregår, da miljøerne ændrer sig, og der gælder forskellige sandheder til forskellige tider¹⁴. Dermed angives, at analyser bør være antifundamentalistiske, da der ikke er noget egentlig punkt, hvorfra historien udgår (Beronius, 1991). Der foregår løbende en konstruktion og etablering af sandhed, der skaber et fundament for handlinger, institutioner, organisationer m.v. (Foucault, 2005). Denne sandhed er ikke en konstant, men udtryk for en række valg, hvor noget er blevet valgt til og fra.

Genealogi betyder fødsel – herkomst – på græsk, og adskiller sig fra udspring (Beronius 1991:49). En genealogisk undersøgelse beskriver et stamtræ med mange grene. Den beskriver, hvordan nogle eller alle aspekter af et element kommer til og struktureres af komponenter fra fortiden. Genealogiske analyser søger ikke at opspore et bestemt udspring – altså et fænomens første fremtrædelse. I stedet laves en kortlægning af slægtskabslinjer for at vise, ”hvordan noget er en konfiguration af magt og viden med særlige konsekvenser og indretninger.” (Beronius, 1991:55).

Foucaults analyser har til formål at sætte andre lys på nutidens begivenheder, end man er vant til. Hans interesse er at finde ud af, hvilke opfattelser, der på et tidligere tidspunkt har eksisteret og er valgt fra, uanset om det kan være flere århundreder før det analyserede

---

¹⁴ Beronius (1991:71) angiver fx, hvordan en surrealistisk forfatter på et tidspunkt bliver betragtet som sindssyg, og på et senere tidspunkt for en stor litterat, da opfattelsen af litteratur i den mellemliggende periode har ændret sig.

fænomen træder frem. Han anskuer historie som en samling af diskurser om et givent emne eller begivenhed, og angiver, at de kan ændre sig på forskellige måder, eksempelvis:

- Det kan være at udsagn om et bestemt vidensområde ændrer sig, så det trods samme termer dækker over forskellige objekter. Foucault viser f.eks. at psykopatologiens objekt forandrer sig, men ord, begreber og tænkemåder forbliver de samme. Et nutidigt eksempel er skizofrenidiagnosen, som i dag rummer andre personer end de som oprindeligt blev tænkt af Bleuler, som opfandt diagnosen (Topor, 2003, se også Foucault, 2005:76). Det er her begreberne, der består - ikke objekterne (Foucault, 2003a).
- Relationer mellem ytringer er ikke konstante, da de har forskellige former og sammenkædningsstyper. Her bruger Foucault lægevidenskaben som eksempel på en videnskab, som tilsyneladende fremstår som en særlig logisk og sammenhængende serie af ytringer målrettet krop og helbredelse med sin egen særlige produktion af resultater. Sammenhængen eksisterer imidlertid kun ud fra en overfladisk betragtning, da lægevidenskaben er mere sammensat, og også består af "... en række hypoteser om livet og døden, nogle etiske valg, terapeutiske beslutninger, institutionelle regler, uddannelses-mønstre..." (Foucault 2005:78, se også Foucault, 2000), som ligger udenfor den almindelige opfattelse af lægevidenskaben.
- Begreber ændres og udvikles ikke altid i forhold til hinanden¹⁵. Nye erkendelser og opdagelser behøver ikke

---

¹⁵ Foucault bruger her sproget som eksempel: "Men hverken ideen om lydenes oprindeligt ekspressive værdi eller ideen om, at der skjult i ordene var en urviden, som hemmeligt blev overleveret af dem eller ideen om en regelmæssighed i konsonanternes omplacering eller opfattelse af verbet som et simpelt navn, der gør det muligt at betegne en handling eller virksomhed, er kompatibel med den helhed af begreber, som Lancelot eller Duclos kunne gøre brug af." (Foucault, 2005:79).

kun at komme fra eksisterende begreber, men kan ske på andre måder.

- Tematiske samlinger af ytringer kan have en identitet og en vis vedholdenhed. Men også her konstaterer Foucault, at selv om temaer har samme benævnelse, er de ikke vedholdende, og kan dække over noget forskelligt, afhængigt af tidsepoke eller synsvinkel.¹⁶

Det er indkredsningen af sådanne typer af forandringer, som er målet med en genealogisk analyse. Ikke blot som en fortolkning, men som den måde begivenheden eller ytringerne faktisk fremstod, da de blev formuleret. Intentionen er at afdække og grave dem frem, så begivenheder – tekster – lægges frem uden de hidtidige fortolkninger men som blotte begivenheder til brug for en ny forståelse – som noget i sig selv. Et arkæologisk arbejde, som handler om arkiver som systemer af udsagn (Jacobsen, 2005).

En sådan analyse kræver relativt store ressourcer, som også Foucaults egne arbejder vidner om. Jeg tillader mig at tage udgangspunkt i Foucaults ide om at bruge genealogien som ”game-openings” (Foucault, 1991a:74). Det giver anledning til eftersøge de ideer og institutioner, som ligger til grund for børneforsorgen, samtidig med at det må erkendes, at rammerne for denne afhandling betyder, at den giver begrænset grundlag for at forstå børneforsorgens genealogi. Det viser sig tydeligst ved, at analysen tager udgangspunkt i bidrag, som historikere i forvejen har gravet ud, beskrevet og ikke mindst fortolket. Jeg kommer til at bruge historiske tekster, som er ledt frem gennem almindelige bibliografiske undersøgelser og i nogle tilfælde suppleret af

---

¹⁶ Et eksempel på hvordan et tema skifter indhold med tiden er evolution: ”I det 18. århundrede er den evolutionistiske idé defineret ud fra et slægtskab mellem arterne, som udgør et kontinuum, der er foreskrevet fra starten af ... eller etableres gradvist med tiden. I det 19. århundrede drejer det evolutionistiske tema sig mindre om at etablere et kontinuerligt skema over arterne end om at beskrive nogle diskontinuerlige grupper og analysere nogle interaktionsmodaliteter mellem en organisme, alle hvis elementer er solidariske, og nogle omgivelser, som udgør dens reelle livsbetingelser.” (Foucault, 2005:81).

tekster fra datiden. Jeg vil også bruge danske tekster suppleret med tekster om udviklingen andre steder i Europa, som sandsynligvis har haft betydning for udviklingen i Danmark. Denne afhandling bruger primært andres arkæologiske arbejde og efterfølgende syntetiseringer af historien til at belyse datiden og udviklingen frem til 1905-loven, og kun i begrænset omfang datidige tekster. Intentionen har været at finde tekster, der beskriver diskurser, love og institutioner, der kan bidrage til at forstå børneforsorgens dannelse.

Dermed også skrevet, at fremstilling er præget af de kilder, det er nemt at få adgang til som love, regenter og velstående borgeres synspunkter. Der eksisterer stort set ingen bidrag fra de fattige forældre og de børn og unge, som blev underlagt børneforsorgens virke. Der er også kun begrænsede bidrag, der belyser de ansattes forhold. Det fører til en grundlæggende mangel i fremstillingen, som derfor mangler viden om, hvordan børneforsorgen har set ud og hvilken betydning den har haft for dem, som det handlede om. Der hviler en paradoksalt ligegyldighed overfor udforskning af disse menneskers opfattelse af den tid de levede.

Kontinuitet og brud

Indledning

Undersøgelsens udgangspunkt er loven fra 1905. Den ses som grundlag for de efterfølgende lovændringer frem til i dag, og kan derfor ses som en ny begyndelse (jf.kapitel 1). Den kan imidlertid også opfattes som et slutpunkt på et forudgående forløb, der sammenfatter en herskende tilstand. Loven kan ses som et brud med hidtidige love og med hidtidig praksis eller som et resultat af en lang kontinuerlig udvikling.

Hvis vi ser på forskningen om 1905-loven, fremstilles den mest som et positivt brud, som det har taget en længere periode at gennemføre. Petersen (1904), som flere af de efterfølgende forskere bygger på (fx Bryderup, 2005; Horsten, 1973; Haarløv, 1952), er engageret i at fremme børnesagen, og ser den nye lov som en gevinst for staten, for de forsømte børn og for de filantropiske foreninger. Hans fremstilling er præget af beskrivelser af lov og institutioner, og af sin tids fokus på

forstandere og filantropers heroiske kamp for de forsømte børn. Historien fremstilles som en fremadskridende proces, hvor der sker en forbedring af børns forhold med en kulmination i 1905-loven, hvor han betoner lovens funktionalitet i forhold til forsømte og forbryderske børn og unge.

Bryderup (2005) beskriver ikke processen frem til 1905, men de efterfølgende love, og hendes opfattelse er, at love udvikles i takt med samfundets udvikling og angiver en vis, men ikke direkte, parallelitet. Den væsentligste begrundelse for anbringelsesmønstres variation er samfundets bevægelse i eller ikke i krise. Udviklingen ser ikke ud til at være lineær, men der ser heller ikke ud til at være brud efter 1905-loven, som er Bryderups kronologiske udgangspunkt.

En diskussion af brud og kontinuitet rummer en nøgle til at forstå, hvorfor 1905-lovens termer har vist sig så levedygtige. Det stiller indledningsvis spørgsmålet om, hvad der skal til for at sige om en lov er udtryk for en kontinuitet eller et brud, og er der fx en relativitet i begrebet, så der kan være store og små brud? Det er en diskussion, der føres i den historiske og politologiske litteratur, hvor jeg i det følgende tager udgangspunkt i teorien om stiafhængighed og Foucaults forståelse for forholdet mellem brud og kontinuitet.

Stiafhængighed

Stiafhængighed er grundlæggende en konstatering af, at historie har betydning, hvor ”det som er sket på et tidligere tidspunkt i tiden vil påvirke de mulige resultater af en sekvens af begivenheder, som forløber på et senere tidspunkt i tiden”. (Sewell, citeret i Mahoney, 2000:510). Der er med andre ord ikke tvivl om at ”History matters”, og historisk forskning handler om at kortlægge og analysere sig frem til sammenhænge mellem begivenheder for at forklare eksistensen af de valgte fænomener.

Stiafhængighedsbegrebet hviler på en grundide om at forklare begivenheder som en kausal kæde, hvor den første udløser den næste, osv. Dermed kan historikeren forklare et nutidigt fænomen ved at redegøre for, hvordan det er etableret og udviklet. En sådan analyse omfatter tre elementer (Mahoney, 2000):

1. De oprindelige – afgørende – begivenheder kan ikke forklares på grundlag af tidligere begivenheder eller initiale betingelser. De udgør starten.
2. De tidlige begivenheder i kausalitetskæden har større betydning end de senere i den historiske sekvens, og bør derfor undersøges mere detaljeret.
3. Når disse første begivenheder er indtruffet, er det efterfølgende forløb præget af at efterfølgende begivenheder bliver på stien i forudbestemte kausale mønstre (inerti).

Der er uenighed om punkt 1, hvor nogle, fx Petersen (2006) foreslår, at disse prækritiske forhold kan gøres til genstand for en særlig analyse for at forklare årsager til, at disse opstår (uden at han dog begrundet det nærmere). Derved åbnes imidlertid for en eftersøgning efter begivenheder, som har betydning for de første afgørende begivenheder, og for det ubesvarlige spørgsmål om, hvornår det hele startede med forsøg på at identificere et udgangspunkt for alle begivenheder. Mahoney's (2000) pointe er i stedet at hæfte stien op på nogle begivenheder, der ikke behøver at blive eller ikke kan forklares¹⁷.

Uenigheden har også handlet om, hvorvidt stien er lineær eller kan komme til knudepunkter, hvor der vælges en af flere veje, og hvor den nye valgsituation påvirkes af nye forhold (Mahoney & Schensul, 2006). Derved bliver kausaliteten fra den oprindelige begivenhed svagere, og giver plads til forskellige stier, afhængigt af en mere specifik kontekst. Tilly (2001) ser en række fællestræk i udviklingen i politiske styringssystemer som et afgrænset - stokastisk - rum, hvor der vælges forskelligt, ligeledes afhængigt af den specifikke kontekst (en parallel til Skinner, 2009).

Mahoney (2000) beskriver særlige selvforstærkende sekvenser. De sekvenser tager udgangspunkt i et begreb for institutioner som vedva-

---

¹⁷ Et ofte anvendt eksempel er indførelsen af maskinskrivningstastaturet QWERTY, som bliver dominerende selv om det ikke er det mest effektive. Det kan forklares, men det er ligegyldigt, da alle tastaturer efterfølgende er konstrueret efter dette koncept (Mahoney, 2000).

rende entiteter, der ikke umiddelbart eller let kan forandres. De har en evne til at reproducere sig selv, hvilket kan karakteriseres som en selvforstærkende sekvens, som oprindeligt er startet af en begivenhed uafhængigt af institutionen – altså af noget overraskende udefra – der førte til dens dannelse. Stiafhængige institutioner fortsætter med at eksistere, uagtet at de kræfter, som skabte dem, er forsvundet. De kan give anledning til en ”indlåsning” i et givent institutionelt mønster, som er ekstremt vanskeligt at opløse¹⁸. Stiafhængigheden indikerer, at institutioner er effektive til at indoptage begivenheder udenfor deres kontekster, og at de organisationer, de er indlejret i, kan fortsætte og evt. øge deres betydning. Institutioner er dermed ikke determinerende for en organisations handlinger, men er snarere et sæt af vaner og skikke, der fleksibelt kan bringe ressourcer i spil og sikre et hurtigt og effektivt resultat. Omvendt kan de også risikere at blive dysfunktionelle og primært fungere som en balancerende af særlige magtstrukturer.

Sandhedsregimer - at være i det sande

Foucaults syn på historien er mere omfattende end hos de historikere, som arbejder med stiafhængighed. Hans udgangspunkt kan karakteriseres gennem udtrykket ”være i det sande” (Foucault, 2003b:25). Det illustrerer, at der på et bestemt tidspunkt er bestemte logikker og forståelser, som bestemmer, hvad der er rigtigt og forkert. Det kan være udtrykt i videnskabens opdelinger, som filosofen Descartes’ adskillelse af menneskets krop og sjæl, der grundlægger det modernes adskillelse af ikke-menneskelig natur og menneskelig kultur (Latour, 2006)¹⁹. Eller når der indenfor videnskabelige discipliner vedligeholdes og arbejdes med forklaringsformer, der ligner de måder der argumenteres på andre steder i et samfund. Foucault angiver, at en videnskabs gennemslags-

---

¹⁸ Mahoney (2000:515): ”In fact, the mechanisms of reproduction may be so causally efficacious that they “lock-in” a given institutional pattern, making it extremely difficult to abolish.”

¹⁹ Descartes’ opdeling i sind og materie gav fx i 1600-tallet anledning til en ny opfattelse af den menneskelige krop, hvor menneskets fysik måtte forstås ud fra materie i bevægelse (Porter, 2000).

kraft skyldes ligheden med andre discipliners måder at systematisere og argumentere på (Foucault 2005:114-116). Det kan fx være, når botanikeren Linnés måde at kategorisere planter på slår igennem, fordi der opstår mulighed for at tale i kategorier og skemaer frem for i familier og kontinuitet. Eller når biologen Mendel ikke anerkendes i sin samtid for sin opdagelse af genetikken, som senere får stor betydning²⁰ (Foucault, 2003b). Det er først når samfundet er i stand til at tænke på en bestemt måde, at nogle skemaer og visse sammenhænge bliver mulige.

Foucault (2005) angiver, at hver periode har sit sandhedsregime, der udtrykker, at bestemte forståelser eller diskurser dominerer over andre. Et sandhedsregime er dannet på baggrund af en række valg af de, som regulerer adgangen til at skrive, læse og præsentere tekster og tale, og de, som bruger deres resultater. Foucault peger på, at det er de magtfulde og i samfundet velsituerede, som har mulighed for at gøre brug af den viden, der kommer frem. De tilpasser den til det, de vil og kan bruge den til, og støtter/fremmer/undertrykker udsagn, så der frembringes en dominerende diskurs i diskursformationen – et sandhedsregime:

”Hvert samfund har sit regime af sandhed, dets ”generelle politik” af sandhed: Det er typer af diskurser som det accepterer og som fungerer som sandhed; de mekanismer og instanser som gør en i stand til at skelne mellem sande og falske udsagn, midlerne som hver af dem er sanktioneret med; de teknikker og procedurer som harmonerer med værdierne i erhvervelsen af sandhed; status hos de som er udstyret med

---

²⁰ Foucault (2003b:25) bruger Mendels genetiske forsøg med ærter som et eksempel på, hvordan der indenfor den biologiske disciplin udvikles og testes et banebrydende forsøg, som imidlertid først bliver anerkendt årtier senere. Samfundet omkring disciplinen var ikke i stand til at tænke eller modtage hans tanker, som blev afvist af det ”diskursive politi”. Et andet eksempel er Semmelweiss, der i 1850’erne opdager at lægers håndvask nedsætter dødeligheden på barselsgangen, men hvor læger nægter at anerkende resultatet, da det strider mod selvpoffattelsen af, at læger kan have ansvaret for samme dødelighed. Først 30 år senere får opdagelsen betydning med den indpakning bakteriologien kan give den (Løkke, 1998).

retten til at sige hvad der tæller som sandt.” (Foucault, 1984:73, min oversættelse)

Foucault (2003b) undersøger mekanismer som vedligeholder og udvikler sandheden. De kan deles op i forskellige grupper af procedurer, der inkluderer eller ekskluderer forfattere og tekster. Det er ikke muligt for hvem som helst at tale om hvad som helst (Foucault 2003b:13). Det er ikke muligt at sige alt ved alle lejligheder. Der foregår en sortering.

Sorteringen sker for det første gennem et system, hvor talere og forfattere tildeles ret til at ytre sig. Forfattere kontrolleres ved, at de skal opnå adgang til et talesamfund for at blive lyttet til, hvilket igen indebærer, at de skal have lært at tale det rigtige sprog, før de kan udtale sig. Eksempler er det akademiske miljøes tildeling af titler, det litterære miljøes akademi osv., der udtrykker, hvordan nogle stemmer tildeles større vigtighed end andre. I denne regulering ligger anerkendelse og privilegier, der kan anspore og motivere talere og forfattere til at følge reglerne og bestræbe sig på at tale den gældende sandhed. Disse ordninger udgør et system af kontrol.

For det andet sorteres der i teksterne for at sikre, at der bliver talt sandt, så der ikke kommer forkerte eller gale påstande til torvs, f.eks. i en naturvidenskabelig diskussion. Det handler om at undgå, at gal-skaben kommer til at råde.

En særlig form for kontrol udøves via kommentaren (Foucault 2003b:19), som kolporterer nogle bestemte faste fortællinger af litterær, juridisk og religiøs karakter, som kommentatoren holder fast i. Det er kommentarens opgave at skumme nye bidrag, og udgrænse eller inddrage dem i de gældende fortællinger. Det ”fortynder” diskursen og virker konserverende uden at udelukke en fornyelse.

Disse relativt omfattende kontrolmekanismer udelukker ikke formuleringen af andre synspunkter, og det kan tværtimod være forbundet med gevinst at være de første til at formulere synspunkter, der senere vinder anerkendelse. Et sandhedsregime er ikke absolut, men en periodisk dominerende konstellation, der giver anledning til dels at forfølge strategier for styring af diskurser, dels at realisere dem i form af institutioner, handlinger og styring af aktører fra politikere til borgere. Ingen bliver fri for at forholde sig til sandhedsregimet, men alle har en

mulighed for at nuancere og distancere sig med de omkostninger, det kan få. Sandhedsregimer er ikke stillestående evigtvarende regimer, da de udfordres af ny viden, af kritik, af forsvar, som inkluderes i eksisterende interesserelationer eller bæres frem af nye interessegrupper. Diskursformationer er dynamiske, hvor der løbende etableres nye og kritiske positioner, og bestemte teorier kan knyttes til bestemte interesser (se fx Foucault, 2005:120).²¹

Dermed angives, at sandhedsregimer udtrykker en særlig forbindelse mellem viden og magt, som frembringer bestemte sammenhænge og produkter (Foucault, 1998b), og som giver de magtfulde et redskab til at påvirke, kontrollere og udvikle bestemte fænomener – til at styre en nation²². Vilje til viden er også viljen til magt, og der etableres forudsætninger for produktion af viden om mennesker ved at undersøge samlinger af mennesker, f.eks. på sygehuse, i fængsler, i militæret o.l. (se fx Foucault, 1998a)²³.

---

²¹ Et eksempel på hvordan synsvinklen afgør et temas indhold er teorier om rigdom. ”På denne tid indebar analysen af rigdommene et relativt begrænset spil af begreber, som blev godtaget af alle (man definerede penge på den samme måde, man forklarede prisen på den samme måde; man fastsatte prisen på et stykke arbejde på samme måde). Men ud fra dette unikke begrebslige spil var der to forskellige måder at forklare dannelsen af værdi på, alt efter om man analyserede den ud fra varebyttet eller aflønningen af en arbejdsdag.” (Foucault, 2005:81). Det er teorier, som Foucault henfører til henholdsvis fysiokrater som jordejeres stemme og utilitarister som handelsborgerskabets.

²² Beronius (1991:86) citerer Michel Serres: ”Som I ved er humanvidenskaberne i arbejde meget farligere end naturvidenskaberne: ”Den som hersker over naturen er mægtig, men den som har magt over den som hersker over naturen er endnu mægtigere...”.

²³ Foucault (2003:16) sondrer mellem en vilje til viden og en vilje til sandhed, som historisk i stigende omfang smelter sammen. Et eksempel er hvordan seksualitet på et givet tidspunkt blev skabt gennem en konstant talen om sex selv om, det var forbudt. Men kun ved at tale om det, blev det muligt at regulere – forbyde – de former, der ikke var ønskværdige (Foucault, 1998b). Derved smeltede viden om seksualitet sammen med magten over samme seksualitet.

Analysér af sandhedsregimer - diskurser

Sandhedsregimer er diskurser, der formes af udsagn, der er den mindste byggesten i diskurser, som på et afgrænset område er alle de udsagn, som formuleres og giver mening på området (Foucault, 2005). Diskurserne samles i en diskursformation, der er de mønstre som indtegner sig, fx som pro-et-contra positioner om en given problematik²⁴. Diskursformationen angiver hvilke diskurser, der tillægges værdi og hvilke, der ikke gør, og dermed det gældende sandhedsregime.

Analysér af sandhedsregimer indebærer analysér af, hvad der bliver sagt og af regulering af det sagte. Foucault (2003:b) anfører at undersøgelse af talesamfundets nøglepunkter (modaliteter) er nødvendig for at belyse, hvem der taler, og hvordan nogle er blevet tildelt retten – magten – til at udfylde funktionen med at sortere ytringerne. De kan opfattes som diskursernes styrmænd på et hav, hvor den interdiskursive sandhedsdannelse har betydning for, om der er storm eller stilhed. De medvirker til at sondre mellem, hvad der er sandt og falskt i de videnskaber, som er etableret som en sammensmeltning af begreber og strategier. Videnskaber er sammensat af udsagn, som begrunder og producerer en særlig virkelighed. De er indarbejdet i produktion og anvendelse af magt, og underlagt de forandringer, som sker i såvel magtstrukturer som i videnskaben selv. De har imidlertid en særlig placering, som producent af videnskabelige tekster, der i sig selv er løsrevet fra sociale sammenhænge, og er noget i sig selv. Teksterne bevæger sig i tid og rum, og kan derfor ikke kontrolleres af forfatteren. De kan undslippe en bestemt magtstruktur, hvorved der gives mulighed for at danne et særligt rum, hvor viden kan udvikle sig i en eller anden grad af frihed. Det er en forudsætning for, at videnskaben kan udvikle sig og åbne nye muligheder og horisonter:

Viden og magt blev to sider af samme sag, hvor magten er evnen til at dominere viden – at sige, hvad der er sandt.

²⁴ For en kort præcis gennemgang af diskursanalysens grundbegreber se Andersen (1999:40-52) eller for den lange version Foucault (2005).

”For at der kan være en disciplin, må der altså være mulighed for at formulere, og at formulere i det uendelige, nye påstande.” (Foucault 2003b:25)

Indenfor hver videnskabelig disciplin er der hele tiden både sande og falske påstande, og netop afsløring eller erkendelse af, hvad der har været forkert, er med til at udvikle videnskaben. Hvis der ikke var forkerte påstande, kunne der ikke udvikles viden, så hvis der skal videnskab til at styre samfund og befolkning, må der være plads til at formulere nye påstande. Samtidig håndhæver hver disciplin i kraft af talesamfundets organisering regler om hvad der opfattes som den viden, der kan ”være i det sande” (Foucault 2003b:25).

Det er diskursanalytikerens opgave at afdække udsagn, diskurser og ikke mindst diskursformation. Derved arbejdes i et arkiv for tekster, som støves af, sorteres og rejses som de monumenter de var, da de kom frem. Fortolkning er forbudt, og kun beskrivelse tilladt. bortset fra at selve fremstillingen altid vil indeholde forfatterens perspektiv jf. den tidligere beskrivelse af arkæologien hos Foucault.

Diskursanalytikeren kan blotlægge et sandhedsregime på et givet historisk tidspunkt, og skabe grundlaget for at sammenligne sandhedsregimer på tværs af historien²⁵. Det er derved genealogien træder frem og bliver det analytiske blik på forskelle mellem sandhedsregimer. Det udelukker nødvendigheden af at søge efter et oprindeligt ophav til fænomener og begivenheder. I stedet rummer det et syn på, at sandhedsregimer forandrer sig, er påvirkelige og ikke evigtvarende. Men samtidig også en erkendelse af, at de på givne historiske tidspunkter er afgørende for at forstå, hvorfor bestemte love, institutioner og organisationer etableres, vedligeholdes og evt. ændres.

---

²⁵ Derved adskiller diskursanalytikere i Foucaults forstand sig grundlæggende fra de tekstanalyser, som ofte associeres med diskursanalyse som fx er beskrevet i Jørgensen og Phillips (1999), og kritiseret af fx Bredsdorf (2002). En god indføring gives i Bergstrøm og Boreus (2005: kapitel 1 og 8). De kan bidrage til særlige forståelser, men opfattes ikke relevante for denne afhandlings analyse.

Om brud og kontinuitet

Det ligger grundlæggende i genealogien at diskutere brud og kontinuitet imellem de sandhedsregimer, som historisk træder frem. Foucault (2005) fremhæver, at der i brud på historiens kontinuitet kan findes forklaringer og forståelser på bestemte fænomener:

”Kort sagt synes tænkningens, erkendelsernes, filosofiens og litteraturens historie at mangfoldiggøre bruddene og søge efter alle diskontinuitetens børster, mens den egentlige historie, historien slet og ret, synes at udviske hændelsernes indtrængen til gavn for nogle ikke labile strukturer.” (Foucault, 2005:46)

Det er derfor nærliggende at lede efter diskontinuitet, og søge efter forandring og skift til noget, som ikke har været der før, eller som viser, at der kan være opfattelser, handlinger, m.m. som måske fortsat kunne have en betydning for individer og institutioners udvikling.

Foucault angiver også, at der skal søges efter kontinuitet, som fx kan vise forbindelsen til det onde og uheldige, som ingen aktør eller institution længere ønsker at forbinde sig med. Foucault (2005) tager klart afstand fra ideen om en globaliseret historie, hvor der kan etableres en samlet fortælling med et unikt centrum i form af et princip, en ånd, en verdensopfattelse, m.v. Hans ærinde er at diskutere det, han benævner generaliseret historie, der udfolder ”et rum præget af det spredte.”(ibid:52)²⁶. Dermed åbner han op for en udviklingsforståelse, som på den ene side er bestemt af de begrundelser, serier, m.m., som begrunder strategier for fx styring af befolkningen. Og på den anden side er bestemt af forhold, der bidrager til forandring/brud med de hidtidige styringsstrategier.

Det er således ikke et enten/eller at lede efter brud, forandringer og kontinuitet, da de konstant spiller sammen (jf. også Villadsen, 2004; Raffnsøe, 2002). Det afgørende er at lede efter oversete begivenheder eller en tidligere kontinuitet, som fortoner sig. Blikket bliver mikrotransformativt, relevante begivenheder genopdages, og der undersøges opgør, hvor viden er valgt fra og skåret til i overensstemmelse med den

---

²⁶ Det er samme forståelse, som kan findes hos Gooding og Tilly (2006).

gældende sandhed. Det betyder ikke, at den viden, som er valgt fra, behøver at være mere sand, men blot at der har været og måske mere marginalt fortsat er andre forståelser og andre typer af viden end de, som indgår i et eksisterende sandhedsregime. Det bliver muligt at tydeliggøre og forstå, hvordan et eksisterende sandhedsregime er skåret til (Foucault, 1984; Jacobsen, 2005). Foucault illustrerer dermed den enkle erkendelse, at et sandhedsregime er en bestemt udlægning af viden og historie, og at den ikke er eviggyldig, men kan forandres.

Foucaults opfattelse af, at sandheder forandrer sig, betyder ikke, at hans analyser er relativistiske. Tværtimod er analyserne præget af omhyggelige afgrænsninger af galskab, af straf og indespærring, af seksualitet, m.m. (Foucault, 1998:a; 1998:b; 2003:a). Det er det samme objekt, som analyseres for at fremstille, hvordan det opfattes på forskellige tidspunkter, og hvordan segmenter af fortiden tages med i en senere tid. Samtidig påpeger han, at hans analyser altid er bestemte af den tid, han selv befinder sig i, og analyser til andre tider og med andre perspektiver vil kunne ændre, kritisere og forandre de opfattelser, hans analyser bidrager til. Foucault og undersøgeren er med andre ord selv en del af diskursen og ofte en del af sandhedsregimet.

Afhandlingens brud, forandring og kontinuitet

Afhandlingens antagelse er, at der er en forbindelse mellem børneforsorgens dannelse og nutiden. Afhandlingen stopper analytisk med vedtagelsen af loven fra 1905, der rummer samme typer af institutioner som i 2011. Den undersøger hvad der lå bag loven i 1905, og om den er udtryk for et brud, og hvad der evt. lå bag dette brud eller, alternativt, hvilken kontinuitet den er udtryk for.

Med teorien om stiafhængighed søges efter hvorvidt der er en sammenhæng, hvor den ene begivenhed leder til den anden, og dermed en sti, som logisk fører til etablering af børneforsorgen og loven i 1905.

Der ledes med andre ord efter en form for kausalitet, som er kompleks og yderligere kan rumme teorier om sammenhænge, hvis "bevis" rummer et valg af nogle og udelukkelse af andre begivenheder (jf. også Brante, 2001: 172-174 om kausalitet i samfundsvidenskaber). Det kan være, at forklaringer på børneforsorgens dannelse ligger udenfor børne-

forsorgen selv. Den kan som Foucault anfører med begrebet om sandhedsregime, være at dannelsen sker som en del af det sandhedsregime, som eksisterer på det pågældende tidspunkt. Når et nyt område som børneforsorgen dannes, er det åbenbart, at det springer ud af ideer og institutionsformer fra andre områder. Det bliver derfor indlysende at søge efter disse områder og forsøge at forstå, hvordan de udvikles og bidrager til dannelsen. Det er denne teoretiske forståelse, som i denne afhandling har ført til en søgning efter, hvad det er at være i det sande i tiden op til 1905, og hvordan det sande har ændret sig, ikke blot i forhold til udsatte børn og unge, men også i de forståelser, som har gjort sig gældende i de væsner, hvor de har befundet sig. Det har gjort det relevant at undersøge disse forståelsers definitioner og håndteringer, og dermed, som jeg senere begrundes, at undersøge fattigvæsen, skolevæsen og sundhedsvæsen og deres betydning for udformningen af børneforsorgen.

Diskurser om ideer, institutioner og sociale teknologier

Forskning om 1905-loven

I den tidligere refererede forskning om loven fra 1905 kan der identificeres forskellige metodiske tilgange til analyserne.

Bryderups (2005) gennemgang af lovgivning op gennem 1900-tallet belyser love, socialpædagogik og de institutioner den udfoldes i. Hun analyserer lovtekster, biografier og artikler fra fagblade, som handler om behandlingen – den socialpædagogiske – af udsatte børn og unge. Bryderup (2005) ser socialpædagogikken som en løsning på sociale problemer, der er koblet til udviklingen i samfundet, fx ved at statsopdragelsen er en metode til at etablere en særlig ”opdraget arbejdskraft” (ibid:66). Hun knytter socialpædagogikken sammen med tidens varierende opfattelser af sociale problemer. Hun argumenterer for en sammenhæng mellem samfundsstruktur, socialpolitik, sociale institutioner (for børn og unge) og socialpædagogik. Hun anvender stort set ikke et aktørperspektiv.

Petersen (1904) redegør ikke for en egentlig metode, men fremstiller udviklingen af børneforsorgen parallelt med udviklingen i loven, hvor loven ses som en funktionel regulering. Ved grundlæggelsen af anstalterne i 1820'erne og frem supplerer han med beretninger om forstandernes betydning og udvider sit institutionelle perspektiv til også at omfatte deres indsats, og perspektiverer den i forhold til filantropiens.

Løkke (1990) analyserer historien ud fra en forståelse, der opdeles i tre niveauer: strukturplanet, klasseplanet og subjektplanet. Løkke (1990) forbinder de tre planer ved at se nærmere på en specifik børnesagsorganisation og en specifik offentlig indsats. Analysen handler om den største filantropiske børnesagsorganisation i begyndelsen af 1900-tallet og om værgerådssager i København. Løkke (1990) anvender nærstudier, der perspektiverer opfattelsen af de "vildfarende børn" i forhold til strukturelementer som lov og klasse. Hun anvender skriftlige kilder fra love, kommissioner, beretninger, journaler, andres analyser osv. Det er det tydeligste forsøg på en analyse, hvor børneforsorgen selv tildeles betydning som en instans, der påvirker og beforder det problemkompleks det behandler.

I 2011 udkom det første bind af et stort anlagt projekt om Velfærdsstatens historie, der især er optaget af de sociale sikringsordninger, som etableres fra slutningen af 1800-tallet og frem (Petersen et al, 2011). Her beskrives den tidligere velfærdsstatshistorie i spor, der for statens vedkommende skal vise, hvordan der lægges "lag på lag" i den danske statsbygning fra 1600-tallet og fremefter. (Petersen & Petersen, 2011). Det får historien til at fremtræde som en proces, hvor den begivenhed – velfærdsstatens dannelse – som skal analyseres og forklares, fremtræder som et naturligt og uafvendeligt resultat.

Petersen et al (2011) opdeler forskningen i strukturelle forklaringer, aktørstudier og institutionelle analyser. De angiver, at deres analyser behandler to hovedtemaer: Hvordan velfærdsstaten opstod, og hvad der drev den frem. De placerer sig selv som en del af en historisk-institutionel tilgang, der undersøger de "principper, værdier og ideer" velfærdsstaten bygger på, hvor de især fremhæver betydningen af programatiske ideer og paradigmers rolle. De angiver, at ideerne altid vil være knyttet til individers "normative strategiske overvejelser og det konkrete

historiske handlerum” (ibid:24). Dermed knytter de primært deres analyse til individer, og ”i sidste instans” aktører i rigsdagen, suppleret af ekspertaktører²⁷.

De enkelte analyser i værket viser lidt varierende opfattelser af metodologien, hvor fx Christiansen et al. (2011) ikke opfatter aktørerne som frie, men gennemtrængt og påvirket af de ideer, som gør sig gældende i Danmark på det tidspunkt, der analyseres. I metodekapitlet redegøres ikke for, hvordan strukturer har betydning for individernes handlinger, eller hvordan tidligere love har betydning for statslig styring. Det indgår dog som aspekter i senere kapitler, hvoraf et ser nærmere på samfundsudviklingen og et andet på mere institutionelle forhold. (Christiansen, Nils, Johansen, Hans Chr., Petersen, Jørn Henrik samt og Kolstrup, S og Johansen, H.C., begge 2011).

De nævnte analyser kredser om temaer som aktører, ideer, institutioner og samfundsstrukturer. Det er i modsætning til Løkke (1990) svært at se dem som gennemarbejdede metodikker med afklarede eller gennemarbejdede kriterier for valget af begivenheder og datidige tekster, og ikke mindst hvordan disse sættes i forbindelse med hinanden og er påvirket af de nulevende skribenters perspektiv. Analyserne fremstår i hovedtræk som beretninger, der i sig selv og af sig selv har betydning.

Både ideer og institution

Denne afhandling er struktureret ud fra analyser af det sandhedsregime, som udvikles og dannes til at tage sig af udsatte børn og unge i 1905. Sandhedsregimet har to temaer. Det ene handler om, hvem de udsatte

---

²⁷ I de efterfølgende kapitler varierer tilgangen. For eksempel er Johansens og Kolstrups bidrag tydeligvis også rettet mod strukturelle forhold og institutionelle forhold. Det indgår i indledningen, at ”Det er således pragmatiske overvejelser, som betinger, hvad der ”tages med” og hvad der ”lukkes ude”.” (Petersen & Petersen, 2011:13). Det tyder på, at der ikke er noget entydigt og afklaret metodisk grundlag for værket, og det er overladt til de enkelte bidragsydere, hvordan de vinkler analysen. Eller som forfatterne selv siger” vil vi trække på hele klaviaturet af forklaringer.” (ibid:16).

børn er og hvordan de bør behandles. Det andet handler om, hvordan de i praksis forstås og behandles. Denne sondring mellem ide og praksis kan hos Foucault findes som en opdeling mellem diskursive og ikke-diskursive praksisser:

”Arkæologien får også nogle relationer mellem de diskursive formationer og nogle ikke diskursive områder (institutioner, politiske begivenheder, økonomiske praksisser og processer) til at træde frem.” (Foucault, 2005:226) og ”Med andre ord udfolder den arkæologiske beskrivelse af diskurserne sig i en generel historisk dimension; den søger at finde hele det område af institutioner, økonomiske processer og sociale relationer, som en diskursiv formation kan hænge sammen med.”(Foucault 2005:229)

Der er ikke nødvendigvis en direkte sammenhæng mellem idediskurser og institutionsdiskurser (Chartier,1994:175). De kan ikke reduceres til hinanden, og den ene kan ikke anses for mere vigtig eller virkelig end den anden. De er begge fragmenter af virkeligheden. Foucault (1998a) beskriver, hvordan borgerlige rettigheder på den ene side udvikles i diskurser om jura, valgret, parlament mv., og på den anden side funderes på etableringen af et universelt disciplinært regime til at regulere en stadig større befolkning. Begge dele indvirker på og har betydning for hinanden, men den ene kan netop ikke reduceres til den anden.

Foucault, som han læses af Raffnsøe (2002), anvender begrebet dispositiver, der er anordninger, der på en kompleks måde forbinder ide- og praksisdiskursen. Det er dynamiske forbindelser, som får deres særlige udformning i specifikke sammenhænge, så fremtrædelsen for et dispositiv varierer. Dispositiver etableres historisk på forskellige tidspunkter, men forbliver til stede, når de først er etableret.

De dispositiver, som træder tydeligst frem hos Foucault er i flg. Raffnsøe (2002) loven, disciplinen og de sikkerhedsskabende ordninger²⁸. Loven handler om, hvordan der sættes et særligt skel for

---

²⁸ Raffnsøe angiver yderligere som mindre udfoldede dispositiver økonomi og anklageret. De er ikke medtaget her, da anklageret kun i begrænset omfang er relevant i reguleringen af de væsner og børneforsorgen, som er i fokus her. Økonomi, som følges af ledelsesrationalitet, er interessant i form af, at der

bedømmelsen af en række handlinger og skabes en særlig orden (se nærmere i kapitel 4). Disciplineringsdispositivet handler om at forebygge for at undgå, at noget uønsket opstår. Sikkerhedsdispositivet handler om at bearbejde det uønskede, så det forårsager mindst mulig skade.

De tre dispositiver fremtræder som forståelsesrammer for mere specifikke fænomener som lokale institutioner og sociale teknologier. De forbinder fx ideer om forebyggelse med eksisterende eller nye institutioner, der håndterer de uønskede elementer. Dispositiver glider ind over hinanden og gør sig alle gældende i de vesteuropæiske samfund, hvor de får lokale udformninger og drejninger, som gør, at nationerne på en række felter adskiller sig fra hinanden.

Regulering af befolkningen

Dispositiver er anordninger, som retter sig mod befolkningen. De udvikles som led i de politikker, som vestlige nationer efter reformationen tager i anvendelse for at udvikle befolkningen (Rose, 1999; Foucault, 2008). Befolkningen indgår som objekt i lovene, som efterhånden samles til nationale værker, fx danske lov fra 1683. Den bliver imidlertid også genstand for styring og kontrol gennem etablering af et særligt politi, der skal sikre dels loves gennemførelse, dels befolkningens tilstand. Politiets opgave var at straffe, vejlede og kontrollere borgerne og transformere lovens bogstav til befolkningen (Foucault, 2008). Politiet blev etableret i løbet af 1700-tallet til at tage sig af byens orden, og sørge for dens veje, affald, levende og døde m.m. som den ene opgave. Den anden opgave var at sikre adgang for handlende, så der kunne etableres et marked af såvel varer som arbejdskraft ved at kontrollere og sikre handel, befolkning, priser, leverancer osv. Politiets arbejde blev formuleret som en særlig samling af regulativer for bybefolkningens adfærd, der blev håndhævet af et korps af bevæbnede mænd- og gendarmeri. De skulle bl.a. beskytte de handlende mod

---

lægges op til en selvregulering fra 1800-tallets væsner, som imidlertid først bliver central i løbet af 1900-tallet og derfor er nedtonet i afhandlingen (se fx Schmidt & Kristensen, 2004). Det er de tre nævnte dispositiver, som er de vigtigste frem til 1905 i dannelsen af børneforsorgen.

overfald og svindel. Politiet blev iflg. Foucault (2008) en forudsætning for gennemførelse af de merkantilistiske (fysiokratiske) ideer om handel, vareudveksling og forsørgelse, som blev dominerende i bl.a. Frankrigs politiske forståelse af nationen. Politiet blev en instans som både regulerede befolkningens forhold og sikrede vareudvekslingen, og der blev i Tyskland og Danmark udviklet en særlig politividenskab (kameralisme) til at regulere land og rigdom (se kapitel 3 og 6).

I 1800-tallet ændres opfattelsen af økonomi, hvor markedet og dets handlende (også med arbejdskraft) ses som et fænomen i sig selv (Foucault, 2008). Markedet opfattes som en mekanisme, der fungerer bedst, når priser og mængder reguleres af sig selv, så det er nødvendigt at ophæve eksisterende indgreb i prisdannelsen. I stedet rettes blikket mod produktion og befolkningens evne til effektivt at frembringe de rette produkter i de rette mængder. Befolkningen bliver et spørgsmål om den rette mængde i forhold til det som produceres. Den bliver ikke kun et spørgsmål om forøgelse for at skaffe soldater, men knyttes til ideen om et frit marked, der har sine egen love og kræver sin egen særlige regulering. Befolkningen får en selvstændig status, der består af borgeres indbyrdes interaktioner og relationer, hvoraf nogle er forbundne med markedet, andre med staten og atter andre er noget i sig selv. Det er befolkningens relationer Foucaults værker sigter på at analysere, og som er det centrale objekt for de nævnte dispositiver (fx Foucault, 1998a; Raffnsøe, 2002).

Befolkningen bliver til et eksplicit tema i regeringsførelsen i nationen (Rose, 1999; Foucault, 2008). Regulering af befolkningen bliver udvidet med nye, særlige instanser, der regulerer forskellige områder. Politiets regler bliver begrænset til opretholdelsen af orden, og i stedet kommer en række væsner til fx at regulere fattigdom/arbejde, uddannelse, sundhed, m.m. (Steinmetz, 1993:21, jf. kapitel 5-7). Det er væsner, hvis formål er at sikre, at hver borger påtager sig et ansvar for at tjene nationen. Målet bliver at danne en borger, der af sig selv finder ud af at tjene nationen ved at være lydige og nyttige. Og som dermed må have friheden til at kunne udlæse hvad der skal lyses, og hvad der er det nyttige. Statens moralske opdragelse grundlægges derved på borgerens

frihed, som knyttes sammen med borgerens evne til at handle for sig selv og for nationen.

Styring af befolkningen, dannelse af den selvhandlede borger eller opfindelsen af det sociale er forskellige udtryk for nye ideer og praksisser (Rose, 1999). De udvikles eller iværksættes ikke efter en overordnet regeringsplan, men tager form af mange lokale praksisser, som efterfølgende kodificeres i utallige love på mange områder i løbet af 1800-tallet. Ideen om det sociale opstår i takt med at befolkningens forhold dokumenteres og synliggøres fx via statistikker (Hacking, 2005). Det sociale er ikke præcist defineret, men kommer til at kendetegne forståelser, analyser, politikker, der handler om det fælles bedste og det samfundsmæssige (Lundgren, 2003:25). Det udspringer af moralske opfattelser om lydhed og nyttighed, som kendetegner befolkningsreguleringer i 1800-tallet (Rose, 1999:112). Det har til formål at regulere en befolkningspraksis, så den ikke er alles kamp mod alle, gennem praktiske reguleringer (Steinmetz, 1995:56; Lundgren, 2003:28). Ideen om regulering af det sociale specificeres på forskellige områder og giver anledning til indsatser fra filantroper, læger, præster, middelstandskvinder, lærere osv., som decentralt udvikler de nye ideer og gør dem til en praksis. Disse praksisser folder sig ud op gennem 1800-tallet gennem etablering af en række institutioner med særlige sociale teknologier, der skal danne en nyttig og disciplineret befolkning.

Ideer

Ideen om det sociale kommer til at indgå i sandhedsregimet og bliver et interdiskursivt begreb om, hvad der er det rette at gøre (Foucault, 2005). Det er samtidig et åbent begreb, så sandheden kan forfølges og fortolkes på forskellige områder. Det sociale fører fx til et særligt undersøgelsesbegreb, hvor den medicinske praktiks udformning med detaljer som observation, kontrol, klassificering, kategorisering, dokumentation, interview, statistik og tabelproduktion tages i brug i andre videnskaber og på andre områder (Beronius 1991:76). Det medicinske områdes særlig diskurs er på den ene side udtryk for et særligt områdes logik og diskurser, og på den anden side udtryk for et fællesskab med andre

områder, som følger samme spor, hvor det overordnede begreb er det sociale.

Den europæiske optagethed af det sociale sker af flere årsager. En af dem er et ønske om at undgå revolutionære tilstande og i stedet fremme ro og stabilitet, bl.a. ved at tildele bredere grupper frihedsrettigheder, øge mulighed for velstand for flere, skabe forsikringer mod fattigdom m.m. (Steinmetz, 1993). En anden årsag er ideen om at danne en sund og nyttig befolkning, der kan berige nationen. Et led deri er at sikre både børn og udsatte børns muligheder for at overleve, vokse op, blive uddannet og komme til at arbejde som nyttige borgere.

Den overordnede ide om at danne det sociale – skabe nationens fællesskab og ro – rummer ideer om, hvordan der bør handles, og dermed til hvilke institutioner, der bør etableres. Disse ideer må ses i sammenhæng med nationale og lokale kontekster. Måske kan der findes en logik, hvor det bestemmes, hvordan rationelle/fornuftige handlinger og ideer udspringer af/omkredser materielle forhold (Rueschemeyer, 2006)²⁹. Sandsynligvis er sammenhængen mellem handling og ide mindre rationel. Foucault (1998a) angiver, hvordan ideer og mindre udbredte praksisser kan eksistere i lang tid, inden de bliver til samfundsmæssige fænomener. Tilly viser hvordan borgerrettigheder udfoldes forskelligt fra nation til nation og i nogle tilfælde fra region til region, afhængigt af tidligere lokale magtforhold (Tilly, 2001; 2006).

I de følgende kapitler vil ideen om det sociale udfoldes i forhold til børn, som fattige, som elever og som syge, og ikke mindst ideer om, hvordan børn skal behandles. Hensigten er at indkredse ideer om indsats og regulering, der får betydning for børneforsorgen, og som sætter sig igennem i dens institutioner og teknologier.

---

²⁹ Det er Petersen et al's væsentligste teoretiske metodehenvisning, som indgår i et afsnit af Goodin og Tilly (2006) om "Contextual political analysis". Afsnittet rummer også et bidrag fra Hochschild (2006), der ser historien som stiafhængighed med dens institutioner og aktører (ofte ledere). De øvrige temaer i den tykke bog fx om "History matters" forholder de sig ikke til.

Institutioner, organisationer og væsner

Afhandlingens analytiske fokus er de udsatte børn og unge. Det er en nutidig afgrænsning, som ikke nødvendigvis tidligere har været defineret som noget særligt. Mit fokus definerer dem imidlertid, og gør det muligt at undersøge, hvordan de tidligere blev behandlet. Det kan undersøges, om der var praksisser, som inkluderede disse børn i en behandling som dækkede bredere grupper, og i hvilken takt de blev skilt ud som noget særligt.

Disse praksisser eller sociale teknologier udfolder sig i institutioner, der håndterer udsatte børn og unge. I afsnittet om stiafhængighed (se kapitel 2) blev Mahoney (2000) refereret for et institutionsbegreb, hvor institutioner var karakteriseret ved at reproducere sig igennem tiden. Derved kan han knyttes til Berger og Luckmanns (1972) institutionsbegreb. De definerer institutioner, som handlinger, der dagligt udføres og skaber en særlig praksis fx med at håndtere udsatte børn. Institutionerne har ved deres etablering været begrundet i en række ideer om, hvem de skulle behandle hvordan. Hvis de vedbliver med at eksistere, bliver de til en del af det sociale og anerkendes som løsninger på bestemte typer af problemer. Det kan være som fængslet, som fattiggården, som sygehuset, som skolen osv.

Indenfor i institutionen etableres et regime, som håndterer de mennesker, som opholder sig der eller udgør dens særlige genstandsfelt. Institutionens mål og handlinger får faste former i takt med at de etableres. Berger og Luckmann (1972) definerer samspillet mellem den sociale verden og individers handling:

”Det vil sige, at mennesket (som kollektiv ikke isoleret) og dets sociale verden interagerer med hinanden. Produktet virker tilbage på producenten. Eksternalisering og objektivering er led i en uafbrudt dialektisk proces. Det tredje led i denne proces... er internalisering (hvor igennem den objektiverede sociale verden i løbet af socialiseringen føres tilbage i bevidstheden)...” (Berger & Luckmann, 1972:78)

Berger og Luckmann (1972) udvikler opfattelsen med udgangspunkt i internaliseringen, og definerer institutionelle handlinger som handlinger, der ureflektet gentages. Scott tilføjer i lighed med dem, at de

institutionelle handlinger og vaner, når de er etableret, har stor modstandskraft overfor forandringer (Scott, 2001:48).

Institutioner materialiserer sig på flere måder (Berger & Luckmann, 1972; DiMaggio & Powell, 1991; Scott, 2001). De kan udfolde sig i en særlig fysisk form, fx fængsler, børneanstalter og døgninstitutioner, hvor de fysiske rammer bestemmer hvilke handlinger som kan foretages. Institutioner kan også materialisere sig som særlige professioner, som har særlige opgaver, der forventes udført på en bestemt måde, så som politi, fattigforstandere, anstaltsforstandere, lærere og socialarbejdere. Eller de kan blive til særlige kognitive forståelsesrammer for, hvordan fx børn og unge skal behandles på de steder, hvor de placeres. Institutioner fryser handlinger fast på bestemte måder, og fryser dermed også de oprindelige begrundelser for de implicerede. Pointen er, at de fysiske rammer, de professionelle forståelser og de særlige kognitive rammer udtrykkes i de vanemæssige handlinger, der kommer frem i institutionens kontinuerlige produktion af behandling og behandlede.

Til trods for at institutionaliserede handlinger er karakteriseret ved at blive fastholdt over tid, betyder det ikke, at de er uforanderlige, men kan ses som en særlig træghed eller inerti i forhold til nye handlinger. Når de forandres, kan det ske i forbindelse med at nye træder ind i institutionen, vurderer dens legitimitet og har nye ideer, der kan føre til forandring (Berger & Luckmann, 1972). Forandringen kan også ske ved, at institutionens legitimitet forandres, og den transformeres til noget andet. For eksempel når sindssygeanstalten sætter sindssyge fri for deres lænker, men laver nye frihedsbegrænsninger for dem, som forbliver på anstalten, fx i form af tidsubestemte behandlinger, særlige terapiforløb osv. (Foucault, 2003a).

Institutioner går på tværs af nationen og af lokale kontekster fx når der tales om skoler og om fængsler. De er imidlertid hver for sig forankret i en organisation, som ejer dem og er med til at bestemme den specifikt lokaliserede institutions udvikling. Organisationer, der har med børneforsorgen at gøre, kan rubriceres i fire grupper: Kirke, stat, kommuner og filantropiske organisationer. De har forskellige relationer til de institutioner, som de ejer, hvoraf nogle har betydning for hvilke sociale teknologier de anvender.

Organisationernes ejere bruger dem til at opnå bestemte mål uanset deres form (Perrow, 1986). De indgår i netværk med andre organisationer i deres lokale kontekst som professionelles organisationer, brugerorganisationer, andre forvaltninger osv., indgår i relationer til andre lignende organisationer, som driver lignende institutioner, og er påvirket af statens tilkendegivelser, som en overordnet dirigent for de alle organisationer. Organisationen kan definere og afgrænse institutionen gennem ressourcestyring og bestemmelse af, hvilke sociale teknologier den må anvende. Organisationen kan på den måde til en vis grad kontrollere institutionen, men når en grænse i menneskebehandlende organisationer (Hasenfeld, 2003). Når en institution arbejder med at forandre fx børn og forældre, kræver forandringen en tilpasning til deres særlige situation for at opnå den accept, som er nødvendig for, at de forandrer sig i den ønskede retning. Institutionen må derfor have en vis bevægelighed, som kan være indbygget i de teknologier, der vanemæssigt anvendes til at håndtere de forskellige typer af borgere. Den må også være i stand til at udvikle nye teknologier til de nævnte borger afhængig af hvilke muligheder som udvikles og forefindes i det omkringliggende samfund. Hvis institutionernes opgave i en menneskebehandlende organisation skal lykkes må den derfor have en vis autonomi, som gør den svær at styre.

Organisationer og relationen mellem organisation og henholdsvis institution og sociale teknologier vil ikke blive analyseret nærmere i det følgende. Organisationsniveauet vil blive berørt undervejs og diskuteret i kapitel 9, men generelt afgrænser jeg mig fra en nærmere analyse af organisationsrelationen.

På tværs af organisationer og institutioner udvikles sektorer, der rummer en række overordnede symboler og myter m.m., som er retningssigende for, hvordan et område udvikler sig (Perrow, 1986: 262-263). I det følgende har jeg valgt at bruge termen væsen for denne kategori. Væsen betyder:

”... alt hvad der hører ind under, angår en ordening, organisation, institution, et bestemt område indenfor kultur-, samfundsforhold, administration...” (Ordbog over det danske sprog, 1957, www.ordnet.dk/ods)

Et væsen har et mål og en magt spredt ud over organisationer og institutioner med en række teknologier til rådighed til at nå et bestemt mål. I det følgende udtrykker væsen en samling af nogenlunde ensartede institutioner med dertil hørende sociale teknologier, men med forskellige organisationer. Det er et begreb der på afhandlingens område udtrykker, at stat, kommune, kirke og filantropiske organisationer indgår i en blanding med hinanden, hvor nogle dominerer over andre. Det er samtidig et begreb, som tidligere er blevet benyttet til at betegne fattigvæsen, skolevæsen og sundhedsvæsen, der netop er kendetegnet ved det organisatoriske mix og de ensartede institutioner i form af fattiganstalter, skoler og sygehuse.

Sociale teknologier

Et sandhedsregime manifesterer sig i etablering og vedligeholdelse af institutioners handlinger overfor befolkningen. Handlingerne er målrettede, og rummer ideer om, hvad der bør gøres og afstemninger af hvad der kan lade sig gøre. Sociale teknologier rummer denne målrettedhed, disse ideer og afstemninger, og sættes i spil overfor de borgere – børn og forældre – der træder frem som objekt for institutionernes virksomhed.

Sociale teknologier er knyttet til fremkomsten af begrebet om det sociale, der er knyttet til mangelsituationer eller ubalancer, som søges afhjulpet af forskellige former for love (Lundgren 2003:33). Et eksempel er, at fattigloves udsatte børn og unge udtrykker ubalancer bl.a. afledt af afskaffelse af tiggeri, og fører til en lovgivning med handlingsanvisninger, som kan ses som grundlag for sociale teknologier. Disse teknologier kalder Rose (1999) for ”technologies of government” eller ”human technologies”:

”De er(fe)... teknologier gennemsyret af aspirationer om at forme adfærd i håb om at frembringe særligt ønskede effekter og undgå særlige uønskede begivenheder.” (Rose, 1999:52)

Teknologierne er iflg. Rose (1999) samlinger af praktisk viden, der rummer opfattelsesmåder, kalkulationspraksisser, fagsprog, vurderingsformer, arkitekturformer, menneskelige kapaciteter, ikke-humane

objekter og anordninger, inskriptionsteknikker, m.m. Der er en variation blandt disse teknologier, som betyder, at de ikke har nogen essens, men varierer afhængig af de subjekter de sættes i værk overfor. Der er således forskel på de teknologier, der bruges i skolen, sygehuset, hjemmet, anstalten, osv.³⁰

Jeg forstår i det følgende disse "government technologies" som sociale teknologier, da de er fokuseret på at regulere relationer mellem mennesker. En social teknologi udøves i sociale relationer og er med til at forme det sociale (Jönchke et al, 2004). Teknologien rummer en sammenkædning af redskaber, teknikker, udstyr m.m. som indgår i en særlig relation med de personer som håndterer dem og de som de håndteres overfor. Sociale teknologier udvikles og bliver til handlinger i de institutioner, som præger de respektive væsner, og kan være præget af gentagelsen, når de først er indført (jf. Berger & Luckmann, 1972).

Foucaults angiver, at der i løbet af 1700-tallet sker en stadig mere detaljeret opsplitning af mennesket i enkeltdele, som optimeres og fremmes samtidig med, at de styres i bestemte retninger til gavn for nationen (Foucault, 1998a). Disciplineringsdispositivet udmøntes i en række særlige håndteringer af personer ved at afgrænse bestemte typer på bestemte steder som en kaserne, en skole, en arbejdsanstalt, et sygehus, o.l. Det udmøntes ved at etablere en sammenhæng, hvor hver person indtager en bestemt plads. Pladserne kan defineres i en rangorden, hvor nogle får vigtigere positioner end andre. Eller det kan være ved at etablere en orden ud fra et detaljeret tidsskema for bevægelser

---

³⁰ Dean (1999:26) har samme idé, når han skriver om en særlig analytik til at se på styringsregimer. Han skriver: "De mobile, skiftende og afhængige samlinger af styringsregimer og regler har analytisk forrang over de afledte fordelinger af magt og delinger mellem stat og civilsamfund og mellem offentlige og private sfærer. Der derfor nødvendigt at fokusere på, hvad der indgår i disse samlinger: Bureaukratiske rutiner, teknologier af notering, journalisering, opsamling, præsentation og transport af information; teorier, programmer, viden og ekspertise, som komponerer et felt, som skal styres og investerer hensigter og målsætninger i det; måder at se og repræsentere på som indlejret i styringspraksissen; og de forskellige kontorer (institutioner) med forskellige kapaciteter som styringspraksissen behøver, fremkalder, former og reformerer".

forbundet med kroppen og et bestemt kodesprog, som kan udnyttes uden begrænsninger³¹.

Sociale teknologier lægges fast fra væsen til væsen gennem den konkretisering væsnets personer definerer overfor borgerne. Det sker gennem lovgivning og gennem institutioners viden/erfaring, som gør det muligt at etablere en norm, hvorfra borgere bedømmes og udpeges. I de oprindelige former – og i Roses (1999) begreb om ”government” – ligger et moralsk mål, der udpeger de som skiller sig ud i forhold til lydighed og nytte. Det er begreber som ikke ligger historisk eller geografisk fast, men modificeres og tilpasses afhængig af både borger og væsensperson. Love ændres ikke nødvendigvis i takt med normer og sædvaner, og de er sjældent mere end retningsgivende for de specifikke handlinger, som de enkelte væsner skal gennemføre. Væsnerne må transformere loven, så den afstemmes med borgeres praksis og hvad dens respektive institutioner er i stand til at opnå. Væsner og institutioner må derfor ideelt set være i stand til at læse både lov, borgernes tilstand og egne ressourcer på en måde, så de afstemmes i forhold til hinanden.

De nye væsner som udspringer af politiet, og som kan identificeres ud fra love om udsatte børn og unge er fattigvæsen, skolevæsen og sundhedsvæsen. Disse væsner skal hver for sig kunne udlæse tidens moralske normer, og transformere dem ind i de institutioner og personer de råder over. De skal indenfor hvert væsen udvikle de teknologier, som sikrer, at borgerne lever op til krav om nyttighed og lydighed. Hvert væsen skal blande dens personer med dens særligt udvalgte borgere i dens afgrænsede væsensrum. Det skal anvende teknologier, der sikrer at dens borgere lærer moralen på en måde, så de bærer den videre, hvis eller når de forlader væsenets domæne.

De sociale teknologier, som afhandlingen behandler, tager udgangspunkt i regulering af befolkningen, og kan rubriceres i to grupper. Den ene identificerer og undersøger de borgere, hvis adfærd ønskes ændret,

---

³¹ Rose (1999:53) angiver yderligere to eksempler. Det ene er Taylors Scientific Management, som følger den logik Foucault skitserer. Det andet er skolens klasserum, som jeg vender tilbage til i kapitel 6.

og den anden behandler dem for at opnå en forbedring i forhold til det, som har bragt dem ind i institutionen.

Afhandlingens metodologi

Afhandlingens fokus er som beskrevet børneforsorgen med dens institutioner og defineringer af udsatte børn og unge. Perspektivet er at undersøge, hvordan den dannes frem til 1905 for at diskutere, hvorvidt det låser børneforsorgen i bestemte strukturer, som også gælder i dag. Med andre ord om der historisk er skabt en låsning af ideer, institutioner og sociale teknologier, som kan låses op ved at se på fortidens beslutninger og hændelser. Det fører til en eftersøgning af, hvor de udsatte børn og unge tidligere blev behandlet.

Afhandlingen undersøger, hvordan sandhedsregimer om behandlingen af udsatte børn og unge bliver til. Det fører til undersøgelser af ideer om barndom, dannelse af institutioner og sociale teknologier. Det sker ved at belyse barndom og børns vilkår i frem til 1905 (i kapitel 3). I kapitel 4 undersøges med udgangspunkt i 1905-loven de tidligere love, for at se hvordan sandhedsregimet som repræsenteret i loven har udviklet sig. Derfra udkrystalliseres fattigvæsenet og skolevæsenet sig som væsner, der i mellem de udvalgte love har fået betydning for behandlingen af udsatte børn. De belyses i kapitel 5 og 6. I kapitel 7 tages sundhedsvæsenet op på grundlag af studier af behandlingen af børn, som er med til at der skabes bedre vilkår for udsatte børn og unge bl.a. gennem de institutioner og teknologier, som skabes her. I kapitel 8 samles belysningen af de tre væsner i en fremstilling af børneforsorgens sandhedsregime, og der skabes grundlag for at diskutere, hvad børneforsorgen i sig selv lægger til de øvrige væsner. Det er temaet for kapitel 9, hvor afhandlingens spørgsmål tages op, og det diskuteres hvad børneforsorgen, som den blev skabt den gang kan fortælle om nutidens institutioner og teknologier.

I undersøgelsen af sandhedsregimet ses efter både ideer om de udsatte børn og unge og deres behandling. Det følges af undersøgelser af, hvordan behandlingen så ud og hvilke teknologier, der faktisk blev

anvendt overfor de udsatte. Der undersøges også om udviklingen sker kontinuert eller rummer brud, som har betydning for loven i 1905.

Min intention har været at undersøge børneforsorgens dannelse så grundigt som muligt. Det kan diskuteres om det er gjort tilstrækkeligt grundigt, og under alle omstændigheder er fremstillingen præget af mit nutidige perspektiv. En nutidig definition af udsatte børn og unge skaber en afgrænsning, som ikke var gældende i fortiden. Der skal derfor ledes efter tekster, som belyser denne gruppe i fortiden indeni i tekster, som handler om noget andet. Det kan derfor være de gale tekster, der fremhæves og vigtige tekster kan være overset. Det vil andre undersøgere forhåbentlig råde bod på. Desuden kan de sammenstillinger og sammenhænge, der fremgår af denne afhandling, kritiseres for at være utilstrækkelige og forkerte, hvilket naturligvis kun kan forandres gennem kritik og forsvar for de gjorte valg. Alt sammen med henblik på at diskutere, hvordan historiske begivenheder – børneforsorgens skabelse – former en bestemt praktik, som fortsat har stor aktualitet.

3. Barndom

Afhandlingens analyseobjekt er børneforsorgen, der som begreb både rummer en definition af, hvem de udsatte børn er og af de institutioner, som tager sig af dem. De udsatte børn er netop børn, og som sådan en del af en forståelse af børn – og af barndom, som ændrer sig i fra 1700-tallet og frem. Det er derfor relevant at se på ideerne om barndom og undersøge de forskellige positioner, som danner grundlag for ideerne i børneforsorgen. Det er også relevant at undersøge børns vilkår som de tog sig ud i tiden, da børneforsorgen blev udviklet.

Kapitlet vil belyse ideer om børn og barndom fra reformationen og frem og give et rudimentært billede af børns vilkår. Kapitlet har ingen intention om at se ideer om barndom eller børns vilkår som et særligt startpunkt for at begrunde børneforsorgen, men vil se begge i sammenhæng med udviklingen i andre håndteringer af udsatte (jf. kapitel 5-7), som er/kan have været betydningsfulde for udvikling af børneforsorgen.

Barndom og børns vilkår

Barndom

Barndom har været et omdiskuteret emne siden Aries i 1960 påstod, at middelalderens voksne ikke havde tætte relationer til deres børn, fordi så mange døde, og som Shorter (1979) tilføjer, at børn især på landet blev opdraget af lokale fællesskaber (Shorter, 1979; Aries, 1980; Miller, 1998; Cunningham, 2000; Heywood, 2004). Det centrale er imidlertid, at Aries' værk om mentalitetshistorie førte til et egentligt forskningstema om, hvad barndom er, og hvordan børn kan forstås (se også Qvortrup, 2011).

Belysning af børn eller rettere barndom er vanskeligt, fordi der ikke er børn, der beretter om deres barndom, men voksne, der beretter om deres egen barndom. Eller voksne, som taler med børn som voksne og efterfølgende analyserer med voksnes øjne. Kennedy (2006) angiver, at barndom kun kan forstås i lyset af voksenalderen. Børn er undergivet de

voksne i en asymmetrisk relation, hvor de forstås ud fra voksnes forståelse af, hvad barndom er. En tolkning, som er præget af den voksnes minder fra sin egen barndom eller af det barn, som den voksne fortsat bærer inde i sig. Og som ændrer sig afhængigt af den periode, barndommen beskrives i (Qvortrup, 2011).

På trods af disse forståelsesmæssige besværligheder fremgår det af en lang række historiske værker, at barndommen har ændret sig (fx Aries, 1980; Cunningham, 2000; Heywood, 2004). Barndom og voksenalder indgår løbende i et forhold til hinanden på samme måde som børn og familier, hvorved skift i familiers og voksnes liv bliver til skift i barndom.

Familier

Børn indgår i familier, hvis struktur og position ændrer sig i tiden frem til 1905. Kernefamilien med far, mor og børn er gennem flere århundreder grundstrukturen i familieliv i Norden og det øvrige Centraleuropa (Gaunt, 1996; Cunningham, 2000). Det er en familie, som er bilateral, hvor barnet fødes ind i to familier, hvis bånd til andre slægtninge er relativt løst. De begrænsede relationer skyldes dels den korte levealder, som betyder, at børn sjældent lærer deres bedsteforældre at kende i levende live. Dels at fattiges børn relativt tidligt må tage af sted fra forældre for at tjene andre steder, og kun sjældent vender tilbage eller bibeholder kontakten.

Familierne var præget af deres fysiske miljø og hvad familierne ernærede sig ved (Gaunt, 1996). De fleste var frem til slutningen af 1800-tallet jordbrugere, og levede af deres egen produktion med mulige biprodukter, som kunne afhændes. Børn blev tidligt sat til mindre sysler, og når de var 14 år, skulle de udføre et fuldt voksenarbejde³². Det var almindeligt, at hyre drenge og piger til at hjælpe, ofte medens de biologiske børn var små. De blev så erstattet i takt med at de biologiske voksede til og kunne aflaste indtil de drog hjemmefra, eller fik overladt

---

³² Gaunts (1996) opdeling med en småbørnealder til 7 år og voksenalder fra 14 år er identisk med Aristoteles (Kumlien, 1997:160) eller i Middelalderen (Boswell 1988:30).

jordbruget, når forældre døde eller gik på aftægt. Familien var frem til slutningen af 1800-tallet centreret omkring en kernefamilie med tjenestefolk, som blev betragtet som medlemmer underordnet husfaderen (Gaunt, 1996:102).

Det var kun på de store godser og blandt ledende embedsmænd, at husholdningerne var på mere end 6-7 personer. I de tilfælde var der en større gruppe af tjenestefolk til at sørge for alle daglige fornødenheder hos herskabet. De jordløse var de fattigste og levede af det arbejde de kunne få i sæsonen. Deres børn måtte forlade hjemmet tidligt, i nogle tilfælde allerede før de blev 10 år.

De fleste forsøgte at få de børn, som var nødvendige for at familien kunne forsørge sig selv (Gaunt, 1996:86; Cunningham, 2000). Det var en vanskelig balance mellem at føde tilstrækkeligt mange, da en stor gruppe døde allerede i de første år, og at få for mange uproduktive børn, som skulle forsørges, hvorved den samlede familie blev fattig. Der er eksempler på børn, der bliver "ligget ihjel", slået ihjel og på syge børn, som overlades til sig selv, da familien ikke har råd til at forsørge dem alle (Cunningham, 2000, jf. også kapitel 7).

Arverettigheder spillede en vigtig rolle for, hvem der skulle forlade hjemmet. Både Gaunt (1996) og Lynch (2003) viser, at børn på landet måtte forlade deres fødested, da jordarven blev opdelt i stykker, som var for små til, at de kunne overleve, hvilket desuden flere steder var forbudt. Myndigheder stillede desuden krav om, hvem der måtte gifte sig med hvem og hvornår. Gaunt (1996) viser også, hvordan arveregler for kvinder forringes og stiller dem dårligere ved mandens død og i sjældne skilsmisse situationer, så de kun vanskeligt kan forsørge de efterladte børn, hvis manden dør.

I takt med at stadig flere forlader landet og søger til byerne, bliver kernefamilien i første omgang truet af et stærkt stigende antal uægte børn. Det stiger kraftigt i første halvdel af 1800-tallet fx i Sverige og Tyskland (Sandin, 1986:233; Ipsen, 2010:123). I Danmark falder antallet af uægte fødsler frem til midten af 1700-tallet til ca. 4 procent, men stiger i 1850 til knap 12 procent, og holder sig på det niveau indtil 1925, hvorpå det begynder at falde (Thomsen, 2005:19).

Gaunt (1996:79) påpeger, at udover fattigdom kunne de mange uægte børn skyldes, at mange kvinder blev udnyttet gennem falske ægteskabsløfter og voldtægt. De mange uægte børn stod i modsætning til borgerskabets omhyggelighed i indgåelsen af ægteskab og seksuel omgang, så antallet af uægte børn i borgerskabet i Stockholm kun var 11 procent mod arbejderklassens 40 procent (Gaunt, 1996:84). Borgerskabet støttede derfor udbredelsen af kernefamilien gennem indgåelse af ægteskab, og antallet af uægte børn faldt i slutningen af 1800-tallet, hvilket iflg. Gaunt (1996) kan tilskrives, at der bliver færre fattige bl.a. fordi kvinderne giftede sig opad, afholdenhed og en øget brug af prævention.

Kernefamilien forbliver således intakt (Gaunt, 1996; Cunningham, 2000), men skifter karakter, da det fælles arbejde med jorden ikke længere eksisterer. Borgerskabets familieform med faren som breadwinner og moderen, som hjemmets ansvarlige vinder frem, og promiskuiteten aftager. Det bliver moderen, der får ansvar for børneopdragelsen, og det er via hende, at et mere følsomt syn vinder frem i anden halvdel af 1800-tallets familier (Miller, 1998, se nedenfor). Det fører til, at børn skal opdrages hjemme og i skolen, og ikke må udsættes for arbejdets skadelige virkninger. Børns mulighed for at bidrage økonomisk til husholdningen aftager, da de sendes i skole og sættes i gang med uddannelse.

Familieopfattelsen forandres, og Luthers ide med hustavlen som en specificering af, hvor den enkelte hører til forsvandt (Sandin, 1986; Kumlien, 1997; Miller, 1998). Den hvilede på en opfattelse af, at alle blev født ind i en stand, hvor de forventes at blive. Husholdningsstanden (familien, laug, etc.) var statens vigtigste bestanddel, hvor husfaderen i lighed med konge og præst havde den overordnede myndighed. Den gav ham herredømme og ansvar for børn og tjenestefolk, og Luther indførte en regel om, at ægteskaber kun kunne indgås, hvis begges forældre samtykkede. Det var husfaderen, der var forbindelsesled til andre husholdninger, kirken og statslige myndigheder. Statskirken i Sverige kontrollerede familierne gennem dåb, sikring af forældres undervisningspligt, husforhør, skriftemål, m.m., og senere sikring af, at børn deltog i kirkens skole.

Præster kunne trænge ind i familien og havde ret til at korrigere fx børneopdragelsen (Sandin, 1986). De var vejleder for og selv en del af sognets familier i et afgrænset geografisk område. Der kunne således opstå en vis spænding mellem præstens tilhørsforhold til kirkens gejstlige og de lokale familier i lighed med de senere relationer mellem statslige myndigheder og familier (Miller, 1998).

Forandringen af familierne fører til, at hustavleordenen opløses, og kernefamilien omtænkes så far, mor og barn får nye relationer, hvor de voksne er ansvarlige for at sikre hjemmet med faderen som breadwinner og moderen som ansvarlig for hjem og børn. Denne familief orm bliver retningsgivende for fattigvæsnet, for skolevæsnet og sundhedsvæsnet (Donzelot, 1979; Løkke, 1998; Lützen, 1998, og yderligere i kap. 5-7).

Fattigdom

Børns vilkår er sjældent noget, der før 1800-tallet var et særligt fokus på. Når de i det følgende skitseres er det for at kunne forstå de udsatte børn og unges forhold i forhold til de ændrede vilkår for alle børn. Det var noget der fulgte af de nye ideer om børn og ændringer af familiers vilkår.

Familiernes mulighed for at overleve var afhængig af, om de kunne skaffe sig føden. Det er tydeligt, at fattigdom som et absolut fænomen med mangel på føde, bolig, osv. har været et udbredt og almindeligt fænomen i Europa frem til 1900-tallet³³. Frohman (2008) opsummerer om 1500-tallet, at godt halvdelen af befolkningen var potentielt fattige:

”De var personer som levede fra hånden i munden, som ikke kunne akkumulere ejendom eller finansielle reserver, og som kun kunne holde hovedet oven vande så længe, at de forblev sunde, jævnlige fandt

---

³³ Nogle indikationer fra den tidlige historie er iflg. Geremek (1991): 46 procent af bønderne i 1280 rådede over for lidt jord til at kunne forsørge sig selv; I Flandern var det 59 procent i 1328; i Picardie i Frankrig var 13 procent tiggere og 33 procent havde små jordlodder, som ikke kunne klare et år med misvækst. I 1526 levede 23 procent af bybefolkningen og 30 procent af landbefolkningen i fattigdom i Holland (Huey, 2001, som citerer fra De Vries, 1978).

arbejde og levede i en familiestruktur, som kunne beskytte dem mod de former for fattigdom, som var relateret til livscyklusen (for mange børn, ægtefælles død eller fravær, sygdom eller alderdomsvækkelse)". (Frohman, 2008:13)

Hovedparten af de fattige i middelalderen kunne ikke overleve, hvis de blev syge, arbejdsløse, handicappede, ældede, drak, horede eller blandede det hele.

I 1500-tallet øges fattigdommen i Europa (De Swaan, 1990; Geremek, 1991; Lynch, 2003; Frohman, 2008). Det tilskrives en række sammenfaldende årsager. Der er variationer i klima og deraf følgende variationer i høstudbyttet. Der er en øget handel, som får kornpriserne til at flukturere afhængig af et større markeds udbud og efterspørgsel. Der kan være for lille efterspørgsel efter håndværkerydelser, bl.a. afledt af mængden af tilkommende håndværkere eller nye produktionsmetoder. Dertil kommer mange krige, som bl.a. får et religiøst udtryk, hvor den protestantiske bevægelse og staters efterfølgende overtagelse af kirkens ejendom i det nordlige Europa og England må betegnes som den mest omfattende.

Presset på befolkningen var geografisk forskelligt, og førte til migreringer fra sted til sted og ofte fra land til by. I fattige tider søgte landbobefolkningen til byerne for at overleve, og vendte omvendt tilbage, når tiderne var bedre, eller når byernes fattigdom blev for voldsom (Geremek, 1991).

Byerne var kun sjældent forberedt på tilstrømningen af fattige landboere, som ofte blev samlet i usle boliger med en øget sandsynlighed for sygdomsepidemier, social uro, m.v. Det går generelt igennem skildringer fra byerne i 1500-tallet, at der herskede stor utryghed. Den udsporang af sygdom, manglende afsætning og manglende arbejde, som betød, at fattige ikke kunne få tilstrækkelig mad, bolig, m.m. og i mange tilfælde døde. De fattige forsøgte at hjælpe hinanden og især de nærmeste, hvilket i perioder kunne kompensere for fattiggørelsen³⁴

---

³⁴ I Broad, J. *Parish Economies of welfare 1650-1834*, viser for en senere periode, at de fattige forsøgte at klare sig gennem nabohjælp, kreditter, herremænd, m.m. inden de søgte hjælp. Vikström (2006) diskuterer samme fæno-

(Geremek, 1991; Lynch, 2003). Det skabte imidlertid spændinger og social uro, hvis der kom for mange fremmede fattige.

Fattigdommen efter 1500-tallet aftog ikke, men fulgte med ind i dannelse af de europæiske nationer. I 1700-tallets Tyskland anslås, at godt 10 procent var vagabonder og tiggere (Henningsen, 2005a). I København vurderede politimesteren om vinteren i 1717, at kun 20 procent af indbyggerne havde midler til ikke at sulte og fryse. I samme periode anslås, at gruppen af meget marginaliserede var på mellem 5-10 procent af befolkningen (Petersen, 1980; Lauridsen, 1996:23).

Omfanget af tiggere i København var kolossalt. Henningsen (2005 b) beskriver, hvordan københavnere mødte en betler for hver 50nde skridt i byen i 1791. Bevidstheden og oplevelse af fattigdom, og hvordan den kunne ramme som følge af sygdom og alderdom, har været indlysende for enhver. Mange har ydet almisser, når tiggeren bankede på døren (Hansen, 2008). Antallet af fattige især i København stiger løbende frem til midten af 1800 tallet.

Der er ingen af de nævnte kilder, som tyder på, at fattigdommen i Danmark er mindre end fattigdommen i Europa. Udviklingen bliver forstærket i takt med opløsning af love om landbrugsudstyknings, tyendeforhold og indgreb mod lavsvæsnet i løbet af 1700-tallet. Det fører til, at et stadig større antal søger mod byerne og her især København. Der stiger befolkningen fra godt 50.000 i 1711 til 90.000 i 1787 og 102.000 i 1801 (Mikkelsen, 2005).

Der er næppe tvivl om, at børn og unge har været mærket af fattigdom, hvilket dog kun sjældent er beskrevet. Et indtryk af efterladte børns forhold i Danmark 1774 er:

”Når de (børnene, fe) så er over bækken og kommer nærmere til byen, så stormer alle byens hunde imod dem. Børnene retirerer sig mod en væg eller en kampesten, som ligger ved siden af vejen, for at have ryggen fri. De slås med hundene og skriger. Når der komme én og værger dem for disse glubende kreaturer, så føres de ind i byen, godt våde og næsten udmattede. De går ind i nærmeste gård og får et stykke

---

men i 1800-tallet, men med færre indikationer på hjælp fra andre kilder end fattigvæsnet.

brød, står lidt ved kakkelovnen og ryster af frost... Der sidder de ved kakkelovnen for at tørre deres klæder og opvarme deres legeme. Men så snart kroppen begynder at blive lidt varm, så begynder hænder og fødder at klø, enten af frost, bylder eller fnat, hovedet ligeså, eftersom det er fuldt af sår og utøj...” (Præsten Westenholtz i 1774 citeret i Nielsen (1986:10).

En anden indikation på fattigdommens betydning for børn var, at mange blev efterladt i håb om, at andre vil tage sig af dem (Boswell, 1988). Det anslås, at fra slutningen af 1700 tallet og frem til midten af det næste århundrede efterlades op til 100.000 børn årligt i Europa (Cunningham, 1995:117). Nogle steder mellem 10 procent og 17 procent af alle børn. Den væsentligste årsag til de mange efterladte børn var sandsynligvis fattigdom, da mødre ikke havde råd eller mulighed for at forsørge børnene, især hvis faderen døde.

Sygdom og sundhed

Et af de mest markante sundhedsproblemer i Europa er børnedødelighed. Det anslås, at 20-25 procent af nyfødte og op til 50 procent af børn under 10 år døde (Cunningham, 2000)³⁵. Årsager til den høje dødelighed var infektioner, underernæring og manglende sundhedsmæssig viden om fødsel, fødevarer samt manglende viden om opvækst af børn (Shorter, 1975; Holmdahl, 2000; Heywood, 2001). Der var antageligt en række børn, som blev slået ihjel, bl.a. som følge af fosterfordrivelse, eller ”lagt” ihjel i forældres seng (Holmdahl, 2000; Heywood, 2001). Endelig er der fra middelalderen indikation på, at handicappede og vanskabte børn blev slået ihjel ved fødslen (Heywood, 2001). I Danmark var det i tiden op til 1800-tallet omkring 30 procent, der døde inden de blev seks år (Bonderup, 2006:135). Spædbørnsdøde-

---

³⁵ Bonderup (2006:145) angiver en tabel over spædbørnsdødelighed, som er sammenfattet af en række unavngivne kilder for nogle europæiske lande og byer. Den viser stærkt varierende procenter fra 17 procent på landet i Danmark i 1750 til 41 procent i Wien. Og i 1850 fra 11 procent i Norge til 60-70 procent i Wien. Yderligere i 1900 fra 8 procent i Norge til 23 procent i Wien. Wien ser ud til at have været en farlig by for spædbørn.

ligheden i Danmark var ikke under 10 procent i 1800-tallet, og var højest i København, hvor den svingede mellem 20 procent og 30 procent (Løkke, 1998)³⁶. Der var en udbredt opfattelse af, at det var lige så naturligt at dø af barndom som af alderdom.

En stor del af børnene døde under fødslen. For de øvrige var det primært infektionssygdomme ofte forbundet med diarré, der havde dødelig udgang (Meckel, 2010). Kolera var en af variationerne, men også kolibakterier, salmonella, m.m. havde stor betydning, og det var især i forbindelse med varme og sommer, at sygdommene vandt fodfæste. Udover diarresygdomme, som især udryddede mange spædbørn, var det for de ældre børn sygdomme som tuberkulose, kighoste, mæslinger, skarlagensfeber og difteri, der fik dødelig udgang.

Omfanget af børnesygdomme og dermed børnedødelighed blev fremmet af dårlig ernæring og tætte, uhygiejniske bebyggelser, som gjorde sig gældende for mange i takt med, at urbaniseringen øges (Meckel, 2010). Dertil kom parasitære sygdomme som bæres af udbredelsen af lus, som var noget nær universel i byerne og følges af orm, engelsk syge, o.l., som ikke var dødelige men relativt ubehagelige. Risikoen var størst for migranter, som flyttede ind i byerne og i store familier. I hele 1800-tallet er børnedødeligheden i de svenske byer op til 50 procent højere i byer end på land (Palmbled, 1990). Udover de urbane sygdomme har primitive sundhedsforhold med ringe ernæring, vand og sanitet stor betydning for den store børnedødelighed, hvilket Meckel (2010) viser ved, at spædbørnsdødeligheden også var stor i rurale udkantsområder i USA.

Børnesygdommene udviklede sig på forskellig vis op gennem 1800-tallet. Meckel (2010) angiver, at de fleste af sygdommene ændrede vira, og derfor langsomt tog af og blev mindre farlige. Det er sandsynligvis ikke kun lægevidenskabens fund, som får betydning for udviklingen (jf. også McKeown, 1984). Meckel (2010) angiver, at udviklingen i hygiejne og sanitet fik betydning for at hindre den fortsatte udvikling af

---

³⁶ Løkke (1998:220) refererer også tal, der viser, at dødeligheden blandt uægte børn var betydeligt højere end for ægte, og at den var endnu højere for plejebørn, hvor op til 40 procent døde.

sygdom. Men nogen klar og entydig sammenhæng mellem behandling, forebyggelse og sygdomsvira kan ikke påvises.

Sygdom og fattigdom var forbundne følgesvende. De fattiges sult og små kolde boliger var hårde vilkår for både voksne og børn. Børns forhold blev katastrofale, hvis forældrene svigtede som følge af sygdom, død eller mangel på arbejde. Fattigdom gav grundlag for infektionssygdomme, ulykker med blodtab og epidemier, og afstedkom stor magtesløshed, som følge af manglende indsigt i, hvad der virkningsfuldt kunne gøres.

Når forældrene svigtede, var børn uden umiddelbar beskyttelse. De løse familiestrukturer overlod dem til at tigge eller senere søge ind på de få institutioner, som kunne tage sig af dem. Selv der var forholdene elendige, hvor en borger i København i 1795 skriver om Vajsenhusbørn: "De kom tilbage i en ussel tilstand, pjaltede, fnattede og forsultne, med gulblege ansigter og udslagne hoveder; ..." (Ottesen, 1927:77). I Stockholm skrev en læge i 1756, at børnene i Barnhuset var "sløje, ørkesløse, afmattede, blege, magre, med store og hårde maver". Han mente, at den høje børnedødelighed skyldtes for dårlig mad, fx om morgenen. Børnene arbejdede ofte i mere end 12 timer, og der var en markant offentlig debat om, hvorvidt det var for meget (Ödman & Hayen, 2004:190;127).

Fattigdom og sygdom ser ud til at kunne rangordnes, da forældreløse børn blev hårdere ramt end voksne og børn med forældre. De udsatte børn og unge var således ikke kun udsatte fra deres forældre, men også udsatte i forhold til fattigdom og sygdom.

Børn som børn

Børn blev som beskrevet tidligere opfattet som nødvendige for at en familie kunne overleve. Det var derfor nødvendigt at have råd til dem indtil, de kunne bidrage til husholdningen, inden de drog videre. De skulle være sunde og raske, og måske var det derfor, at der i romertiden var en forpligtelse til at holde normale børn i live, og tilladelse at slå deforme ihjel (Cunningham, 2000).

Kristendommen har et ambivalent syn på børn. De kristne knytter an til antikkens opfattelse af børn som uskyldige med en direkte forbindelse til gud(er) (Kennedy, 2006). Kristus er Guds søn, der er særlig egnet til at udtrykke Guds ord. Når Jesus siger, at børn er uskyldige, bør beskyttes og omfattes af kærlighed, udtrykker han sig selv som et barn af Gud.

De kristne knytter imidlertid også an til Det gamle Testaments myte om arvesynden, hvor Adams forbrydelse ses som udtryk for, at mennesket er ondt, og derfor løbende må tuges (Aries, 1980; Cunningham, 2000; Coudert, 2010). Dets onde natur skal styres i retning af Gud, og det er derfor rimeligt og nødvendigt at knægte børn med korporlig afstraffelse. De forældre, som ikke knægtede deres børn, risikerede at hindre deres frelse. Det var vigtigt at lære børn at indse skyld for egne handlinger.

Kristendommens ambivalens betød, at der i nogle kredse blev opdraget med hård disciplin og straf. Men også, at der i andre var tale om en mildere retningsvej uden om fristelserne fx ved at isolere dem fra det skadelige voksensamfund i skoler og klostre. Der blev det dog ofte iblandet den samme hårde disciplin (Aries, 1980).

Opbruddet i forståelse af mennesket med Descartes erkendelse af den menneskelige bevidsthed og dermed ansvar for at være til, førte til nye opfattelser af børn (Cunningham, 2000; Thuen, 2002). Filosoffen John Locke udbredte i første halvdel af 1700 tallet, at det var vigtigt at frembringe en voksen ”der vil indordne sig under sin egen fornuft, når han har den fornødne alder til at gøre brug af den” (John Locke – her fra Cunningham 2000:84). Locke bygger på en opfattelse af, at mennesket formes af sine omgivelser, og barnet er en tom tavle, der skal fyldes ud med fire moralske værdier: Dyd, klogskab, social dannelse (breeding) og lærdom – i den nævnte rækkefølge (Thuen, 2002). Voksne skulle sikre, at børn tilegnede sig de rette værdier i løbet af barndommen.

Lockes filosofi tager afstand fra arvesyndens syn på barnet som ondt, og ser det i stedet som et, der kan udvikle sig positivt gennem oplæring og viden om andre. Barnet skal udvikles til at blive en nyttig borger ved at lære af voksne og erfare sig frem i forskellige omgivelser,

og dermed få en rettesnor for i det senere voksenliv at handle nyttigt. Det er de voksnes opgave at opdrage barnet, så det som voksent bliver nyttigt for sig selv og for samfundet.

En anden central oplysningsfilosof, Rousseau, formulerer et mere radikalt opgør med arvesyndsmysten (Cunningham 2000; Thuen, 2002). Han tager som Locke udgangspunkt i, at barnet kan formes og udvikles, og at opdragelse er vigtig for dets tilstand. Han kritiserer ideen om at se børn som fremtidige nyttesubjekter. Børn er noget i sig selv, og lærer gennem kontakt med naturen, og de forstyrrelser, som skabes i relationer mellem mennesker og natur. Opdragelse af børn skal bygge på principper om: At de ikke er syndige, men gode; børn skal udfolde deres virkelyst og sættes fri; naturen skal hærde barnet, som det sunde udegående bondebarn; og børn skal undgå at læse bøger for at få deres eget sprog (Thuen, 2002).

Rousseau fremhæver den moderlige kærlighed, hvor den moderlige omsorg giver hende rollen som børneopdrager³⁷. Leg bliver et vigtigt element i opvæksten. Rousseau beskriver den voksne som en vejleder, der ideelt set tilrettelægger begivenheder, som barnet selv kan lære af. Rousseau understreger, hvordan børn bliver fornuftige voksne ved at være selvkærlige ved at kende deres egne lyster frem for egenkærlige ved blot at følge dem. De skal selv kunne se fornuftens normer og skamme sig, frem for at føle sig skyldige, når de overtræder dem (Miller, 1998).

Rousseau og Locke har ikke samme syn på uddannelse. Rousseau lægger vægt på, at børns egne erfaringer altid adskiller sig fra de voksnes, da de lever i en anden tid. Det er gennem egne handlinger, de må gøre deres indimellem ubehagelige og skadelige erfaringer, som de så kan bruge i et fremtidigt virke. Derved bliver individet i stand til at fungere i et samfund, som dels er uforudsigeligt, hvad Locke også lagde vægt på, men yderligere i et samfund, hvor individet må handle selv – altså tage udgangspunkt i sig selv for at agere i forhold til andre. Et

---

³⁷ Miller (1998:245) skriver, at det ikke betyder, at kvinden får en større autonomi, da ægtemanden forsat er husbond, og citerer fra Rousseau: "... hun skulle tidligt lære uden at klage at underkaste sig uretfærdighed og lide under de urimeligheder som blev påført hende af sin husbond."

synspunkt, som er mere i overensstemmelse med det moderne individ end Lockes (Houswitschka, 2006).

Opbruddet i forståelse af børn og voksne fører også til en særlig kristen strømning, som kaldes pietismen, der i første halvdel af 1700-tallet bliver central i den danske folkekirke (Markussen, 1995). Pietismen lægger vægt på individets fromme handlinger, der skal vise, at det tager et personligt ansvar for frelsen (Miller, 1998; Markussen, 1995). Pietisten skal udvise flid og arbejdsomhed i overensstemmelse med den protestantiske arbejdetik. Livet skal leves med selvkontrol, egen personlig gudsyndelse, rettidig omhu med tid og bibellæsning. Alle skal forvalte deres liv i den naturlige orden Gud har skabt – en naturret –, hvor bønder forventes selv at tage ansvar for at arbejde sig ud af deres elendighed³⁸.

Pietisternes fokusering på den enkeltes handlinger betød, at kirkens opgave blev at opdrage hvert enkelt medlem af menigheden til at følge Guds ord, og tage ansvar for at forvalte liv og natur så harmonisk som muligt³⁹. En hensigt, som passede godt med Lockes opfattelse af individet indenfor den enkelte stand.

Pietisterne opgav ikke ideen om arvesynden, men lagde vægt på at opdrage hvert enkelt barn ved at skabe en indre disciplin med et personligt ansvar for arbejde og liv. Det skulle være i stand til handle i

---

³⁸ Miller sammenfatter pietismen til: ”Et sandt præsteskab for alle troende informeret af et tæt personligt kendskab til hele biblen, vil gøre hele samfund i stand til at lade sig lede af Guds ord og engagere dem i øvelse i brugen af kristne principper i hverdagslivet.” (Miller, 1998:150).

³⁹ Miller (1998) påpeger, at denne etik ikke kun var religiøst begrundet, men var behård nødvendighed for fx kvinder i arbejderklassen, hvor det var nødvendigt at udvise stor selvbeherskelse og disciplin for at sikre familiens overlevelse. Hun refererer til biografiske undersøgelser af kvinder i først halvdel af 1800-tallet, der dokumenterer kvinders mange byrder og stille pinsler i form af gentagne graviditeter, fødsler, for meget og for tungt husarbejde, afståelse af mad til fordel for mand og børn, seksuel underkastelse, vold, osv. Hun henviser også til nødvendigheden af selvbeherskelse hos mænd, når de blev fyret, påtog sig skiftende jobs, lave lønninger, farligt arbejde, ubehagelige arbejdsgivere, osv.

forhold til omgivelserne og være kyndig i biblens ord. Der måtte godt anvendes fysiske straffe, men målet var i lighed med Locke at skabe et fornuftigt individ vejledt af kyndige voksne.

De nye ideer var primært rettet mod rige børn, og fattige blev omtalt i nedsættende vendinger (Thuen, 2002). Selv Rousseau anså fattige børn som ødelagte af civilisationen, så opdragelsen skulle rettes mod andre børn, der gennem deres gode eksempler kunne vise de fattige børn, hvordan også de muligvis kunne få en bedre tilværelse.

Den nye forståelse af børn som gode, som noget i sig selv og som nogle der kunne formes med mindre anvendelse af korporlig straf, var et grundlæggende brud med arvesyndsmitten. Coudert (2010) angiver det som et af de mest grundlæggende brud i opfattelsen ikke kun af børn men af mennesket efter reformationen.

Følsomhed

Rousseaus følsomhed overfor børn som legende og noget i sig selv bliver en central del af det romantiske syn, som trænger frem i de europæiske lande i slutningen af 1700-tallet (Aries, 1980; Cunningham, 2000; Coudert, 2010). Der kom en følsomhed i mænd og kvinders relationer, hvor hjemmelivet og dermed kvinder fik større indflydelse især på husholdning og børn, samtidig med at alt stadig var bestemt af (ægte)manden. Et hus blev ikke længere et offentligt sted, men blev forandret til familiens sted – et hjem, hvor medlemmer trak sig tilbage fra offentligheden. Følsomhed overfor børn tog udgangspunkt i modernens omsorgsrolle og i den ”kælen” som Aries (1980) beskriver i eksempler fra kvinders forhold til børn i 15-1600 tallet. Det ændrer mænd og kvinders roller, så manden var nødt til at dæmpe eder, brutalitet og fremme ”gentlemanship” (Coudert, 2010). Familien blev et omdrejningspunkt for den gode opførelse og vejen til Guds frelse, bl.a. ved at bruge den hellige familie som ideal for den jordiske.

Børn bliver en del af hjemmets intime fællesskab. De skal omfattes af en kærlighed, der opdrager dem til at blive fornuftige voksne. Børn skal opdrages uden korporlig afstraffelse gennem prøvelser, leg og vejledning, hvor de ses i sig selv, og ikke blot opdrages til nyttige voksne. Alle ressourcer sættes ind på at opdrage og bringe børnene frem i verden

(Zelizer, 1994, se også kapitel 8). De anses ikke længere som en ekstra eller potentiel arbejdskraft, men i stedet som uskyldige, som forældre har pligt til at beskytte i lighed med Kristus' anvisninger. Der sker en sentimentalisering af børn.

Nationens børn

Locke lagde op til, at børn skulle dannes til nyttige borgere gennem voksenopdragelse. Det skulle ske med forældres opdragelse eller huslærere med få elever. Andre retninger fastholdt både Locke og Rousseaus betragtninger som grundlag for at uddanne alle børn ved at sætte dem i skole, hvor de blev undervist af andre voksne (Cunningham, 2000; Heywood, 2004).

I Danmark blev de nye syn på børn og dannelse bl.a. introduceret på Sorø akademi af J.B. Basedow, der blev ansat som professor i 1753. Han fremhævede nødvendigheden af, at skolen skulle være for alle, og omsatte Rousseaus tanker til en ny forståelse for undervisning af børn. Basedow angav, at "hovedformålet for opdragelse [skal, fe] være at forberede børnene til et almennyttigt, patriotisk og lykkelig liv." (J.B. Basedow i Dam, 1923:106). Basedow var kritisk overfor kirkenes undervisning og den herskende ortodoksis udenadslære (Schlosser, 1844:37).

Basedow lagde vægt på naturen omkring børn og på bevægelse (Dam, 1923). Elever måtte højst sidde stille 3-4 timer om dagen, og der skulle undervises udenfor, f.eks. ved at elever 2 måneder hvert år boede i telt og lærte om natur, geografi, mv. Endelig lagde Basedow vægt på at vurdere den enkelte elevs viden for at sætte dem sammen med andre elever på samme niveau. Basedow kaldte sine tanker og sin senere koloni for filantropisme.

Tyskeren Pestalozzi er på samme måde som Basedow inspireret af Rousseau, som han bruger i sit arbejde med fattige børn og unge (Dam, 1923; Thuen, 2002). Pestalozzi har et optimistisk syn på muligheden for at opdrage de fattige børn til nyttige borgere sammenlignet med de dominerende oplysningsfilosoffer Locke og Rousseau. Hans ideer bliver retningsgivende for en lang række anstalter i Europa og for de første anstalter i Danmark (Petersen, 1904:111; Dam, 1923; Thuen, 2002).

Pestalozzis tager i sine skildringer udgangspunkt i den omhyggelige moders opdragelse af sine børn (Dam, 1923). Det er vigtigt, at læreren kommer lige så tæt på sine elever som moderen i sin forståelse og uddannelse. Undervisning skulle være et middel, hvor læreren trådte i forældres sted for at udvikle det enkelte barn. Lærdommen skulle tilpasses børns niveau, så den kunne forstås og bruges i børns og senere voksnes hverdag.

Pestalozzi er tilhænger af Rousseaus ide om, at børn selv skulle skaffe sig erfaringer, men blev i stigende grad overbevist om, at det skulle ske indenfor bestemte erkendelsesrammer (Thuen, 2002). Han etablerede derfor undervisning i læsning, skrivning, regning, naturhistorie, m.m., som skulle spille sammen med og danne barnets erfaringer. Det var en mellemvej mellem kirkens regime om udenadslære og læsning af religiøse tekster og Rousseau, hvor der blev koblet til barnets erfaringsverden og naturlige omgivelser.

I sin praksis bl.a. i det schweiziske Hofwyl omdannede Pestalozzi godset til en familieorganiseret jordbrugskoloni, hvor lærerne boede sammen med drengene⁴⁰. Forstanderen skulle fungere som den kærlige faderfigur, og børnene skulle opleve sig som en del af en familie bl.a. ved at lære af de ældre ”brødre”. Indlæringen bestod i skoleundervisning og fysisk arbejde i et jordbrug, hvor børnene kom til at kende til kærlighed og disciplin.

Pestalozzis tanker var banebrydende for behandling af fattige og udsatte børn, da han formåede at transformere de pietistiske ideer om arbejde, uddannelse og opdragelse mod synd ind i den nyttetænkning, som blev grundlag for ideen om industriskoler (Frohman, 2008:45). Han tanker ligner Basedows ideer, hvor Basedow var mere radikal, da han opfattede undervisning og opdragelse som nationens ansvar og lagde op til et opgør med kirkens skole. For begge var børn ikke længere kun et anliggende mellem forældre og kirke, men mellem forældre og

---

⁴⁰ Anstaltens berømmelse bør dog i lige så høj grad tilskrives Fellenberg, som overtog arbejdet, da Pestalozzi havde svært ved at få tankerne til at virke i en praktisk hverdag (Thuen, 2002:141).

konge. Det var i nationens interesse at opbygge skoler og gennemføre de nye former for undervisning⁴¹.

Basedows ansættelse på Sorø akademi vidner om, hvordan kongen og kongens embedsmænd blev en del af den nye opfattelse. Akademiet uddannede unge mænd, som aspirerede og senere gjorde karriere som det danske riges statsmænd⁴² (Markussen, 1995). På Basedows tid og igennem anden halvdel af 1700-tallet er kameralismen den dominerende strømning. En af lærerne på Sorø skildrer i et fembindsværk, hvordan retten og samfundet bør organiseres og styres (Markussen, 1995). Der beskrives, at statens opgave er at opdrage befolkningen til at tjene nationen (staten) og især effektivisere landbruget til gavn for alle stænder.

Kameralisme som er en parallel til fysiokrati, udtrykker en særlig styringsmentalitet, hvor staten fokuserer på udvikling af befolkningen (Foucault, 2008; Raffnsøe, 2002, se også kapitel 2). Det handlede i første omgang om at forøge antallet af borgere for at skabe en øget rigdom og det fornødne antal soldater til at sikre nationens grænser.

---

⁴¹ Basedows tanker var ikke lige populære alle steder, og førte til at han blev forvist fra Danmark til Altona, da de ortodokse gejstlige fik magt over den danske kirke. Han fik dog en livslang pension fra den danske stat.

⁴² I 1623 grundlagde Kristian den Fjerde et adeligt akademi for unge adelsmænd, der her kunne få uddannelse i statskundskab. Akademiet skulle være alternativ til kostbare udenlandsrejser. Svenskekrigene forarmede godset, og akademiet ophørte 1665. Skolen fortsatte til 1737. Frederik den Femte grundlagde et nyt akademi i 1747 og der blev opført passende bygninger. Akademiet havde i denne periode økonomiske problemer, der dog blev afhjulpet da skuespilforfatteren Ludvig Holberg overdrog sit jordegods til Stiftelsen. På trods af denne store donation måtte akademi-driften opgives i 1798. Bygningerne brændte 1813. Frederik den Sjette genoprettede skolen og supplerede med et "akademi", der dog aldrig fik den tiltænkte succes. 1849 nedlagdes akademiet. Skolen fortsatte som kostskole, og er i dag en privat skole med gymnasium. (Oplysningerne er fra hjemmesiden i 2011: <http://www.stiftsor.dk/Default.asp?m=78>)

Dermed blev det vigtigt at regulere dødsårsager, fødsler og børns opvækst. Senere føjede ideer om befolkningens evne til at skabe en rig nation sig til gennem et politi, der dels kunne skabe ro og orden, dels kunne helbrede og sikre syge mod døden. Opgaver som jeg senere kommer ind på er centrale i fattigvæsnet og sundhedsvæsnet. Nationens dannelse byggede på disse væsner, og rummede et projekt med at skabe en fælles national identitet, som bestod i etablering af et fælles retssystem og i dannelse af et fælles sprog for hele nationen. Dertil kom skolevæsnet som et redskab til at sikre befolkningens forståelse og opbakning bag nationalsproget og kongens retsvæsen. Denne form for regulering og udvikling af befolkningen udvikler sig i samme periode i det meste af Europa, og bliver central for alle nationers regenter (se fx Markussen, 1995; Sunesson, 2000; Raffnsøe, 2002; Tilly 2005; Sandin, 2010; Foucault, 2008).

Opbrud og skift

Der er næppe tvivl om, at opfattelsen og realiteterne for børn ændrer sig fra reformationen og frem til 1905. Diskursen er præget af tre opfattelser: Arvesyndens strenge opdragelse; Lockes behaviouristiske vokseformning; og Rousseaus legende barn. Yderligere kommer øget følsomhed, hvor børn skal behandles nænsomt og bliver værdifulde, ikke mindst som nationens dyrebare børn.

Forandringen i ideer om børn og børneopdragelse sker samtidig med et opbrud, hvor familier ikke længere kan relateres til jordbruget, til et bestemt sted og en hufaders opdragelse og omsorg.

Luthers ide om hustavlen bryder sammen afledt af ideen om den nyttige borger, af den øgede migration fra land til by, af nationen, af kammeralister, af revolutioner i Europa m.m., som underløber patriarkens rolle i familien (Kumlien, 1997, Miller, 1998). Det bliver svært at varetage både kontrol og omsorg for børn og tjenestefolk, da de tager væk, og staten i stigende omfang skaber reguleringer, som retter sig mod først mand og kvinde i husholdningen og senere også direkte mod børn.

Det fører til en ny familiestruktur, hvor manden som breadwinner og kvinden som husholderske er fælles om at få og opdrage de uskyldige børn. Et projekt som følges af myndighederne for at sikre sig, at de alle bliver nyttige, nationale samfundsborgere.

De respektive opfattelser af børneopdragelse, opbrud i familiestrukturen og ikke mindst de statslige myndigheders tiltagende opsyn indgår i en særlig cocktail, der omkredser børns opvækst i denne periode. Der er ikke en klar vej at gå, men flere veje, og som Cunningham (2000) skriver, varierer den i perioden, hvor nogle ideer og institutioner dominerer over andre og fra sted til sted, hvor nogle nationer gik en vej og andre en anden.

Opbruddene og skiftene får betydning for de udsatte børn og unges forhold. De indgår først i grupper af dels fattige dels syge inden de bliver til børn, der hver især er genstand for reguleringer. Det er reguleringer, som foretages af særlige institutioner, der bliver til selvstændige væsner med egne institutioner. De udvikles i takt med, at der opstår nye kategorier ikke kun om børn, men også om behandling og institutionsvæsen. En proces, der resulterer i, at gruppen af udsatte børn og unge bliver defineret som en særlig gruppe med dertil hørende institutioner. Et resultat som sammenfattes og reflekteres i 1905-loven, men som det fremgår i det følgende kapitel også er en del af de tidligere love.

4. Love om udsatte børn og unge

I det følgende undersøges tidligere love om udsatte børn og unge. Intentionen er at se på tidligere overvejelser om, hvordan de skulle behandles, og dermed spore en mulig forbindelse fra disse love til loven i 1905. Gennemgangen vil fokusere på foranstaltninger, opfattelser af udsatte børn og unge og styringen af området i overensstemmelse med tematiseringen i kapitel 1. Det er ikke en systematisk gennemgang af alle tidligere regler, men en gennemgang af de vigtigste love i 1708, 1799 (1803) og 1905, hvor udsatte børn og unge indgår som reguleringsobjekter. Ved at sammenligne lovene skal kapitlet danne udgangspunkt for de følgende analyser af ideer og institutioner, som indgår i de væsner, som får til opgave at føre dem ud i livet.

Om love og lovanalyse

I historiske redegørelser over lovs tilblivelse angives romerretten, den kanoniske ret og nationale love som referencer for moderne lovgivning (Hydén, 2002). Romerretten angiver regler for handel og udveksling, og som med den kristne kirke følges af en kodificering af, hvad Gud mener befolkningen kan og bør (se også Raffnsøe, 2002). Da kirken i løbet af 1500-tallet taber terræn overfor det stigende antal nationer, erstattes de kirkelige regler med verdslige lovgivninger, der udvikles til at regulere en nations forhold. Love bliver en metode til at afgrænse nationen, og bliver med enevælden fastlagt af kongen, der indsættes som den magt, der kan etablere lovgivning for alle. Dermed bliver loven grundlaget for regeringen af nationens territorium, og kongen bliver selv underlagt, den lov han udformer. Loven som organiserende kraft er det første vigtige regeringsmiddel til at styre en nations indbyggere ved at skabe orden og sætte alle overfor loven. Samlingen af nationerne fører til et projekt, hvor love bliver en samlende kraft i det enkelte land i hele Europa (Raffnsøe, 2002).

Lovens sammenbinding med nationen og regenten betyder, at den kan ses som en vigtig del af tidens sandhedsregime. Sandhedsregimet dannes på baggrund af en række udsagn, som vedligeholdes af personer i positioner, der udgør et regulerende magtfuldt netværk (Foucault, 2003:b, se også kapitel 2). En lov er en eksplicit sammenkædning af ytringer, der udgør et sammenhængende kompleks, der har til formål at regulere bestemte områder. Det kan være som styring af det romerske imperiums økonomiske transaktioner, den kristne kirkes regulering af moral på tværs af stater, og som en stats regulering af befolkningen (Raffnsøe, 2002; Hydén, 2002). Det karakteristiske ved love er, at de kræver en udøvelse – retsudøvelse – hvor de som ikke overholder den, kan udsættes for sanktion. Den er håndhævet af den romerske kejsers udvalgte, af pavens gejstlige og af kongens embedsmænd/politi ofte i kombination med selvstændige domstole. De udøvende myndigheder har i nutiden opnået et voldsmonopol, der kan anvendes til at gennemtvinge de normer, som indgår i loven.

Loven angiver, hvad der er tilladt og hvad der er ulovligt, og hvad der kan gøres til genstand for straf, som en slags binær kode: ”Ordenen er det der bliver til overs, når man har forhindret alt det som er forbudt” (Foucault, 2008:52). Loven angiver gennem sine krav eller ordrer, hvilken orden der skal gælde i nationens fællesskab, og giver grundlag for at udskille de som bryder loven. Det kan gælde overfor børn og unge, som skaber uro blandt et lands indbyggere, og kan være en særlig orden til at redde forsømte børn og unge for eftertiden.

Love rummer et indlærende og et normativt element (Raffnsøe, 2002:bd 2). Det normative består i, at loven bliver en særlig retningslinje og regel, der trods befolkningens evt. afvigende adfærd fastholdes som vejledende, som en kodificering af en fremtidig norm. Det indlærende består i at bestemme, hvordan befolkningen skal forholde sig, og gennem sanktion sikre, at det sker. Dahlberg-Larsen (2005:234-236) angiver otte grupper af faktorer, der har betydning for retsreglers virkninger, fx har formidling af loven, så alle lærer den at kende, betydning for dens efterlevelse.

I retssociologi⁴³ ansues loven som både normsættende og repræsentant for normer i befolkningen (Hydén, 2002; Dahlberg-Larsen, 2005). Loven bliver til efter krav fra oven – fra regenters side – og efter krav fra neden - fra befolkningen. I det første tilfælde for at styre nationen i en retning, som gavner regenter. I det andet for at skabe orden ved at kodificere anerkendte løsninger på modsætninger og tvivlsspørgsmål på ofte forekommende handlinger fx køb og salg af varer. Når love kodificerer normer fra neden, har de stor legitimitet, og tages umiddelbart i anvendelse. Når lovene sættes i værk fra oven og hensigten er at sikre en norm, som ikke er i overensstemmelse med befolkningens adfærd, er den mindre legitim, og vil fordrer en mere intensiv retsudøvelse.

Retsudøvelsen er ikke nødvendigvis kun bundet til den binære kode om lovligt og ulovligt. Foucault føjer som yderligere dispositiver disciplinerings- og sikkerhedsteknologier til loven (se fx Foucault, 2008;1998a; Raffnsøe, 2002:bd.1, se kapitel 2). De disciplinerende teknologier angiver, hvordan en given tilstand kan forebygges. Det kan være en del af lovens regler fx når det angives, at et barn skal tages fra forældre for at forhindre, at det udvikler sig i en kriminel retning. Sikkerhedsteknologier angiver, at ikke alt kan kontrolleres, og det i stedet er nødvendigt at have forholdsregler, der kan tages i brug, når sikkerheden ikke kan opretholdes. Det kan ligeledes indgå i lovregler fx når myndighederne ved at nogle børn vil lide overlast i plejefamilier, og derfor indfører et tilsyn, der kan gribe ind for, når skaden er sket. Det er teknologier, som i nogle tilfælde er helt forskellige og i andre rækker ind over hinanden som i eksemplet med tilsyn, der også kan have en forebyggende effekt, da alle plejeforældre risikerer at få besøg.

---

⁴³ Mine retssociologiske kilder kan kritiseres for at være begrænsede. Men som ikke-jurist har det været en overraskelse at se, hvor få danske kilder, der belyser, hvordan love virker, og ikke mindst hvordan de anvendes eller udøves. Det har været nemt at vælge Dahlberg-Larsen, da han står som en ener i Danmark, og bl.a. diskuterer Hydén. Det ser ud til, at juridisk forskning i stedet kun består af en konstant påvisning af sammenhæng eller ikke sammenhæng mellem forskellige regler.

Når retten – altså retsudøveren – etableres som en selvstændig institution – en domsret – skabes en vis autonomi fra regenterne og der opbygges en særlig logik af regler (Hydén, 2002; Dahlberg-Larsen, 2005). Logikken eller retsdogmatikken er et særlig vidensområde, hvor regler fra forskellige områder sættes i logisk relation til hinanden. Det skaber et selvstændigt fortolkningsrum, som lægger nye dimensioner til selve lovteksten og ikke mindst de intentioner, der ligger bagved, når retten udøves. Retten transformerer lovteksten ud fra sin egen logik, der løsriver regler fra den specifikke substans, og dermed kan ses som en særlig form for interdiskursivitet mellem både ret og regel og på tværs af forskellige lovområder.

Yderligere transformeres loven gennem rettens vurdering af årsager til lovbrud ved at forbinde lovens tekst med befolkningens normer. Anvendelsen af sanktioner er forbundet med spørgsmålet om ”det kommer an på”, hvor fx begrebet ”ond tro” spiller en rolle (Dahlberg-Larsen, 2005). Retten vurderer, hvorvidt lovbruderen burde have vidst bedre, og forsøger derved at etablere retfærdighed i forhold til de normer, der gælder for de fleste.

Retsudøvelsen i de vesteuropæiske samfund sker med udgangspunkt i tre typer af regeltyper/normsystemer: Socio-økonomiske regler, politisk-administrative regler og intervenserende regler (Hydén, 2002). Den socio-økonomiske retsudøvelse sker gennem aftaler, voldgifter, o.l., hvor parterne på forhånd har indvilget i at acceptere afgørelser, som tilvejebringes gennem disse processer – en slags selvregulering.

I den politisk-administrative retsudøvelse bestemmer domstole og jurister, hvorvidt en handling er ulovligt, og takserer derefter en vedtaget straf fx i straffe- og civilret. Den udøves gennem politisk og uafhængige domstole befolket af jurister, der følger bestemte procedurer med bl.a. undersøgelse, anklage, bevisførelse, forsvar og domsfældelse. I nogle tilfælde med domsmænd og nævninge, så befolkningens normopfattelser får betydning for udøvelsen.

De intervenserende regler befinder sig mellem socio-økonomiske og politisk-administrative regler, og udøves ofte af særlige offentlige myndigheder med særlige typer af embedsmænd fx socialarbejdere, som ofte ikke er jurister. De sigter på at regulere privates handlinger på områder,

hvor regler ikke er relateret til bestemte aktører eller som handler om at forsvare særligt svagt stillede interesser fx miljø, arbejderbeskyttelse (Hydén, 2002). Love om forsømte børn og unge kan ses som en intervenerende lov mellem en politisk-administrativ regulering af børns opvækst og det private forhold mellem forældre og barn.

Hvis loven analyseres som udtryk for et sandhedsregime indebærer det analyser af såvel lov som ret. Loven må forstås som udtryk for regenters forsøg på at regulere nationen i bestemte retninger – med og mod folkets vaner. Den udtrykker de synspunkter, der kan sættes magt bag. Retsudøvelsen må ses som en transformering af især de normer, som retter sig mod at påvirke befolkningen i uvanlige retninger. Det sker gennem retsinstanser, der har selvstændige institutionelle beslutningsrum som domstole og offentlig forvaltning.

I dette kapitel er det lovens tekst, der er det centrale. Der er kun begrænset viden om dansk retsudøvelse overfor såvel udsatte børn og unge, fattige, m.m.⁴⁴, men når jeg i de følgende kapitler ser nærmere på, hvordan fattigvæsen, skolevæsen og sundhedsvæsen udvikles udover myndigheder i forskellig grad ret overfor borgere.

Foranstaltninger

Temaet om foranstaltninger handler om, hvad der gøres ved de børn og unge, som i 1905 betegnes som forsømte og forbryderske. De er kun i begrænset omfang beskrevet som en selvstændig gruppe i den lovgivning, som iværksættes i kølvandet på reformationen i 1536. I 1549 og i 1558 udsendes kongelige recesser om fattigvæsenet, som har til hensigt at begrænse tiggeri og sikre at arbejdsføre mænd og kvinder påtager sig et arbejde frem for at tigge:

”Og det skal hver være frit for gennem at anamme og fange at holde dem til at arbejde og trelle... at bruge dem til trældom og arbejde. Dog hvor unge personer er, som går i skole og lære, og ikke har anden

---

⁴⁴ Både Hydén (2002) og Dahlberg-Larsen (2005) angiver, at den retssociologiske forskning i Norden er begrænset, og der kun er få kilder til belysning af loves fremkomst og virkning (herunder retsudøvelse).

opholdelse, de skal tillades at måtte søge om og bedre deres livs føde.” (1558, 13 de december. Uddrag af Christians III's Koldinghussiske reces fra Danske Kirkelove, Rørdam, 1883 . Min omskrivning til mere nutidig dansk)

De børn og unge som ikke er en del af en familie, og som strejfer om, kan fanges og sættes til arbejde. Det er sandsynligvis underforstået, at de så kan opnå husly og mad, men der er ikke beskrevet egentlige rettigheder. Det er op til lensmænd, købmænd, m.m. at indfange de unge, og sætte dem til trældom. Recessen gør kun tiggeriet lovligt for de som går i skole, og derved har fået ret til at skaffe sig føde gennem tiggeri.

Målet gentages i en kongelig reces fra 1587, der vil hindre, at friske og raske eller personer uden fast bopæl i byer og sogn får lov til at betle. Den rummer en undtagelse:

”Dog skal her med ikke være forment fattige folks børn, som går i skole i byen, at bedre deres brød eller og bede og søge hjælp af fremmede folk, som kommer til byen ude i deres herberger: Dog skal sådanne drenge og peblinge ikke tilstedes at løbe efter fremmed vejfarendes folk på gaden eller udenfor byen at tigge penge.” (1587, 27 december. Rørdam, 1883:424, min omskrivning til mere nutidig dansk).

Denne reces kobler atter skolegang med børns ret til at tigge, hvis de ikke kan forsørges af andre. Det er ikke blot forældreløse børn, men også fattige forældre som får en forpligtigelse til at sikre børns skolegang, hvis de skal have lov til at tigge. De tiggende må ikke genere andre med deres tiggeri, og skal have myndighedernes tilladelse til at betle.

Ordningen er reguleret med sanktioner, hvor de børn som forbryder sig mod reglerne kan straffes af skolemesteren. Hvis det ikke nytter, kan de straffes med pisk og fordrivelse fra byen i lighed med den måde voksne fattige straffes på.

I 1708 kommer den første egentlige fattiglov i Danmark: ”Forordning om forhold med Betlere/fattige børn/rette almisselemmer og løsgængere i Kiøbenhavn /så og om almisse til deres underholdning” samt lignende forordninger for købstæder og landet.

Det er atter et forsøg på at afskaffe tiggeriet, hvor det nu skal erstattes med offentlige almisser. Børn og unge står centralt i loven, hvor forældre skal sikre deres skolegang m.m.:

”Forældre skulle holde deres Børn/ Drengene og Piger/ udi deres Ungdom til Skole/ ærlige Tienester/ Handværker eller andre ærlige Handteringer/ og særdeles til flittig Kirkegang baade naar Guds=Tieneste holdes/ saa og naar Catechismus forklares.” (par.15, 1708)

Hvis forældre udviser efterladenhed i at hindre børn tigger, har fattigvæsenets kommitterede pligt til at indstille dem til straf.

Der er en særlig paragraf om forældreløse børn, der er efterladt eller henlagt på offentlige pladser:

”Børn/ som letfærdige kvindfolk på gaden eller andre offentlige pladser henlægge og forlade/ skal byfogeden/ så snart det ham vorder tiltiende givet/ straks lade besigtige/ derefter skal han/ når han haver ladet af prædikestolen gøre bøn/ at Gud sådanne ville åbenbare/ give det de kommitterede over de fattiges væsen tilkiende/ som skal drage omsorg for at de ikke alene blive satte til godtfolk at opfostres/ og med al nødtørft forsynes/ men end og at de kan få tilbørlig optugtelse/ indtil de blive så store og gamle/ at de et eller andet håndværk kan lære. Samme omsorg skal og af de kommitterede drages for andre fattige børn/ som forældrene faldet fra imidlertid de er spæde/ hvilket kvartermestrene skal efterforske og angive”. (Forordning af 1708 par.10)

Byfogeden (fattigvæsenets repræsentant) skal sørge for, at forældreløse børn skal opfostres hos godtfolk, som skal sikre, at de lærer et håndværk. Der hviler en særlig forpligtigelse på laugene, hvis formænd har en forpligtigelse til at sikre afdøde medlemmers drengebørn får mulighed for at gennemføre en lærlingeuddannelse.

For børn under 14 år er der krav om, at de skal gå i skole eller være i lære, og at de derigennem er sikret en forsørgelse, der er uafhængig af tiggeri. De fattige børn skal have adgang til gratis skolegang, og det forventes, at der oprettes gratis skoler for alle fattige børn i alderen 6-9 år.

Hvis børn ikke kommer i skole, og i stedet udfører ulovligt tiggeri, kan de anbringes i et børnehus. Det gælder også børn mellem 6 og 14 år, som vedbliver med at være vanartige og genstridige. Der skal de

opdrages af en husfader og husmoder, der skal sikre deres skolegang og katekismeindlæring.

De "løse" drenge over 14 år, som ikke finder tjeneste, skal sættes i tvangsarbejde i rasphuset.

I 1799 kommer en omfattende plan for Københavns fattigvæsen med 215 paragraffer mod 42 i loven fra 1708. Den største forandring ligger i et særlig kapitel på 25 paragraffer "Om skolevæsnet for fattige børn". Der formuleres et ufravigeligt krav om, at børn af forældre, som modtager almisse, skal gå i skole. Det fremgår samtidig, at skolen skal være et tilbud til forældre, som ikke har råd til at bekoste barnets uddannelse. Dermed bliver skolen fattigvæsnets vigtigste institution til at tage sig af forældreløse og fattige børn. Det bliver muligt at vurdere om fattighjælpsmodtagere er i stand til at forsørge deres børn, og undgå at de inddrages i uro og kriminalitet.

Når de fattige børn kommer på skolen er formålet:

"Skolegangens Øiemed bør være, at Børnene, ved deres Siels og Legems Kræfters rigtige Udvikling og Anvendelse, kunne dannes til oplyste, gode og arbejdsomme Mennesker og Borgere; at de til den Ende tidlige hindres fra Lediggang og Laster, og vænnes til Sædelighed, Orden og Reenlighed; at de anføres til saadan Kundskab, som er nødvendig og gavnlig for Mennesket og Borgeren i Almindelighed; og: at de undervises og øves i saadant Arbejde, hvorved de i Fremtiden, enten, i Mangel af andet Næringsarbejde, kunne fortiene deres Underholdning, eller nyttigen beskæftige sig i ledige Timer." (Fattigplanen §61)

Skolen skulle skabe orden, og oplære børn til et senere hverv. Målet var børn skulle lære noget de kunne bruge, som var mere end at lære katekismen udenad:

"... at udvikle deres evner og at vejlede mere til selvtænken, end til udenads læsning..." (Fattigplan for København 1799:§70)

De fattiges børn skulle lære at regulere sig selv, og dermed af sig selv finde ud af, hvordan de kunne gøre nytte som voksne.

Københavnplanen er ambitiøs, og beskriver en pasningsordning, hvor børn i førskolealderen opdrages af ældre fruer, medens deres for-

ældre er på arbejde. Yderligere indgår en undervisningsordning, hvor unge over 15 år lærer om samfund og moral.

De børn som fattige forældre ikke kan forsørge skal som i 1708 placeres i hjem hos gode forældre, som skal opfostre dem for sidenhen at sætte dem i lære og arbejde.

Der føjes et sundhedsaspekt ind i loven med et særlig afsnit om gravide, der skal tilses af læger og jordemødre, som også skal besøge dem efter fødslen. De fattige syge og gravide skal vejledes i, hvordan de sikrer "veltillavet føde, samt orden og renlighed, tarvelighed og arbejdsomhed, hvor meget derimod svaghed og sygdom foranlediges af slet føde, uorden, uvidenhed, dovenskab samt stærk brændevins- og kaffedrik." (Fattigplan for København 1799:§99). Loven forbinder dermed vejledning om sundhed med krav om en særlig moralsk adfærd præget af ordentlighed og arbejdsomhed.

En stor del af Københavnerplanen (20 paragraffer) handler om at straffe de fattige som forbryder sig mod reglerne. Deri indgår også børn, som ikke kan opføre sig ordentligt. Der danner sig nogle trin for afstraffelse. Først får skolen mulighed for at revse:

"For børn under 15 år anvende den revselse, som i skolerne indføres, undtagen i tilfælde af ofte igentagen og særdeles halsstarrighed, for hvilken også børn under 15 år bør hensættes i tvangsarbejdshuset" (Plan for København, 1799:§157)

Det er en mere systematisk kodificering end tidligere lovangivelser, og sandsynligvis i overensstemmelse med læreres gældende adfærd. Skolen får en selvstændigt ret til at etablere sit regimente af straffe. Det er begrænset til den nødvendige tugtelse i skolen for at sikre elevernes læring, hvilket illustreres af, at titlen "skolemester" udgår, og "læreren" indgår som en ny betegnelse.

Det andet trin for regulering er fattigvæsnets egne institutioner, hvor de "halsstarrige" børn placeres. Der kan den særlige anbringelse blive fulgt af særlige straffe, som skal gives samtidig med, at undervisningen opretholdes.

Det tredje trin er straffeloven, som i 1789 bliver strammet, så børn tildeles strengere straffe fx ved at gøre børns tyveri strafbart, og udvider mulighederne for at straffe børn mellem 10 og 15 år (Petersen, 1904).

I 1803 skulle ideerne fra fattigplanen for København udbredes til det øvrige land. Der var den danske økonomi som følge af krigen mod England i ruiner, og disse love blev derfor mindre omfattende. De udelod det omfattende skolekapitel, og kom derved i stort omfang til at ligne loven fra 1708. Dermed var det placering i godtfolks hjem, der var tilbuddet til de forældreløse, og tugthuse for de forbryderske.

Loven fra 1905 opdeler børn og unge i forbryderske og forsømte. De tillægges et selvstændigt ansvar for strafbare handlinger, som skal håndteres på en ny måde, og de forsømte skal have mulighed for en anden opvækst end at opholde sig hos fordærvede forældre. Børn og unge skal opdrages til og have mulighed for blive nyttige samfundsborgere. Der bliver således behov for nye foranstaltninger, og de beskrives som anbringelser udenfor hjemmet, som:

1. Anbringelse i hæderlig familie, børnehjem eller opdragelsesanstalt. Anbringelse i familier skal ske hvor ægtefæller er under 60 år, ikke har flere end 3 uforsørgede børn og kun i søskende tilfælde må have flere end 2 plejebørn. Piger kan sendes til enker og ugifte kvinder. (§21)
2. Anbringelse gennem børneværnet eller gennem private børnesagsforeninger.
3. Mulighed for midlertidig anbringelse. Hvis barnet er i akut fare, eller der er usikkerhed om barnets situation, kan det anbringes på et optagelseshjem.

De børn og unge som betragtes som særlig vanskelige – de forbryderske – skal spærres inde på særlige anstalter i mindst to år. Indespærringen skal i lighed med lovens mål tage sigte på barnets velfærd. Opholdet skal rumme deltagelse i skole og arbejde, og der etableres en udslusning, hvor barnet/den unge kan placeres i 6 måneder i et arbejde i nærheden af anstalten. Forstanderen træffer beslutning om, hvornår et barn kan forlade anstalten. Der er således tale om en tidsbestemt straf.

Generelt gælder, at forstandere for alle typer af hjem står centralt i opdragelsen af barnet:

”Under ophold i børnehjem, optagelseshjem og opdragelsesanstalter er børnene undergivet den almindelige hustugt under forstanderens ansvar. /---/ For opdragelsesanstalter, der er bestemte for særlig vanskelige børn, kan Justitsministeriet i et strafferegulativ give forstanderen bemyndigelse til, under betryggende former, at anvende disciplinærstraffe af videregående art. Dog må sultestrafte ikke anvendes.” (§32, 1905 loven)

Dertil kommer regler om tilsyn med de anbragte børn og unge samt de anstalter, de er placeret i. Der er klare regler for omfanget af tilsyn med børnehjem og anstalter, hvorimod tilsyn med plejehjem sker ”så ofte det anses fornødent” (§24).

Skolen som et placeringssted for fattige eller forældreløse børn fremgår ikke længere af loven, og begrebet fattigskoler er væk. Loven omtaler kun skolen i forbindelse med børn, som ikke kan tilpasse sig skolens regime, hvor loven giver skolevæsnet mulighed for umiddelbart at sende dem på særlige tvangsskoler i op til 6 måneder.

Et omfattende nyt aspekt i loven er bestemmelserne om indsats i hjemmet. Det omfatter (§10):

Tildeling af advarsel

1. Beskikkelse af tilsynsværge
2. Pålæg om at besøge dagarbejdsskole, arbejdsstue, fortsættelsesasyl eller lignende
3. Gøre fattigkassen opmærksom på nødvendighed af økonomisk støtte

Paragraffen giver myndighederne adgang til alle private hjem, og ikke som hidtil kun til fattiges. Modtagelsen af fattigydelser var forbundet med fattigvæsnets ret til at bestemme over modtagernes børn, og evt. placere dem i plejefamilier eller drengehjem. Det udvides nu til at omfatte alle hjem, hvor børn forsømmes, eller hvor unge opfører sig forbyrderisk.

Det er primært frivillige kvinder, der får bemyndigelse til at kontakte, rådgive og vurdere det enkelte hjem. Det er således en udvidelse af

fattigforstanderes virke, og en foregribelse af de senere socialarbejders funktion.

Definitioner af børn og unge

I de første kongelige love indgår udsatte børn og unge, som en perifer kategori. De håndteres på samme måder som fattige voksne, som i lighed med andre grupper uden arbejdsevne får lov til at tigge. I recesserne fra 1558 og 1587, som tidligere blev citeret, er der henvisning til børn, ”som ikke har anden opholdelse”, og ”fattige folks børn”, som bør gå i skole indtil de bliver 14 år, hvorefter de konfirmeres og betragtes som voksne.

De tiggende børn kobles eksplicit sammen med fattige forældre, som skal sørge for, at deres barn holdes til arbejde eller går i skole:

”Sådanne børn skulle sognepræsterne have opsyn med, og formane deres forældre, at de henvises udi tjeneste og lære at arbejde eller og sættes til skole. (1587, 27 december. Rørdam, 1883:427, min omskrivning)

Præsten skal som led i sit kirkelige erhverv vurdere, hvilke børn som tigger og sikre, at forældrene gør en indsats, så de ikke ernærer sig gennem betleriet. Børns tiggeri opfattes som et resultat af forældres uansvarlighed.

Forældres ansvar for børn går igen i Danske lov fra 1683. Der samles en række bestemmelser i et stort lovværk, der regulerer nationens territorium og befolkning. Der angives omfattende regler om forældremyndighed og arv. Der er krav om, at børn skal sættes i kirkens skole, hvilket også må have omfattet forældreløse børn. Der er ikke regler for udsatte børn, og der står fx ikke noget om fattige børn.

I Den kongelige forordning fra 1708 hedder det allerede i præambelen:

”... ved sådan betleri fra ungdommen bliver opvænte til lediggang og ørkesløshed, hvorved de ikke alene forsømmes at lære noget hvormed de sig i deres alderdom kunne ernære, men desforuden hengive sig til en og anden at lyde, og skammelig gjerning som denne omsider til en

skammelig straf og forsmædelig død henbringer...” (forordning af 1708
- indledning)

Der er en klar intention om at undgå, at unge oplæres til ørkesløshed og som konsekvens heraf hengiver sig til skammelige gerninger. De børn der er berettiget til at modtage almisser beskrives i lovens syv kategorier af fattige, hvoraf tre handler om børn:

”1. Hittebørn og andre fattige spæde børn som forældrene er frafaldne og sig ej noget arver efterladt til deres opfostring og ophold. 2... hvilke såvel som deres (soldaters, fe) hustruer og umyndige børn udi almises uddeling skal udi alle tilfælde nyde borgerret... 7. Umyndige faderløse borgerbørn og deslige som før meldt og som er under deres 14 år.” (forordning af 1708 par.9)

Forordningen af 1708 samler de tidligere regler om tiggeri og fattigvæsen. Målgruppen præciseres til børn, som ikke har andre, der kan forsørge dem. Der fremkommer kategorier som ”hittebørn”, børn hvor forældre er ”frafaldne”, og børn som er henlagt eller forladt på offentlige pladser af ”letfærdige kvindfolk”. Yderligere udstrækkes gruppen til børn, hvis fædre var soldater.

Loven ekspliciterer at der skal drages omsorg for børn i alle aldre. Der indføres et nyt begreb ”løse drengebørn”, som myndighederne skal spærre inde, hvis de er over 14 år:

”Andre løse drengebørn/ som løbe på gaderne og drive/ og ikke vil mage sig til noget vist at lære/ hvormed de deres brød kunde fortjene/ skal af kvartermestrene ved stadens fogeder optages og bringes udi rasphuset/ og der holdes udi tvang og til de håndværkere at lære/ som der er indrettede/ dog må derudi ingen indtages/ med mindre han er fjorten år.” (Forordning af 1708 §20)

Det er unge, som strejfer om og ikke er i uddannelse eller lære, og som ikke vil påtage sig en tjeneste - er ”vanartige” (§12) skal spærres inde i fattigvæsnets institutioner, straffes eller sættes i fængsel.

Ved den næste store lov - Københavns fattigplan fra 1799 - er børn og unge fortsat en del af fattiglovene, og derfor omfattet af den generelle målsætning for fattigvæsnets:

”Det er Fattigvæsenets Øiemed: at antage sig alle Trængende, som ikke have, og ikke selv kunne forskafe sig, nødtøftig Underholdning.” (Fattigplanen §1)

Det er en meget bred formulering, som rummer en vurdering af, hvornår de trængende ikke selv kan skaffe sig underholdning. Den følges af en afgrænsning på 9 punkter, som detaljeret angiver, hvad der skal udredes om den fattiges forhold, og danne grundlag for tildeling af almisse. De er yderligere suppleret med 10 punkter, som handler om, hvor meget der skal udbetales afhængig af, hvilken kategori den fattige tilhører.

Allerede i indledningen nævnes, at unge skal ”... anføres til kundskab og sædelighed og arbejdsomhed...” (Plan for København, 1799:§1). De fattige børn indgår i forbindelse med udmåling af almæssens størrelse:

”For saavidt fattige Børn ikke, ved egne Forældre, Slægt eller Venner, kunne forsørges, ei heller i offentlig Stiftelse indtages, besørger Fattigvæsenet dem, ved den Understøtning, som for ethvert findes nødvendig, opfostrede hos egne Forældre, eller hos gode Pleieførelde, i Staden, eller uden for samme.” (Fattigplanen §58)

Der sker en udvidelse af målgruppen fra forældreløse eller efterladte børn til at omfatte alle fattiges børn. De børn som opdrages uhensigtsmæssigt kan nu tages fra de fattige forældre, som modtager almisser, for at blive opfostret et andet sted.

I forhold til fattige forældre præciserer loven en række krav, som kommer til udtryk i afsnittene om sanktion. Det fremgår her, at fattigdirektørerne kan tage børnene fra forældrene, hvis børn betler med forældrenes tilladelse eller hvis:

”... (forældrene er, fe) forsømmelige i at holde deres børn til skolegangen eller de opdrage dem slet eller de lade dem blive hjemme hos sig i ørkesløshed i stedet for at sætte dem ud til håndværker eller andet nyttig arbejde, når de dertil have førlighed, og advarsel derom ej har frugtet...” (Plan for København, 1799:§139).

Paragraffen viser, at forældre er forsømmelige, hvis børn ikke deltager i skolen, ikke opdrages og går ledige. Paragraffen beskriver videre, at børn

kan fjernes efter forældre har fået advarsel. Det er fattigdirektører, der træffer beslutning om evt. at fjerne dem. Der gælder således særlige opsynsregler for fattige forældres børn.

Forsømmeligheden relateres til børn under 14 år, som dermed er koblet til vurdering af forældres situation og adfærd, som er i myndighedernes søgelys. Hvis de er over 14 år og trods kortere tids understøttelse fortsat ikke kommer i tjeneste eller arbejde, skal barnet eller den unge i lighed med de voksne selv straffes:

”Befindes confirmerede Børn, som af Fattigvæsenet have faaet Understøttelse, vanartige, eller de ikke ville antage Tieneste, eller beskieftige sig med noget gavnligt Arbeide, eller og de løbe af deres Tieneste eller Lære, er Directionen berettiget til at straffe dem tvende Gange paa den i 157 § bestemte Maade; men skulde denne Revselse ikke virke deres Forbedring, og de oftere forsee sig, tiltales de paa lovlig Maade ved Stadens almindelige Politieret...” (Plan for København, 1799:§140)

Da ideerne fra Københavnerplanen skal udbredes på landet i 1803, bliver fattigloven mindre omfangsrig (74 paragraffer). Den adskiller sig ved, at de grupper, der er berettiget til offentlig støtte er beskrevet mindre omfattende. De fattige kategoriseres mere simpelt i tre grupper, hvoraf den ene er:

”Til den 2den klasse henhøre børn som er fader- og moderløse, eller hvis forældres forstand, helbred eller sæder er således beskafne, at børnenes opfostring og opdragelse ikke til dem bør betroes.” (Regl. for kjøbstædernes fattigvæsen 1803:§7)

Det fremgår tydeligt, at det er forældreløse børn, børn af syge eller forsømmende forældre, som bør omfattes af fattigvæsnets ydelser. Børn defineres i relation til deres forældres situation, men med mulighed for at blive fjernet, hvis forældre ikke kan hindre kriminelle handlinger eller ligefrem opfordrer dem til fx at tigge.

Med 1905-loven skilles forsømte og forbryderske børn og unge ud i et selvstændigt lovkompleks. De er for børns vedkommende fortsat primært defineret i forhold til forældres mangler, men der åbnes op for en vurdering af dem selv, hvis de begår forbryderske handlinger eller ikke kan håndteres i det almindelige skolevæsen. I de tilfælde vurderes

forældres mulighed for at opdrage dem eller hvis det ikke er muligt om børnene børn bør gøres til genstand for en særlig opdragelse. Det er bør der er:

”sædeligt fordærvede” eller som følge af ”forældres eller andre opdrageres lastefuldhed, grove forsømmelighed eller mangel på evne til at opdrage dem eller føre det fornødne tilsyn med dem, findes at være udsatte for sædelig fordærvelse” (§1)

eller

”som af forældre eller andre opdragere mishandles eller som hos disse lide sådan nød, at deres sundhed eller normale legemlige udvikling derved udsættes for alvorlig fare.” (§1)

Børn karakteriseres som ”sædelig fordærvede”, hvor der ikke er tvivl om, at staten (kommunerne) skal gribe ind og sikre deres fortsatte opdragelse. Barnet bliver selvstændigt handlende, og det skal vurderes om forældre er i stand til at hindre fortsatte lovbrud eller barnet skal anbringes. Det er også barnets sundhed og legemlige udvikling, som er udgangspunkt for forsømmeligheden og ikke kun forældres fordærv. Det er dog forældre, der tillægges ansvar for forsømmeligheden, og fjernelsen knytter sig til en vurdering af risikoen for at deres fordærv kan smitte barnet. Det er denne risiko loven tager sigte på at minimere ved at etablere et grundlag for indgreb, der kan sikre både de forsømte børn/unge og samfundet i fremtiden.

Organisering af indsatsen overfor udsatte børn og unge

Lovregler om udsatte børn og unge indgår frem til 1905 som en del af fattiglovene. Der tilknyttedes et fattigvæsen, som får til opgave at forvalte lovene, og dermed stå for retsudøvelsen.

Fattigvæsenet på landet er uløseligt forbundet med kirken og præstens opgaver (Jørgensen, 1979). Det er således dem, som forestår indsamling af midler til at finansiere fattigvæsenet, og som efterfølgende har ansvar for at fordele midlerne. Det ændres først i 1867, hvor ansvaret overgår til sognerådet.

I København etableres allerede i 1549 et verdsligt fattigvæsen med en forordning, hvor der udnævnes 12 fattigforstandere, som skulle indsamle midler, fordele almisserne, kontrollere tiggeres tiggertegn, og beslutte, hvem der kunne bo på Helligåndshospitalet (Henningens, 2007:8; se også kapitel 5). Fra 1698 udvides opgaven til at rådgive de fattige om deres bedste (Henningens, 2007). Dermed knyttes modtagelsen af almisser sammen med forældres evne til at følge de gavnlige råd. Fattigvæsen udbygges med forordningen fra 1708 med to forstandere og en stodderfoged i hvert sogn.

Fattigvæsenet får fra 1708 til opgave, at undersøge om børn og unge er berettiget til at modtage hjælp fra væsnet. Fattigforstandere skal iflg. forordningen undersøge barnets navn, alder og forældre samt, om de har lært at læse, skrive eller andet. Yderligere er det angivet, at forstandere skal registrere og beskrive alle fattige, og dermed også kommende børns forældre i det omfang de kendes:

”Saadanne Børn skal ved den maanedlige Efterforskning af de gode Mænd og Qvarteer=Mesterne i ligemaade efterspørges/ og af dennem optegnes ved Navn/ Alder/ Forældre/ hvo de have været og hvor længe de have boet her/ og hvor længe det er siden de døde; desligeste om Børnene have lært noget enten at læse og skrive eller og andet. Dernest skal de og deres Venner/ som de have Tilhold hos/ advares/ hvad dag de paa Silke=Huset for de Commiterede over de Fattige skal møde/ hvor de skal vorde indskrevne og siden Anstalt gjort til deres Underholdning.” (par. 19, 1708)

Den nye organisering af fattigvæsenet i København med 12 hoved-distrikter og en række mindre forstanderdistrikter betød, at hver fattigforstander fik ansvar for 15 husstande. I 1800 havde fattigdirektionen 130 ulønnede fattigforstandere og 230 betjente under sig (Jørgensen, 1924:16). Direktionen på tre blev fra 1815 til det første professionelle fattigvæsen.

Med 1905-loven skilles indsatsen overfor forsømte og forbryderske børn og unge ud i en særlig del af den offentlige forvaltning. Der skal etableres et værgeråd i alle kommuner, som skal tage stilling til indsatsen, og hvorvidt et barn skal anbringes. Værgerådet sammensættes lidt forskelligt afhængig af om kommunen er over eller under 10.000

indbyggere. Det er fælles, at præsten og læreren samt 2 borgere udvalgt af kommunalbestyrelsen er medlemmer af rådet. I de større kommuner er udvalget udvidet med en borger og en læge. Der er formanden desuden udpeget af Justitsministeriet, hvor det i de små kommuner er et medlem af kommunalbestyrelsen. I de største kommuner kan Justitsministeriet etablere flere værgeråd.

Værgerådet bliver det politiske forvaltningsorgan for indsatsen samtidig med at dets medlemmer fungerer som eller udpeger tilsynsværger. Tilsynsværgerne afløser fattigforstanderne i arbejde med udsatte børn og unge. De

”... påser, at opdragerne gør deres pligt, og giver dem råd og vejledning vedrørende opdragelsen af og omsorgen for barnet.” (§10, 1905)

Værgerne skal forbinde vurderingerne af hjemmet med de institutioner og familieplejere, som i givet fald skal tage sig af de børn og unge, som skal genopdrages og anbringes.

Fattigvæsnet finansieres oprindeligt gennem frivillige bidrag, som ofte blev indsamlet af præster i kirkerne. Det er først med Københavnerplanen fra 1799, at der etableres en stabil finansiering af loven med forskellige former for afgifter og beskatning (Jørgensen, 1979). Fattigvæsnet tager dermed et skridt væk fra den frivillige barmhjertighed organiseret i kirkeligt regi til et offentligt organiseret fattigvæsen, der hviler på en større økonomisk stabilitet.

Finansieringen og dermed stabiliteten i indsatsen ændres løbende op gennem 1800-tallet, men med 1905-loven er det ikke længere til diskussion, at den finansieres via offentlige skatter på alle borgere (Jørgensen, 1979).

Regelsammenhæng og retsudøvelse

I de første love udpeges de fattige og løse børn og unge som en gruppe, der skal placeres og sættes i arbejde. Hensigten er at sikre ro og orden, hvor børn defineres på samme måde som voksne, som ikke har fast bopæl eller ikke er i stand til at arbejde. Denne gruppe er fortsat den centrale i 1708-loven, hvor den omfattes af mere specifikke regler om

familiepleje og deltagelse i skolen. I 1799-planen udvides gruppen til at omfatte børn af forsømmelige forældre, som modtager almisser. De kan nu – efter advarsel – fjernes fra hjemmet og placeres andre steder. I 1905-loven bliver gruppen udvidet til at omfatte alle børn, hvis helbred er truet eller som bryder loven, og hvor det vurderes, at forældre ikke er i stand til at opdrage dem. Loven rummer en stiafhængighed i begrebsdannelsen, så de urolige børn og unge, der var med i de første recesser fortsat er med i 1905. Lovenes definitioner udvides, så stadig flere grupper af børn og unge bliver omfattet. Stien bliver bredere.

Definitionen rummer imidlertid også et brud i forståelsen. Den oprindelige definering af fattige børn afløses i 1708 af en definition af børn, som uroskabende og børn der mangler forældre. I 1799 bliver fattige børn ikke kun set ud fra mangelfulde opdragere (forældre), men også som børn med et potentiale, der kan dannes gennem skolen. Denne objektgørelse er endnu mere fremtrædende i 1905, hvor barnets tilstand er udgangspunkt for vurdering af forældre, og hvor børn skal behandles som børn med særlig specialiserede forbedringsinstitutioner. Børn bliver i stigende omfang til et selvstændigt reguleringsobjekt.

Dannelsen af objektet understøttes af udviklingen i de institutioner, der opstår til at tage sig af udsatte børn. I loven fra 1708 etableres grundlag for dannelse af familiepleje, hvor forældre erstattes med andre voksne der formidles gennem et særlig markedssystem, hvor børn objektgøres ud fra deres arbejdsevne. I 1708 og 1799 stilles krav om, at fattige børn skal gå i skole, hvilket kan ses som en normativ retningslinje for at danne dem til nyttige borgere. Skolen får samtidig mulighed for at sortere de mest udisciplinerede fra ved at sammenligne med de øvrige børn. I 1905-loven er skolens rolle perifer, da den har fået sine egne love, hvilket kan tages til indtægt for, at den på det tidspunkt er etableret som en central institution med sit eget objekt: Børn herunder også udsatte børn.

I alle love skal børn undersøges. I 1708-loven skal kvartermestre sikre, at efterladte børn hører til byen og sognet. Denne undersøgelse udvides i 1799-loven, hvor fattigvæsnet kan vurdere forsømmelighed og beslutte om børn skal fjernes fra fattige forældre. Og endeligt bliver der i 1905 indsat regler om at handle, medens barnet bor i hjemmet. I

1799 og 1905 kan resultatet af undersøgelsen føre til en beslutning om at placere barnet et nyt sted, som der skal indgås aftale med. Lovene skaber en institution, der skal undersøge og vurdere børn og forældres forhold, og beskriver i nogle tilfælde indholdet i de sociale teknologier, der skal udformes for at skabe kontakt, at komme i hjemmet, at rådgive forældre, at fjerne barn, at placere barn, osv. Fattigvæsnet bliver derved en sorteringsinstitution, der bidrager til at skabe det udsatte barn som objekt.

I 1905-loven indgår børneanstalten i form af børnehjem og opdragelsesanstalt. Dermed er der udpeget et særligt område, hvor udsatte børn og unge kan placeres, og hvor der kan udvikles særlige teknologier til at tage sig af dem. Også her understøtter institutionen dannelsen af det udsatte barn som et særligt objekt.

Dannelsen af udsatte børn og unge som objekt sker i en langsom udvikling af såvel definitioner som institutioner. Det kan ses som et aspekt af retsudøvelse. Der skal foretages en række valg af, hvem der skal gå i fattigskolen, være i børnehuset, sættes i familiepleje, i fattighuset eller blive hjemme med besøg af tilsynsværger. Udvælgelsen sker af præster, fattigforstandere, skolelærere og tilsynsværger, hvor det karakteristiske er, at børn ikke har nogen rettigheder, og forældres bliver stærkt begrænsede.

I forhold til børn som begår strafbare handlinger foregår retsudøvelsen ud fra politisk-administrative regler. Der foretages en bedømmelse af barnets skyld, hvor der ved strafudmålingen er mulighed for at mildne eller fritage barnet for straf. Det indebærer, at dommere må skønne et barns modenhed og vurdere hvilken straf, som vil give det mest nyttige resultat.

I forhold til de forsømte børn foregår retsudøvelsen ud fra intervenserende regler, hvor først præster, fattigforstandere og siden tilsynsværger skal skønne, hvordan et barn skal placeres. Fra 1905 indgår vurderinger af barnets nutid og fremtid i beslutningerne. Både vurdering og ”dom” bliver reguleret af udvalgte borgeres skøn, og dermed af deres opfattelse af, hvad der er normalt. De behøver ikke længere forældres godkendelse, men kan alene beslutte ud fra deres eget skøn om barnets situation.

Retsudøvelsen består i 1905 på den ene side af en traditionel retslig bedømmelse af det barn, som har overtrådt loven, og i de grove tilfælde idømmes internering på de nye statslige opdragelsesanstalter. I de øvrige tilfælde vurderes om forældre selv evner at opdrage barnet, eller om det skal placeres på børnehjem eller på de øvrige opdragelsesanstalter. På den anden side foretages en skønsmæssig bedømmelse af et barns forsømmelse af udpegede tilsynsværgers, der vurderer barnets og forældres tilstand for at beslutte om barnet kan blive hjemme eller skal placeres i familiepleje, børnehjem eller på opdragelsesanstalt. Det er en form for retsudøvelse, der første gang indgår i fattigplanen fra 1799 for fattige børn, og får en mere detaljeret og specificeret form for alle børn og unge i 1905-loven.

5. Fattigvæsnet

Indledning

Fattiglovene retter sig frem til 1905 også mod udsatte børn og unge. Deres primære mål er dog fattige voksne, som der stilles særlige krav til, hvis de skal have fattighjælp. En væsentlig grænselinje er tiggeriet, som forbydes fra 1708 og frem. Det følges af en kriminalisering, hvor tiggere skal straffes, men også et forsøg på at hindre tiggeriet og forebygge, at det overhovedet opstår. I alle tilfælde kræver lovene et væsen til at sikre deres gennemførelse. Dette fattigvæsen skal identificere lovbrydere, straffe dem og sikre at loven bliver overholdt af alle. Fattigvæsnet kan ses som et retsudøvende væsen, der udvikler en række institutioner med sociale teknologier til at regulere den fattige del af befolkningen (jf. kapitel 4). Målet med dette kapitel er at identificere fattigvæsnets væsentligste institutioner og teknologier i forhold til børn og unge, og i kapitel 8 og 9 se nærmere på deres betydning for børneforsorgens institutioner og teknologier.

Fattigvæsnets målestok for hvem, der har ret til at modtage hjælp, og hvilke foranstaltninger, som kan iværksættes, er ikke historisk konstant. Væsnets opgave er, at udlæse gældende normer for at finde den rette målestok og handle i overensstemmelse hermed (jf. kapitel 4). Når loven definerer udsatte børn og unge som ”løse drenge”, ”fattige børn” eller ”forsømte børn” er der grundlag for fortolkning, som påvirkes af de ideer om børn som blev præsenteret i kapitel 3. Det er denne fortolkning fattigvæsnet transformerer til handlinger overfor børn og unge fordelt rundt om i landet.

Kapitlet undersøger i første afsnit ideer om behandlingen af fattige, i det andet ses på fattigvæsnets praksis og de institutioner som udvikles, og i det sidste sammenfattes om de institutioner og sociale teknologier, som karakteriserer fattigvæsnet.

Ideer om fattigvæsen

Hjælp til fattige

Hjælp til fattige er en indbygget del af den kristne kirke og tro, hvor alle fattige oprindeligt havde ret til at få hjælp (Geremek, 1991; Lynch, 2003; Frohman, 2008). Det bliver ofte symboliseret med lignelsen om den barmhjertige samaritan (Nye Testamente, Lukas Evangeliet, kapitel 10) der formulerer en omsorg, der kommer til at omfatte den ukendte fattige. Lignelsen illustrerer, at omsorg for den fattige er et ansvar, hvor den enkelte må tage sig af sin næste, uanset hvem han er⁴⁵.

Fattige blev oprindeligt betragtet som personer, der valgte at se bort fra materielle goder og leve i en større sjælelig renhed (Frohman, 2008; Geremek, 1991). Alle fattige havde ret til hjælp og kunne bede om hjælp og husly, og det var naturligt for kristne at tage sig af dem. Der måtte ikke gøres forskel på fattige, og hjælpen kunne derfor antage en almen karakter. En klassisk form for hjælp var fester i forbindelse med dåb, bryllup, begravelse, helgendage, m.v., hvor alle kunne møde op og deltage i bespisninger eller bede om husly (Geremek, 1991).

Differentiering af fattige

Sognebånd

Reformationen ændrer doktrinen om den almene fattighjælp og indsætter distinktioner i fordeling af hjælpen. En af distinktionerne er menighedens grænser, hvor Lynch (2003:126) refererer, hvordan calvinister strides om, hvorvidt og hvordan de skal hjælpe fattige, som ikke er medlem af menigheden.

I England bliver en central distinktion med Poor Law fra 1603 hvor den fattige hører til, da hvert sogn skulle sørge for sine egne fattige (Crowther, 1981; Lynch, 2003). Målet var at sikre, at de store grupper

---

⁴⁵ Det er en anden opfattelse end den, som Saxo beretter om i sagnet om Stærkodder. Stærkodder ligger såret i grøften, men afviser at blive hjulpet af forbipasserende trælle og bønder. Kun da en ligemand kommer forbi, lader han sig hjælpe.

af fattige, som var drevet væk fra deres jord, blev forankret et bestemt sted, og ikke skabte uro, skræk og rædsel. I Danmark lægger fattigloven fra 1708 også vægt på sognebåndet, og det forstærkes med loven om stavnsbånd i 1733, som hindrer fattige i at flytte væk for at komme ud af fattigdom.

I slutningen af 1700-tallet diskuteres sognebåndet i England. Økonomen Adam Smith ser arbejderen som et frit individ, der selv skal vælge om og hvor han vil arbejde (Himmelfarb, 1985). Industrialiseringen i England kræver arbejdere, som er mobile og kan flyttes til de steder, hvor produktionen foregår. Smith ønsker at fremme arbejderes mobilitet, bl.a. ved at fritage gods og sogn for at forsørge fattige, så de kan tage til de steder, hvor der er arbejde. Frisættelsen giver arbejderen et selvstændigt ansvar for at forsørge sig selv og sin familie. Smith så markedsøkonomien som de fattiges mulighed for at opnå en bedre tilværelse og betonedede, at den mætte, optimistiske og sunde arbejder var en bedre borger og mere produktiv end den sultne, pessimistiske og usunde arbejder (Himmelfarb, 1985).

Der er ikke noget der tyder på, at arbejderes mobilitet var et reelt problem i England (Crowther, 1981). Alligevel løses fattighjælpen i 1834 fra sognet. Der kommer en mere generel form for fattighjælp, der løsner tilhørsforholdet og gør fattighjælp tilgængelig for flere samtidig med, at det sigter på at udelukke mandlige forsørgere jf. nedenfor (Dean, 1991).

I Danmark bevarer sognet ansvaret i 1803 for de fattige, og der sker ikke en løsgørelse som i England, da fødesognet også i 1905 i de fleste tilfælde er ansvarlig for udgifter til sine fattige. Det fører til mange stridigheder, der for det meste udelukker især fattige uden permanent bopæl fra at få hjælp (Jørgensen, 1979:kapitel 3).

Arbejdskriteriet

En anden distinktion, som følger med reformationen, er kravet om at arbejde (Geremek, 1991; Weber, 1995; Foucault, 2003; Frohman, 2008). Luther rekapitulerer med reformationen syndefaldet, der viser, at der i mennesket er en indbygget ondskab, så det som straf skal tjene sit brød i sit ansigts sved. Den fattige er prædestineret af Gud, og hans

situation er et forhold mellem ham og den jordiske menighed. Mennesket skal virke i sit kald, og enhver – også den fattige – har et ansvar for at klare sig selv gennem arbejde. Viljen til at arbejde bliver et centralt kriterium for livet. Den, som har viljen, og viser den i praksis, handler i overensstemmelse med Gud. De fattige kan opdeles i dem, som arbejder eller vil arbejde, og de andre, som ikke vil og derfor ikke har krav på hjælp. Det er således den enkeltes moral, der er på prøve, og ikke evnen til at arbejde. Det er et brud med ideen om at hjælpe den ukendte fattige, der nu kun bør hjælpes, hvis hans moral – arbejdsvilje – er god nok. Det er ikke et brud med at hjælpe dem, som ikke kan arbejde, fx fysisk handicappede, sindssyge og ikke mindst forældreløse og fattige børn – tværtimod bliver de anerkendt som mulige modtagere, netop fordi de ikke kan arbejde.

Flere katolske områder har lignende ideer, og der refereres ofte i litteraturen om fattigvæsen til byen Ypern. I den udformes, anført af spanieren Vives i 1525, et fattigvæsen, der bryder med det almene barmhjertighedsprincip (Frohman, 2008; Geremek, 1986:164-165). Vives argumenterer for at sætte kravet om arbejde i system. Målet er at drage størst mulig nytte af de fattiges arbejdskraft og sikre, at alle arbejdsduelige mænd udfører et arbejde. Det skal ikke være attraktivt at modtage almisser, og der stilles derfor krav om, at modtagerne deltager i forskellige former for arbejde, fx fæstningsarbejde (Geremek, 1991). Hvis de fattige ikke vil arbejde, må de forlade byen, og kan ikke modtage fattighjælp⁴⁶.

Arbejdsdiskursen med fokus på menneskets synd indgår også i den danske diskurs i 1700-tallet⁴⁷ (Villadsen, 2003). Arbejdskriteriet kan

---

⁴⁶ Lynch (2003:108) peger på, at der tidligere nogle steder eksisterede distinktioner som kunne angive "false poor", som derfor ikke havde krav på hjælp. Det er et system, der ser ud til at blive udbredt fra 1500-tallet og frem.

⁴⁷ Villadsen (2003:60) citerer fra (Forsøg , 1763:110): "Den alvidende Gud, som bedst kender og ransager det menneskelig hjerte, har derfor i almindelighed ikke villet hænge brødkurven for lav for det menneskelige køn, mens, dels for at sætte dige mod naturens herskende tilbøjelighed til lediggang, der er satans hovedpude og en yngelsom moder til så mange laster og ulykker, dels for

genkendes i mange af de kongelige recesser og i fattiglovene efter reformationen. Det centrale er, at personer, der ikke vil arbejde, ikke får ret til at tigge eller modtage almisse. De, som ikke evner at arbejde, er i 1708-loven berettigede til at modtage offentlige almisser, fx forældreløse børn, gamle, syge og handicappede.

I første halvdel af 1800-tallet er der modvilje mod at finansiere fattigvæsnet (Kolstrup, 2011; Jørgensen 1979). Det dominerende synspunkt er fortsat, at fattigdom er udtryk for en individuel moralsk mangel i form af dovenskab. Det ændrer sig i midten af århundredet, da vandringen fra land til by følges af svære livsvilkår med manglende boliger, manglende adgang til at dyrke jorden, manglende arbejdsmuligheder o.l. Den sociale uro, som præger Europa og de erkendelser, der følger de nye sociale videnskaber, fører til nye politiske anerkendelser af betydningen af forhold uden for den fattige selv.

Et symbolsk gennembrud i politikken kommer i 1848 med lovgivning, der giver fattighjælp til familier alene på grund af, at manden er draget i krig (Jørgensen, 1979). I Grundloven fra 1848 indføres en passus om, at fattige har ret til offentlig forsørgelse, når trangen er ufor-skyldt, og de er værdigt trængende (Kolstrup, 2011). De værdigt trængende er som hidtil de syge, de gamle og børn, men udvides nu til at omfatte arbejdsføre personer, som ikke har mulighed for at påtage sig et arbejde. I slutningen af 1800-tallet kommer en række reformer, som letter de værdigt trængendes adgang til pengeydelse, der samtidig bliver forøgede.

Ansigt til ansigt hjælp - velgørenhed

Den kristne barmhjertighedsdoktrin knyttede oprindeligt den enkeltes donationer til frelsen, så de, som gav til fattige, også fik frelse i himlen (Geremek, 1991; Frohman, 2008:14). Det var ligefrem naturgivent, at der eksisterede fattige, så de rige kunne blive frelst ved at yde hjælp. Der

---

at drive og opmuntre til den nyttige flittighed, har ikke alene i sit ord så alvorlig forbuddet ørkesløshed og befalet flittighed, ens endog gjort sådan indretning i naturen, at mennesket, så frem han vil have næring af jorden, må med kummer søge den og i sit ansigts sved æde sit brød.”

var en distinktion mellem velgørenhed og almissegivning (Lynch, 2003)⁴⁸. Velgørenhed var et forhold mellem den enkelte og giveren, og kan ses som en særlig gaverelation, hvor modtageren indgik i en forpligtende relation. Almissegivning var mere generel, og rettede sig mod ukendte fattige, og dermed også personer som ikke var medlem af menigheden. Velgørenhedens personlige relation gav en tydelighed i regnskabet med Gud, hvor giveren allerede i sit jordiske liv kunne anses for god, og har derfor været mere tillokkende end almissegivningen.

Reformationen ophæver den eksplicite sammenhæng mellem jordiske gerninger og frelsen, og gør den til et personligt individuelt forhold mellem den enkelte og Gud (Weber, 1995; Lynch, 2003; Frohman, 2008). Den enkelte måtte selv finde sin vej til det gode, og efterstræbe at støtte og frelse fattige syndere.

Protestanternes distinktion mellem de værdige og uværdige fattige fører til, at det velgørende arbejde rettes mod den fattiges moral. De fattige skal vejledes til at sikre sig et arbejde, passe deres familie, osv. Vejlederen skal være oprigtigt interesseret i at forstå og vejlede sin "næste" i søgen efter Gud og opøvelsen i den gældende kristne moral (Frohman, 2008). Hjælpen opfattes som hjælp til selvhjælp. Målet er via den personlige vejledning at forbedre den pågældende, så denne selv kan finde arbejde og frelse.

Kombinationen af sikring af den rette hjælp til den rette modtager kom bl.a. til udtryk i Degerandos skrift om "Den fattiges frivillige formynder eller den fuldstændige godgørehed", som udbredes fra Italien til hele Europa (oversættes til dansk i 1827) (Villadsen, 2003; Donzelot, 1979).

Degerando skriver, at den sande godgørehed er at lade almisser følge af "omsorg, trøst, råd og selv faderlig formaning" (Degerando 1827:2). Der skal ske en vejledning af den fattige, så han på bedst mulig vis administrerer almisser og kan undgå at modtage den i fremtiden. Der skal skelnes mellem en sand og en falsk fattigdom, så det er de

---

⁴⁸ Lynch (2003) beskriver, hvordan den latinske betegnelse "caritas" understregede den personlige, tætte relation og "misericordia" udtrykte den almene hjælp til fattige.

sande fattige, som får hjælp. Deraf følger Degerandos anvisninger om, hvordan den godgørende besøger foretager en grundig undersøgelse af den fattiges alder, køn, sundhed og kræfter, samt evne til at spare op, mulige dovenskab, udsvævende levemåde m.m.

Degerando (1827) angiver, at den godgørende virksomhed ikke er et led i vejen til frelsen, men i stedet rummer en glæde i sig selv, når den private godgører er godgørende på den rigtige måde.

I tiden efter reformationen bibeholdte den danske biskop Palladius forbindelsen mellem de gode handlinger og frelsen (Hansen, 2008). Mennesket skulle vise sin glæde over at have mad og husly ved at give almisser, og kunne regne med at få sine gaver flerfoldigt igen i Guds rige. Palladius anslog et forsikringsprincip, da donationer medvirkede til at sikre, at givere kunne få hjælp, hvis de selv havnede i samme situation. Dermed blev både velgørenhed og almissegivning vigtige. En speciel form for almisser opstod med "Adresseavisen", hvor en giver annoncerede hvilken navngiven fattig, der blev tilgodeset med et specifikt bidrag. En slags godhedens annoncering (Hansen, 2008).

Filantropi

Det velgørende arbejde med fattige blev organiseret i filantropiske organisationer (Lynch, 2003; Frohman, 2008). Filantropi betyder menneskekærligt eller velgørende arbejde, og de filantropiske organisationer vandt frem i Europa fra slutningen af 1700-tallet. De udsprang ofte af menighedsarbejde, men kunne også være organiseret som en del af et verdsligt fattigvæsen.

Filantropiens kristne forankring skyldes en bevidst politisering i forhold til den socialistiske bevægelse i Europa i 1800-tallet (Donzelot, 1979). Velgørhedsarbejde skulle være et alternativ til arbejderbevægelsens egen organisering og sikre mod uro og revolution (Krogh, 1994:17; Lützen, 1998:kapitel 6; Vammen, 1995). Det skulle ske ved at hæve arbejderstanden op i middelklassen, og ved at give middelstanden mulighed for at få indsigt i de fattiges kår. En af de fremtrædende præster i København formulerer i 1867 i forbindelse med en understøttelsesforenings mål:

”Endelig vil den af al magt bestræbe sig for at slå bro over den dybe adskillelse, der findes mellem de velhavende og de fattige, ved personlig hengivelse og idelig personlig berørelse vil den søge at drage arbejderklassen fremad og opad, ved levende deltagelse og ved materiel hjælp, hvor sådan er fornøden, vil den søge at oprette de fattiges selvfølelse, selvstændighed og mod, så vidt dens evne strækker.” (her citeret fra Lützen, 1998:186).

Filantropien skulle i barmhjertighedens navn gives, så den effektivt støttede den fattige til at klare sig selv. Det handlede om at hjælpe målrettet, så de fattige selv kunne tage ansvar for at redde sig ud af fattigdommen (Krogh, 1994). Det skulle ikke være tilfældig godgørelse, men en sammenhængende og velorganiseret hjælp, og der kom bidrag om etablering af en særlig filantropisk videnskab (se fx C.C. Møller, 1848).

Den filantropiske indsats skulle koordineres med den offentlige hjælp for at undgå, at fattige fik dobbelthjælp (Lützen, 1998). Der etableres et skel mellem filantropien og det offentlige, hvor det offentlige tog sig af de fordrukne, "liderlige", uansvarlige, dovne, m.m. og filantropien tog sig af forældreløse og fattige børn, handicappede, tidligere kriminelle, m.fl. (Kolstrup, 2011). Den største kristne organisation, "Indre Mission", ønskede at arbejde skulle følges af forkyndelse, og der var løbende uenigheder om, hvorvidt de burde hjælpe de mest fordærvede (Lützen, 1998). I slutningen af 1800-tallet opløstes skellet, da en række reformer gjorde det offentlige ansvarligt for hjælp til begge grupper.

Familien

Kernefamilien har (jf. kapitel 3) altid stået centralt i Europa, men får særlig betydning i takt med, at mange bliver jordløse og søger til byen for at finde arbejde. Det fører til overvejelser over deres utugtige levned (Shorter, 1976), til bekymring over drukkenskab og prostitution (Lützen, 1998), og ikke mindst over stigningen i antallet af uægte børn (Sandin, 1986; Thomsen, 2005).

Bekymringen over de fattiges moral får en særlig udgave i England. Der fremfører Malthus i 1798 en teori, der viser, at produktionen af

fødevarer stiger betydeligt langsommere end udviklingen i befolkningen (Himmelfarb, 1985; Perregård, 2000). Der vil derfor med jævne mellemrum opstå elendighed i form af hungersnød, sygdom, børnedød og epidemier, som begrænser befolkningstilvæksten via en stigning i dødeligheden. Det er derfor nødvendigt, at staten overbeviser de lavere klasser om at være seksuelt afholdende og udskyde ægteskab, indtil manden er i stand til at forsørge kvinde og børn. Hvis de ikke følger disse råd, er de selv ansvarlige for sult, sygdom og død.

Malthus mener, at almisser forstærker fattigdommen og hindrer udviklingen af den rette adfærd. Han retter et direkte angreb på den særlige minimumshjælp, som dengang var gældende i de engelske sogne (Dean, 1991). Han er modstander af alle former for støtte til fattige, uanset om den gives som direkte hjælp til hjemmeboende (outdoor relief) eller gennem placeringer i fattighuse (indoor relief).

Malthus' teori har stor indflydelse på trods af, at den allerede i 1824 modbevises, og bl.a. af Marx kritiseres for at være et rent fordelingspolitisk værk til fordel for de velhavende (Olesen, 2001; Himmelfarb, 1985; Marx, 1974). Den vinder imidlertid stor genklang i såvel England som i resten af Europa, hvilket sandsynligvis skyldes den moralske appel om, at de fattige må sørge for sig selv, udvise seksuel afholdenhed og indgå i ægteskab. Alt sammen i god tråd med kristne dyder.

Da England i 1834 ændrer fattiglovene, får Malthus' teori betydning, da mænd defineres som breadwinners, der skal forsørge deres familier ved at arbejde, og derfor udelukkes fra fattighjælp (Dean, 1991). Miller (1998) supplerer Deans pointe med, at den nye fattiglov udelukker støtte til ikke-gifte kvinder og mindsker støtten til enlige med børn for at skabe en arbejderfamilie, hvor alle arbejder. Hun tilføjer, at for mange familier var børn og kvinders arbejde nødvendigt for at de kunne klare sig. De blev ofte breadwinners, hvis manden blev syg, kom ud for ulykker, var fordrukken osv. Loven gjorde arbejdet til grundlag for familien, og tildelte mand og kvinde hver deres rolle i indtjening og vedligeholdelse af hjemmet.

Englands definition af kernefamiliens kønsroller udtrykker en europæisk tendens. I Frankrig bliver lovene og det kirkeligt,

filantropiske arbejde indrettet til at fremme den kernefamilie, hvor den mandlige lønarbejder skal sikre indkomsten, og kvinden gøres ansvarlig for børn og unges opvækst (Donzelot, 1979). Fattighjælp blev ikke længere en ydelse for den enkelte fattige, men en ydelse, der rettedes mod familien som en enhed, der skal sikre børn og unges opvækst.

Et enkelt element i dansk lovgivning kan minde om Malthus' teori. I 1824 blev der vedtaget en lov, hvor personer, som havde modtaget fattighjælp, ikke kunne gifte sig uden fattigkommissionens tilladelse (Jørgensen, 1979:55). Argumenterne for lovforslaget var i høj grad økonomiske, da sognene siden 1803-loven havde forsøgt at jage fattige ud eller hindre at de bosatte sig, for at spare udgifter til fattige. Villadsen (2003:50) angiver, at Malthus' ideer ikke umiddelbart fik gennemslag, og at loven mildnedes for kvinder i 1852.

I Danmark blev dannelsen af kernefamilien et vigtigt omdrejningspunkt for filantropien (Lützen, 1998; Villadsen, 2003:111). Filantroperne skulle besøge familierne og vejlede dem til det rigtige moralske liv, hvor manden afleverede sin løn og kvinden førte en god husholdning og opdrog børnene til nyttige borgere. Et centralt element blev at økonomisere med indtægterne og spare op til dårlige tider, når manden tjente penge.

Filantroperne havde allerede fra slutningen af 1700-tallet etableret gensidige forsikringsordninger mod sygdom og arbejdsløshed (Løkke, 2007b). Danmark fulgte en europæisk tendens, hvor såvel middelstand som arbejdere forsikrede sig mod arbejdsløshed og sygdom (Frohman, 2008; Steinmetz, 1993). Forsikringsselskaberne beregnede risici for arbejdende fattige, som tydeliggjorde, at typen af erhverv, arbejdsbetingelser, boligforhold og løn m.m. havde betydning for, om de blev syge og arbejdsløse (Hacking, 2005; Løkke, 2007b).

Det første gensidige forsikringsselskab fra 1788 var for borgere, der af uforudsete årsager kunne få behov for hjælp (Lützen, 1998). Foreningen bestod af gode borgere i middelstanden, og blev senere fulgt af foreninger, som henvendte sig direkte til fattige borgere og blev støttet af andre velhavende borgere. Løkke (2007b) angiver, at foreningerne blev udbredt på landet, og påpeger, hvordan de var afhængige af, at hovedparten af medlemmerne ikke i udgangspunktet var fattige, og kun

i begrænset omfang blev ramt af arbejdsløshed og sygdom. Det var svært for de fleste at være forsikrede, også når de var i arbejde⁴⁹.

Udviklingen i 1800 tallet ændrer opfattelsen af den fattige. Kolstrup (2011) sammenfatter udviklingen i 1800-tallet til:

”Det onde var flyttet fra indre kroniske skavanker hos den fattige til først den midlertidige, skæbnebestemte ulykke for til sidst at blive knyttet til samfundets indretning. Den første diagnose plæderede for straf, den mellemste for de gode viljer, den sidste for samfundsløsninger, alt mens kravet om at gøre skel mellem dem, der havde selvhjælpsviljen i behold, og de fortabte, blev holdt i hævd. (Kolstrup, 2011:284)

Den filantropiske og fattigforstandernes rådgivning i familierne søger at koble de nye erkendelser af, at arbejdsløsheden kan skyldes uforskyldte begivenheder, med den individuelle moral. Det er ikke længere nok at ændre den enkeltes arbejdsvilje, men nødvendigt at skabe en ansvarlighed, hvor de arbejdsvillige sikrer sig mod arbejdsløse perioder, og frem for alt gør det af hensyn til deres familie.

Indespærring og forbedring

De mange fattige og deraf følgende tiggere florerede i de fleste større byer i Europa (Geremek, 1991). I løbet af 1500-tallet begyndte kirken at ændre holdning til tiggeriet, bl.a. fordi mange pilgrimme blev betragtet som dagdrivere, som blot havde ikklædt sig munkekutten, og ikke var ægte fattige. En væsentlig nyskabelse i forsøget på at nedbringe tiggeriet og de gener, det forvoldte, var at samle tiggere på ét sted. Det skete i særlige kvarterer, på hospitaler hvor alle blev samlet og bespist, eller i arbejdshuse, hvor de blev sat i arbejde⁵⁰. Nogle foranstaltninger blev

---

⁴⁹ Det blev fx dokumenteret af en undersøgelse af en læge i Hobro i 1879, som viste, at arbejdere ikke havde råd til at spare op eller forsikre sig på trods af, at de havde arbejde og en dygtig kone (Løkke, 2007b:206).

⁵⁰ I Amsterdams arbejdsanstalt opsættes i 1667 et skilt med teksten:”Frygt ikke, jeg hævner ej for det onde, jeg tvinger til det gode. Tung er min hånd, men mit hjerte er fuld af kærlighed” (her taget fra Geremek, 1991:244).

rettet direkte mod børn, fx i 1530 i Italien, hvor der blev etableret hjem for forældreløse børn.

I takt med at arbejdskriteriet vinder frem med reformationen, kan der identificeres tre mål med interneringen: fjernelse af fattige fra gader, forbedring gennem arbejde, og straf (Foucault, 2003). I nogle tilfælde blev det kombineret i samfundsnyttigt strafarbejde jf. Vives' ideer, og i andre var arbejdet blot terapi. Foucault (2003a) karakteriserer perioden frem til 1800 som den store internering, og hvor alle mulige grupper af fattige, tiggere, gale, syge, kriminelle, fordrukne blev blandet ét sted.

I Danmark er Chr.4's tugt og børnehus fra 1605 det første eksempel på en anstalt efter det nye mønster (Olsen, 1978). Her skulle en blanding af kriminelle og børn producere farvet klæde, og tjene penge til deres eget ophold – altså en slags kongelig manufaktur. Målet var at fjerne tiggere og især unge fra gaderne, at straffe forbrydere og at sætte dem i profitabelt arbejde.

Anstalten samler tiggere et sted, og skaber et særligt regime, hvor forskellige sociale teknologier udvikles. Der skabes et særligt personale og en særlig ledelse til at regulere de fattige (Sellin, 1944; Geremek, 1991; Foucault, 2003). De skal sørge for at opretholde ro og orden på anstalten, sikre at beboerne får føde og - ikke mindst - at de forbedres ved at lære at arbejde eller, for børns vedkommende, også gå i skole. Anstaltens ledelse bestemmer, hvor længe de internerede skal være der, og skal løbende vurdere tegn på forbedringer.

Afskrækkelse og forbedring

Anstaltens mål med at forbedre indebærer en teknologi, hvor beboerne bliver overvåget, og hvert individ vejledt med henblik på forbedring. Det fører til undersøgelser, forsøg og dokumentation med henblik på at udvikle de bedste teknologier (Foucault, 1998a).

En variation af denne teknologi blev udviklet i fængsler, som fra slutningen af 1700-tallet skulle tage sig af kriminelle (Smith, 2003). Det var målet at forbedre de indsatte ved først at isolere dem, så de kunne lære at kontrollere deres drifter gennem en vedvarende indre kamp mod det onde og i Guds øjne urene. Det skulle ske gennem bibellæsning, og kontakt med moralsk sunde personer som præst og

lærer. Fængsler blev bygget, så de indsatte var isoleret fra hinanden og konstant overvåget. Et efterhånden velkendt eksempel var panoptikonbygningen, hvor et tårn overvågede de indsatte uden at de kunne se, om der var vagter i tårnet. Ideerne blev afprøvet i praksis i de amerikanske fængsler Auburn og Pennsylvania, og blev fra begyndelsen af 1800-tallet foregangseksempler for bl.a. Danmark og Sverige (Smith, 2003; Lundgren, 2003). I Danmark åbnes i 1853 Horsens tugthus, som følger modellen om isolation med et tavst fællesskab om arbejdet (Auburn) og Vridsløselille i 1859, som bygger på et totalt isolationsprincip (Pennsylvania)⁵¹.

Internering og overvågning med henblik på at forbedre følges af et mål om at afskrække fattige eller kriminelle fra at tage ophold i anstalterne. I den engelske diskussion om håndtering af fattigdom fremkommer Jeremy Bentham i 1798 med bogen om *Paupers management improved* (Himmelfarb, 1985). Det første og vigtigste mål var at virke afskrækkende ved at samle og spærre de ”trængende” inde og evt. mærke dem, så de klart adskiller sig fra andre. De fattige skal acceptere arbejdshusenes vilkår for at få mad, husly osv. De skal behandles dårligere end, de som arbejder. De skal kontrolleres, og deres opsynsmænd i fattighusene får beføjelser til at flytte dem rundt mellem forskellige trangskategorier, bestemme at de skal udføre bestemte jobs/aktiviteter for at få hjælp, og for de yngre, hvornår de kan lukkes ud.

Afskrækkelsestanken kan genfindes i den danske debat om fattiggårde i anden del af 1800-tallet, hvor håbet var, at det kunne skræmme ”snyltere” og ”uværdigt trængende” væk (Wøllekær, 1993; Villadsen, 2003:kapitel 5)⁵².

---

⁵¹ Der udvikles også i fængselsvæsnet en videnskab – ”Penitentiary”, der fører til udbygning af Benthams overvågende panoptikon, fx med undersøgelser af cellestørrelse, indtag af luft, indretning af gårdspladser med beregninger af de indsattes mulighed for frisk luft og motion, m.v. (Se Foucault, 1998a; Smith, 2003).

⁵² En fremtrædende sognepræst P.C. Garde udtrykker det i 1865 således: At der er store fordele ved den forsørgelsesmåde, er indlysende. Den dovne, ligegyldige, drikfældige vil afholde sig fra at anmode om understøttelse, når han

Bentham ønskede, at Fattiganstalten skulle omfatte alle fattige og ville afskaffe alle andre former for fattighjælp (fx ydelser i eget hjem) (Himmelfarb, 1985). Han anslog, at 10 procent af befolkningen skulle bo i 500 arbejdshuse fordelt udover landet. Det var især børn og unge, der gennem arbejde skulle tjene penge til at finansiere selskabets aktiviteter. Børn skulle arbejde på anstalten fra 4-årsalderen, og blive på anstalten til de var henholdsvis 21 år (mænd) og 23 år (kvinder) (Himmelfarb, 1985; Dean, 1991).

Bentham begrundede interneringen med, at det ville øge sikkerheden i samfundet. De fattige fik sikkerhed i husenes trygge og velorganiserede rammer og blev bedre samfundsborgere gennem de forskellige arbejdsaktiviteter (Himmelfarb 1985). Børns situation ville blive bedre, da de ville få mad og husly, og dermed i større omfang overleve (Dean, 1991).

Bentham gik videnskabeligt til værks. Udover at skitsere ideen om den panoptiske bygning forfinede han anstaltens sociale teknologi ved videnskabeligt at opdele de fattige i forhold til deres specifikke trang (Dean, 1991:180). Han udviklede 8 forskellige hovedkategorier med i alt 137 underkategorier. Mand, kone og børn skulle adskilles, så husene blev moralsk sikre. Komplekset skulle være multifunktionelt og rumme fængsler, skoler, hospitaler, plejehjem, fabrikker og ikke mindst et forskningsinstitut, hvor de ”trængende” kunne studeres – en særlig paupervidenskab, der kunne udvikle en objektivt begrundet metodik i behandling af trængende⁵³ (Dean, 1991).

---

ved, at han skal arbejde og ikke får brændevin og han vil derved opfordres til at anstrenge sig for at ernære sig selv.” (Her fra Wøllekær 1993:26).

⁵³ Dean (1991:182) citerer fra Bentham i 1843 som et eksempel på Benthams videnskabeliggørelse: ”Princippet om nærhed: Efter hver klasse, for hvilken enhver ulejlighed kan forstås, placer en klasse som er uimodtagelige overfor denne ubehagelighed. 1. Placer ved siden af de rablende skøre eller personer der fører ryggesløs samtale, de døve og stumme. 2. Placer ved siden af prostituerede og andre løse kvinder de ældre kvinder. 3. Placer indenfor synsvidde af de blindes bosteder de melankolske og stille gale, eller de chokerende deformerede.”.

Fattigvæsnets institutioner

Fattigvæsnets ideer om, hvordan fattige skal behandles, formerer ikke en bestemt model, som kommer til at gælde for alle lokaliteter til alle tider. De specifikke institutioner fremkommer som følge af omfanget af fattigdom, kirkens indflydelse, nationens politikker samt ikke mindst praksisser med at håndtere fattigdom. Det afgøres af en national og lokal kontekst.

Fattigvæsnet ideer til, hvordan fattige skal håndteres, kan opdeles i to grupper: en der handler om sortering og en der handler om behandling.

Fattigvæsnet skal finde de ægte fattige og sortere de falske fra. Det skal håndtere ideerne om tilhørsforhold til sognet og arbejdskriteriet. I forbindelse med sorteringen kan der etableres filantropisk hjælp, der kan medvirke til, at der ikke søges hjælp, eller som sørger for, at hjælpen i hjemmet bliver brugt til gavn for familien. Og endelig er der, når de fattige er identificeret, mulighed for at placere dem på anstalter, hvor der udvikles et særligt sæt af teknikker til dels at forbedre dem, dels at sikre disciplinen på anstalten.

Sortering

Efter reformationen blev fattigvæsnet i de protestantiske lande verdsligt og en af bystyrets væsentligste opgaver (Lynch, 2003; De Swann, 1990). Det skulle i første omgang sortere de falske fattige fra ved at undersøge dem grundigt (Lynch, 2003; Geremek, 1991). Det indebar opbygning af en ny myndighed, som registrerede og mærkede de fattige for at sikre, at kun de som var berettiget fik lov til at tigge (Geremek, 1991). De øvrige blev jaget ud eller straffet med hængning, prygl, fængsel o.l. I Stockholm var der et mål om at registrere alle fattige i 1730'erne (Beronius, 1994:109). Midré (1995) beskriver, hvordan der i 1741 gennemføres registrering af samtlige fattige borgere i Oslo.

I Danmark organiseres fattigvæsnet i første omgang ved ansættelse af tiggerfogeder, der får til opgave at undersøge og evt. jage fremmede ud af byen. De som hører til kan få tiggertegn frem til 1708-loven, hvor tiggeriet forbydes (Historikergruppen Fempas, 1987).

Tiggeriet fortsatte, så der i 1700-tallets København var så mange tiggere, at de bankede på døre og tiggede på alle gadehjørner. Tiggerfogeder blev forfulgt og kunne risikere at få prygl (Henningesen, 2005a). I Haderslev blev der organiseret tiggerjagter, hvor politi gik fra hjem til hjem for at finde tiggere og sende dem retur til deres fødeby (Henningesen, 2008). Så sent som i 1827 ansættes stødderkonger i jyske sogne til at opsnappe tiggere og sætte dem i arrest (Jørgensen, 1979).

I 1803 blev fattigvæsenet på landet organiseret med en sognekommision, hvor præst, politi og fire velhavende sognemænd tog stilling til om fattige skulle hjælpes (Jørgensen, 1979). De fattige skulle ansøge præsten, der iværksatte hjælp og sørgede for at sætte ansøgningen på kommissionens dagsorden⁵⁴. I København blev byen med 1799-planen opdelt i distrikter, hvor en fattigforstander skulle indberette til byens fattigvæsen, hvem der var berettiget til fattighjælp (Lützen, 1998). Han skulle registrere de fattiges alder, indtjening, arbejdsduelighed o.l., og besøge dem i krisestunder⁵⁵. Undersøgelsen blev anset for særdeles vigtig, selv om den ikke altid blev udført tilfredsstillende (Lützen,

---

⁵⁴ Villadsen (2003:80) angiver en vejledning fra Randers i 1828 om hvad der skal undersøges: ”4. Undersøgelse angående anmelderens trang. Sognepræsten afhører (i købstæderne i en tilkaldt fattigforstanders nærværelse) den anmeldte trængende og optegner: Den fattiges navn; Hvor længe han har opholdt sig i sognet, og hos hvem; Om han tilforn har behøvet eller fået understøttelse; Hans trang og årsagen hertil; Om han selv kan fortjene noget, og til alle tider forskaffe sig arbejde; Om han ved slægtnings eller venners hjælp (på landet ved aftægt); eller på anden måde har nogen underholdning; hvor meget han kunne behøve, og hvori han ønsker at denne understøttelse måtte bestå, osv.”.

⁵⁵ Undersøgelsen er i Københavns fattigplan fra 1799 § 37 stk 4 detaljeret beskrevet med 9 punkter, bl.a.: ”Hvad den Fattige selv kan fortjene, eller ved Anførsel til Arbeide sættes i Stand til at fortjene”....”Hvorvidt det, som behøves, er for eengang, for en Tid, eller for bestandig.”....”Hvorvidt den afhørte er Sund eller Syg, har Kraft eller ikke Kraft til at arbeide, undersøges af Districtslægen; hvorvidt den har Duelighed til det slags Arbeide, som Fattigvæsenet kan give, eller ved Underviisning kan erholde samme, undersøges i et dertil anvist Arbeidshuus.”.

1998)⁵⁶. Muligvis fordi arbejdet var ulønnet og ikke virkede attraktivt, hvilket bl.a. i 1860'erne førte til problemer med at rekruttere tilstrækkeligt mange forstandere. I 1872 omorganiseres fattigvæsnet i København i 12 distrikter med en forstander, to læger samt ulønnede tilsynsforstandere, der hver havde ansvar for 10 familier i hvert distrikt (Henningsen, 2007).

På baggrund af undersøgelsen udmåles hjælpen. Der var tre former for forsørgelse ved 1800-tallets begyndelse (Jørgensen, 1979:246-255). Den dominerende form var naturalieforplejning, hvor de fattige fik udleveret mad – grøntsager – fra skiftende gårdmænd efter en turnusordning. Den blev erstattet i løbet af 1800-tallet med pengetilskud. En anden ordning var at udlicitere de fattige, så de blev placeret hos dem som skulle have færrest penge for at tage sig af dem, og dermed medførte den laveste udgift for sognet. Det foregik som en licitation på et offentligt møde, hvor der blev pruttet om prisen, mens de ofte affældige og gamle selv var til stede og efterfølgende blev flyttet fra deres hidtidige hjem. Endelig, som den mindst brugte form: Omgangsforsørgelse, hvor de fattige flyttede fra gård til gård, hvor de så boede i en periode mod at arbejde for opholdet⁵⁷.

Forbedring i hjemmet - filantropi

Med loven i 1803 blev præsten ansvarlig for at forhøre de fattige, give umiddelbar hjælp og evt. tilkalde læge (Jørgensen, 1979:232). Præsten kunne derved bruge sin viden om sognets beboere fra gudstjenester og konfirmation m.m. til at vurdere moralen hos den fattige ansøger. I byerne var det som nævnt ovenfor fattigforstanderne, der var det offentlige fattigvæsens uaflønnede repræsentanter.

---

⁵⁶ Beronius (1994:105) beskriver for Stockholm i 1809, hvordan en familie undersøges med et skema på 54 punkter, hvorpå de tildeles en skålfuld suppe. Undersøgelsen fremstår mere vigtig end ydelsen.

⁵⁷ De samme former kan genfindes i det svenske fattigvæsen. Meuwisse og Swärd (2008) skriver om fattigauktioner og Drugge (2008) skriver om turnusordningen.

En ny måde at skabe forbedring af de fattige i hjemmet på fremkom i den tyske by Elberfeld, som i 1853 formåede at spare penge ved at lave et særligt forbedringssystem (Steinmetz, 1993). Systemet tog udgangspunkt i Luthers opfattelse af, at fattige skulle ses som ligemænd, hvor en ”godgører” påtog sig et ansvar for at give gode råd og aktivt støtte, at den fattige kom i arbejde og etablerede familie⁵⁸. Det bestod af frivillige hjælpere eller besøgende, som regelmæssigt og kontinuerligt besøgte ca. 4 familier. Fattigplejernes arbejde bestod i en systematisk, intensiv og kontinuerlig undersøgelse af hver ansøgers personlige omstændigheder og udvikling (Frohman, 2008).

Fattigplejerne skulle sikre, at behovet for hjælp var reelt, og sikre, at de fattige brugte de tildelte midler bedst muligt. De besøgende skulle vurdere behovet og angive hjælpens størrelse ud fra normer om personlig ansvarlighed og evne til at tage sig af familie og arbejde. Steinmetz beskriver, hvordan hjælpen skulle balancere mellem to i et vist omfang modsatrettede ideer: de fattige skulle opmuntres til at gøre noget selv; men de skulle også modtage ”gaver” fra strenge, rige middelklasseagenter (Steinmetz, 1993).

Det er ikke klart, hvorfor udgifterne til fattige faldt som følge af den filantropiske virksomhed i Elberfeld. Det kunne skyldes fattigplejeres nidkære vurderinger af behovet for økonomisk hjælp, den skamfuldhed der var forbundet med at bede en venlig fattigplejer om bistand, at fattigplejerne selv pungede ud med tøj, mad eller penge til den fattige, eller at en del af hjælpen blev givet som lån (Steinmetz, 1993; Frohman, 2008).

I Danmark var ideen om kontakt mellem den fattige og den venlige besøgende et element i de gensidige forsikringsforeninger i første halvdel af 1800-tallet (Lützen, 1998). Foreningerne lavede deres egne

---

⁵⁸ I en instruktion for Armenpfeleger fra 1861 beskrives arbejdet som: ”Et generøst mål for aktiv velgørelse og ud fra en ærlig opfattelse af retfærdighed; kærlighed som er i stand til at modtage fattiges bønner om hjælp med et venligt og sympatisk stemt hjerte; ærlighed som er i stand til at afvise uretmæssige krav, omhyggeligt undersøge for at bestemme det rette mål af hjælp og forsikre at den givne støtte ikke fremmer ledighed og umoralitet” (Frohman, 2008:94).

sorteringer af de trængende i forhold til typen af hjælp f.eks. enkeltydelser, rentefrie lån, pension, m.v. De kontrollerede, at modtagerne var præget af gudfrygtighed, renlighed, orden og sædelighed. De udelod i udgangspunktet de borgere, som modtog offentlig fattighjælp, da de blev anset for uværdige. Det blev dog senere modificeret.

Det fattigfilantropiske arbejde i Danmark var organiseret i private organisationer, og det ser ud til, at de fik ansvar for den tætte kontakt med den fattige i højere grad end personalet i fattigvæsenet (Lützen, 1998; Kolstrup, 2011). De private organisationer samarbejdede i mange tilfælde med kommunen, bl.a. for ikke at udbetale hjælp til de samme personer, men fastholdt en autonomi til at handle og bestemme selv. Lützen (1998) skildrer, hvordan en central del af den kristne bevægelse afbrød samarbejdet med det offentlige anden del af 1800-tallet.

Omfanget af filantropien er vanskeligt at opgøre, men Lützen (1998) opremser en lang række foreninger i København, som ud over understøttelsesvirksomhed og opsøgende rådgivning drev en række større institutioner. Kolstrup (2011:292) angiver, at Understøttelsesforeningen af 1874 på det tidspunkt havde 83 kredsbestyrere, 179 undersøgere og 15 praktiserende læger til disposition for fattige. Vammen (1995:93) angiver, at fattig- og sundhedsfilantropien i København i 1876 brugte næsten 2½ gange flere penge end det offentlige fattigvæsen⁵⁹. Der er derfor næppe tvivl om, at den type hjælp har haft stor betydning for håndtering af fattige, hvilket i øvrigt også var tilfældet andre steder i Europa fx i Frankrig (Donzelot, 1979).

Filantropernes midler betød, at mange fattige var nødt til at åbne deres hjem. Der er ikke megen viden om, hvordan filantropernes indtrængen er blevet opfattet (Lützen, 1998). Der er imidlertid ikke tvivl om, at filantropernes umiddelbare mål var mødre, og indholdet handlede om mor/barn forholdet (Vammen, 1995:99). De filantropiske kvinder forfulgte idealet om en kernefamilie, hvor manden var på

---

⁵⁹ Vammen (1995:93;108): Angiver yderligere at i 1908 brugte filantropien 4,5 mio. kr. sammenlignet med fattigvæsenets 5,5 mio.kr. på de fattige, og De samvirkende menighedsplejere i 1900 havde 187 lønnede og 697 ulønnede kvinder.

arbejde og kvinden sørgede for hjem og børn. Det gjaldt i Europa som i Danmark, at det var kvinder, som arbejdede med kvinder (Donzelot, 1990; Vammen, 1995; Frohman, 2008). Det var moderen og hustruen, der skulle sørge for at der blev sparet op og sikre, at udgifterne til hjemmet blev så lave som muligt, så familien også kunne klare sig i perioder med mandens arbejdsløshed. Filantropien bidrog til nye sociale reformer for kvinder, børn og ungdom og medførte sandsynligvis en øget ligestilling af køn i anden halvdel af 1800-tallets Tyskland (Steinmetz, 1993).

Filantropien åbnede talrige hjem for en udefra kommende instans, som gav en indsigt i de fattiges forhold, som kunne anvendes til at stille krav om den rimelige og nødvendige hjælp. De gode råd og hjælpen gik hånd i hånd med kontrol af hjemmet. I slutningen af 1800-tallet blev målet med kontrollen af hjemmene og den grundige undersøgelse en eksplicit del af det offentlige fattigvæsen⁶⁰. Danmark fulgte dermed udviklingen andre steder i Europa.

Forbedringsinstitutioner - arbejdsanstalter, fattiggårde og fængsler

Filantropien bygger bro mellem undersøgelsen og forbedring i hjemmet. For dem, som det ikke lykkes at forbedre, og dem, som ikke er i

---

⁶⁰ Det kommer fx til udtryk i instruks af fattigvæsnets forstandere fra 1872: ”Distriktsforstander og tilsynsforstander må påse, at de fattige føre et ordentlig, ædrueligt og sædeligt liv, at de vedligeholde orden og renlighed i deres boliger, og at disse ikke ved overbefolkning eller af andre årsager, som hidrører fra den fattige selv, blive usunde. De bør i så henseende have et vågent øje med, at der ikke i de fattiges hjem drives svir eller spil, at ægtefæller leve samdrægtig med hinanden, at der ikke sker brud på sædelighed eller familieforhold, som f.eks. at manden forlader hustruen, at denne, enken eller enkemanden samlever med andre, at ugifte personer føre et utilladeligt samliv med hinanden, fremdeles at de ikke ved at indtage logerende enten nedbryde børnenes og i særdeleshed de ældre pigebørns anstændighedsfølelse, eller overfylde boligen, så at den bliver skadelig i sanitær henseende.” (Københavns borgmester Knudsen, Instruks og vejledning for distriktsforstandere i København, 1872:48, her citeret fra Lützen, 1998:168).

stand til at forsørge sig eller forbryder sig mod loven, kommer behandlingen til at bestå i internering. Det er fattigvæsnets opgave at etablere og styre interneringen og dermed de institutioner hvor fattige bliver placeret. Det giver dels en opgave med at sørge for ophold og bespisning. Dels en opgave med at forbedre de fattiges moral og sikre, at de kan klare sig, hvis de bliver lukket ud.

Hospitaler

De første typer af institutioner i fattigvæsnets er hospitaler, fængsler og arbejdsanstalter (Geremek, 1991; Lynch, 2003; Henningsen, 2005). Hospitaler etableres i løbet af 1500-tallet som en slags asyl, hvor alle fattige samles, interneres og holdes indespærret.

Hospitalernes interneringspraksis bliver udbredt i løbet af 1500-tallet, men bliver et tvunget fænomen i løbet af 1600-tallet og benævnes med Foucaults ord som den store indespærring (Foucault, 2003a). Den franske konge dekretterer i 1656, at alle fattige i Paris skal spærres inde på det nye store hospital, hvor 1 procent af befolkningen få år efter opholder sig. Dekretet udbredes herefter til hele Frankrig, hvor mange forskellige typer af borgere bliver samlet frem til slutningen af 1700-tallet. I England sker interneringen ved, at der etableres arbejdsanstalter. I Sverige er det primært de syge, der interneres på hospitalerne (Ericsson, 1989), og den relation behandles nærmere i kapitel 7.

Fængsler og tugthuse

Oprindeligt var formålet med tugthuse en indespærring af udvalgte kriminelle. Foucault (1998a) skildrer, hvordan udvalgte kriminelle blev straffet med spektakulær tortur, og gennem udstilling overfor den almene befolkning. Det indebærer indespærring i ekstremt uhygiejniske og pinefulde omgivelser (Smith, 2003).

Da tiggeriet bliver kriminaliseret, fører det til, at et stigende antal fattige indespærres i et fængsel⁶¹. Der blev derfor i 1700-tallet bygget

---

⁶¹ Krog (1971) refererer fra Viborg politi, hvordan en tigger på 60 år efter afsked som fæster 10 år tidligere var nødsaget til at betle, selv om han vidste

tugthuse på Møn, i Viborg, i Odense og på Christianshavn, hvor der alle steder skulle udføres straffearbejde (Smith, 2003). Ideen om at lave manufakturvirksomhed med de indsatte som arbejdskraft stod centralt, men viste sig hurtigt vanskelig at realisere, da de indsattes arbejdskraft var begrænset. I Viborg blev indtægterne forøget ved, at indskrive hjemmeboende fattighjælpsmodtagere til arbejde i tugthuset, dog uden at indtægterne kom til at dække fængslets udgifter (Hvidtfeldt, 1950).

En del af de indsatte var børn. I København var godt 30 procent af de indsatte i 1770'erne børn (ud af 60-70 fanger) (Stuckenberg, 1893). På Møn kunne børn som var "grove og liderlige" placeres, og i Viborg tugthus var børn der ofte som følge af, at nogle kvinder var gravide ved indespærringen. Andre blev det derinde (Hvidtfeldt, 1950). Målet var imidlertid at undgå at have børn under 10 år, og hvis de var der, at få dem ud ved at sætte dem i lære med et håndværk.

Tugthusene blander tiggere og børn m.fl. med hårde kriminelle med risiko for, at især børn lærer den kriminelle gerning. Da de nye fængsler bygges i midten af 1800-tallet, er der forhåbninger om at gøre det mere sikkert for børn (Smith, 2003). I Vridsløselilles isolationsfængsel var der de første fem år seks børn mellem 10 og 15 år. De blev behandlet i en gruppe for sig selv i skolen, på arbejdet og på gårdturene, men var ellers som de øvrige fanger isoleret fra hinanden, fx ved spisning. Det var fra begyndelsen erkendt, at børn ikke kunne klare den fulde isolation⁶². Fangerne blev overvåget, behandlet efter individuelt

---

det var ulovligt. Han blev dømt til tugthus i mindst 1 år, hvor han døde 2 måneder senere.

⁶² Smith (2003:190) citerer om fængslets principper fra årsberetningen i 1863: "I cellen får fangen sine fødemidler indbragt, han har der sit arbejde, sit natteleje, et latrin, der udskylles med vand, kortsagt enhver fornødenhed, og han forlader ikke cellen uden for at gå til kirken, skolen, gården eller badekamret. På disse steder er fangen ligeledes afsondret, og på gangen dertil, hvor den ene fange går efter den anden i 15 skridts afstand, har han skyggen på sin hue nedslået for ansigtet for at være ukendt af medfangerne. I skyggen, der slås op, når han kommer i gården, kirken, osv. er 2 huller for øjnene for at han, når den er nedslået kan se for sig."

udformede skemaer og koblet til Gud gennem gudstjenester og præsten/lærerens indsats.

Vridsløselilles tidlige historie viser, at mange af de indsatte blev sindssyge (Smith, 2003). Det lykkedes ikke for præst, lærer og inspektør at lære den enkelte fange at kende, da antallet var for stort. Personalet var ansat under elendige vilkår og uskoledede i de nye principper, som derfor kun i begrænset omfang blev overholdt. Der var eksempler på, at pisk og andre kropslige straffe fortsat blev brugt. Det er et eksempel på en social teknologi, som ikke opnår den forventede virkning, eftersom fængslet efter 9 års drift kunne konstatere, at systemet ikke forbedrede fangerne.

Arbejdsanstalter

En af de første arbejdsanstalter er Bridewell, som etableres i London i 1557 (Geremek, 1991; Olsen, 1978). Den udbredes til hele England, så der 50 år efter er mere end 200 lignende anstalter. Bridewell antager arbejdsduelige tiggere, og sætter dem i arbejde på forskellige værksteder. De fungerede ofte som ventil for arbejdsmarkedet, så antallet af indsatte steg og faldt i takt efterspørgslen efter arbejdere.

Anstalten i London var præget af hård disciplin med pisk, og kost på vand og brød. Det hårde regime førte til, at mange hellere ville sidde i rigtige fængsler (Olsen, 1978). Allerede i 1587 formuleres kritik af, at institutionen fremmede kriminaliteten bl.a. ved, at de værste forbrydere lærte de mange børn at blive forbrydere. Anstalten udvidede i løbet af 1600-tallet aktiviteterne ved også at sende indsatte ud til en opvækst i kolonierne.

Bridewellmodellen spredte sig via hollandske migrationsarbejdere til Amsterdam, hvor der blev oprettet et rasphus i 1596 (Sellin, 1944). Det dannede model for en lang række europæiske anstalter herunder Christian den 4's børne- og tugthus fra 1605 (Olsen, 1978; Frohman, 2008).

Arbejdsanstalterne isolerede beboerne fra omverdenen og satte dem til at arbejde. Arbejdet bestod i afraspning af farvet træ for mænd og garnudvinding for kvinder (spindehuse) samt forskellige former for håndværk. I nogle tilfældet havde arbejdet ikke noget formål fx måtte

fanger i Amsterdam hver dag pumpe vand i en vandcelle for ikke at drukne (Sellin, 1944; Geremek, 1991). I andre tilfælde var målet at skaffe indtægter til at finansiere anstalten, hvilket sjældent lykkes i særligt stort omfang.

Opholdet var forbundet med streng disciplin, hvor afvigelser førte til fysisk afstraffelse ofte med pisk (Sellin, 1944).

Interneringens længde var ofte usikker, og i Amsterdam blev der en gang om året taget stilling til om straffen skulle forlænges eller forkortes afhængig af den indsatte opførsel (Sellin, 1944:45). Den største gruppe af indsatte var unge mænd og børn bl.a. afledt af deres store andel af byernes befolkning. De blev ikke som de voksne indsatte isoleret i celler om natten, men boede sammen, og var i et vist omfang adskilt fra voksne fanger (Sellin, 1944).

Effekten af arbejdsanstalterne var svær at konstatere. I Amsterdam-huset var der en særlig afdeling for de velhavendes børn, som muligvis har haft en forbedrende effekt (Sellin, 1944). Men som Sellin skriver må de beskedne resultater ses i tidens kontekst, hvor befolkningens mulighed for at klare sig var under konstant pres, og nødvendiggjorde tiggeri og anden kriminalitet.

I Danmark etableres i 1605 Christian den 4's børne- og tugthus. Det var inspireret af arbejdsanstalten fra Amsterdam i kombination med en egentlig manufakturtanke (Olsen, 1978). I 1621 blev det omdannet til Børnehus, og fortsatte som straffe- og arbejdsanstalt for efterladte børn de næste godt 20 år. Derefter blev det nedlagt for at genopstå i 1662 med tilsvarende opgaver og aktiviteter (Stuckenberg, 1893).

Børne- og tugthuset førte en omtumlet tilværelse, da det konstant manglede penge, og havde en forskelligartet beboergruppe (Olsen, 1978). Der var efterladte og forbryderiske børn, der var letfærdige kvinder og der var ind imellem mandlige tiggere. De fattige levede under elendige forhold, hvor mord og barnemord ikke var usædvanlige. I 1695 kom også krøblinge, sindssyge og ældre indenfor porten, da anstalten i en kort årrække blev privatiseret.

Arbejdsanstalterne i England blev reorganiseret i fattigloven fra 1834 (Dean, 1991). Benthams ide om et samlet kompleks af arbejds-huse dannede baggrund for kravet om, at alle modtagere af fattighjælp

burde placeres i arbejdshuse. De blev efterfølgende opført i mange byer ofte som byens største bygning (Crowther, 1981). Staten etablerede husene, og de lokale myndigheder skulle stå for finansieringen og den daglige drift samt bestemme deres stand, indhold og omfang.

De nye anstalter behandlede alle ens ved at sætte dem i tvangsarbejde og tilbyde ophold og mad. De rummede både kriminelle, syge, enker, periodisk arbejdsløse og børn. Det var således ikke, som Bentham havde ønsket, en institution karakteriseret ved en forfinet sortering og en specialiseret, målrettet indsats.

Hovedmålet med arbejdsanstalterne var at skræmme de fattige til at lade være med at søge fattighjælp. Anstalternes beboere blev sat til at arbejde på usle betingelser, fik dårlig mad, blev adskilt fra familiemedlemmer og underlagt forstanderens mere eller mindre rimelige bestemmelser (Crowther, 1981). Der fremkom mange beretninger om overgreb og elendighed i anstalterne. Anstalterne optog ofte forældre-løse børn, som derved fik husly, mad og muligvis arbejde/uddannelse. Det var iflg. Crowther (1981) muligvis en forbedring, da der ikke tidligere havde været noget tilbud.

De ansattes betingelser lignede beboernes (Crowther, 1981). De var ofte underlagt en uprofessionel og urimelig ledelse, som behandlede dem lige så nedladende som de fattige beboere. I flere tilfælde havde forstanderen uindskrænket magt, da bestyrelsen ikke besøgte huset, og afviste klager i det omfang det kom den for øre. I øvrigt i lighed med det statslige tilsyn, som heller ikke tillagde ansatte og beboeres udsagn nogen værdi.

I Tyskland blev der også etableret arbejdshuse, hvor opholdet var karakteriseret af tvangsarbejde og hård disciplin, og kun i ringe omfang korrektion (Frohman, 2008). Hensigten var at spærre de bevidst arbejdssky, fordrukne og vagabonderende elementer inde. Samtidig tillod man en øget mobilitet især blandt håndværkere, og der blev oprettet stationer, hvor de vandrende skulle indskrives, og udføre forefaldende arbejde mod kost og logi til de fik et mere fast arbejde. I anden del af 1800-tallet blev der oprettet arbejderkolonier, hvor arbejdsløse selv kunne melde sig til, og derefter skulle opholde sig i mindst 3 måneder. Der fik de så en instruktion i at arbejde, og fik mere

præsentable klæder, så de fremstod bedre, når de skulle søge job. Da lejrene fik for mange beboere, og staten ikke ville finansiere dem, blev de nedlagt omkring 1900.

Fattighuse og fattiggårde

I Danmark udviklede fattigvæsnet sig som en blanding mellem hjælp til fattige via anstalten eller hjælp til at klare sig hjemme (Jørgensen, 1979). I 1800-tallet findes fattighuse på landet, fattighospitaler på godserne, arbejdsanstalter i byerne hvoraf nogle få er tvangsarbejdsanstalter (Kolstrup, 2011).

Fattighuse var ofte hjem fattigvæsnet havde overtaget, når almissemodtagere døde. Fattighusene var i en ringe forfatning, og i 1860'erne skred de statslige sundhedsmyndigheder ind og stillede en række minimumskrav til deres indretning⁶³.

Fattigvæsnets indretning affødte mange diskussioner og blev kun modstræbende udbygget (Jørgensen, 1979; Kolstrup, 2011). Et af de tilbagevendende problemer var de midlertidig fattige, som ikke var beskrevet i loven fra 1803 (Jørgensen, 1979). Det var borgere, der var blevet fattige som følge af sygdom, ulykke, m.v., og kun i en periode havde behov for fattigvæsnets hjælp, men alligevel fik frataget deres ret til at bosætte sig, gifte sig og senere vælge til Folketinget.

I Slagelse blev de midlertidigt fattige i 1807 indskrevet i et stort nyt fattighus i 1807, hvor de skulle arbejde mod at få mad og ophold, og derigennem selv finansierede fattiganstaltens drift⁶⁴. Det lykkes i en række år, og i flere byer blev der etableret lignende anstalter. Nogle

---

⁶³ I 1865 blev der lavet en undersøgelse af 1241 huse med 12.000 beboere, som dokumenterer boligernes ringe forfatning (Jørgensen, 1979:243). Da staten stillede krav om forbedringer udløste det en større protest fra sognekommunerne over den centralistiske styring. Kolstrup (2011:228) angiver at antallet af fattighuse steg fra 840 i 1837 til over 1100 i 1860.

⁶⁴ Jørgensen (1979) skildrer, hvordan det lykkes at erhverve sig indtægter, og etablere en moderne konkurrencedygtig produktion. Da der anskaffes en maskine bliver der imidlertid mindre behov for arbejdskraft, og det bliver trods den indtægtsgivende produktion vanskeligt at sætte alle fattiglemmerne i beskæftigelse.

steder med fremmøde af hjemmeboende fattighjælpsmodtagere og andre steder som internering af de fattige fx Ladegården i København og fattiganstalten i Svendborg (Kolstrup, 2011).

Det fandt en særlig form med fattiggårde, som i anden halvdel af 1800-tallet spredte sig udover landet (Jørgensen, 1979; Kolstrup, 2011). På Fyn var der i 1860 tre fattiggårde, i 1869 102 med et topunkt i 1885, hvor der var godt 365 gårde, hvorpå antallet faldt drastisk henover århundredeskiftet, og forsvandt fra fattigvæsnet (Wøllekær, 1993).

Fattiggårdene adskilte børn og ægtefæller, maden var ringe, og boligerne kummerlige (Jørgensen, 1979; Wøllekær, 1993). Der var et klart mål om, at fattiggårde skulle finansieres gennem beboernes arbejde. Beboerne skulle arbejde, måtte ikke forlade fattiggården, og kunne ved protester og opsætsighed straffes på kost og isolation. Der blev fra statslig side udsendt et direktiv om fattiggårdes drift med et fast tidsskema for dagens aktiviteter fra tidlig morgen til sen aften.

De ansatte var underbetalte og ofte lige så indespærrede som de fattige beboere. I det danske regulativ om fattiggårde fremgik, at forstanderen højest måtte forlade stedet to timer om dagen (Wøllekær, 1993).

Generelt tegnes der et billede af fattiggårde med ufrie og inhumane principper eller direkte nedgørende (som Jørgensen 1979), mens Wøllekær (1993) stiller et forsigtigt spørgsmålstegn ved opfattelsen, da fattiggårdenes beboere sandsynligvis ikke har haft det ringere end tidligere eller end fattige udenfor fattiggårdene.

Jørgensen (1979) angiver flere eksempler på, at sognerådene samlede de fattige børn på fattiggårdene trods statens anbefalinger af det modsatte. Børnene udgjorde mellem 30 procent og 60 procent på de forskellige fattiggårde (ibid:301). Forstanderne fik et særligt ansvar med at sikre at børn kom i skole, og lærte forskellige praktiske fag under deres ophold. Flere steder mistede forældre myndigheden over deres børn selv om de opholdt sig samme steds.

Fattiggårdene var fanget i et dilemma i håndteringen af to grupper. Den ene var de ældre, børn og andre, som uforskyldt ikke kunne klare sig, og derfor havde krav på at blive forsørgede under ordnede forhold.

Den anden gruppe var kriminelle, fordrukne, "liderlige", osv. som myndighederne ønskede at internere og sætte i tvangsarbejde. Frygten for at den sidste gruppe "smittede" den første blev formuleret i anden del af 1800-tallet, og førte langsomt til forandringer, da forholdene blev bestemt af kommuner og forstandere (Jørgensen, 1979; Kolstrup, 2011).

Fattiggårdene kunne ikke klare sig økonomisk, da beboernes arbejdsevne var for lille til, at det kunne give overskud. I stedet steg udgifterne til fattigvæsnets mere end den besparelse, der blev opnået ved at samle dem ét sted. Dertil kom, at søgningen til fattiggårdene aftog måske som følge af afskrækkelseeffekten, måske som led i bedre arbejdsmuligheder eller måske som følge af at flere fik fattighjælp medens de opholdt sig i eget hjem⁶⁵. Alt i alt må udbygningen af fattiggårdene ses som en stor fejlinvestering, selv om mange af gårdene efterfølgende blev anvendt som alderdomshjem.

Kritikken af blandede grupper og den dårlige økonomi fører til, at fattiggårdene efterhånden forsvinder som institution. Det virker som en definitiv afsked med ideen om, at beboerne skal arbejde for at finansiere deres ophold. Det virker også som en afsked med den blandede institution, da de efterfølgende bliver specialiserede fx i institutioner for udsatte børn og unge.

Fattigvæsnets institutioner og teknologier

Fattigvæsnets udvikler tre institutioner til at håndtere fattige. Den ene er en institution til at undersøge og finde frem til de fattige, der er berettiget til hjælp. Den anden er besøg og rådgivning i hjemmet og den tredje er anstalten. De rummer hver især en række sociale teknologier til at regulere befolkning og specifik de som anerkendes som fattige. I alle tre institutioner er intentionen at forbedre de fattige, så de påtager sig et arbejde og bliver til nyttige borgere.

---

⁶⁵ Kolstrup (2011:264) angiver, at i 1890 modtog 55 procent af alle fattigforsørgede hjælp udenfor fattiganstalterne - 60 procent på landet.

Undersøgelse og sortering

Ideer om hvem der skal have fattighjælp sammenfattes af De Swaan i en analyse af fattigvæsnet i Europa i tre hovedkriterier (De Swaan, 1990). Hjælpen gives til fattige som hører til, fattige som er villige til at arbejde (medgørlighed), eller fattige som ikke har nogen arbejdsevne (funktionsevne).

De tre kriterier kan genkendes i det danske fattighjælpssystem. Det undersøges, om de fattige hører til i sognet, og der gøres forsøg på at smide fattige ud eller hindre dem i at bosætte sig. Kravet om arbejdsvillighed er skrevet ind i loven, og indgår i undersøgelsen af fattige. Endelig er der intentioner om at hjælpe de uarbejdsdygtige børn, syge og handicappede. Undersøgelservirksomheden giver sig udslag i registreringer af fattige, fx ved at uddele tiggertegn eller sætte tegn på tøj, m.m. Det viser sig også i omstændelige procedurer for at udrede den enkelte og især sikre sig, at de er arbejdsvillige.

Hjemmet

Oprindelig er undersøgelsesobjektet den enkelte fattige, hvis tilhørsforhold, arbejdsvilje og arbejdsevne undersøges. Dette suppleres med undersøgelser af den fattiges familie, som i løbet af 1800-tallet bliver det centrale. Undersøgelsen foretages af det offentlige fattigforstandere, men suppleres og erstattes af filantroper, som kommer på besøg i hjemmene. Deres hjælp gives ud fra princippet om hjælp til selvhjælp. Det knytter sig til krav om at udvise en god arbejdsmoral, som følges af krav om selvdisciplin. Hjælpen ydes gennem en personlig relation mellem den godgørende besøgende og den fattige.

Det rådgivende arbejde er primært et nyfænomen, som er lagt an på det stigende antal som migrerer til byerne. Det er en hjælp som retter sig mod den særlige kernefamilie, hvor manden arbejder ude og kvinden sørger for hjemmet. Den besøgende er ofte en kvinde, og rådgivningen retter sig ofte mod kvinders styring af hjem og børn for at sikre, at det bliver så attraktivt, at manden afleverer sin løn. Målet er at forebygge at manden går arbejdsløs, at hjemmet opløses og at børn bliver kriminelle.

Hjemmet bliver genstand for et sæt af teknologier, som gennemføres af de besøgende. De udvikler måder at henvende sig på, samtale på, rådgive om, evt. yde materiel hjælp m.m., for efterfølgende at kontrollere, hvorvidt de fattige gør som der forventes. De fattige forældre kan ikke længere selv, som borgerskabets familier, bestemme over deres børn. De besøgende gennemtrænger hjemmet for at kontrollere arbejdsmoral og børneopdragelse, så de, når fordærvet vurderes at være for omfattende, kan fjerne og internere børn et sted udenfor hjemmet, fx på anstalter.

Anstalter

Fattigvæsnet udvikler parallelt med indsatsen overfor den enkelte fattige og familien en række institutioner til at internere fattige. Det sker først gennem samlings på hospitaler, men da tiggeriet forbydes, suppleres dette tiltag af placeringer i tugthuse og arbejdsanstalter. De mest forbryderske samles fra midten af 1800-tallet i nye fængsler med særlige teknologier, hvor der lægges vægt på isolation og indre ransagelse. De øvrige samles i Danmark i fattighuse og fattiggårde, hvor de sættes i arbejde.

Anstaltens formål var på den ene side at forbedre og støtte dem, som ikke var i stand til at arbejde. Det var ældre, syge og meget ofte børn af fattige. Børn skulle gå i den lokale skole, og i øvrigt medvirke i arbejdet som de øvrige beboere.

Et andet formål med anstalten var at virke afskrækkende ved at gøre opholdet så ubehageligt som muligt. Forholdene skulle afskrække alle arbejdsføre, hvilket ser ud til at være opnået, da der kun var ganske få arbejdsføre på fattiggårdene (Kolstrup, 2011). Det skulle desuden afskrække de fordærvede, så de tog sig sammen og i det mindste opførte sig bedre på anstalten og ideelt set søgte ud i et arbejde.

Beboerne skulle arbejde for at skaffe indtægter til at dække deres ophold. Det lykkedes imidlertid ikke, og kombinationen af indespærring og manufaktur ser ud til at lide endeligt skibbrud i slutningen af 1800-tallet, da beboernes arbejdsevne var for ringe.

Brugen af internering og særlige anstalter for fattige førte til et særligt anstaltsregime, som lå mellem retslige myndigheder og borgeren.

Det bestod af en organisation, hvor en forstander herskede næsten uindskrænket over beboere og ansatte. Det kan beskrives således:

”Atter finder vi her et af de grundlæggende mønstre som føres videre i forskellige anstaltspraktikker siden da – en politisk, administrativ og vilkårlig magt som virker udenfor retssystemet og som skaber sin egen ret til at spærre fattige og uønskede elementer inde på offentlige institutioner med skiftende ideologiske motiver.” (Levin, 1998:66)

Anstaltsregimets mere specifikke sociale teknologier viste sig i reglementer om dagens tidsforløb, om maden, om opdeling i køn og børn, straffe for overtrædelse af regler, osv. Dette særlige sæt af sociale teknologier kan derved tages med ind i den diskurs og praksis som fremkommer i særlige børneanstalter jf. kapitel 8.

6. Skolevæset

Indledning

I kapitel 3 fremgik det, at fattigskoler blev en central del af fattiglovenes håndtering af fattige børn og unge. Målet var at skabe ro og orden ved at lave en skole, hvor børn kunne lære at læse og skrive. Lovene præsenterede dermed en ny måde at forstå befolkning på, og tog hul på diskussionen om, hvordan fattige børn kunne blive dannet og bidrage til en nyttig og lydig befolkning. Deri lå en sammenknytning med nye opfattelser af børn (jf. kapitel 4).

Dette kapitel handler om skolevæset, og dermed den samling af ideer og institutioner, som resulterer i den mest omfattende regulering af alle børn i 1800-tallet. Intentionen er at se på, hvordan skolens ide og institution selvstændiggøres, og se på hvilke særlige sociale teknologier, som udvikles og kan tages med ind i børneforsorgen.

Kapitlet er opdelt i et afsnit om ideer om skole og undervisning, et om skolen som institution, og et afsluttende om skolens betydning for børn og unge.

Ideer og love om skole og undervisning

Hjemmets betydning

Reformationen gjorde "Husfaderen" til den centrale figur for udbredelsen af troen (Miller, 1998). Han skulle lære børn om Luthers trosretning ved at lære dem at læse og reflektere over de hellige tekster. Kirkens gejstlige skulle rådgive og vejlede husfaderen i den kristne lære og opdragelse (Sandin, 1986; Markussen, 1995; Miller, 1998). Faderen skulle sørge for, at børn blev oplært i kristne dyder, hvor flid og arbejdssomhed stod centralt. Luther kom selv i tvivl om husfædre var tilstrækkeligt kvalificerede til opgaven, og om det var det rigtige, der blev læst. Det vigtige blev at sikre, at alle i det mindste kunne katekismen udenad.

Det blev en opgave for kirken overfor de brede grupper af befolkningen, som ikke kunne læse og ikke havde bibelsk indsigt. Den etablerede skoler, som lå i forbindelse med gudstjenester på søgnedage, hvor børn blev taget ud til særlig overhøring og indlæring (Ottosen, 1931). I Sverige lykkes det tidligt at nedbringe analfabetismen gennem husfædres læring suppleret af kirkens overhøring gennem løbedegne og konfirmationsprøven (Miller, 1998).

Etableringen af og begrundelsen for kirkens skole medvirkede til at etablere en europæisk diskurs om utilstrækkelige fattige forældre. De blev i 1700-tallet kritiseret for ikke at give deres børn den rigtige opdragelse og være ude af stand til at lære dem at opføre sig disciplineret, når de forlod hjemmet (Sandin, 2010; Miller, 1998). Det var derfor nødvendigt med en skole, der kunne kompensere for manglerne og tæmme underklassens kriminelle, promiskuøse og udisciplinerede unge. En nødvendighed, der fandt næring i frygten for pøblens oprør og revolution.

Det er begrundelser, der kan genfindes i fattiglovene i Danmark fra 1708 og 1799, hvor skolerne bliver beskrevet som fattigskoler, der skal sikre, at børn ikke får mulighed for at tigge. Dermed skabes et sted, hvor de fattige børn kan samles eller blive samlet, og hvor de samtidig lærer noget nyttigt. De skulle først lære katekismen udenad, siden lære at læse, og i 1799 også have en øget viden i praktiske fag herunder regning. Endelig skulle skolen vænne dem til renlighed, sædelighed og orden.

Børnearbejde

Så længe skolen kun foregik om søndagen, passede den med det arbejde børn udførte i husholdningen. Da ønsket om at udvide skolegangen fremkom, var det nødvendigt at fritage børn fra arbejde. Det kolliderede i de fattige familier med de indtægter de kunne skaffe til familien (Larsen, 1899; Ottosen, 1931; Nelleman, 1966; Coninck-Smith, 2000).

En del fattige danske børn bidrog i løbet af 1800-tallet med indtægter fra fabriksarbejde. I England arbejdede børn allerede i 1700-tallet på fabrik, som i midten af 1800-tallet blev kritiseret (Heywood,

1978). Der kom uhyggelige beretninger om børn, der blev udnyttet i mineindustriens underjordiske gange og ved fejning af stærkt sundhedsskadelige skorstene (Heywood, 1978). I Frankrig resulterede kritikken i beskyttende lovgivning i 1840'erne (Donzelot, 1979). Den kobledes fabriksregulering sammen med indførelse af obligatorisk skolegang. Det gav mulighed for at hindre den amoralitet og sociale uro, der var afledt af børn, der opholdt sig på gaden og måske oven i købet havde penge til at agere uden forældres tilladelse. Skolen skulle sikre børn mod at komme i kontakt med umoralske voksne og hindre dem i at få indtægter til at indtage det offentlige rum. Et fænomen, som også gjorde sig gældende i Sverige (Sandin, 1986).

På trods af at relativt få børn i Danmark var beskæftiget med arbejde i fabrikker, kom den første regulering af børns arbejde i Danmark (Nielsen, 1988). Det skete, da lægen Hornemann i 1872 offentliggjorde en undersøgelse af børns fabriksarbejde. Antallet af børn under 14 år udgjorde dengang godt 10 procent af arbejdsstyrken på fabrikker, halvdelen var ansat i tobaksindustrien og godt 600 var under 10 år (Nielsen, 1988). Hornemanns undersøgelse var tilstrækkelig til, at der året efter blev indført en lov om regulering af børns fabriksarbejde. Den var inspireret af love fra det øvrige Europa, og satte begrænsninger for arbejdsdagens længde, for aftenarbejdet, forbød ansættelse af børn under 10 år og etablerede et arbejdstilsyn for børns fabriksarbejde. Hornemann var især påvirket af børn, som i tændstikfabrikker blev udsat for fosfor, så deres tænder og knogler smuldrede. Hans ærinde var ikke at forbyde børns fabriksarbejde, som han anså for nyttigt, opdragende, og nødvendigt for familiens overlevelse⁶⁶.

Fra slutningen af 1800 tallet frem til 1914 faldt omfanget af børns fabriksarbejde til en tredjedel af, hvad det havde været (Nielsen, 1988).

---

⁶⁶ ”I og for sig er børns anvendelse i industrien snarest et gode, thi der kan være spørgsmål om at pligtmæssigt arbejde er sundere end lediggang; en fattig familie kan trænge til enhver lille indtægt, som børnenes arbejde kan forskaffe. Børnene selv kan have godt af nogenlunde tidlig at lære at bruge hænderne på en nyttig måde...” (Hornemanns redegørelse - citeret fra Nielsen, 1988:49).

Det var afledt af mekanisering af en række af børns arbejdsopgaver og de begrænsninger, loven lagde på udnyttelsen af børns arbejdskraft. (Nielsen, 1988; Miller, 1998; Tønsberg, 2009; Olsson, 2010).

Den beskyttende fabrikslovgivning omfattede ikke børns arbejde på landet på trods af, at undersøgelser i slutningen af 1800- og begyndelsen af 1900-tallet, tyder på, at børn på landet arbejdede mere end børn i byerne (Coninck-Smith, 2000:210-211). Loven omfattede heller ikke regulering af børnearbejdet i hjemmet, som sandsynligvis har beskæftiget en del piger.

I slutningen af 1800 tallet var børnearbejdet i byerne en virksomhed, der foregik udenfor skoletiden. Det kunne være budvirksomhed, mælkeudbringning, husgerning, o.l., og godt halvdelen af drengene og ca. en fjerdedel af pigerne havde arbejde (Wingender, 2005). Det var især de fattige børn, som havde arbejde – nogle i op til 6 timer hver dag udover skoletiden. Mælkedrengene gav ofte anledning til diskussion, da de faldt i søvn i skolen, og det førte til ny lovgivning i 1913, hvor der kom flere restriktioner for børnearbejde, og reglerne kunne udvides til andre områder end fabriksarbejdet.

Kravet om skolegang øgede også morens opgaver i hjemmet (Miller, 1998). Hun mistede hjælp til husholdningen, og skulle sikre at børnene så ordentlige ud, når de blev sendt af sted. De skulle være rene på kroppen, i tøjet, være lusefri osv. Det var en stor opgave, da mange fattige mødre ikke havde umiddelbar adgang til rent vand.

Forsømmelser og mulkt

Børnearbejdet kunne i sig selv være begrundelse for, at forældre ikke bakkede op om skolen, men det kunne også skyldes, at de ikke kunne se nytten af undervisningen (Ottosen, 1931:32). De fleste havde selv kun gået i skole for at lære katekismen i forbindelse med konfirmationen, og havde ikke haft behov for at læse, skrive og regne.

Børns forsømmelser giver løbende anledning til overvejelser hos myndigheder, skole og forældre. Allerede i en forordning fra 1739 indgår en instruks om, at de forældre, som ikke sender deres børn i skole, kan idømmes bøder og fængsel. I 1814-loven er der regler om forældreboeder (mulkt), hvis børnene ikke møder frem. Det skulle dog helst

undgås, bl.a. ved at indkalde forældre til samtale. Det understreges, at forældre har ret til at bestemme om de selv vil undervise og i hvilken skole de vil placere deres barn.

Der var mange forsømmelser. I nogle områder var der op til 40 procents fravær, og den gennemsnitlige forsømmelse i Jylland i 1867 var på 25 procent (Larsen, 1899:267). Op gennem 1800-tallet faldt elevernes fravær. I 1894 var eleverne således kun fraværende i 6 procent (uden sygdom) af tiden. Tallet var lavere i by end på land (Larsen, 1899), og faldt yderligere i det næste tiår (Coninck-Smith, 2000:210).

Der er gennem århundredet store forskelle fra egn til egn på, hvordan forsømmelsesreglerne håndteres (Coninck-Smith, 2000). Larsen (1899) giver eksempler på, hvordan nogle kommuner i 1840'erne aldrig pålagde mulkt, og andre sjældent inddrev den. En af årsagerne var, at de fattige forældre ikke havde råd til at sende deres børn i skole eller til at betale mulkten, og heller ikke kunne få fattigvæsnet til at dække den. Landsogne var mere lempelige i deres mulktpraksis end byer, hvilket tyder på, at de lokalt valgte borgere i skolekommissionen håndhævede reglerne, så de passede med de lokale forhold (Coninck-Smith, 2000).

I nogle kommuner etableres heldagsskoler med skolebespisning og udlevering af klæder med aktiviteter og lege på programmet for at kompensere for tabet af børns indtægter (Coninck-Smith, 2000). Skolen fremstilles som det sunde alternativ til arbejdet, der skaber tryghed for de fattige børn, og er med til at sikre dem en bedre opvækst. Mange steder er skolelærere aktive i sikringen af børn mod belastende arbejdsforhold.

Skolens mål

Skolen afløste andre oplæringsformer. I håndværkerlaug blev drengebørn oplært fra barnsben, og i deres ungdom uddannet gennem rejser rundt i verden (Tikoff, 2010). På landet lærte børn på samme måde landbrug fra barnsben. Børns læring var forbundet med husholdningens opgaver og de hverv, der knyttede sig til den i by og på land.

Protestanternes skole havde til formål at skabe det kristne og lydige barn (jf. ideen om arvesynden i kapitel 3). Pietisterne sammenfattede i 1700-tallet en forståelse, hvor læringen bestod i at læse bibeltekster,

indgå i arbejde med naturen og udvikle en løbende indre ransagelse, der sikrede, at den enkelte handlede korrekt i forhold til Gud og den af Gud afledte natur (Markussen, 1995; Miller, 1998).

Pietisternes skoleopfattelse når i Danmark et toppunkt i 1730'erne, hvor der kommer en ny forordning om skolen, der skal være obligatorisk for alle børn, og hvor konfirmation bliver målet for skoleundervisningen (Markussen, 1995). Intentionen var, at børn udover at læse også skulle lære at skrive og regne. Pietisterne i Danmark går i lighed med de tyske pietister i forbund med kongen, og dermed med kame­ralistiske embedsmænd, der deler deres interesse i at få en nyttig og lyd­ig befolkning (Miller, 1998). Kameralisterne ser den indre form for styring som central, da statens monopol på vold flytter fokus fra sikkerhed og nationens grænser til at skabe nyttige borgere⁶⁷. Pietisterne åbner vejen for, at kirkens skole fokuserer på at danne de nyttige borgere, hvilket rækker ud over den kristne indlæring. Det bliver et fælles mål for kirke og stat at skabe kristne, lydige og nyttige borgere for nationen.

Undervisningsformer og metoder

Målet med at samle børn i skolen forudsatte udover de fysiske faciliteter og ansættelse af lærere m.v. også overvejelser over, hvad der skulle ske i skolen, når børnene først var der (Miller, 1998; Markussen, 1995). Et første udgangspunkt var katekismen og udenadslæren, som skulle sættes i system. Et andet de bibelske tekster og evnen til at læse og senere at skrive og regne. Et tredje de praktiske fag efterhånden som de dukkede op og blev accepterede. Forudsætningen for at det skulle lykkes at etablere læringssystemer og skabe de lydige børn var, at læreren var i stand til at opretholde ro, skabe ørenlyd og kontrollere både alle og det

---

⁶⁷ Miller (1998:151) citerer en af kameralismens centrale teoretikere Von Justi: ”I tidligere tider, før stater havde stående hære, var pøbeloprør hyppigere... Men nu hvor regenter har hære, som kan sikre streng disciplin og lydighed i de lavere ordner, er religion og moral tilstrækkeligt til at kontrollere pøblen. Når almindelige mennesker ved at hære kan slå alle offentlige forstyrrelser ned, gør de mindre oprør.”.

enkelte barn, osv. Skolens etablering nødvendiggjorde således udviklingen af en lang række sociale teknologier til at kontrollere og styre børn i en retning, som svarede til tidens forskellige opfattelser.

Udenadslære og indre ransagelse

De nye teknologier kunne i et vist omfang hentes fra tidligere skoler, som mest var opbevaringssteder for fattige børn, og ofte organiseret i én stor klasse med en lærer (Aries, 1980). De fandtes i 1700 tallet, hvor undervisningen nogle steder foregik ved, at alle blev sat til at læse op på samme tid, hvorpå læreren gik rundt og underviste den enkelte i koret af de andre⁶⁸.

I udgangspunktet blev undervisningen organiseret gennem udenadslære og overhøringer, ofte af katekismen, salmer eller en anden bibelsk tekst (Ottosen, 1931). En særlig form for udenadslære opstod i slutningen af 1700-tallet med Bell-Lancastermetoden (Miller, 1998; Ottosen, 1931:84). Den inddelte en stor gruppe elever i grupper på 10, som blev undervist af en ældre elev, der om morgenen havde modtaget instrukser fra læreren. Eleverne gennemgik en række tavler, som blev holdt af andre udvalgte, og blev skiftet, når læreren fløjtede (Nelleman, 1966). Eleverne blev ansporet til at følge instruktionerne i et sindrigt system af belønning og straf, som var funderet på overvågning af deres opførsel og overhøringer af, om de kunne stoffet udenad. Systemet var opbygget efter militaristiske principper, og var oprindeligt tiltænkt fattige børn i kolonierne.

Det var en meget billig model, da instruktorerne var gratis, og der kun skulle bruges én lærer til op til hundrede elever. Den blev central i

---

⁶⁸ Markussen (1995:154) refererer en beskrivelse af en sådan undervisning fra 1781: "Skoleholderen kan med bedste vilje og evne ikke forandre det, når den ene skrider ham a.b.c., den anden udad den lille katekismus, den tredje udad forklaringen, osv. imod, så ingen kan høre sit eget ord, endnu mindre forstå det mindste.". Et lignende eksempel er hos Ottosen (1931:49).

Danmark, da kongen i 20 år fra 1819 førte en lang strid med kirken for at få den gennemført (Larsen, 1893)⁶⁹.

Bell-Lancastermetoden ligner på nogle måder de undervisningsmetoder, der forinden var blevet ført frem som den kretinske skole. Den foreskrev en tæt observation af den enkelte elev, forskellige former for øvelser og en følgende rangordning⁷⁰. Foucault (1998a:166) beskriver disse teknikker som fundamentet for det moderne humanistiske menneske.

Pietisternes undervisning byggede på en far-lærerrolle, hvor læreren vejledte barnet i den rette vej, og fremmede elevernes evne til at udøve selvdisciplin (Miller, 1998). De lagde vægt på en indre ransagelse og disciplin, og nogle var inspireret af den kretinske skole⁷¹. De var kritiske overfor udenadslære, og særdeles kritiske overfor Bell-Lancastermetoden, fordi den ikke appellerede til selv læring, og blot lærte eleverne ureflekterede eftergørelser af de hellige tekster.

I Danmark blev nye undervisningsformer afprøvet på Fyn og i Nordsjælland i 1790'erne af greverne Reventlow (Markussen, 1995). I Nordsjælland blev børnene opdelt i tre klasser ud fra kundskabsniveauer, hvor alder ikke spillede nogen rolle. Der blev undervist i fag som historie, geografi, legemsøvelser, lovkundskab og musik. Der var ikke udenadslære af katekismen men bibellæsning.

---

⁶⁹ I Danmark etablerede kongen parallelt med bispernes tilsyn sit eget for at kontrollere, at skolen anvendte den indbyrdes undervisningsmetode. Det anslås, at der i 1833 var 2110 skoler, der praktiserede metoden (Ottosen, 1931:90).

⁷⁰ Den kretinske skole i slutningen af 1600-tallet søgte gennem en myriade af regler inspireret af militæret at sikre læring og disciplin. De 100 elever skulle være tavse, og læreren udtrykte sig gennem tegnsprog. Elevernes flid skulle omhyggeligt registreres, systemet af straf og belønning være detaljeret forbundet med adfærd, elevernes position angav deres status og afhang af renlighed, karakter, alder, social rang og individets særlige resultater (Her refereret fra Miller, 1998:153-154).

⁷¹ Markussen (1995:34) skildrer, hvordan undervisningen i Halle i 1730'erne bestod af sang, morgenbøn, læsning, skrivning, regning, gåture med naturhistorie og gymnastik.

Reventlows skole var som hovedregel for børn mellem 6 og 8 år i to timer hver dag, og for børn i alderen 9-15 år i 4 timer. Skolen var både for drenge og piger. Skolegangen ophørte med konfirmationen med en eksamen, hvor børnene ofte blev overhørt af greven selv, fx i bibelske tekster. Skolen skulle have lyse, luftige lokaler, og læreren skulle være venlig (Markussen, 1995).

En del af disse erfaringer indgik i loven om indførelse af den tvungne skolepligt i 1814. Målet med loven var, at:

”... danne dem til gode og retskafne mennesker, i overensstemmelse med den evangelisk-kristelige lære; samt til at bibringe dem de kundskaber og færdigheder, der er dem nødvendige for at blive nyttige borgere i staten.” (Anordning for almueskolevæsnets §22, 1814)

Et gennemgående element i loven og de nye undervisningsmaterialer er, at børnene skal oplæres til at kunne handle indenfor deres husstand og indenfor den stand de er født. Det indgår i undervisningsmaterialerne, hvor fx Biskop Balles lærebog er præget af en bibel-dogmatik med vægt på pligt lære og den enkeltes pligter overfor staten og husstanden (Markussen, 1995).

Loven indeholdt desuden krav om, at eleverne lærte at regne, skrive og læse, og rummer mange elementer, der kan genkendes fra Københavns Fattigplan fra 1799⁷². Den indførte yderligere to årlige eksaminationer, og tilsynet med undervisningen skulle varetages af biskoppen gennem visitatser.

I midten af 1800-tallet gjorde grundtvigianere oprør mod undervisningsindholdet i grundskolen (Larsen, 1899; Ottosen, 1931; Nelleman, 1966). De ønskede, at undervisningen var baseret på det levende ord,

---

⁷² Det fremgår fx i § 23: ”Ved Læsningen skulle fornemmeligen saadanne Bøger benyttes, som kunne give Anledning til at danne Børnenes Sindelag, og som indeholde et kort Begreb om deres Fædrelands Historie og Geographie, samt meddele dem Kundskaber, der kunne tiene til Fordømmes Udryddelse, og blive dem til Nytte i deres daglige Haandtering; og bør derved al Undervisning søges Lejlighed til passende Forstands-Øvelser for de Unge.”. Det er mindre radikalt end 1799, hvor der blev lagt vægt på selv-tænkning, og et eksplicit opgør med udenadslæren, som fortsat indgår i lovens § 15.

og ikke på katekismen og udenadslære i de former biskop Balle havde grundlagt. I stedet skulle læreren undervise i bibelhistorie og emner, som havde relevans for det levede liv. Oprøret førte til etablering af friskoler som et alternativ til sogneskoler og de velhavendes betalings-skoler. Efterhånden fik de samme offentlige økonomiske støtte som de øvrige, og kom op på at få 3-4 procent af eleverne. De fik betydning for ændringer i undervisningen i den øvrige grundskole.

Korporlig afstraffelse

Korporlige straffe var en vigtig del af skolens måde at opretholde disciplin på i de ofte meget store klasser. Det var i overensstemmelse med diskursen om arvesynden og målet om at knægte barnets vilje. Med pietisterne var anvendelsen af fysisk vold imidlertid et middel til at lære barnet at handle og tænke, og ikke et mål i sig selv. Det hed allerede i forordningen fra 1739: ”Skolemesteren må ej med hug og slag ilde medhandle børnene, men deres fejl skal han lemfædig rette.”(citeret fra Ottosen, 1931:30).

I C. Reventlows skoler skulle der være synligt ophængte regler for, hvornår fysisk afstraffelse kunne tages i brug, og det blev henstillet, at læreren brugte ”skammebænk” eller ”skammehue” (Markussen, 1995).

I fattigplanen fra 1799 blev det i skolekapitlet angivet, at skolens revselse skulle ske retfærdig. Skolens eget regimente blev ekspliciteret, og læreren fik bemyndigelse til at skabe motivation for undervisningen og håndhæve disciplin ved hjælp af ris, tamp og spanskrør. Skolen blev et domæne til at overvåge hele gruppen af børn og straffe dem, som ikke passede ind. Det kunne være de socialt vanskelige, de ubegavede, de sløve eller dem, som ved siden af skolen skulle passe et anstrengende arbejde. I de tilfælde hvor læreren ikke kunne håndhæve disciplinen overfor specifikke børn, kunne han vælge at sende dem ud af skolen og dermed give fattigvæsnet og justitsvæsenet opgaven med at opdrage dem.

I loven fra 1814 blev det endnu engang understreget: ”Alle hårde straffeinstrumenter i skolerne skulle afskaffes, og ingen mishandling mod børnene måtte finde sted.”(citeret i Ottosen, 1931:75). Læreren måtte ikke længere uddele ørefigner, stød eller slag med hænder, knibe

dem eller bruge skældsord. Skambænk og skammekrog måtte ikke bruges, og skulle erstattes af forbud mod leg. Endvidere måtte ris anvendes til de små og en tynd tamp til de store børn. Endelig, hvis intet virkede, måtte barnet indberettes til skolekommissionen.

Der er næppe tvivl om, at den fysiske vold ikke forsvandt fra skolen, hvilket undersøgelser af biografier fra tyske og franske skoler dokumenterer (Miller, 1998). Anvendelsen af ørefigurer og spanskør blev i stigende omfang kritiseret, og forældre begyndte at stille krav om at sikre deres børn mod læreres fysiske overgreb i løbet af 1800-tallet. I Danmark dokumenteres det af den intense diskussion omkring 1900, hvor lærerforeningen i Danmark er tæt på at blive splittet på spørgsmålet om lærere må slå elever (Coninck-Smith, 2000). Tingene falder først til ro, da ministeriet præciserer, at læreren fortsat har ret til korporligt at afstraffe eleverne. Det er først i 1967, at lærernes ret til at bruge spanskørret afskaffes.

Et særligt element i skoledisciplinen er lovens krav om, at børn udover at møde til tiden skal være rene og sømmeligt påklædte. Børn må heller ikke møde frem, hvis de er syge. Hvis de fremtræder syge, urene og usømmeligt påklædte og fx lugter, kan læreren i første omgang isolere dem fra de andre bagest i lokalet eller udenfor. Hvis det fortsætter, skal det påtales overfor forældrene, og evt. indberettes til skolekommissionen, der kan idømme dem bøder. Der er ikke kendskab til, hvordan praksis har været.

Skolen som institution – for alle børn

Kirkens skoler

Klostre og latinskoler

I Danmark er de første skoler klostre (Ottosen, 1931; Nelleman, 1966). De bliver til domskoler, kommunale stadsskoler og senere latinskoler, som alle er kirkelige initiativer. Skolen var således fra starten en kirkelig virksomhed, hvor udbredelsen af kristendommen var det centrale. Skolen fungerede samtidig som rekrutteringsgrundlag for præster, og i en del tilfælde blev ældre elever degne og lærere for de yngre.

Da kongen overtog kirkens jorder ved reformationen, overtog han også skolerne. Han udstedte i 1539 en kirkeordinans, som gav de gejstlige retten til fortsat at drive skole, og angav nogle første retningslinjer om, at alle bondebørn skulle gå i skole og lære Luthers katekismus. Når de blev 12 år, skulle de ud af skolen for at arbejde. En særlig mulighed for enkelte fattige børn var at blive optaget som peblinge i byernes latin-skoler, hvor de fik lov til at tigge, hvilket iflg. Nelleman (1966) gjorde skolen til en tiltrækkende mulighed for fattige familier⁷³.

Latinskolerne havde en begrænset udbredelse, og det var sjældent almuens børn, der modtog undervisning. En dansk undersøgelse fra 1600 tallet viser, at elever i latinskolen var drengebørn af præster, de højeste embedsmænd og håndværkere, og der kun var ganske få børn af fattige forældre (Sandin, 1986:82). Skævheden i latinskolerne blev forstærket i 1756 med en forordning om, at eleverne skulle forsørges for egne midler, hvorved sønner af lavere tjenestemænd, håndværkere og ikke mindst de faderløse børn blev udelukket fra at blive optaget (Sandin, 1986:166).

Kirkens undervisere var degne, hvis stillinger ikke var særligt attraktive, da de fik en ringe løn. De havde ikke de fornødne kundskaber og blev ofte betragtet som lade og dovne (Ottosen, 1931). Undervisningen foregik ved samling og overhøring af børn i Luthers katekismus. I nogle tilfælde foregik undervisning gennem "løbedegne", hvor ældre latinskoleelever kom rundt på gårdene for at undervise (Ottosen, 1931; Haue m.fl. 1986, se også Sandin, 1986 om Sverige).

Det er først i begyndelsen af 1700-tallet, at kongen begynder at interessere sig for skolen. Indtil da er udbredelsen af skoler afhængig af kirkens og godsejeres initiativer i form af skolebygninger og ansættelser af præster og degne.

---

⁷³ Sandin (1986:127) beskriver, hvordan peblinge i Sverige mod betaling havde bestemte erhverv med sang og procession til begravelser, som de velhavende ikke kunne unddrage sig, selv om de undertiden kunne udarte.

Nationens skoler

Skolerne i Europa etableres på forskelligt grundlag og i forskellige tempi. Miller (1998) peger på, at skolerne i Sydeuropa etableres langsomt. I Skandinavien og Tyskland bliver skolen relativt tidligt et statsligt anliggende, og i andre lande vokser den ud af etablerede, ofte kristne, civilsamfundsorganisationer. Danmark er med i den første bølge af tvungen skolegang for alle, og blandt de lande, som tidligt får mange børn i skole (Sandin, 1986).

Almueskoler

Kirke og konge begynder, inspireret af pietismen, at udvide antallet af skoler for almuen i begyndelsen af 1700-tallet. Der etableres i 1720'erne 240 skoler i nye moderne bygninger i de kongelige rytterdistrikter rundt om på landet (Ottosen, 1931; Markussen, 1995). Det danner grundlag for yderligere et par hundrede godsskoler. Staten fører således an i bestræbelser på at give almuen børn mulighed for at gå i en skole, som kirken står for.

Undervisningen lægges an som udenadslære af katekismen, som skal godkendes i forbindelse med konfirmationen (Ottosen, 1931:33). Prøven gøres obligatorisk, og bliver forudsætning for at opnå pas og få lov til at være soldat.

I 1739 kom en forordning med mere detaljerede regler for undervisning, lærerløn, bygninger m.v., der havde til formål at skabe forudsætninger for en vedvarende skolevirksomhed. Den angav, at der skulle oprettes skoler overalt på landet, hvor børn skulle lære at læse, skrive og regne. Godsejerne protesterede, da de var udset til at finansiere udbygningen, og i 1740 blev det frivilligt at oprette skolerne (Ottosen 1931: 38). Dermed kom udbygningen til at afhænge af godsejerne, der dog udvidede antallet af skoler fra ca. 600 skolehuse i 1735 til ca. 1700 i 1780'erne (Markussen, 1995:23).

Forordningen af 1739 gør det tydeligt, at kirke, godsejere og stat er de centrale aktører i udbygningen af skolevæsenet. De har en fælles interesse i at bruge almueskolen som en institution til at danne en mere aktiv bonde, der forholder sig aktivt til livets gang jf. pietisternes naturretslige opfattelse (Markussen, 1995).

Reventlowerne var en del af bevægelsen, men udviklede ideerne bl.a. med udgangspunkt i de ideer, som Basedow havde foredraget på Sorø Akademi (Markussen, 1995; Nelleman, 1966 og kapitel 3). Deres skole sikrede et fast udkomme til læreren, som hidtil havde skullet dyrke en jordlod, passe husdyr, vedligeholde skolen og undervise. Læreres dårlige løn og arbejdsbetingelser havde indtil da været en væsentlig årsag til, at skolen ikke blev en stabil institution i Danmark eller Europa (Ottosen, 1931; Miller, 1998).

Fattigskoler

I 1706 etablerer to københavnske præster 6 fattigskoler, hvor der undervises samtidig med, at der uddeles mad og klæder (Ottosen, 1931). De samler tiggende børn fra gaderne, som derefter ikke belaster den almindelige borger, der til gengæld kan bidrage til den frivillige finansiering af skolerne. Det samme blev med mindre held forsøgt i Århus i 1720 og Horsens i 1732 (Ottosen, 1931:24).

Fattigskolerne danner grundlag for fattigloven i 1708, som stiller krav om at fjerne børns tiggeri ved at sætte dem i skole, og etablere undervisning for alle fattige. Der er imidlertid ikke anvist finansiering for forslaget, der sammen med andre af fattigvæsnets ideer skal betales af frivillige bidrag. Det er derfor begrænset, hvor mange skoler der etableres.

Fattiglovene angiver fra 1799, at fattigvæsnet bestemmer over almissemotageres børn og kan beslutte, at de skal gå i skole. Grundskolen i byen bliver i udgangspunktet en institution for fattiges børn, som samles et sted, så de ikke skaber uro på gaden (se også for Sverige Sandin, 1986).

Skoler for alle

I 1789 blev den store skolekommission nedsat for at tage stilling til skolens organisering og udbygning. Den blev en kamplads mellem kirken, som var blevet mere dogmatisk, og de kameralistisk inspirerede adelige, som i løbet af perioden mistede politisk indflydelse. Det stærkeste udtryk for kameralisternes skoletanker blev fattigplanen for København fra 1799 (jf. kapitel 4). Da skolekommissionen afsluttede

arbejdet med loven i 1814, var det fortsat de gejstlige, som havde størst indflydelse på indhold og organisering gennem biskoppernes visitatser, hvor elev og lærer blev kontrolleret (Markussen, 1995). Skolen blev således ikke en ren statslig institution, men en institution mellem stat og kirke med sidstnævnte som toneangivende⁷⁴.

Loven fra 1814 indførte en todelt klassedelt undervisning, og udvidede fagene til også at omfatte fag som skrivning og regning. I læsning skulle der bruges bøger, der kunne give kendskab til geografi og historie. Undervisningen skulle progrediere uanset om alle elever var til stede eller ej, og således hele tiden lægge ny viden til (Ottosen, 1931; Nelleman, 1966).

Intentionen med 1814-loven var, at alle børn havde ret og pligt til at gå i skole i mindst syv år, tre dage om ugen, og intet barn måtte have mere end ca. 2 km til skole (Nelleman, 1966; Sigsgård, 1995:53).

Skolen var for alle, og skulle ikke kun forbeholdes de fattige. Den offentlige skole blev imidlertid i første halvdel af 1800-tallet hyppigt set som en fattigskole. Der refereres beretninger om forældre, der ikke vil have deres børn går i skole med arbejdsklassen (Larsen, 1899). I Københavns kommune blev de første 6 offentlige skoler etableret sammen med de arbejdshuse, som modtagere af fattighjælp var tilknyttet. Disse fattigskoler blev først nedlagt i 1875, hvor de fattiges børn blev integreret i det øvrige skolevæsen (Jørgensen, 1970).

Den almene skolepligt var ikke et brud med opdelingen i private og offentlige skoler. I byerne blev der mulighed for at oprette borgerlige realskoler ved siden af grundskolen mod betaling for deltagelse. Ideen var at sikre undervisning i "reale" fag som matematik, jordbeskrivelse, styrmandslære, mv. (Nørr, 2000:771). Der var i 1837 17,5 procent, som gik i private skoler og 3,5 procent som gik i latinskoler i byerne (Nellemann, 1966:103). I 1838 kom en lov om at etablere en "højere borgerskole" med statstilskud, hvor kommuner kunne give et tilskud

---

⁷⁴ Bispernes og præsternes rolle i skolen blev opfattet som en mulighed for at revitalisere kirken, da skolen blev udbredt til alle børn. Det kunne kompensere for det aftagende besøgstal til gudstjenesterne i slutningen af 1700-tallet (jf. Markussen, 1995:148).

som i det almene skolevæsen. Forældres betaling kunne så dække det, som lå udover det almindelige statstilskud. De velhavende sendte deres børn i disse skoler, mens de fattige brugte ”friskoler”/”fattigskoler” – grundskoler, hvor undervisningen var gratis.

Staten anerkendte realskolen som en overbygning, som krævede bestemte adgangseksaminer. Det forudsatte ofte, at eleven havde fået en særlig, privat undervisning, som gjorde det vanskeligt for de fattige at komme videre fra grundskolen (Nelleman, 1966).

Opdelingen i private betalingskoler og ”frie skoler” blev bibeholdt i anden halvdel af 1800-tallet, og andelen af børn i private skoler på landet steg fra 7 procent til 12 procent, men faldt i byerne fra 31 procent til 29 procent fra 1867-1893 (Nørr, 2000). Især i slutningen af århundredet kom stadig flere børn i de offentlige skoler, bl.a. fordi mange købstæder etablerede kommunale realskoler, som var gratis og attraktive for middelstanden (Coninck-Smith, 2000).

Skoletilbuddet blev kraftigt udvidet i løbet af 1800 tallet. I 1838 rummer den fælles grundskole 79 procent af alle børn, hvilket er flere end i Sverige, hvor kun godt halvdelen gik i skolen i 1852 (Sandin, 1986). Grundskolerne var imidlertid meget forskellige, og nogle steder præget af ”kort skoletid, mange forsømmelser, overfyldte klasser og kun de befalede undervisningsfag” (Larsen, 1899:103).

I slutningen af 1800 tallet var der etableret skoler i alle områder, selv om undervisningen mange steder på landet foregik i uhumske og kolde rum (Nelleman, 1966; Coninck-Smith, 2000). Der var stor forskel på standarden i undervisningen, og regeringen søgte f.eks. at sikre, at en lærer ikke måtte undervise mere end 80 børn (Larsen, 1899). Det dårligste skolevæsen befandt sig fortsat på landet, og forskellen på by og land voksede, da byerne i stigende omfang investerede i skolevæsenet. På landet var bønderne trods stærkt stigende velstand fortsat sparsommelige med at etablere et ordentligt skolevæsen, og sendte ofte deres egne børn til private skoler.

Der var efter 1814-loven fortsat stor variation i læreres aflønning og skoleforhold, især fordi sognekommunerne på landet ofte minimerede betalingen (Nelleman, 1966). Da kongen og regeringen pressede på for at få forbedret forholdene, stillede de lokale borgere krav om selv at få lov

til at bestemme, hvem der skulle være lærere. Kirken gjorde kraftige indsigelser, men med en række love fra midten af 1800-tallet fik sogneråd større indflydelse på læreransættelser og afskedigelser. Det forbedrede ikke lærernes løn, hvilket ligner den sparsommelighed, som i samme periode prægede indsatsen i det lokale fattigvæsen (jf. kapitel 5). Lønnen blev først forbedret i 1899, da staten eksplicit stillede krav om, at et forøget statstilskud skulle bruges til at forbedre lærernes aflønning (Nellemann, 1966).

I 1899 blev loven revideret, så der blev en egentlig folkeskole for alle børn. I 1814 var formålet at etablere et skoletilbud for alle, og loven kan betragtes som normativ med mål om hvad myndighederne gerne ville. I 1899 var målet at samle alle i samme skole, hvilket var en realitet mange steder, og denne lov var således mere regulering af sædvane, der skulle sikre en vis homogenitet i hele landet (Coninck-Smith, 2000). De lokale myndigheder var løbet forud i deres realisering af skolen. Skolen var nu en institution, der kunne sortere alle børn efter talent og dermed potentiel nytte. Den rummede samtidig alle fattige børn, som ikke længere skulle tigge eller på anden måde skabe social uro. Skolen forlod i 1899 endeligt den standsopdelte skole, og samlede alle børn et sted, hvor målet var at danne dem ikke blot som kristne, men i stigende grad som nyttige og disciplinerede børn for nationen.

Lærerne dannes

Udbredelsen af skolen og de nye krav, herunder ikke mindst de nye undervisningsformer stillede krav til læreren. I udgangspunktet var degnene ringe kvalificerede, og havde fx vanskeligt ved at løfte den lærerrolle, der var forbundet med den indbyrdes undervisning, hvor de skulle læse og videreformidle lærebøger, tavler, mv.

Der blev derfor dannet seminarier i slutningen af 1700-tallet til at uddanne lærere (Ottosen, 1931; Nellemann, 1966). Uddannelsen blev et stridspunkt mellem kirken, staten og efterhånden også lærerne selv, som fx lagde vægt på en selvstændig udvikling af faget pædagogik (Markussen, 2005).

Seminarierne danner rygraden i dannelsen af lærere som en selvstændig profession (Skovgaard-Petersen, 2005). De bliver udgangs-

punktet for udgivelsen af egne tidsskrifter og møder. I 1874 danner de deres egen forening, ”Danmarks lærerforening”. De får også lokal betydning, og indgår bl.a. i en del af børnesagens arbejde i slutningen af 1800-tallet (jf. Coninck-Smith, 2000). Der opstår dermed udover regering, sogneråd og kirke til at styre skolen et selvstændigt lag af organiserede lærere, der står overfor sogneråd og den kristenkontrollerende kirke – en ny profession. Det virker dog ikke, som om de har haft stor indflydelse på lovgivningen i 1800-tallet (Nørr, 2000:780).

Skolevæsnets sociale teknologier

Skolevæsnets sociale teknologier er karakteriseret ved at være afgrænset til børn i forskellige aldersgrupperinger, der på et bestemt sted skal lære om forskellige faglige og moralske forhold. Skolevæsnets fokuserer alene på børn. De samles et sted for at sikre byens ro og orden, og skolens teknologier er rettet mod at danne dem som nyttige og lydige borgere.

Relation til hjemmet

Coninck-Smith (2000) opsummerer udviklingen i 1800-tallet således: Fra at få børn i begyndelsen er i skole i få timer, få måneder, til at 100 år senere er næsten alle børn i skole det meste af dagen de fleste af årets måneder. Skolen har inddæmmede børn i tid og rum. Deres tid bliver delt op i skoletid og ikke-skoletid, hvor sidstnævnte bliver stedse mindre. De tidlige grupper af tiggende børn på gaden bliver relokaliseret som elever i skole.

Skolen bliver en institution, der ser børn blandt børn udenfor hjemmet. Den kan på den baggrund stille krav til hjemmet om, at barnet opdrages i overensstemmelse med samfundets normer. En første teknologi er anvendelse af bøde (mulkt), hvis barnet ikke møder frem. Da den forsvinder, bliver det læreren, der formulerer krav til barnets opdragelse overfor forældre, som kan suppleres af specialforanstaltninger i skolen. Hvis de ikke lykkes og forældrene ikke efterkommer kravene kan lærer og skole sende barnet væk eller henvise det til fattigvæsnets. Skolen forandrer hjemmets position ved med loven i ryggen at kunne blande sig i hjemmets opdragelse.

Det viser sig i forholdet til børnearbejde, der må vige for skolearbejde. Regler for fabriksarbejde og faldende efterspørgsel efter børns arbejdskraft erstattes af skoletid og mere undervisning. Det følges desuden af den sentimentaliserende af børn, der blev fremhævet i kapitel 3, hvor børn i sig selv bliver kostbare. De bliver kærlighedsobjekter, som skal dannes til fremtidens voksenarbejde som gør børns lønarbejde stedse mere illegitimt.

Sortering

Skolens mål bliver som nævnt med 1800-tallets love eksplicit at skabe nyttige og lydige borgere. Der kommer et brud med arvesyndens princip om underkuelse, som erstattes af mål om selvtænkning og egenhandling. Skolens opgave bliver at sortere børn på en måde, så de som voksne gør størst nytte for nationen. Skolen og dens lærere får til opgave at undersøge hvert barn med henblik på at opdele og sortere på nye måder. For de fagligt dygtige elever bliver det en vej til at søge opad i samfundet, og dermed for nogle fattige at forandre deres sociale position. En bevægelse, der dog hindres af særlige adgangseksaminer til skolens overbygning og manglende midler til forsørgelse.

Sorteringens teknologier til at skabe faglige og sociale normer sker på to måder. Den faglige norm etableres på baggrund af et statsligt fastlagt pensum og eksaminer, hvorefter lærere kan rangordne dygtige og udygtige elever i forhold til hinanden. Det sker gennem et pensum fastlagt i lov, og gennem overhøring af den enkelte, som lærere kan sætte i relation til de andre i klassen og til det niveau, som testes i de prøver, som går på tværs af klasser og skoler. Yderligere kan standardisering af læreruddannelsen ses som en teknologi til at skabe fælles opfattelser og fælles metoder til at efterprøve og vurdere norm og afvigelse.

Den sociale norm dannes på baggrund af lovkrav om hygiejne, rene klæder, o.l. og sker ud fra elevens adfærd i klasse og skole. Lovkravene kunne være vanskelige at overholde for de fattige forældre, som ikke

havde adgang til rent vand, eller som begge var nødt til at arbejde⁷⁵. Teknologien til at sikre overholdelsen af normen tog udgangspunkt i kontrol af først eleven og forældrenes evne til selv at finde normen, og dernæst af om de var i stand til at overholde den. Det rummede regulering af, hvordan der skulle ageres i forhold til undervisning, andre elever og læreren. Læreren opgave var at finde frem til normen og gribe ind overfor den elev, som skilte sig ud ved at forstyrre klassen og skolen ro og orden.

Endelig blev teknologierne til overholde de faglige og sociale normer lagt sammen i en samlet vurdering af, hvem der kunne sendes videre og hvem der kunne sendes ud i arbejde.

De faglige og sociale normer er ikke givet en gang for alle. De udvikles historisk i takt med ændringer uden for skolen, fx som de nye barndomsopfattelser (jf. kapitel 3). Yderligere er de forskellige i fx by og land (se Coninck-Smith, 2000). De sociale normer vurderes forskelligt fra skole til skole og fra lærer til lærer. Endelig ændrer normerne sig i takt med, at velstillede og fattige børn kommer i samme skole. Det centrale er ikke selve normen, men at den bliver til hvert sted, og giver anledning til to sorteringer. En, der sorterer de mindst disciplinerede eller amoralske elever ud af skolen til andre væsner. Og en, der sorterer dem i en gruppe, der indstilles til videreuddannelse og en gruppe til arbejde, som ikke kræver yderligere skolemæssige kvalifikationer.

Disciplinære redskaber

Det står centralt i skolevæsnet, at der skal være ro og orden. De mange børn i klassen kræver en disciplin, der håndhæves ved forskellige former for korporlig afstraffelse. Lovene rummer angivelser for straffe for at mildne og begrænse anvendelsen. Afstraffelse anvendes dog fortsat i stort omfang i begyndelsen af 1900-tallet.

Da alle børn samles i skolen, bliver rige og fattige børn blandet. Det satte en grænse for, hvem der kunne blive i skolen, og derfor måtte der

---

⁷⁵ Coninck-Smith (2002a) beretter om lusetanter og den nedværdigelse det blev for børn og forældre omkring 1900, hvis de ikke kunne holde sig lusefri i skolen.

for de andre elevers skyld gribes ind overfor dem, som havde vanskeligst ved at indordne sig under lærerens disciplin. Det førte til to teknologier til at håndtere de vanskeligste børn (Coninck-Smith, 2000:kapitel 6). Den ene var på grundlag af sorteringen at sluse de svagt begavede eller socialt afvigende over i særlige, korte forløb på skolen, fx specialklasser eller internatskoler, som gav mulighed for at de kunne vende tilbage til den almindelige skole. Den anden var at få eleverne ud af skolen og over i forløb i fattigvæsnet. Det kunne enten være i børneforsorgsinstitutioner (jf. kapitel 8) eller straffesystemets institutioner jf. fattiglovene.

Undervisningsformer

I takt med at skolen udvikles med stadig flere børn fremkommer teknologier til at skabe læring i relation til de nye fag. De nye pædagogiske metoder fører til, at elever deles op i klasser efter alder med relativt få elever, hvor læreren foredrager, øver eller leger med dem. Der etableres undervisningsformer med udenadslære og overhøring, evt. i tidslagte systemer, som indbyrdes undervisning. Dette suppleres af de nye former som ligger i det nye børnesyn (jf. kapitel 3), hvor der arbejdes med ”det levende ord”, elevers egen erfaring og udendørsundervisning.

Valget af undervisningsform sker primært indenfor skolens regime. Fag og litteratur fastlægges i statslige bekendtgørelser, men undervisningsformen bestemmes lokalt. Det er dog ikke kun lærere, men også kirken og især lokale borgere, som medvirker i bestemmelsen af, hvordan der undervises. Forældre og borgere i skolekommission og byråd er med til at begrænse læreres indflydelse. Kravet til skolen og lærere bliver, at de skal aflæse omverdenens krav, og omsætte dem i skolens dagligdag. De får dermed både en autonomi og en afhængighed, der gør at skolevæsnet bliver forskelligt udover landet, og er præget af en vis plasticitet.

Skolevæsnets sociale teknologier

De sociale teknologier i skolen udvikles i en særlig institution, der ligner fattiganstaltens. Den har sit eget regime indenfor hvilket lærere bestemmer, hvordan der undervises og hvordan disciplinen opretholdes. Den

er ikke en døgninstitution som fattiganstalten, da eleverne bor hjemme, hvorved hjemmet får stor betydning for elevens position og adfærd. Skolen adskiller sig også ved at lokale borgere kan blande sig i driften og gribe ind, hvis de er utilfredse med form, indhold og disciplin.

Skolens særlige sociale teknologier handler om at danne normer, der systematisk sætter elever i relation til hinanden, og afledt deraf håndtere de negativt afvigende børn. Teknologierne kombinerer social overvågning og pædagogik med test af elever. Eleverne afkræves disciplin i forhold til lydighed og dygtighed, og lærerens opgave er at sikre at begge dele progredierer i takt med, at eleverne bliver ældre. Det er disse teknologier, der kan tages med ind i børneforsorgen.

7. Sundhedsvæsen

Dette kapitel har til hensigt at undersøge, hvordan sundhedsvæsenet arbejder med børn. Det skal i lighed med de tidligere se nærmere på, hvordan ideer og institutioner differentieres og tager form. Målet er i kapitel 8 at sammenfatte udviklingen i forhold til de udsatte børn og unge, og se på sundhedsvæsnets betydning for børneforsorgen.

Sundhedsvæsenet står ikke som det mest centrale væsen i fattiglovene. Der er et fragment om undersøgelse af gravide og børns almene tilstand i Københavnerplanen fra 1799, og læger får i 1905-loven en central placering i vurderingen af, hvorvidt børn er forsømte og fordærvede (jf. kapitel 4). I opfattelsen af barndom, og de nye måder at anskue børn på, er sundhed et afledt aspekt af målet om at danne det frie barn, som har en autonomi til at bevæge sig i naturens friske luft (jf. kapitel 3). Der er dog næppe tvivl om, at børnedødeligheden i kameeralisternes forsøg på at udvikle befolkningen var af betydning, og det er i det lys sundhedsvæsenet bliver interessant.

Det gennemgående begreb er lokalisering. Det dækker over søgning efter sygdom og helbredelse i krop og i samfund. Det er en søgning, som tager udgangspunkt i nye filosofiske ideer i 1600-tallet og for alvor tager fart i 1800-tallet. Det skaber nye forståelser af fødsler og børns sygdomme og afledt heraf forskellige strategier til at håndtere børn. Lokaliseringen får tre former, som er beslægtede, men også forskellige. Det er lokalisering af fysisk sygdom i den menneskelige krop, lokalisering af psykisk sygdom i menneske og sociale omgivelser, og lokalisering af sygdom i samfundet lokalt og nationalt. Kapitlet er disponeret i overensstemmelse med de tre former for lokalisering og afsluttes med en sammenfatning om sundhedsvæsnets forhold til børn og unge. Hvert afsnit er som hovedregel opdelt i underafsnit om henholdsvis ideer og institutioner.

Fysisk sygdom

Lokalisering af fysisk sygdom

Den grundlæggende opfattelse af børns sygdomme var frem til 1800-tallet forbundet med Gud, og sygdom blev set som straf for synd, som fulgte mennesket efter udsmidning af paradiset (Eriksson, 1989; Løkke, 1998)⁷⁶. Det var Guds vilje, når børn døde, og de kunne dø af barndom.

Descartes opdelte i 1600-tallet mennesket i to dele – sind og materie. Det gav anledning til en ny opfattelse af den menneskelige krop, hvor menneskets fysik måtte forstås ud fra materie i bevægelse (Porter, 2000). Det omfattede både fysiske og mentale sygdomme, hvor sidstnævnte af Descartes blev opfattet som fysisk sygdom hjernen.

Fra døde til levende

Diskurser om sygdom, læger og ikke mindst patienter kan ikke umiddelbart hæftes op på et specielt tidspunkt eller en specifik begivenhed. Ofte nævnes den græske Hippokrates som den første læge med betoning af et tæt forhold mellem læge og patient som retningsgivende for lægens opgave (se fx Porter, 2000). En betydningsfuld græker var Galen, der opfattede den menneskelige krop som en balance mellem væsker (blod, slim, brun og gul galde (også som flegma og melankoli), hvis balance bl.a. forrykker sig i takt med alderen (Porter, 2000; Osler, 2000; Newton, 2010). Lægevidenskaben handlede om at finde og genfinde balancen mellem disse væsker ved hjælp af samtaler, medikamenter fra naturen eller direkte indgreb i kroppen.

Descartes' forståelse lagde op til, at lægerne gik videre og undersøgte og kortlagde, hvordan kroppen var sat sammen. Læger var forholdsvis handlingslammede overfor sygdom, og deres rolle blev ofte skildret som et særligt forhold til patienten, hvis beretning om smerte og sygdom var et vigtigt led i lindring og mulig helbredelse. De væsent-

---

⁷⁶ Eriksson (1989:55) skildrer, hvordan særlige sygdomme i 1400-tallet skyldtes særlige synder fx fråseri - epilepsi, gerrige-vandsot (diarré), vrede - galskab, m.fl.

ligste helbredelsesmidler lader til at have været brækmidler, afføringsmidler og åreladning⁷⁷ (Porter, 2000).

I slutningen af 1700-tallet er videnskaben fokuseret på klassifikationer af dødsårsager, dissektion af organer og forklaringer på død med udgangspunkt i døde (Jacyna, 2004). Det var ikke en populær disciplin, og den affødte protester og modstand fra befolkningen, der ofte forbandt den med gravrøveri.

I begyndelsen af 1800-tallet kommer et gennembrud i Paris, som ændrer lægernes fokus fra det døde til det levende (Foucault, 2000; Porter, 2000). De parisiske læger er optaget af at lokalisere smerte og undersøge organer på de syge (Foucault, 2000). De arbejder på at løsrive sygdommen fra den enkelte, så den fremstår i en selvstændig og ren form. Sygdomme selvstændiggøres, og der søges efter deres essens. Målet er at udvikle og afprøve teorier om sygdom frem for at helbrede den enkelte. Sygdom bliver et objekt, som kan studeres i sig selv, og Foucault (2000) angiver som konsekvens, at både patient og læge bliver ligegyldige. På den ene side forsvinder patienter og læger som subjekter, uagtet at de er sygdomsbærere og undersøgere/behandlere. Lægerne bliver eksperter på sygdom uafhængig af patienten. På den anden side bliver sygdom netop altid lokaliseret i en patient af en læge. Medicinsk videnskab bliver et spørgsmål om individet mellem individer, hvor behandling af sygdom forudsætter studiet af essensialiteter i individer. Der sker en lokalisering af specifikke sygdomssteder i det enkelte individs fysik på grundlag af viden om andre individers krop og sygdomsforløb.

De parisiske læger undersøgte den levende materie i form af sygdomsforløb og vævstyper hos levende patienter. Der blev opstillet teorier og undersøgt sammenhænge på levende, og mellem levende og

---

⁷⁷ Løkke (2007:37) beskriver fx fra 1797's Frederiks hospital: "Hårskærer Schep blev indlagt... med smerter i lænden og hoste. Han fik bukkeblad i øl. Bukkeblad er en meget bitter plante, der er blevet brugt til urtemedicin i århundreder som blodrensende, appetitstimulerende, gigt dæmpende og sårrensende middel. I større mængder er den et kraftigt brækmiddel. Det er lidt uklart, hvilke af disse egenskaber, der skulle hjælpe Schep..."

døde. Den tidligere ligdissektion blev forbundet med undersøgelser af de levende. Der er beretninger om relativt bastante undersøgelser af levende syge, hvor lægerne trykkede på og pillede i organer, sår, osv. for at undersøge reaktioner, lokalisere sygdom og efterfølgende dissekere for at kontrollere diagnosen (Porter, 2000; Jacyna, 2004). Der blev udviklet en række redskaber til at lytte, tromme og ikke mindst se på organer, sår, osv. Det mest omtalte er stetoskopet.

Laboratorier–bakterieteori

De parisiske hospitalers diagnosticering af de levende syge og de døde bliver i midten af 1800 tallet udfordret af tyske laboratorier (Porter, 2000; Jacyna, 2004). Deres vigtigste redskab er mikroskopet, der iagttager sygeligt væv og organer m.m. uafhængigt af og fjernt fra personen. Dermed forstærkes bevægelsen fra personen mod kroppen, hvor den enkeltes sygehistorie ikke tillægges betydning. Det er levende udkåret væv og organer, der optager laboratorielægerne.

Nærlæsningen af den menneskelige krop giver grundlag for en kemisk forståelse af forskellige stoffer, som har betydning for de respektive enkeltdele (Porter, 2000). Det giver indsigt i såvel sygelige som helbredende stoffer, og åbner muligheder for udvikling af nye ”kunstige” medikamenter og en udvidelse af farmakologien. Laboratoriet inkarnerer en udpræget eksperimentel forståelse af helbredelse og krop, hvor frigørelsen fra den enkelte person samtidig er en frigørelse til at eksperimentere med væv, organer og senere mikrober.

En af laboratoriets nye indsigter er cellelæren, som formulerer et endnu mere grundlæggende element end væv og organer, og fører til teorier og indsigt i mikrober og senere bakterier (Porter, 2000). Teorierne kunne bekræfte erfaringer, som på nogle felter havde vist sig i praktiske eksperimenter på hospitaler, hvor eksemplet Semmelweiss er et af de mere kendte⁷⁸.

---

⁷⁸ Et stort problem på hospitalernes fødselsange var, at mange kvinder døde af sårfeber. I 1847 finder lægen Semmelweiss i Wien ud af, at flere kvinder overlever, hvis lægerne vasker hænder mellem hver kontakt, og især efter de har haft kontakt med lig. Semmelweiss’ dokumenterer sine resultater ud fra

Teorien om bakterier gav mulighed for at forklare specifikke sygdomme ud fra tilstedeværelsen af specifikke bakterier i kroppen, fx tuberkulose (Porter, 2000; Schmidt & Kristensen, 2004). Teorien førte til et brud med hidtidige opfattelser af sygdom, da den gjorde livet i sig selv farefuldt, og påviste risiciene ved at lade det syge komme i kontakt med det levende. Den begrundede nødvendigheden af renlighed, og gav anledning til udvikling af den antiseptiske behandling, hvor instrumenter og klinik blev steriliseret, og hvor lægers fysiske kontakt med patienternes indre blev minimeret (Schlich, 2004).

Bakterieteorien gav en erkendelse af, at der til hver sygdom hørte et bestemt sæt af farlige bakterier og sygt væv. I den praktiske lægegering kunne kirurger fjerne det farlige og syge, hvorved patienter kunne helbredes (Schlich, 2004). Da det samtidig i slutningen af 1800-tallet blev suppleret med bedøvelsen, åbnede det op for, at der i højere grad kunne eksperimenteres med den tavse krop. Der blev gjort forsøg med patienter, hvis helbredelse umiddelbart blev opfattet som udsigtsløs. Det var i USA primært sorte og indfødte kvinder og børn, som blev genstand for forsøg med organtransplantationer. Disse ophørte omkring 1920, hvor det måtte erkendes, at de patienter, som modtog organer, ofte ikke var i stand til at optage dem, og derfor ikke blev helbredt.

Renlighed og antiseptik var ikke nye fænomener blandt lægerne. De eksisterede i et vist omfang i forvejen, som følge af andre teoretiske forståelser bl.a. miasmeteorien med dens krav om at sikre sig mod uren luft (Brunton, 2004a). Bakterieteorien gav grundlag for en forståelse for, hvordan spredning af sygdom kunne undgås ved at hindre spredningen af smitsomme bakterier mellem mennesker.

Fødsler

Hvis vi ser de fysiske sygdomme i forhold til børn, var de tidligt et særligt objekt for lægerne. Grækeren Galen inddelte patienterne efter

---

praktiske forsøg. Han har ingen teori eller forklaring på fænomenet. Han anerkendes ikke af andre læger, som han derfor anklager for at medvirke til mord. Og ender paradoksalt med selv at dø af sårfeber (Løkke, 1998; Schmidt & Kristensen, 2004).

aldersgrupper med varierende væskebalancer. Børn blev opdelt i en spædbørns og en børnegruppe, som skulle behandles forskelligt (Newton, 2010). Det parisiske gennembrud fastholdt denne opdeling og gjorde barnekroppen mere partikulær ved at opdele den i afgrænsede dele med særlige diagnoser og behandlingsmetoder. Disse nye specialiseringer blev i 1700-tallet samlet i pædiatrien. Et af de vigtigste lægelige specialer var fortsat fødsler, som allerede fra 1500-tallet havde ført til tegninger og oversigter over den kvindelige fødselsfysiognomi og udvikling af forskellige instrumenter som fødselstang og sugekop (Osler, 2000). Der var således en relativ stor litteratur skrevet af læger og jordemødre om erfaringer med fødsler.

Moral, barnemord og uægte børn

Fødsler var langt fra blot et medicinsk fænomen. Kirken indledte i 1500-tallet en kamp mod seksuel udfoldelse udenfor ægteskabet, hvor hor og uægte børn blev fordømt og ugifte gravide forfulgt (Shorter, 1979; Bonderup, 2006). Ugifte, gravide kvinder blev straffet med gabe-stokke, udstilling på særlige hore stole i kirker, fordrivelse fra hjemstedet, isolation i menigheden, hekseafbrændinger, m.m.⁷⁹. Det var nærmest umuligt at forsørge et barn som enlig mor – ofte kun i form af prostitution – og der blev gjort forskel på børn, afhængigt af om de var ægte eller uægte (Fuchs, 1984; Nielsen, 1999; Sköld, 2006). Graden af forfølgelse eller accept afhang af mødrenes tilhørsforhold. Ugifte forældre og uægte børn var i første halvdel af 1800-tallet en integreret del af lokalsamfundet, og blev ofte håndteret gennem senere ægteskab (Thomsen, 2005). De kvinder som blev forfulgt og udstødt var primært ugifte kvinder, som var krøblinge, fattige og tiggersker med børn

---

⁷⁹ Nielsen (1999:26) skildrer, hvordan samleje udenfor ægteskab blev straffet gennem offentlige skriftemål, og i tilfælde af at en kvinde med eller uden vilje havde ombragt sit barn: "... skulle møde op foran domkirken i bodsdragt, med nøgen ryg og på bare fødder. Hun lå på jorden, mens der blev sunget bods-salmer og bispen holdt en lang bodsprædiken... modtog hun absolution... og sin straf."

(Gaunt, 1996). Det kunne være nærliggende for disse, at føde i dølgsmål og ombringe barnet i det omfang det ikke lykkedes at abortere.

I Danmark blev kongen optaget af de mulige barnemord og udsendte i 1600-tallet de første recesser, der fordømte mordene (Nielsen, 1999). I 1643 blev det sidestillet med manddrab med mulighed for henrettelse. Det var en hårdere straf end kirkens offentlige skriftemål, og førte til, at en mindre gruppe blev henrettet⁸⁰. Nielsen (1999) viser, at der kom flere domme i 1800-tallet, da loven blev udvidet til at omfatte fosterfordrivelse, og der sandsynligvis var flere, der blev opdaget.

Efterhånden får kvindernes tilstand og motiv betydning. I engelske retssager sker der i 1700-tallet en glidning, hvor gifte kvinder, hvis børn dør, automatisk undtages fra anklagen (Rabin, 2002). Retten begynder at inddrage oplysninger om kvindens habitus, forberedelse af fødslen, m.v., som fører til, at færre anklages og bliver straffet. Nogle bliver fritaget for anklage, da de opfattes som sindssyge i mordøjeblikket. Nielsen (1999) konstaterer, at dommene også i Danmark bliver mildere i slutningen af 1800-tallet.

Jordemødre

Opmærksomhed på fødsler førte til, at der blev stillet krav til jordemødre, som hjalp mange fødende kvinder, og kunne mistænkes for at medvirke til barnemord (Porter, 2000; Løkke, 1998⁸¹). Jordemødrenes hverv var erfaringsbaseret dels fra egne dels andres fødsler, og var ofte et erhverv der gik i arv fra mor til datter (Bonderup, 2006). De

---

⁸⁰ Nielsen (1999) angiver, at højst 17 i en 30 års periode i 1600-tallet blev henrettet, og Bonderup (2006:29) angiver minimum 15 sager i 1700-tallet, som hun vurderer som lavt. Bonderup (2006:139) angiver yderligere at ihjel-ligning af børn sandsynligvis har haft en mindre betydning i 1700-tallet.

⁸¹ Løkke (1998) angiver historier fra 1800-tallet, hvor læger og jordemødre beretter om, hvordan jordemødre af hensyn til moderen – slidt og med mange børn – i nogle tilfælde ikke altid sikrede barnets overlevelse. Løkke (1998:357) refererer også beretninger fra slutningen af 1800-tallet om, hvordan både jordemødre, præster og forældre lod handicappede børn dø ved fødslen.

blandede i nogle tilfælde den praktiske gerning med forskellige former for ikke kristelige religiøse ritualer.

Der kom i 1539 en dansk forordning, hvor præster skulle overhøre jordemødrene for at sikre, at de ikke var moralsk angribelige, og ikke medvirkede til eller accepterede barnemord. Det blev en vigtig del af den ed, som staten pålagde alle jordemødre fra 1685⁸² (Bonderup, 2006).

Kravene til jordemødrene handlede udover sikringen mod barnemord også om at undgå kvaksalveri (Ingerslev, 1913; Bonderup, 2006). Det skulle sikres, at så mange som muligt overlevede, og jordemødre var så kvalificerede som muligt. Kravet om regulering af deres arbejde blev anført af læger i hele Europa, der mente sig dygtigere, og ville have lov til at eksaminere dem især i anatomi, som betingelse for at udøve hvervet⁸³ (Porter, 2000; Qvarsell, 1991). Det lykkedes i 1673 i Danmark, men da jordemødrene selv skulle bekoste eksaminationen, var det kun få, der tilmeldte sig (Trolle, 1962). I 1714 fik Københavns politimester skærpet kravet, så alle jordemødre i København skulle gennemgå eksamen for at kunne praktisere (Ingerslev, 1913).

Barnepleje

Blandt borgerskabet i 1700-tallets Frankrig sendte de fleste kvinder deres børn væk til ammer umiddelbart efter fødslen, og først år senere kom de tilbage til familien (Donzelot, 1979; Fildes, 1988)⁸⁴. Det

---

⁸² Bonderup (2006:26) skriver, at jordemoderen skulle beedige "... at hun aldrig måtte fortie en uægte fødsel eller et barnemord og altid skulle være ædruelig, kysk og flittig.". Bonderup anfører det mærkværdige i at ingen af lærebøgerne eller edserklæringerne bruger begreber om abort, som jordemødre sandsynligvis også i visse tilfælde har foretaget.

⁸³ En af de kritiske læger i Danmark var dog heller ikke meget klogere, og troede, at navlestrengen var forbundet med kvindens bryst gennem en åre, og at barnet fik næring derfra (Bonderup 2006:25)

⁸⁴ Det franske "meneur"-system var statsligt reguleret, og sørgede for at transportere børn fra både hospitaler og velhavende forældre til ammer på landet, og nogen gange tilbage igen (Fuchs, 1984; Donzelot, 1979). Mange døde, når de

fortsatte til slutningen af 1800-tallet, hvor 10 procent af alle børn i Paris i 1880'erne havde ammer⁸⁵. Forældre havde derfor ingen indsigt i, hvordan de skulle behandle børn, som i generationer var blevet overladt til tjenestefolk og ammer. Nogle forældre opfattede ligefrem deres børn som decideret onde og uforståelige, når de vendte tilbage fra ammerne på landet.

En ny litteratur satte fokus på lys, bevægelse gerne i frisk luft og regelmæssighed i barneplejen (Løkke, 1998)⁸⁶. Den gav forskellige råd om, hvor lang tid mødre skulle amme, og nogle læger ville gerne hindre, at amningen blev en lystfyldt beskæftigelse. Moderkærlighed og moderen stod centralt i disse bøger, der var rettet mod kvinder i overklassen, som kunne læse. Litteraturen blev hundrede år senere fornyet på grundlag af nye indsigter i sygdomme og barnepleje.

Den nye opfattelse ændrer opfattelse af at sende børn bort til ammer. Barnet bør i stedet knyttes tæt til den biologiske mors kærlighed, og det bør undgås, at ammer og mødre konkurrerer om barnets kærlighed. Der kommer kritik af, at ammens barn risikerer at dø, hvis hendes mælk går til en anden. Og endelig vinder nye erkendelser frem afledt af statistik. I 1882 fremhæver statistikerens Westergaard i et euro-

---

skulle transporteres frem og tilbage, da de manglede føde, beskyttelse mod koldt vejr og ofte var indsvøbt i samme klædning i flere dage. Det var ikke alle ammer, som havde tilstrækkelig mælk. Dertil kom, at ikke alle ammer blev betalt og havde råd til, eller følte sig forpligtede til, at tage sig af plejebørnene.

⁸⁵ I Stockholm benyttede en fjerdedel af befolkningen i 1757 sig af ammer (Holmdahl, 2000:52). Løkke (1998:353) angiver, at ammer også blev brugt i Danmark, dog uden at kunne angive noget om omfanget. Der er dog ikke noget der tyder på, at de velhavende sendte deres børn på landet som i Frankrig.

⁸⁶ Et særligt opgør sker med vanen med at indsvøbe børn i en mumieagtig klædning for at beskytte deres udvikling. Det var ment som en beskyttelse medens barnet groede til, men gav eksempler på børn, som fik lov at ligge i svøb i lang tid, medens mødre var på arbejde, eller fordi ammer behandlede dem med ligegyldighed (Shorter, 1975; Heywood, 2001). Det nye følsomhedsparadigme gjorde op med indsvøbningen, selv om forståelse for den hygiejniske fare for de indsvøbte først kom 75 år senere.

pæisk standardværk beviser for, at ernæring (brystføde frem for anden føde) og pleje er nogle af de vigtigste faktorer for børns overlevelse (Løkke, 1998). De nye statistiske indsigter understøtter derved amning, og giver yderligere anvisning på, hvordan komælk kan håndteres, så det bliver en nærende, ufarlig erstatning for kvindemælk⁸⁷.

Et særligt tema i barneplejen bliver mål om regelmæssighed og ro (Løkke, 1998). En række læger mener, at amning skal foregå regelmæssigt med bestemte tidsintervaller uanset, hvordan barnet reagerer. Der er ikke enighed om, hvad der skal vægte mest: Amning, der fremmer mælkeproduktionen i takt med barnets behov eller regelmæssig amning, der gør det muligt for mødrene at planlægge deres tid. Det har sandsynligvis ført til en større sundhedsrisiko for børn af fattige mødre, som ikke har haft tid til at lade barnet "malke" sig op i produktion, og i stedet har brugt risikofyldte erstatninger.

Udviklingen af barneplejen sammenknytter de lægelige indsigter med statistik. Det giver anledning til at opbygge gennemsnit og normaliteter på grundlag af indsamlinger af mange data. Barneplejen medfører talrige registreringer af spædbørns højde, vægt, afføring, m.m., hvorved hvert barn kan sammenlignes med en normaludvikling for børn (Løkke, 1998). Det giver ikke kun læger en dokumenteret indsigt, men gør det også muligt for mødre at vurdere, om deres barn udvikler sig normalt. Sondringen mellem normalitet og afvigelse kan derved flytte ind i hjemmet og være retningsgivende for barnets opdragelse.

De to bølger af litteratur om barnepleje går trods 100 års mellemrum i samme retning. De bidrager til at ændre opfattelsen af spædbørn, der går fra at være ildelugtende, hudløse med tykke skorper af arp i hovedbunden til at blive rene og velduftende (Schmidt & Kristensen, 2004). Der sker en positiv æstetisering af barnets udstyr med rent strøget linned, rent tøj og duft af sæbe. Det rene og smukke barn, tøj,

---

⁸⁷ Løkke (1998) laver en beregning på grundlag af statistikkerne, der viser, at børnedødeligheden på Fyn og Bornholm var mindre end andre steder, fordi de i højere grad blev ammet af deres mødre. Sandsynligvis formidlet af de lokale jordmødres rådgivning om betydningen af egen amning.

linned osv. appellerer til en ny, positiv symbolik omkring spædbørn (Løkke 1998).

Barneplejen kan derved udvikles som en rådgivning af moren i eget hjem, ofte formidlet af læge/jordemoderlitteraturen eller lægelige praksisser i befolkningen (Schmidt & Kristensen, 2004). Den indgår omkring 1900 i en bredere bevægelse for at etablere en generel hygiejne i alle hjørner af samfundet (Donzelot, 1979; Løkke, 1998). Målet for indsatsen er moren, som derved får tilført et vigtigt element til sin særlige rolle i kernefamilien.

Medicinske institutioner

Den hidtidige fremstilling har koncentreret sig om forståelsen af fysiske sygdomme, fødsler og barnepleje. De håndteres af institutioner som læge/jordemoderprofessionen, sygehusene og hjemmet, og understøttes af love om organisering af sundhedsvæsnet.

I alle europæiske lande fremkommer lovgivning og reguleringer af kvaksalveri fra 1700-tallet og frem (Brunton, 2004b; Bonderup, 2006). Målet er at sikre befolkningen mod svindlere og deraf afledt sygdom og død. Myndigheder stiller krav om, at jordemødre og læger skal have autorisation. I Preussen blev lægerne statslige embedsmænd med monopol i afgrænsede områder; i England blev en lille elitær gruppe "gentlemen" medlem af et fagkollegium med ret til at praktisere; og i USA indgik helbredere i ureguleret fri konkurrence med hinanden.

Danmark indførte i 1794 en forordning mod kvaksalvere ved at stille krav om autorisation. Den største del af befolkningen var henvist til at søge hjælp hos kloge koner og mænd, som med større eller mindre held kunne kurere sygdomme (Bonderup, 2002; 2006). Den nye lov forsøgte at håndtere et dilemma mellem sikker behandling og behandling til alle. Hvis kun få kunne opnå autorisation ville mange blive udelukket fra behandling, og hvis autorisationen blev givet på lempelige vilkår, øgede det risikoen for kvaksalveri. Mellemløbet blev at overlade det til lokale amtmænd at skønne, hvor strengt loven skulle håndhæves. Det gav en lokal fleksibilitet, der sikrede, at loven blev håndhævet i takt med, at der lokalt var nok autoriserede læger.

De første professioner der fik autorisation var læger og jordemødre, hvor jordemødres forhold primært var reguleret af den lokale efterspørgsel (Bonderup, 2006). Deres forhold og faglige grundlag blev nu underlagt lægernes, der skulle tildele autorisationen. Autorisationen slog kun langsomt igennem, og det var svært for udenbys jordemødre at etablere sig, da befolkningen var mere trygge ved at bruge dem de kendte.

Lægerne fik monopol på lægegerningen i 1672, men der var kun ca. 20 universitetsuddannede læger i midten af 1700-tallet, hvoraf nogle få skulle tage sig af de fattige (Bonderup, 2002; 2006). Dertil kom skærere (barbere), hvor der i slutningen af 1700-tallet var 60 distriktskirurgater og yderligere ca. 55 privatpraktiserende kirurger (Vallgård, 1985; Bonderup, 2006). Det er således en relativt lille gruppe læger, som på dette tidspunkt er fordelt på to professioner, hvor kirurgerne var mest kendt af landbefolkningen.

Hospitaler og sygehuse

Oprindeligt foregår lægers gerning i hjemmet, hvor de tilkaldes og praktiserer i forhold til syge. Der opstår imidlertid med fattigvæsnets hospitaler en ny institution, hvor der blandt fattige samles grupper af syge. Hospitaler betyder iflg. gammel latin et sted, der giver husly til dem, der trænger til hjælp. Hospitaler blev oprindeligt drevet af den kristne kirke, som samlede en forskelligartet gruppe af fattige, syge og ældre samt efterladte børn, som blev tilbudt husly, mad og muligvis helbredelse.

I Skandinavien hed de første hospitaler Skt. Jørgensgårde. De kan spores tilbage til 1200-tallet, og var opholdssteder for spedalske (Vallgård, 1985; Eriksson, 1989). De blev placeret afskærmet fra det øvrige fællesskab, som dermed undgik smitte. Ofte var disse gårdes forhold så kummerlige, at de syge døde af indespærring frem for sygdom. I 1300-tallet kan der identificeres Helligåndshusene i midten af flere byer (Eriksson, 1989; Lynch, 2003). De tog sig af dem, som var sindssyge, fattige, ældre, krøblinge, hittebørn m.v. De kunne også tage sig af personer, som mod betaling blev placeret, fordi familien ikke kunne eller ville tage sig af dem

Efter reformationen overgår både Skt.Jørgensgårde og Helligåndshuse i de protestantiske lande til bystyre og stat. De bliver ofte til hospitaler og nogle rykker ind i tomme klostre som i Sverige (Eriksson, 1989). Allerede i 1500 tallet retter svenske hospitaler sig primært mod syge og ikke fattige i bred forstand (Eriksson, 1989). Der sker en afgrænsning af de indlagte til lokale, ikke-arbejdsføre og personer med sygdom, og der bliver knyttet lægeprofessionel ekspertise til alle hospitaler⁸⁸.

I 1700-tallet ændres hospitaler i Europa til sygehuse, og der etableres store nye sygehuse, som skal sikre befolkningens overlevelse og vækst (Marland, 2004). I Danmark blev Vartov i 1607 omdannet til et hospital for fattige, og i 1733 blev der oprettet et Krigshospital på Ladegården under militærets styre, som yderligere blev fulgt af et hospital - Søkvæsthuset - fra 1776 (Henningsen, 2007). De var hospitaler i den brede forstand, som rummede mange fattiglemmer, hvoraf nogle var syge. På Ladegården blev der i 1769 oprettet en egentlig sygeafdeling for kronisk uhelbredelige.

Fornyelsen i Danmark kommer i 1757 ved bygningen af det nye, store danske Frederiks hospital i 1757, der får til formål at sikre en stor og sund befolkning (Vallgård, 1985; Løkke, 2007a). Det skulle tage sig af personer, som kunne helbredes, da de kronisk syge fortsat skulle henvises til det almindelige fattighospital.

Hospitalet er en del af en større bevægelse i Europa, hvor der bygges sygehuse, ofte som kongelige prestigebyggerier (Marland, 2004; Brunton 2004:a; Foucault, 2000). Det gav som nævnt mulighed for at undersøge de mange kroppe, hvor det fattiges blev foregangskroppe, som kunne sikre, at velhavende kunne få gavn af en stedse mere sikker

---

⁸⁸ Eriksson (1988:186) ser tre formål med hospitaler fra 1571 (ud fra en særlig kirkeforordning). De er at: 1. Skabe et lokalt økonomisk ansvar for driften af hospitalerne; 2. Styre indtaget på hospitaler gennem regler for hvem der kan komme ind som følge af stort pres på indtaget; 3. Øge motivationen for individuelle gaver til hospitaler, da donationerne er vigende. Eriksson påpeger især hvordan punkt 2 fører til en differentiering af sygehusvæsnet, som i løbet af 1700 tallet fører til en udskillelse af de sindssyge i egentlige dårehuse eller dårekister, som senere bliver til sindssygehospitaler.

behandling. Det kunne bruges som en vigtig begrundelse for, at få de rige til at bidrage til finansieringen af hospitalers drift, som fx var centralt for de frivillige hospitaler i England (Gorsky et al, 2002). De rige kunne desuden mod betaling blive indlagt på særlige afdelinger med særlig god behandling.

Sygehuse kunne resultere i, at smitsomme sygdomme blev spredt med stor hast, og gav i nogle sammenhænge anledning til at karakterisere dem som en "gateway to death" (Marland, 2004). Mange ville imidlertid være døde alligevel, men fødende kvinder står som et eksempel på, hvordan koncentrationen af fødende i kombination med ukendskab til bakterier og stivnakkethed overfor erfaringer i første halvdel af 1800-tallet førte til, at mange døde af sårfeber (Løkke, 2007a, jf. også historien om Semmelweiss ovenfor)

I udgangspunktet var en af hospitalets vigtigste virkninger, at syge fattige fik varme, tag over hovedet og sund mad samtidig med at de modtog behandling for deres sygdom (Løkke, 2007a). Det havde sandsynligvis en betydeligt større helbredende effekt, idet den lægelige behandling var temmelig usikker.

De store sygehuse blev begyndelsen på en kraftig udbygning i Europa. I England steg antallet af sengepladser fra 1861 til 1911 fra ca. 65.000 til 197.000 (Marland, 2004). Det blev yderligere udvidet gennem ambulatorier til små provinshospitaler med en nødtørftig pleje og behandling.

I Danmark etablerede de fleste købstæder sygestuer i løbet af 1700 tallet, og der blev bygget yderligere 67 nye sygehuse fra 1840-1880 (Jacobsen et al, 2007). Det største nye hospital bliver Kommunehospitalet i København som tages i brug i 1863, og rummer over 800 sengepladser.

Finansieringen af udviklingen er nationalt forskellig. I Danmark er det staten, der finansierer sygehusene gennem kongens bidrag og i mindre omfang gennem selvbetalere. Det blev i løbet af 1800 tallet suppleret af velgørenhedsmidler og sidenhen organiseret gennem sygekasser, som især gav den øvre del af arbejderklassen adgang til sygehusvæsenet (Vallgård, 1985). I England er sygehusene i betydeligt større grad afhængige af private bidrag (Gorsky et al, 2002).

I Danmark angiver allerede Frederiks Hospital en ret til behandling for alle syge uagtet deres sociale position (Løkke, 2007a). Sygdom bliver derved i modsætning til England holdt fri af fattigvæsnets sondringer mellem værdige og uværdige (Marland, 2004). Hospitalet bliver et sted for syge frem for fattige, hvor det vigtige er sygdoms betydning for arbejdsevnen med gratis behandling for alle arbejdsføre mænd. Udviklingen fører til, at sygehuse tager sig af alle syge, og Københavns "Almindeligt hospital" for de kronisk syge affolkes og rives ned i 1892 (Jacobsen et al, 2007).

Det ekspanderende sygehusvæsen skaber en stigende efterspørgsel efter læger, og lægger dermed pres på at uddanne tilstrækkeligt mange. Sygehuse i relation til universiteterne bliver de væsentligste læresteder for læger, hvor de kan se, undersøge og få viden om de forskellige lægelige specialer. De udvikles hånd i hånd med ekspansionen, som giver plads til omfattende studier og mulighed for nye opdagelser og nye specialer. I forhold til børn bliver der tidligt oprettet fødselsafdelinger, og flere steder oprettes egentlige børnehospitaler (Marland, 2004)⁸⁹.

Fødselsstiftelsen i København

En særlig ny sundhedsinstitution er fødselsstiftelsen i København. Fødsler foregår kun i hjemmene indtil midten af 1700-tallet, hvor nogle læger med tilknytning til fattigvæsnet foreslår, at der efter parisisk forbillede oprettes en fødselsstiftelse (Ingerslev, 1913). Fattigvæsnet konkretiserede det til et ønske om at knytte et frit jordemoderhus til hittebørnsstiftelsen, så gravide anonymt kunne efterlade deres barn efter fødslen. Det førte i 1750 til Det kongelige fri-jordemoderhus, som blev et sted, hvor fattige kvinder kunne føde anonymt og efterlade deres børn i stedet for at lade dem dø.

Da Frederiks hospital blev taget i brug i 1757, og fattigvæsnet samtidig var utilfredse med de "frygtelige forhold" i jordemoderhuset, hvor halvdelen af børnene døde og mange børn blev overladt til fattigvæsnet, var der interesse for at slå de to institutioner sammen i fødselsstiftelsen

---

⁸⁹ Iflg. Marland (2004) kommer der børnehospitaler i Paris (1802), Berlin (1830), St. Petersburg (1834), Wien (1837).

(Ingerslev, 1913). Da den kvindelige leder af jordemoderhuset døde i 1759, benyttede myndighederne lejligheden til at flytte stiftelsen ind i nybyggede og fornemme lokaler i midten af København. Hospitalet fik en afdeling og en overlæge til at tage sig af barnefødsler samt uddanne fødselslæger og jordemødre.

Dannelsen af hospitalet gjorde det muligt at samle fødsler ét sted og underkaste dem nærmere undersøgelser. Lægerne fik en større indsigt i fødsler, og de danske fødselslæger blev kendt i hele Europa, bl.a. som følge af den lave dødelighed blandt de fødende kvinder (Løkke, 2007a).

I første halvdel af 1800-tallet ændrede forholdene sig, da et stigende antal gravide døde af sårfeber. Ingen vidste hvad årsagen var, men når renlighed i linned og senge blev styrket, døde færre. Alligevel måtte stiftelsen i perioder lukkes, når feberen huserede. Det blev så vidt muligt undgået, da det førte til afbrydelser af læge- og jordemoderuddannelserne, som forsinkede målet om at hæve standarden af især jordemødre i hele landet (Ingerslev, 1915; Bonderup, 2006).

Hjemmets læger

Fødselsstiftelsens koncentrerede viden var vigtig for det store flertal, som fødte hjemme. Vidensspredningen skete gennem jordemødrene, som blev uddannet på stiftelsen (Bonderup, 2006; Ingerslev, 1915). Viden fra stiftelsens læger blev formidlet ind i hjemmene af uddannede jordemødre, som langsomt vandt befolkningens tillid i konkurrence med de ”gamle” mindre uddannede jordemødre.

I løbet af 1800-tallet udvides pligten til at tilkalde læger under fødslen, hvilket dog kun kan lade sig gøre i takt med, at antallet af læger vokser (Bonderup, 2006; Jacobsen et al, 2007). Der er således i lang tid mangel på læger i landdistrikterne. Det ændres da antallet af læger stiger fra 279 i 1809 til 1330 i 1900 (Jacobsen et al, 2007:222)⁹⁰.

Lægerne fordeles i stigende omfang som privatpraktiserende ud over landet, hvor de fleste får adgang til en praktiserende læge, bl.a. via sygekassernes forsikringssystem (Jacobsen et al, 2007). I nogle tilfælde

---

⁹⁰ Udbredelsen af læger i Danmark skete relativt hurtigt. Vallgård (1995:34) angiver, at Danmark i 1880'ere har fire gange så mange læger som i Sverige.

lokkes lægerne med attraktive lægeboliger, i andre er markedet tilstrækkeligt attraktivt. Lægen bliver efterhånden den vigtigste decentrale sundhedsperson, der fx kan kanalisere rådgivning om barnepleje til hjemmet.

Tilstedeværelsen af læger i hele landet skaber mulighed for indsamling af oplysninger om landets sundhedstilstand. Lægernes engagement i børnesagens filantropi (se nedenfor) og opfattelsen af børn som noget værdifuldt i sig selv (jf. kapitel 3) betyder, at fattige børns forhold bliver synlige. Da muligheden for at helbrede og hindre udbredelsen af sygdom øges, bliver lægerne centrale for fattiges kendskab til barneplejens sandheder om renlighed.

Sindssygdom

Fra gale til sindssyge

De gale i Europa blev i 1500-tallet betragtet som en gruppe, der var besat af det onde i relation til Gud (Foucault, 2003a). De var en del af samfundet, hvor de blev lænket, åreladet, forskrækket, givet lægelige urter eller udsat for magiske ritualer, hvoraf nogle blev gennemført af præster (Eriksson, 1989). De opholdt sig primært hos deres familier, og kun de farlige blev spærret inde eller ekskluderet fra de øvrige (Foucault, 2003a).

I 1600-tallet transformeredes opdelingen af god/ond til fornuft/ufornuft (Foucault, 2003a). De gale blev blandet med alle ufornuftige i en anonym hob af imbecile, kriminelle, libertinere, fortabte sønner, vildfarne fædre, løsagtige fruentimmer, osv. De blev alle spærret inde på store anstalter for at beskytte den øvrige befolkning gennem de offentlige myndigheders indfangning af uønskede elementer og i Frankrig gennem angiveri. Der skete en udviskning af alle distinktioner.

I løbet af 1700-tallet kommer den næste transformation, som med den franske revolution bliver til en sondring mellem ret og uret (Foucault, 2003a). Den personlige frihed sættes i centrum, og borgere må ikke umiddelbart spærres inde. De skal være berettigede til at blive indespærret, og denne ret skal gives gennem retssystemets afprøvning af

den enkelte. Det betyder, at de gale skal afgrænses og defineres for siden at kunne udløse en særlig behandling.

I første omgang løslades de internerede fra de gamle anstalter, og overlades til deres familier (Foucault, 2003a). Det er først, når familien ikke vil eller er i stand til at tage sig af dem, og en borgerlig instans anerkender galskaben, at en person sendes på anstalt. Det indebærer etablering af en særlig instans, der skal træffe afgørelse om, hvem der har ret til at komme på anstalt. I England bliver det med fattigloven fra 1834 fattigvæsnets embedsmænd og ikke læger, der træffer afgørelsen (Andrews, 2004). Det er en parallel til fattigvæsnets sorteringsinstitution, med de sociale teknologier, der bestemmer individets sygelige afvigelse og bidrager til deres helbredelse (lig fattigvæsnets arbejdskriterie og forbedringsbehandling)

Den nye behandling ændrer sig fra anstaltens internering til asyllets omsorg og forbedring, der kun gælder for de virkelig gale (Foucault, 2003a). Asylterne samler sindssyge på ét sted, så det bliver muligt at ren dyrke og studere flere, som ligner hinanden i lighed med sygehusenes videnskab.

Asylets beskyttelse og omsorg for den sindssyge kan i USA og England forklares med årsager i samfundet. De syge i USA blev set som personer, der ikke kunne rumme det moderne livs sociale uro og manglende tryghed (Rothman, 1971). Samfundets massive fokusering på individets selvrealisering betød, at nogle ikke kunne indpasse sig. I England blev sindssygdom opfattet som et resultat af kapitalismens pres på individet med krav om mobilitet, hårdt og langvarigt arbejde, som førte til at nogle blev gale (Andrews, 2004). I begge forklaringer opfattes sindssygdom som et resultat af forhold i samfundet.

Udviklingen af særlige diagnoser og helbredelsesformer kan afledes af udviklingen i den øvrige lægevidenskab (Porter, 2000). Ved at se sindssygdom som en biologisk defekt i hjernen bliver det nærliggende at undersøge fysiske abnormiteter til brug for diagnosticering og helbredelse. Det kan begrunde den samme institutionelle opbygning med læger og asyl (sygehuse). Det lykkes imidlertid ikke at lave parallelle fysiske koblinger og finde effektive helbredelsesformer.

Der udvikles andre teorier om sindssygdom, hvor en af de dominerende bliver en særlig arvelære om degeneration, hvor sindssyges sociale udtryk ses som udtryk for en biologisk mangel (Pick, 1989). De degenererede er personer (drankere, prostituerede, sindssyge, m.v.), som er biologisk fordærvede, og hvor der er risiko for, at fordærvet går i arv til børn. Det bliver derfor nødvendigt at udvikle strategier, som sikrer, at de ikke reproducerer sig, og at deres børn fjernes og anbringes sikre steder. Det indbefatter både indespærring på kønsopdelte asylers, sterilisering, kontrol af børns opdragelse, m.m.⁹¹

I Danmark følger opfattelsen af galskaben på asylerne primært den biologiske linje, og der ledes løbende efter årsager til sindssygdom i de sindssyges kroppe (Møllerhøj, 2008; Møllergård, 2008). Der udvikles et kategoriseringssystem, som forsøger at koble årsag og fremtrædelse sammen. Et særligt dansk fænomen er de ”psykogene faktorer”, som fremhæver ”lejlighedsårsager” som noget der kan forårsage en sindssygdom, og som derfor gennem behandling kan helbrede. En mellemting mellem den samfundsmæssige og den individuelle forklaring. Systemet ser dog ikke ud til at have haft stor betydning, og der udvikles i lighed med det øvrige Europa kun begrænsede indsigter og usikre behandlingsmetoder (Møllerhøj, 2008).

Asyler for sindssyge

Ideerne om behandling tager udgangspunkt i den institutionelle proces, som tilrettelægges for sindssyge. Den er delt i en undersøgelsesdel, som i Danmark består i lægers bedømmelser af dem, som henvises. Det er vurderingerne, som i slutningen af 1800-tallet giver anledning til debat jf. den berømte sag om Amalie Skram (Møllerhøj, 2008:116). Den vurderende instans er asyl lægerne, og det er også dem, der bestemmer hvornår en person kan erklæres rask.

---

⁹¹ Rose (1999) beskriver, hvordan degenerationstesen er forankret i national racisme, som bruges til at samle nationens borgere i forhold til andre. Han ser det som en forløber for den socialdarwinisme, som Herbert Spencer udvikler til at forsvar for ikke at regulere i forhold til fattigdom. Og som i øvrigt matcher med Malthus' ide godt 100 år før.

Behandlingen af de gale bestod i 1500-tallet i at spærre dem inde i dårekister (Zalewsky, 2008). Det var små bitte rum, hvor dårer i større eller længere tid blev lukket inde. Den første egentlige anstalt med sindssyge var Pesthuset i København, hvor de gale blev placeret med andre fattige. Den blev etableret omkring 1620, og i 1660'erne fulgt af et nyt pesthus, der rummede uhelbredeligt syge, herunder sindssyge. I 1760'erne flyttede de sindssyge til Sct. Hans hospital på en gammel militær ladegård, og 1808 flyttede Sct. Hans til landlige omgivelser i Roskilde.

Sct.Hans illustrerer den brede europæiske bevægelse, hvor sindssyge skilles fra de fysisk syge og i stedet placeres på asyl. Der opstår, som Foucault (2003a) betegner det, en "galskabens sandhed" om asylgruppen. De gale har krav på behandling i rammer, der afgrænser dem fra det øvrige samfund. De beskyttes mod sig selv, og hensigten er at udvikle og gennemføre en behandling, der kan gøre dem raske, så de vender tilbage som stabiliserede og moralsk anerkendte personer.

Antallet af behandlingspladser for sindssyge stiger kraftigt i løbet af 1800-tallet⁹². Det er især antallet af uhelbredeligt syge, der stiger, og dermed dem, der ikke kan kanaliseres tilbage til samfundet (Møllerhøj, 2008). De kommer til at spærre for de midlertidigt syge, som iflg. lægerne har størst mulighed for at blive helbredt, men som på grund af ventetiden bliver til permanente patienter. Det får nogle læger til at kræve, at de uhelbredeligt syge bliver sendt på amtsanstalter og fattiggårde, så de ikke belaster statshospitalerne. Det protesterer andre imod, og i slutningen af 1800-tallet bliver den blandede sindssygeanstalt det accepterede billede.

---

⁹² I England og Wales stiger antallet af sengepladser fra godt 1.000 i 1827 til ca. 16.000 i 1860 og 74.000 i 1900 (Andrews, 2004). Danmark følger udviklingen, og der etableres i løbet af 1800-tallet nye sygehuse/asyl i Risskov i Århus, Oringe på Sydsjælland, Middelfart på Fyn, en særlig afdeling på kommunehospital i København og i Viborg (alene med 800 pladser) (Møllerhøj, 2008).

Behandlingformer

Da behandlingen af de sindssyge ændres i slutningen af 1700-tallet, underlægges de berettigede sindssyge et lægeligt regime, som kommer til udtryk i to af de væsentligste asylers: Pinels ”Salpêtriere” i Paris og Tukes ”The Retreat” i York (Foucault, 2003a).

”The Retreat” lå på landet og tilbød de gale en behandling med frisk luft og fysisk arbejde, som ikke behøvede at have en brugsværdi. Ved ankomsten blev de informeret om, at der ikke ville blive brugt brutalitet eller tvang, så længe de fulgte reglerne. Personalet skulle bruge autoritet, bl.a. ved at sætte de gale i forskellige øvelsessituationer, hvor de blev set som børn, der skulle lære at betvinge galskaben. De kom derved under et patriarkalsk styre med forstanderen som fornuftens skikkelse. Videnskaben på anstalten blev udformet som observationer og klassifikationer af typer af galskab.

”La Salpêtrieres” behandling var baseret på et medicinsk blik. Behandlingen skulle være velbegrundet og etisk korrekt uden at være forbundet med religionens opdeling af god og ond (Foucault, 2003a). Forstanderen Pinel lagde vægt på tre principper:

- ”Stilheden”, hvor den gale fratages publikummet til galskaben og overlades til sig selv. Tavsheden skal gøre hans galskab usynlig, og derved orientere ham væk fra det gale.
- ”Genkendelsen i spejlet”, hvor den gale først ser de andre som gale, siden indser sin egen galskab for dernæst at skamme sig over at ligne de andre og orientere sig væk fra det gale.
- ”Den evige dom”, hvor anstalten tvinger forskellige terapeutiske indsatser igennem overfor den gales særlige galskab. Behandlingen kan bestå af chokterapi og bade, som kan tage sig ud som en permanent straf overfor dem, som ikke er modtagelige for de øvrige terapier eller arbejdets helbredende virkning⁹³.

---

⁹³ Foucault (2003a:329) refererer indgående en række af disse teknikker, der ofte indbefatter anvendelsen af vand.: ”Den afsindige er fastgjort til en stol

På begge behandlingssteder var den mest udbredte metode hårdt fysisk arbejde, som skulle gøre beboerne trætte og udmattede.

Pinel og Tukes behandlingsprincipper illustrerer, hvordan beboerne gennem forskellige typer af behandling med belønning, omsorg og afstraffelse skulle lære at begå sig og tage afstand fra galskaben, hvis de skulle lukkes ud af asylet. Mange af terapierne virkede stærkt på omgivelserne med drejende stole, opløsning af legeme i vand, indespærring, osv. (Andrews, 2004).

Da Sct. Hans flytter på landet, kommer behandlingen til at ligne de to ovennævnte, da der fra 1818 anvendes ”den psykiske kurmetode” med afsavn, revselse og irettesættelser (Zalewski, 2008; Nielsen, 2008).

I Danmark som andre steder kunne det konstateres, at effekten af behandlingen var begrænset, og det var relativt få, som efterfølgende blev udskrevet (Andrews, 2004; Møllergård, 2008). Da der i midten af 1800 tallet fremkommer egentlige medikamenter, skaber de ro på anstalten, men gør ikke beboerne raske, og der savnes et egentlig gennembrud i behandlingen af de sindssyge.

De indskrevne havde ingen borgerlige rettigheder, og var overladt til lægernes ideer og forsøg på behandling. Asylet ligner på den måde det anstaltsregime, som blev etableret i arbejds- og fattiganstalterne (jf. kapitel 5). I løbet af 1800-tallet begynder der at komme klager over behandlingen, bl.a. at bedøvende midler blot bruges til at hensætte beboerne i apati og stilstand (Jacobsen et al, 2007; Andrews 2004). Det ser dog ikke ud til at få betydning for behandlingsformerne, hvor der stadig søges efter medicinske eller kirurgiske helbredelsesformer.

---

placeret under et reservoir fyldt med koldt vand, som hældes direkte ud over hans hoved med en stor slange” og overraskelsesbadet – ”den syge gik ned gennem nogle korridorer i stueetagen og kom frem til et firkantet rum med en hvælving, hvori man havde konstrueret et bassin. Man skubbede ham baglæns ned i vandet.”

Forebyggelse af sygdom

Strategier for befolkningen

Nationerne blev fra tid til anden hjemsøgt af epidemiske sygdomme som pest og kopper og senere kolera med mange syge og døde til følge. Det ramte især bybefolkningen, hvor smitte kunne brede sig med stor hast. Der var derfor en interesse for at finde strategier, som kunne beskytte befolkningen.

Den klassiske strategi til at undgå smitten var at regulere ind- og udgang af byerne ved at forbyde tilrejsende at komme ind og skibe at anløbe havne, samt ved at bygge mure om byerne m.m. (Eriksson, 1989; Foucault, 2003a). De, som alligevel blev syge, blev isoleret i deres hus og fjernet, når de var døde. Strategien havde store omkostninger, da byernes erhverv ikke kunne fortsætte, handel gik i stå osv.

I slutningen af 1700-tallet opstod muligheden for en anden strategi, da det lykkedes at udvikle en vaccine mod kopper, som kunne overføres til mennesket og effektivt hindre smitten i at sprede sig (Porter, 2000; Bonderup, 2006). Vaccinationskampagnerne krævede, at myndighederne investerede i vaccinen og sikrede, at de potentielle ofre tog den, også selvom den ikke var ufarlig. I den danske vaccinationskampagne mod kopper blev det iflg. Bonderup (2006) afgørende, at præster og lærere var med til at overbevise befolkningen. Det kan ses som en social teknologi, hvor vaccinationerne blev givet som et frivilligt tilbud med rådgivning fra troværdige myndighedspersoner, som skabte en folkelig opbakning bag sundhedsvæsnets. Det stod i modsætning til andre europæiske lande, som gennemførte tvangsvaccinationer.

Den tredje strategi udsprang af lægers teori om, at hver epidemi skyldtes et smittestof, som, hvis det kunne lokaliseres, kunne hindres i at sprede sig og i bedste fald elimineres.

Teorien havde to varianter (Bonderup, 2006; Schmidt & Kristensen, 2006). Miasmeteorien gik ud på, at smitten førtes med luften, og først blev til en sygdom (en miasme), når den mødte fækalier, råddenskab og andre animalske urenheder. Smitten kunne lokaliseres til bestemte områder, som myndighederne kunne nøjes med at isolere, hvorved byernes almindelige økonomiske virksomhed ikke blev

forstyrret. Den anden variant mente, at smitten kunne lokaliseres, men altid var farlig. Det var derfor altid nødvendigt med isolation og karantæne. Begge teorier anbefalede frisk luft, rent vand og en mådeholden levevis for at hindre smitte i at brede sig. De anbefalede desuden begge bedre vand, bedre kloakker, mindre forurenede luft, renlige omgivelser m.m. for at hindre smittespredningen. Det stillede krav om investeringer i infrastruktur med kloakker, bedre boliger, vandledninger, m.m.

De omfattende investeringer blev mødt med modstand, og ikke alle var villige til at betale (Brunton, 2004:a). Udbygningen afhang af hyppigheden af epidemier, og hvorvidt de ramte den velhavende del af befolkningen, hvor ikke mindst indsigter fra statistiske oversigter fik stigende betydning. Den gruppe, som oftest trådte negativt frem i statistikkerne var de fattige, som samtidig var de sidste til at få gavn af ren luft, rent vand osv. (Brunton, 2004a)⁹⁴.

Organisering af sundhedsvæsenet

Sundhedsvæsenet bliver i sin spæde form etableret med et medicinsk kollegium i 1740, som har en perifer betydning med regulering af apoteker og lægevæsen (Bonderup, 2006). Kollegiet fungerer som en del af justitsministeriet og reguleres som en del af politiet (jf. kapitel 4). Det involveres i 1802 i en sundhedspolitikkommission, som kommer med forslag til en egentlig sundhedspleje for befolkningen⁹⁵. Det fører til en større undersøgelse, og en instruks i 1818 til lægerne om de forhold, de er forpligtet til at holde opsyn med, bl.a. udviklingen i fødsler og børn (Bonderup, 2006). I 1810 kom en forordning, der stiller krav

---

⁹⁴ Brunton (2004a:189) angiver, hvordan der i Liverpool i 1865 kunne dokumenteres en sammenhæng mellem tyfus og uhumsk fattigdomsområder, som var de sidste steder, hvor infrastrukturen blev forbedret.

⁹⁵ I målbeskrivelsen indgår: "... og de offentlige foranstaltninger til dette øjemed at give større udbredelse, efter de iagttagelser, som andetsteds i de senere tider er gjorte og benyttede, samt derefter at forfatte og til vort danske kancelli at indsende et udkast til en anordning om medicinal politi i vore stater." (fra kommissoriet for sundhedspolitikkommissionen af 1802 her citeret fra Bonderup, 2006:70).

til lægers rolle i bekæmpelsen af epidemier med udgangspunkt i erfaringer fra koppevaccinationen.

Sundhedsvæsnets betydning tiltager langsomt i løbet af 1800-tallet med udbygningen af sygehuse, erfaringer fra bekæmpelse af især kolera-epidemierne og interessen for børnedødelighed (Knudsen et al, 2000; Bonderup, 2006). Det sorterer dog fortsat under justitsministeriets juridiske embedsmænd, hvor læger alene tildeles en rådgivende funktion (Knudsen et al, 2000). En modsætning, som i begyndelsen af 1900-tallet kulminerer, da lægerne trækker sig fra lægelige organer i protest mod justitsministeriets behandling af området (Bonderup, 2006).

Epidemierne viser, at det kan lade sig gøre at rådgive og oplyse befolkningen, hvor almenen ofte defineres som uvidende (Bonderup, 2006). Det er vigtigt, at staten får den rette rådgivning, hvilket lægerne inddrages i, og det er vigtigt, at viden spredes til alle relevante. Hvis det lykkes, kan en del af epidemierne begrænses. Yderligere får staten erfaringer med lægernes oplysning om børn, som bidrager til forståelse af morens egen amning, barnepleje, børnesygdomme m.m. (Løkke, 1998). Den fjerde myndighedsstrategi for forebyggelse bliver således at sikre spredningen af oplysning om, hvad borgerne selv kan gøre, og derved forebygge at sygdomme opstår og spredes.

Hjemmet og filantropi

Epidemierne skabte en tillid mellem læger og befolkning, og gav læger indsigt i befolkningens og især den fattige befolknings forhold (Bonderup, 2006). Det var læger, som argumenterede statistisk for forbedringer af fattiges forhold (Løkke, 1998). De kunne påpege, hvilke befolkningsgrupper, som skilte sig ud og hvor det var vigtigt at forebygge epidemier. Yderligere kunne de udpege hvilke grupper det var vigtigst at oplyse om fødsler og barnepleje. Det gav grundlag for at udvikle metoder til at nå ud til de fattigste og fjerneste grupper. Lægerne lokaliserede det syge i samfundet på samme måde som de lokaliserede det syge i mennesket ved hjælp af de statistiske metoder, som brød igennem i Europa i første halvdel af 1800-tallet (Hacking, 2005).

I hele Europa giver statistiske forståelser ikke kun indsigt i nationernes tilstand, men fører også til en erkendelse af, at det er muligt at

forandre forholdene (Løkke, 1998). Et af redskaberne var filantropisk virksomhed (Donzelot, 1979). Det var i lighed med fattigfilantropien kvinder som var objekt for rådgivning om sundhed, da de med kernefamiliens særlige rollefordeling var ansvarlige for hjemmets forhold. Lægerne medvirkede til, at den særlige moderkærlighed stod centralt i forhold til børn, og at temaer om sygdom og forebyggelse måtte være morens ansvar (Løkke, 1998).

Børns overlevelse og børns opvækst er emner der skaber et samlingspunkt for læger, hygiejniskere, statistikere samt kvinder fra over- og middelklassen (Løkke, 1998). De argumenterer for at alle børn skal have en chance, og for børns ret til ikke at vokse op under usunde forhold eller hos usædelige forældre⁹⁶. Foreningerne var ikke enige om hvem, der skulle have hjælp, og et stridspunkt var, hvorvidt hjælpen skulle omfatte uægte børn og ikke mindst deres mødre (Løkke, 1998; Lützen, 1998).

En af de første filantropiske foreninger (Børneplejeforeningen 1849) rettede sig mod spædbørn (Løkke, 1998)⁹⁷. Den samlede børn og mødre for at give rådgivning om barnepleje. Den blev imidlertid hurtigt lukket, da børnene smittede hinanden og en del døde.

En anden og mere sejlivet forening var "Præmieselskabet for plejemødre" fra 1861, som gav anvisninger til plejemødre om barnepleje og gav præmier i det omfang anvisningerne blev fulgt (Løkke, 1994; 1998). Foreningens mål var at sikre de uægte børns overlevelse, hvis dødelighed i statistikkerne fremstod alarmerende. Foreningen skabte en direkte kontakt mellem tilsynsførende og plejemor, og gav medlemsfordele med adgang til medicin, lægehjælp og rabat på sund mælk, som kunne være livsvigtig for plejebørnene.

---

⁹⁶ Ved en hygiejnisk kongres i 1858 udtaler ledere af fødselsstiftelsen i København: "Det kommer kun an på hvorledes man taxerer menneskeliv, om det der fordres til disse børn, skal kaldes meget eller lidet. Vel muligt, at der blandt 10 af dem opfostres en forbryder, men det er også muligt, at der blandt 100 af dem vil findes en mand, staten ikke med guld vil kunne opveje." (Lægen Levy, citeret fra Løkke, 1998:386).

⁹⁷ Løkke (1998) beskæftiger sig med foreninger i København, men angiver, at der i mindre omfang fandtes foreninger andre steder.

Selskabet havde frem til 1880'erne et beskedent omfang, men blev bl.a. på dronningens foranledning omorganiseret med henblik på at fremme loven om tilsyn med plejebørn (Løkke, 1998). Omorganiseringen betød en tilknytning af 23 læger, mælkerabatorning og gratis medicin, og antallet af tilknyttede plejebørn mere end fordobledes til godt 700 (knap halvdelen af alle i København). Selskabet førte i 1886 tilsyn med 85 procent af plejebørnene i København, og ydede rådgivning samtidig med, at de kontrollerede plejemødrene.

Præmieselskabets politiske projekt lykkedes, da loven i 1888 sikrede enlige mødre et fast underholdsbidrag (Løkke, 1998). Derefter udbetalte staten ydelsen og opkrævede den siden fra de fædre, som med loven blev tvunget til at underholde deres uægte børn. Fædrene blev underlagt fattiglovens borgervirkninger og mistede bl.a. stemmeretten, hvis de ikke betalte. Yderligere bidrog foreningen til at få indført en lov om tilsyn med plejebørn, som skulle sikre at de blev behandlet bedre og i overensstemmelse med de gældende normer for skole og opvækst. Desværre for foreningen blev det fulgt af en beslutning i Københavns kommune om selv at overtage tilsynsforpligtelsen, så foreningens aktiviteter herefter skrumpede ind.

En anden stor og indflydelsesrig filantropisk sundhedsforening blev stiftet af en konservativ generalinde, Harbou, som ville frelse børn fra dårlige sanitære forhold, uhensigtsmæssig ernæring og slet pleje (Løkke, 1998:kapitel 15). Hun stiftede i 1885 foreningen ”Småbørns vel” og i 1887 ”Mødre og børns bespisning”. De nåede i 1902 op på dagligt at bespise op til 2000 gravide eller mødre med små børn (Løkke 1998:410). Organisationens budskab var, at den gravide eller unge mor burde støttes som alle andre mødre, og appellerede bredt til især middelstandens borgere. Den gennemførte et stilfærdigt brud med princippet om ikke at hjælpe kvinder med uægte børn, og præciserede, at barnets ret til at overleve var forbundet med, at moderen var sund og rask.

De filantropiske organisationer afspejlede opdelinger i samfundet med mænd i bestyrelsen, velstillede kvinder som tilsynsførende og underklassens kvinder som objekter og modtagere af rådgivning og materiel bistand. Lægerne og de velstillede kvinder udgjorde ryggraden i

organisationerne. Lægerne fik mulighed for at befæste deres profession på en mere effektiv måde end via sygdomsbehandling af børn, som ofte var ineffektiv (Løkke, 1998).

Løkke (1998) vurderer, at de filantropiske foreninger havde stor betydning for faldet i dødeligheden blandt uægte og fattige børn med deres rådgivning og materielle støtte. De fik desuden politisk betydning med ændringer af loven om tilsyn og underhold (se også Nielsen, 1995:44).

Sundhedsvæsnets sociale teknologier

Sundhedsvæsnets institutioner befinder sig i fysisk forstand hos den praktiserende læge og filantroperne, som forbinder sig med hjemmet, og på anstalten som deler sig i sygehuset og asyllet.

Hjemmet

Den praktiserende lægestand breder sig kraftigt i anden halvdel af 1800-tallet, og lægen bliver den centrale lokale sundhedsperson, som har kontakt til den brede befolkning. Befolkningen får mulighed for at blive diagnosticeret og sat i gang med en helbredende behandling. I nogle tilfælde henviser lægen til sygehus.

De sociale teknologier, lægen skal mestre, er evnen til tale med patienten, foretage undersøgelser og følge/sikre at en given behandling virker. Desuden skal han forbinde patientens liv og krop med sygdom og behandling i forskellige typer af forløb, og rådgive om, hvordan patienten og familien skal håndtere et helbredelses- eller sygdomsforløb.

Der udvikles en generel sundhedsindsats. På baggrund af erfaringerne fra epidemierne udvikles som nævnt ovenfor fire sæt af teknologier: at isolere de syge, at vaccinere, at finde og eliminere smitekilden samt at oplyse om, hvordan den enkelte familie kan undgå og håndtere smitten. Lægen er en central figur i alle disse teknologier på grund af sit lokale tilhørsforhold.

Lægens forhold til børn viser sig i bekæmpelsen af børnesygdomme, fx ved koppevaccination og i rådgivning om, hvordan sygdomme kan undgås. Det er især gennembruddet i forståelsen af

amning, kogning af komælk og indsigten i børns gennemsnitsnormer, som gør læger til centrale og respekterede rådgivningspersoner i spørgsmål om børn.

Den praktiserende læge blev suppleret af sundhedsfilantroper. De anvendte de samme sociale teknologier som fattigfilantroperne til at føre samtale, rådgive om, evt. yde materiel hjælp, m.m., for efterfølgende at kontrollere, hvorvidt mødre gjorde som forventet. Det var en rådgivning fra kvinden i en borgerlig kernefamilie til kvinden i en fattig kernefamilie om at etablere en særlig renlighedsmoral.

Filantroperne og læger bidrog til en ny moral, der til forskel fra tidligere ikke fordømte enlige mødre og uægte børn, men i stedet stillede krav om, at de blev behandlet på lige fod med andre børn. De var med til at give kvinder en rolle i børneopdragelsen, og demonstrerede, at kvinder kunne forestå en bredere social virksomhed. På samme måde som fattigfilantroper og det offentlige fattigvæsen betonedede de kernefamiliens gensidige ansvarlighed mellem forældre i form af deling af løn, det gode hjem og de velopdragne børn.

Sygehuset

Sygehusene etableres fra midten af 1700-tallet for den arbejdende del af befolkningen. De samler en mængde syge, som kan undersøges både som levende og døde. Det giver i Danmark som i resten af Europa mulighed for at etablere en egentlig medicinsk videnskab. Den løsriver sygdom fra den enkelte person, og bliver til et rendyrket fænomen, der bor i et hjørne af flere personers kroppe ofte med lidt varierende fremtrædelsesformer. Målet er at finde effektive behandlinger for de dele af kroppen, som er syge. Der sker en partikularisering af kroppen.

Sygehusene udvikler tre typer af sociale teknologier. Den ene handler om, at undersøge den enkelte person, og kortlægge og kontrollere sygdommens fremtrædelse. Det er både lytning efter patientens udsagn, undersøgelse af den specifikke krop og fortælling om undersøgelsens resultat, der skal mestres. En teknologi, som efterfølgende i stor udstrækning udlægges til den praktiserende læge.

Den anden type teknologi handler om behandling, hvor den syge underlægges den lægelige ekspertises udsagn om at modtage den effekt-

fulde behandling, og løbende blive kontrolleret for de forventede helbredelsesforløb. I nogle tilfælde som led i en eksperimentel behandling, som kan føre til uventede resultater. Der består teknologien både i at kommunikere med patienten og sikre sig værdifuld indsigt i forløbet til brug for videnskabens udvikling.

Den tredje teknologitype tager udgangspunkt i, at sygehuset er en anstalt. Den har sine tidsskemaer for mad, søvn, aktiviteter, m.m., som ligner anstaltsregimerne i fattigvæsnet. Den enkelte patient ses som en sygdom frem for som person. Den væsentligste forskel er, at patienterne skal udskrives, så snart de er raske, og kan forlade hospitalet, hvis de selv vil. Patienterne underkaster sig i en periode regimet i forventning om, at de kan forlade det som helbredte.

De to første teknologityper hviler på en stedse tydeligere defineret grænse mellem det normale og det sygelige (patologiske). Det diagnostiske blik søger efter afvigelser for at finde den sygelige partikel og udradere den med en effektiv behandling.

Denne forståelse overføres til et mere overordnet plan, hvor der skabes indsigter i samfundets sygelige dele. Det er anført af erfaringer fra epidemierne, som viser, at de kan forebygges ved investeringer i infrastruktur for at skaffe rent vand, kloakker, bedre boliger, m.m. Statistiske undersøgelser kan udpege de usunde områder i byerne, som dernæst kan få den effektive behandling, der udradere det sygelige. Dermed etableres en metode til at planlægge udvikling af byerne, hvor der ledes efter samfundets syge del, som derefter afhængig af politisk og finansiel vilje kan behandles.

I forhold til børn udvikler sygehuset en særlig indsigt i fødsler, som via jordemoderuddannelsen bidrager til at mindske dødsfald blandt børn og mødre. Sygehuset ser her barnet som en særlig partikel der kan underopdeles i forhold til forskellige børnesygdomme, som kan bekæmpes gennem behandling, vaccination, forebyggelse og oplysning.

Asylet

Asylet for de sindssyge er et anstaltsregime med en intention om at udvikle de samme diagnostiske og behandlingsmæssige teknologier som på sygehusene. Asylet internerer kun personer, som har ret til at være

sindssyge. De bliver bedømt af en særlig instans, som efter undersøgelse kan sende en person til behandling. Personen underkastes fra begyndelsen et lægeligt regime, som bestemmer, hvordan behandlingen skal foregå og hvornår personen er rask.

Asylets sociale teknologier er præget af de kendte anstaltsteknologier som tidsskemaet, opretholdelsen af disciplin, m.m. Der ligger i navnet også et mål om at sikre såvel samfund som de indlagte ved at drage omsorg for, at de ikke lider overlast.

Asylet opnår i modsætning til fysisk sygdom ikke en øget behandlingseffektivitet. Der udvikles i stedet en ny særlig type teknologier, der har en terapeutisk karakter. Det er eksperimentelle metoder, hvor lægen afgør effekten, som tilsyneladende kun forekommer i begrænset omfang, jf. det stigende antal patienter som indlægges i stadig længere tid i 1800-tallet.

En særlig teori i slutningen af 1800-tallet handler om arvelighed. Den inkorporerede sindssyge sammen med drukkenskab, liderlighed, o.l. som et kendetegn ved en degenereret befolkning. Teorien gav anledning til ideer om eugenik, hvor spredningen skulle undgås ved at hindre de degenererede i at formere sig, og ved at lade deres børn opdrages hos andre. Den samme risikotanke viste sig i filantropernes frygt for arbejderklassens børn (se Parr, 1980, jf. kapitel 8).

Sundhedsvæsnets sociale teknologier kan sammenfattes til en særlig undersøgelsesvirksomhed med henblik på sortering efter syg/rask og typer af sygdom. Den rummer anstaltens teknologi med en variation i sygehusets frivillighed og de terapeutiske behandlinger i asylet samt en mere generel forebyggende behandling af samfundet med dertil tilknyttede oplysningsformer.

8. Børneforsorgen

Indledning

Med dette kapitel er jeg nået frem til undersøgelsen af, hvordan børneforsorgen blev dannet frem til 1905-loven.

I de forrige kapitler er ideer, institutioner og sociale teknologier i fattigvæsenet, skolevæsenet og sundhedsvæsenet blevet præsenteret. Dermed er indkredset en række af de forhold, som er med til at føde og danne børneforsorgen som en særlig gruppe af ideer, institutioner og teknologier samlet i en organisation, der retter sig mod en særlig gruppe af børn og unge.

Kapitlet indledes med en kort prolog om behandlingen af udsatte børn op til reformationen. Dernæst følger i kronologisk orden en præsentation og diskussion af de forskellige institutioner, som udvikles til at tage sig af udsatte børn og unge frem til 1905-loven. Først om de første institutioner og familieplejen, dernæst om anstalter og efterfølgende om, hvordan børn og unge kom i kontakt med børneforsorgen. Til sidst sluttet af med nogle af de opfattelser og ideer om håndteringen af udsatte børn og unge, som tog form i løbet af 1800-tallet. Undervejs relateres til fattigvæsen, skolevæsen og sundhedsvæsen, og men den egentlige diskussion om relationen mellem væsnerne og børneforsorgen kommer først i kapitel 9.

Hovedformålet er at se på udviklingen i Danmark, men da den er inspireret af og bundet ind i den omkringliggende verdens udvikling vil der være udflugter til andre lande især svenske og norske.

Op til reformationen

I Europa har der i mange århundreder været børn, som blev efterladt, fordi begge forældre døde eller ikke kunne eller ville tage sig af dem (Boswell, 1988; Pullan, 1988; Fuchs, 1984).

I romertiden kan det spores i litteraturen, at børn blev sat ud på offentlige pladser, hvor forbipasserende kunne samle dem op og tage dem ind i husholdningen som slaver, egne børn, prostituerede, lærlinge, osv. (Boswell, 1988)⁹⁸. Der var således mulighed for, at barnet kunne overleve og muligvis få en bedre opvækst – børnene var afhængige af "The Kindness of strangers"⁹⁹. Et system, som iflg. Boswell (1988) fungerede i 4-500 år, og modvirkede negative demografiske følger af fattigdom ved at tage toppen af børnedødeligheden.

Fra år 1000 udvikles to ordninger via den kristne kirke. I den ene ordning donerede forældre deres børn til kirken – en slags ofringer (oblations) til Gud (Boswell, 1988: kapitel 5). Det kunne være som tak for, at de overlevede en sygdom, at moderen overlevede fødslen, af troskab overfor kirken, for at løse et arveproblem osv. I nogle tilfælde blev barnet efterladt anonymt og i andre afleveret personligt. Forældre afgav alle rettigheder, og klostret fik ret til at bestemme over børnene resten af livet. Kirken rekrutterede på denne måde munke og præster og sikrede at flere børn blev døbt og overlevede.

I nogle perioder oversteg mængden af efterladte børn hvad kirken kunne magte, så kirkerne fx i 1100-tallet kritiserede forældre for ikke at tage ansvar for deres børn (Boswell, 1988:298-299). Det var ofte handicappede og deformede børn, der blev overladt til kirken,

I den anden ordning blev børn efterladt på hittebørnshospitaler (Boswell, 1988:417). De tog sig af børn med henblik på at sende dem videre til andre i oplæring, tjeneste og opdragelse. Hospitalerne sørgede

---

⁹⁸ Boswell (1988:404) fremhæver ud fra de islandske og norske sagaer, at børn i Skandinavien ofte åbenlyst – evt. som et ærefuldt hverv - blev placeret hos slægtninge eller andre, og siden kunne vende tilbage til den ene eller begge forældre.

⁹⁹ Ericsson (2009:23) refererer en beretning fra 1212 om et korstog af forældreløse og vandrende børn, som samler sig selv for at tage til det hellige land. Det støttes af kirken med paven i spidsen, og puster nyt liv i den hensygnende korstogsbevægelse. Da de 30.000 børn kommer til Marseille, tilbyder to købmænd at fragte dem gratis til Palæstina, hvorpå de sejler til Egypten og sælger dem som slaver.

for, at børnene fik mad, klæder og varme. De helt små blev overladt til ammer. Det var relativt få der overlevede, da sundhedsforholdene var alarmerende. De drenge, som overlevede, blev sat i arbejde, evt. gennem udlejning, og piger blev så vidt muligt bortgift.

Der var forskellige årsager til, at børn blev efterladt. Boswell (1988) opsummerer udviklingen frem til renæssancen:

”Forældre efterlod deres børn i desperation når de ikke kunne forsørge dem som følge af fattigdom eller katastrofer; i skam, når de var uvillige til at beholde dem som følge af deres fysiske mangler eller ophav (fx illegitime eller incestuøse); ud fra egeninteresser eller af hensyn til et andet barn, når arv eller hjemmets ressourcer blev umuliggjort af endnu en mund; i håb, når de troede at nogle med større midler eller højere positioner ville finde børnene og opdrage dem i bedre omgivelser; i resignation, når et barn havde et uvelkomment køn eller ugunstige varsler; eller som følge af følelseskulde, når de blot ikke kunne lade sig forstyrre af forældreskabet.” (Boswell, 1988:429)

Den hyppigste kombination af motiver for at efterlade børn var iflg. Boswell (1988) fattigdom og børn født udenfor ægteskab.

De første børneforsorgsinstitutioner

I fattigloven fra 1708 blev der formuleret en forpligtelse for offentligheden – især laugsmedlemmer – om at tage sig af forældreløse børn (jf. kapitel 4). Det blev presserende, da pesten hærgede i 1711, og en del forældre døde og efterlod en række uforsørgede børn (Skjerbæk, 1948; Ottesen, 1927:17, Jensen, 1952). Da der manglede nogen til at tage sig af dem, opstod ideen til et Vajsenhus¹⁰⁰ i København, som blev indviet i 1727. Det skulle:

---

¹⁰⁰ Ordet vajsens stammer fra det tyske Waisen – forældreløse børn - hvor de første vajsenhuse kom frem i slutningen af 1500 tallet (Jensen, 1952). Der henvises dog hyppigst til den tyske pietist Franckes undervisningsanstalter i byen Halle i begyndelsen af 1700-tallet. Der var hensigten at udbrede evangeliet blandt børnene, og etablering af Vajsenhuset i Danmark blev i lighed hermed overladt til et missionskollegium fra 1710.

”... derhen se disse børn i Guds sande frygt og den saliggørende lærdom samt udi læse, skrive og regnen grundig og vel vorder underviste, således at drengbørnene kunne blive dygtige til at tjene hos vores betjenere, købmænd og andre godtfolk eller til at lære et håndværk... Og at pigebørnene foruden forbemeldte undervisning også kunne tilholdes at lære at toe, spinde og sy, så og anføres til at koge, og at lære andre qvindekønnet fornødne videnskaber...” (fra instruksens og anordning af 1727 – her citeret fra Ottesen 1927:28)

Vajsenhuset var både en skole og et opholdssted for fattige børn, ofte af enlige forsørgere. Børnene skulle lære nyttigt arbejde i form af håndværk og husførelse.

Da vajsenhuset i 1795 brændte for anden gang, blev det til en skole uden døgnophold. Vajsenhuset etablerede yderligere en familiepleje, hvor børn kunne sendes til ”retskafne folk på landet for helbredets skyld” (Ottesen, 1927:89). Vajsenhuset betalte familieplejerne og førte tilsyn med børnene. En særlig ordning blev udstationering hos håndværkere, hvor børnene efterfølgende blev lærlinge.

I 1753 suppleres Vajsenhuset af Det kongelige opfostringshus i København, som tog sig af drenge fra hele riget i alderen 5-12 år (Høy, 1903). Det var drenge som lå til byrde, og hvis evt. forældre skulle fraskrive sig forældremyndigheden. Drengene skulle lære at læse og skrive og lære lidt regning, men ikke andet. De skulle sættes i arbejde på landet, fabrikker eller skibe, og ikke have anden løn end mad og ophold indtil de fyldte 24 år. De skulle opdrages til et fattigt liv med hårdt arbejde¹⁰¹.

Når børnene var indskrevet, gik de i skole og på arbejde i opfostringshusets lokaler indtil de blev 12 år (Høy, 1903). Derefter blev de frem til de var 16 år placeret som lærlinge hos købmænd, håndværkere, m.m. I begyndelsen forlangte man 50 rigsdaler for hver, men da det

---

¹⁰¹ I kongens forordning fra 1753 hedder det: ”... Forderligst at lade indrette og fundere et særdeles etablissement til at underholde og forsørge af den fattige ungdom indtil en vis alder et så stort antal børn, som ske kan, for at oplæres og vennes til fornøden og nyttige håndgjerning, fæderne landet og især manufakturer og skibsfarten til tjeneste og bedste.” (citeret fra Høy, 1903:5).

viste sig vanskeligt at indkræve beløbet, blev det opgivet. Derefter var de gratis arbejdskraft for de mestre de opholdt sig hos, til de blev 24 år.

Både Vajsenhuset og opfostringshuset placerede børn i pleje. For opfostringshuset blev det ofte hos familier på landet, da der var en opfattelse af, at livet på landet var sundere og i det mindste fjernt fra byens fristelser¹⁰² (Høy, 1903). Der var forhåbninger om, at en placering på landet ville være bedre for de fleste. Det var desuden billigere at betale en beskeden plejeløn end at placere børnene i opfostringshuset.

Plejefamilierne blev fundet ved, at præster efterlyste familier, som ville tage imod børnene. Der var dog ikke lige stor begejstring for systemet, da fx biskoppen fra Sjælland i slutningen af 1700-tallet advarede om, at mange af disse børn ville komme til at arbejde så meget, at de ikke kunne følge skolen (Høy, 1903:217). Da der samtidig ikke var noget tilsyn, har børnenes skolegang antageligt været forsømmelig.

For begge institutioner var det centralt, at børnene blev uddannet til at gøre nytte. Vajsenhusets børn fik bedre muligheder end opfostringshuset, fordi det havde en betydelig mere sikker finansiering og målet i højere grad var at uddanne¹⁰³. Begge benyttede sig af kombinationer af ophold i institutioner og placering hos familier, der skulle tage sig af dem.

Danmark var ikke det eneste sted, hvor filantropiske organisationer eller staten etablerede institutioner for efterladte børn. Sverige havde allerede i 1638 etableret ”Stora Barnhuset” (Persson, 1991). Det udviklede sig fra en arbejdsanstalt som Chr.4’s børne- og tugthus (jf. kapitel 5) til et sted, der sendte børn i familiepleje (”Det Allmänna Barnhuset” i 1785). Det sendte børn i pleje for at arbejde, og mange kom i pleje hos fattige ældre, som for at overleve antog et barn mod betaling. Det var hyppigt piger, som blev antaget, da de fleste plejeforældre opholdt sig i byen, men fra slutningen af 1700-tallet blev et stigende antal drenge placeret på landet (Öberg, 1991). Det var de fleste steder

---

¹⁰² Endvidere havde man gjort sig den erfaring, at kun 40 ud af 200 plejebørn placeret hos matroskoner i byen var i live efter et år (Høy, 1903).

¹⁰³ Vajsenhuset blev finansieret gennem salg af salmebogen, som også i dag er med til at sikre dets eksistens (Ottesen, 1927; www.vajsenhuset.dk).

præsten, der medvirkede i udvælgelsen af plejeforældrene (se f.eks. Öberg, 1991). De førte et vist tilsyn med ”barnhusbarn”, og i begrænset omfang med den omfattende brug af den frie privatpleje, hvor fattige forældre sendte deres børn i pleje hos kvinder de selv fandt (Persson, 1991).

Familiepleje¹⁰⁴

De forældreløse børn skulle efter vedtagelsen af 1708-loven kunne placeres i familiepleje, hvor der var eksplicite krav til laugsmedlemmer (se kapitel 4). En del børn blev sandsynligvis placeret hos slægtninge, da det i anden del af 1800-tallet var relativt udbredt i Norden (Sköld, 2006).

De første ansatser til familiepleje i Danmark kom i 1710, da der blev indrettet optagelseshjem for spæde børn hos familier i byen (Skjerbæk, 1948:390). Senere blev familieplejen via fødselsstiftelsens ammesystem udbredt til hele landet.

Fødselsstiftelsens ammer

I kapitel 7 blev det beskrevet, hvordan kongen ville sikre børn mod at blive slået ihjel ved fødslen. Der var allerede i 1720 etableret et ”findlingshus” for hittebørn i København (Ottesen, 1927:18). I 1750 blev det muligt for mødre at efterlade børn på hittebørnshospitalet på Christianshavn og i det frie jordemoderhus (Jørgensen, 1970:12). Da de blev sammenlagt i fødselsstiftelsen i 1770, fulgte forpligtelsen til at tage sig af efterladede børn med. De kunne frem til 1774 efterlades anonymt i en krybbekasse, så de fattige kunne komme af med deres uægte børn. De velhavende kunne betale sig fra at aflevere de børn de ikke ønskede at tage sig af. Resultatet var, at en række børn blev overladt til fattigvæsnets plejestiftelse og anstalter (Petersen, 1904:104-107; Jørgensen, 1970:11-12). De formidlede en del i videre pleje hos

---

¹⁰⁴ Der har været overraskende lidt litteratur at finde om familieplejens historie, som kun overfladisk bliver behandlet i de værker, der beskæftiger sig med emnet (se fx Grønholt & Pruzan, 1974).

plejeforældre, der indtil barnets 6. år modtog en godtgørelse for at tage sig af barnet, ofte suppleret af gevinsten fra plejebørns arbejdskraft. Plejeforældrene rådede over barnet til det fyldte 25 år (fra 1804 til det fyldte 20 år). Hvis de ikke ønskede at fortsætte plejeforholdet, vendte barnet tilbage til fattigvæsenet. I 1804 var behovet så stort, at fødselsstiftelsen fik mulighed for selv at aflønne plejeforældre, indtil barnet blev 14 år (Petersen, 1904:107).

Når de spæde børn blev indleveret og efterladt, var det vanskeligt at skaffe den rigtige ernæring, og der blev gjort forsøg med at erstatte modermælk med dyremælk og blandinger af vand, mel og mælk, ofte med fatale følger (Fildes, 1988). Det førte til, at hittebørnshospitaler i Europa havde lave overlevelseshyppigheder, fx havde hospitalet i Dublin i 1760 en dødelighed på 99,6 procent (Fildes, 1988). Den bedste og efterhånden mest udbredte løsning blev at ansætte andre kvinder som ammer på hospitaler eller etablere et korps af ammer, som børnene blev sendt ud til (jf. kapitel 7).

Ammerne var fattige mødre, som påtog sig hvervet for at overleve og få penge til at forsørge deres øvrige børn (Fildes, 1988). I nogle tilfælde indleverede de deres eget barn anonymt for senere at få betaling for at amme det og dermed sikre begges overlevelse. Ammerne kunne komme i en situation, hvor de skulle vælge mellem at have mælk nok til deres eget barn eller plejebarnet. Det førte til, at et af børnene fik mindre nærende mad – ofte med fatale konsekvenser (Fuchs, 1984; Fildes, 1988).

Antagelsen af ammer var en dyr foranstaltning, som belastede fattigvæsnets budget. I perioder med mange børn stod væsnet overfor valget imellem at forøge sine udgifter eller lade børn dø. Det gav løbende anledning til diskussion mellem fattigvæsnets (opfostringsstiftelsen) og sundhedsvæsnets (fødselsstiftelsen) om udgifterne.

Lægerne i den danske fødselsstiftelse ville helst ikke have med fattigvæsnets opfostringsstiftelse at gøre, og der var løbende uenighed om børnenes tilstand, da der indløb rapporter om syge børn, der smittede

ammer og plejeforældre fx med veneriske sygdomme¹⁰⁵. Det førte til en sammensmeltning af de to institutioner i 1804 under fødselsstiftelsens ledelse. (Ingerslev, 1915).

Hospitalsammerne bliver både i Europa og i Danmark beskrevet, som en gruppe der er svær at styre (Fildes, 1988; Ingerslev, 1915). De betegnes som fordrukne, griske og ligeglade med de børn, de skal tage sig af. I en del tilfælde opstod der ballade, når ammerne ikke blev betalt, og deres forhold var flere steder usikre (Fildes, 1988). Brugen af ammer lande ophørte i takt med, at budskabet om sikker brug af komælk blev udbredt i anden del af 1800-tallet (jf. kapitel 7)

Familiepleje på landet

Behovet for placering af børn oversteg hurtigt pladserne i børnehuset og Vajsenhuset (Petersen, 1904:46). Det blev derfor i 1751 besluttet at udskrive tiggende børn, hittebørn og fattige børn (med forældres tilladelse) til godser på landet, hvor de indgik som en del af godsejerens husstand. Det kom til at gælde for 150 af fattig-væsnets 600 plejebørn (Petersen, 1904:47). Når børnene var fyldt 9, år tilhørte de godset på samme måde som de øvrige karle og piger. Reglen blev ændret i 1771, hvor de ved rettens mellemkomst kunne idømmes korporlig afstraffelse, indsættelse i tugthus eller udsendelse til landet, hvis de havde begået noget ulovligt, fx som at tigge.

Placering på landet var også vigtigt for ”Foreningen af 1837 til forsømte børns frelse”, der lagde vægt på at finde hjem langt væk fra byen på øde steder, hvor børn ikke kunne flygte. Der kunne de finde kærlige forældre og komme sig i den friske luft¹⁰⁶.

---

¹⁰⁵ En kirurg ved militæret klager i 1795, hvilket får lederen af fødselsstiftelsen til at skrive: ”Det er beklageligt, at det så ofte som nu tredje gang skal indtræffe for divisionskirurg Herholdt, at observere den veneriske smitte udbrede sig fra sunde og friske børn til plejemødre, som modtage dem (fra plejestiftelsen, fe).” (Ingerslev, 1915:33).

¹⁰⁶ I foreningens beretning fra 1842 hedder det: ”... de gode unge kræfter udvikler sig (...) snart under indflydelse af den sunde landluft, af landboernes

Udsendelse af plejebørn til landet væk fra de overbelastede byer var ikke kun et dansk fænomen. Allerede i 1609 sendte den engelske stat 100 drenge ud som lærlinge hos familier i Virginia i USA, og dette blev fulgt af love om at placere børn som lærlinge på flådens skibe (Frost et al, 1999:12). Fra midten af 1800-tallet blev omstrejvende og kriminelle engelske børn sendt til familier i udlandet for at få dem væk fra utilstrækkelige og farlige forældre (Heywood, 1978; Parr, 1980). En del af børnene blev sendt til familier på landet i Canada, bl.a. anført af den kendte filantrop Barnardo. Fra 1868 til 1925 anslår Parr (1980:39), at godt 80.000 børn blev sendt til Canada¹⁰⁷. Et stort antal blev sendt til de engelsksprogede kolonier hos udvalgte familier i håb om en bedre opvækst langt fra det fordærvede miljø, og i mange tilfælde uden at deres forældre fik det at vide¹⁰⁸. Ericsson (2009:42) angiver, at også Frankrig eksporterede børn til kolonierne. I USA udsendte The Children Aid Society (CAS) (Holt, 2006) fra 1854 og 60 år frem mindst 200.000 børn fra by til land. Det var ikke kun forældreløse eller forladte børn, men også i stort omfang børn af fattige forældre, som mod forældrenes vilje blev sendt til plejefamilier på landet eller i udlandet.

Privat familiepleje og adoption

For en række af de fattige familier betød en manglende indtægt, at de gav børnene fra sig. Miller (2008) beskriver fra USA i begyndelsen af 1800-tallet, hvordan mødre selv fandt kvinder, der mod betaling ville

---

regelmæssige og kraftige levemåde og de kjærlige og ordnede familieforhold.” (Her fra Dalby 2002:44).

¹⁰⁷ En gennemgang af filantropens Barnardos journaler viser, at kun 11 procent blev placeret, fordi de var vanartede og amoralske. De øvrige var primært fattige (Parr, 1980:62). Mange børn var kede af at være placeret, og savnede såvel søskende som familie i England. En stor del af børnene vendte da også som voksne tilbage til England og deres familier.

¹⁰⁸ Parr (1980) beskriver flere eksempler på enlige mødre, som efter en periode henvendte sig for at hente deres barn hjem igen, og fik at vide at det var sendt til Canada.

passer på deres børn. Det ligner det franske meneursystem, hvor børn blev sendt til ammer på landet (Fuchs, 1984). Der er i slutningen af 1800-tallet, fx i England, eksempler på ”Babyfarming”, hvor flere børn opholder sig mod betaling og ofte lever under kummerlige eller fatale forhold.

Disse børns forhold var truet, når betalingen udeblev. Allerede i det franske system var der eksempler på at børn døde, når betalingen udeblev (Fuchs, 1984). Miller (2008) beskriver, at den manglende betaling i New York førte til at plejemødrene afleverede børn til fattigvæsenet, hvor de ofte døde.

En anden mulighed for at sikre sig forsørgelsen af efterladte børn var adoption. Det ser ikke ud til at have været anvendt i særlig stor målestok. I Frankrig hindredes det bl.a. fordi de adopterede iht. Lovgivningen var arvinger på lige fod med de biologiske børn (Fuchs, 1984). I England var der ikke en egentlig adoptionslov før i 1926. Sverige fik først en adoptionslov i 1917 (Sköld, 2006:318). Zelizer (1994) angiver, at adoption i USA først tog fart, da fokus skiftede fra barnets arbejdsværdi til fokus på forældrekærlighed og uegennytte. Det førte i første del af 1900-tallet til en kolossal efterspørgsel efter det lille pigebarn med blå øjne og lyst krøllet hår. I Danmark blev adoption bevilget af kongen frem til 1923, hvor den første adoptionslov kom.

Anvendelsen af plejefamilier i Danmark var delt i en privat og en offentlig del. Den offentlige del er skitseret ovenfor, hvorimod jeg kun har fundet få henvisninger til den private del (Jørgensen, 1979:167).

Tilsyn

Den private familiepleje og eksempler fra den af fattigvæsenet organiserede familiepleje blev kritiseret fra anden del af 1800-tallet. (Jørgensen, 1979:167). Der var intet tilsyn med de anbragte børn, da hvem som helst kunne give sit barn videre, og hvem som helst kunne modtage det.

I Sverige blev spørgsmålet taget op i slutningen af 1800-tallet, da det blev dokumenteret, at børn i private plejeforhold havde en højere dødelighed og blev behandlet ringe sammenlignet med andre børn (Sköld, 2006). Det viste sig også i dødsstatistikker i Danmark i midten af 1800-tallet, hvor plejebørn havde en alarmerende stor dødelighed

(Løkke, 1998 – se også kapitel 7). En lang række lande udformede fra 1865-1888 love, som regulerede tilsynet, og et centralt krav blev her, at det offentlige skulle godkende plejeforældre ved at udstede koncession og føre tilsyn med plejebørn (Sköld, 2006:72).

I Danmark var tilsynet med plejebørn frem til slutningen af 1800-tallet præsters ansvar, uden at det på nogen måde er detaljeret beskrevet (Petersen, 1904; Jørgensen, 1979). I 1880'erne fremkom regler i sundhedsvedtægter om plejebørns forhold, hvor udlejere blev forpligtet til at oplyse, hvilke børn som var i pleje i deres ejendom (Petersen, 1904:82). Med loven fra 1888 blev der etableret et egentligt tilsyn, som dog åbnede mulighed for store variationer imellem kommunerne (ibid:84). Der var ikke regler for tilsynets organisering, og det kunne udliciteres til private foreninger som Præmieselskabet, der blev omtalt i kapitel 7. En væsentlig ændring var, at alle plejeforhold skulle registreres hos myndighederne, og kommuner skulle give tilladelse til at have plejebørn.

Uden at det kan dokumenteres for Danmarks vedkommende, er de private forhold antageligt forløbet nogenlunde som aftalt, så længe plejeydelsen blev betalt (jf. Fuchs, 1984 for Frankrig). Når den udeblev, har det sandsynligvis været livstruende for mindre børn.

Børneanstalter

Børneanstalter som en bevægelse

Børneanstalterne i Danmark er en del af en international bevægelse (Platt, 1977; Levin, 1998; Thuen, 2002). Den voksede ud af de gamle erfaringer fra arbejdsanstalterne som Bridewell, Amsterdam og det danske børnehus, som blev beskrevet i kapitel 5. Her var resultaterne for børns overlevelse og nyttiggørelse ikke opløftende, selv om det havde stået klart, at fx skoleundervisningen var vigtig.

I USA blev asylter for forældreløse etableret som afløsning for fattighuse for efterladte børn (Rothman, 1971). I Tyskland banede vajsenhusbevægelsen med pietismens uddannelses- og hærdelsesideal vej for mange anstalter (Frohman, 2008:45-46). I England blev de første børneanstalter afprøvet i slutningen af 1700-tallet, hvor filantroper i

lille målestok forsøgte sig med forbedring af kriminelle børn (Frost et al, 1999; Heywood, 1978). Et vigtigt nybrud kom i 1840'erne med skolegang for fattige hjemmeboende børn i "Ragged Schools", som var et forsøg på at samle fattige børn i få timer og lære dem at læse. De blev bl.a. fremmet af reformkvinden Mary Carpenter, som sammen med andre filantroper agiterede for etablering af "Reformatory Schools" som alternativ til fængsler. Der skulle yngre kriminelle samles og behandles med henblik på forbedring og reetablering i samfundet igen. Den mest kendte børneanstalt blev Red Hill fra 1849 for drenge med en kriminel baggrund (Heywood, 1978). Institutionen blev organiseret i enheder på op til 60 drenge pr. hus, og i 1890 var der over 300 drenge på anstalten (Daae, 1892).

Anstaltens familie

En af de væsentligste inspirationskilder til anstaltsbevægelsen blev den tyske anstalt Rauhe Haus fra Hamborg med præsten Wichern som forstander (Dahl, 1992; Levin, 1998; Thuen, 2003). Den byggede på Pestalozzis ide om, at lærere og forstander skulle leve tæt sammen med drengene og fungere som en familie (jf. kapitel 3). Wichern var overbevist om, at tiggeri var syndigt og at det var vigtigt, at børn tidligt lærte at arbejde og ikke begik den individuelle synd at tigge (Frohman, 2008:66-70).

Rauhe Haus' familieprincip blev udmøntet ved, at børn var organiseret i grupper på 10 omkring en ældre broder, der fungerede som forbindelsesled til den patriarkalske forstander (Thuen, 2002). Anstaltens principper kan sammenfattes til (Thuen, 2002:213-214):

1. Redningsanstalten er privat som familien, og kan i lighed med denne ikke underlægges statslig regulering
2. Hele barnet er i fokus – ikke blot barnet i forhold til skole og arbejde
3. Barnet må tugtes som i familien – af kærlige årsager
4. Forstanderen er familiens – barnets – far og patriark

Det religiøse stod centralt i Rauhe Haus' liv, som blev reguleret efter højtider, andagter og bøn med henblik på at uddanne missionærer¹⁰⁹ (Dahl, 1992; Møller, 1848). Danske Møller (1848) kritiserer Rauhe Haus for at tvinge børn ind i en række ritualer, som de blot lærer udenad for at tilfredsstille deres opsynsmænd. Børnene får ikke mulighed for at vise deres svage sider, fx i form af de fejltagelser, som børn i almindelige familier gør, og som opdragelsen kan målrettes efter¹¹⁰.

Kasernesystemet

En anden vægtig udenlandsk institution var det franske Mettray. Det var et panoptikonlignende byggeri, men med en åben fysisk symmetri - monoton, overskuelig og entydig med lave mure for at undgå et egentligt fængselspræg (Thuen, 2002; Ripley, 2006). Det var organiseret ud fra et familieprincip, men blev i praksis præget af sikring af disciplin – et kasernesystem (Thuen, 2002).

Mettray tog udgangspunkt i militaristiske principper for opdragelse og isolationistiske principper fra det moderne fængselsvæsen (Thuen, 2002). Det etablerede en hverdag i faste tidsrammer med detaljerede tidsplaner for børnenes adfærd, fx med militær øvelse og fælles inspektion. Børns samvær foregik i tavshed, og ofte blev der kun kommunikeret med tegnsprog under arbejdet. Børnene blev klassificeret i forhold til deres opførsel. Ulydighed førte til fratagelse af privilegier og straffe, som var sat i et fast system, så de blev strengere ved gentagne

---

¹⁰⁹ Wicherns valgprog var "Ora et labora" (Bed og arbejd) (Dahl, 1992:29). Dahl refererer yderligere, at den norske embedsmand Bassøe ud fra besøg i 1843 beskriver den omfattende religiøse regulering af hverdagen med en vis distance.

¹¹⁰ Møller skriver: "... men så meget ved jeg, at vil man, som det sker i Das Rauhe Haus, lade denne slags missionærer bruge børnene som prøveklude, bliver virkningen også derefter: man kan udtvære det helligste, gøre det så vandet, at det langtfra at blive mennesket kært at høre, tværtimod bliver det en åndelig plage og tortur, så der endog kan fremkaldes en modbydelighed herfor, som måtte endog i hele live vel være til hindring for at kristendommen vinder indgang, og derfor, når man således modarbejde sig selv, man kan vel sige med sandhed, at sådant system er aldeles upraktisk." (Møller, 1848:81).

forsømmelser. Der var variationer som fx isolation, offentlig spot, nedsættelse af kost til vand og brød samt tæsk med spanskrør eller pisk.

Foucault karakteriserer Mettray som prototypen for de nye børneanstalter:

”Det er på samme tid ”et kloster og et fængsel, en skole og et regiment.” De små, stærkt hierarkiserede grupper som fangerne er opdelt i udspringer samtidig af fem modeller: Familien, (hver gruppe udgør en ”familie” bestående af ”brødre” og to ”ældre brødre”); hæren (hver familie står under kommando af en chef og er opdelt i to sektioner, som lyder hver sin sektionschef, hver fange bærer et nummer og skal lære at følge de grundlæggende militære øvelser, en renligheds-mønstring foregår hver dag, tøjmonstring hver uge, opråb sker tre gange om dagen); værksteder med chefer og værkførere, som dirigerer og overvåger arbejdet samt oplærer de yngre; skolen (halvanden times lektion om dagen; undervisningen meddeles af lærere og sekondchefen); og til slut domstolen: hver dag foregår retshåndhævelse i samlingssalen: ”Den mindste ulydighed bliver straffet, og den bedste måde at undgå alvorligere forbrydelse er ved strengt at straffe de mindste forseelser: I Mettray er det nok at have sagt ét ord for meget for at blive straffet ”; den dominerende straf er indespærring i cellen, thi ”isolering er den bedste måde at indvirke på barnets moral; det er frem for alt dér religionens stemme selv om den aldrig har talt til deres hjerter generobrer hele sit greb om følelserne.”. Hele denne institution, som er placeret i udkanten af straffesystemet og som lige præcist er skabt for ikke at være et fængsel, får sit højeste udtryk i en celle på hvis vægge det står malet med sorte bogstaver: ”Gud ser dig.” (Foucault, 1998, 341-42)

Der er tydelige paralleller til det amerikanske fængselssystem med isolation og overvågning (jf. kapitel 5 – Smith, 2003). Den nye anstalt rummer en adfærdsregulering, hvor børn lærer at opføre sig rigtigt af frygt for at blive straffet – også når de senere bliver lukket ud af anstalten.

Kasernesystemet findes også i den amerikanske anstalt ”Elmira” i anden halvdel af 1800-tallet, der anvendte varme bade, fysisk træning og militær eksercits til at reformere de unge (Platt, 1977:67). Mary Carpenters’ ”Reformatory Schools” i England var også inspireret af

Mettray, hvor eksercitsen var en parallel til arbejdsanstaltens ligegyldige arbejde som et mål i sig selv:

”Den helbredende kropslige træthed fjerner onde tanker, og gør det nødvendigt at bruge den tid, som i byer bliver brugt på vanartede glæder, på hvile.” (Mary Carpenter citeret i Frost & Stein, 1989:28).

Der blev lagt væk på at forhindre kontakten til forældre og tidligere miljø ved at lægge anstalterne på landet og besværliggøre brev- og besøgsadgang (Rothman, 1971, 221-223).

Hofwyl og de danske anstalter

De forskellige anstalter blev relativt hurtigt kendte i Danmark, hvor en række embedsmænd og ministre var inspireret af filantropiens ideer om at bekæmpe fattigdom, og ville medvirke til at alle børn blev nyttige borgere (Larsen, 1899; Dalby, 2002; Petersen, 1904; Bojsen, 1894). Møller (1848) nævner i sin afhandling 78 steder, heraf 56 tyske, hvor der drives vajsenhuse, anstalter, kolonier, m.m. I Betænkningen om statsopdragelse fra 1895 nævnes ligeledes en række steder, og Carpenters' Reformatory Schools gennemgås detaljeret (bet. af 1895).

Det var det Schweiziske Hofwyl, der blev den centrale inspirationskilde for de danske og norske anstalter (se Thuen, 2002; Dalby, 2002; Møller, 1848). Den blev kendt, da etatsråd Collin i 1825 finansierede to seminaristers fodtur til Hofwyl, hvor de opholdt sig i 14 måneder inden de gik hjem igen. I Danmark førte det umiddelbart til etablering af den første børneanstalt, Cathrinelyst, ved Sorø akademi i 1826. Den efterlignede Hofwyl med sit landbrugsarbejde, hvor forstanderen var familiefader, hvis ”børn” hjalp til. Oprindeligt var målgruppen blot fattige børn, men den blev af finansielle årsager efterhånden udvidet til forsømte og vanartede børn. Anstalten fik imidlertid ikke tilstrækkeligt med børn og kunne ikke løbe økonomisk rundt. Da en af lederne, som samtidig havde besøgt Hofwyl, fik mulighed for at lede anstalten Bøggildgård i Jylland, lukkede Cathrinelyst i 1830.

Bøggildgård etableres i 1830 ved Viborg. I 1833 kommer Holsteinsminde ved Næstved til, og i 1836 Flakkebjerg ved Slagelse (Petersen, 1904). Det er anstalter, som alle fortsætter århundredet ud,

og hvor to af forstanderne – Schmidt (Bøggildgård) og den tidligere nævnte C.C. Møller (Flakkebjerg) – fortsætter i mere end 50 år, og sammen med den senere forstander for Holsteinsminde (Budde), bliver centrale figurer i udviklingen af området. Møllers søn bliver leder af en anden stor anstalt – Landerupgård – i 1867, og Budde sidder med i kommissionen bag betænkningen om statsopdragelse i 1895.

Anstaltens dagligdag

Anstaltens dagligdag er udformet på baggrund af ideer fra Hofwyl, og forsøger at fremme familietanken frem for kasernemodellen.

På alle anstalter i Norden er der tidsskemaer, som detaljeret beskriver dagens gang, hvor skolen og landbrugsarbejdet indgår som centrale elementer (Daae, 1892; Thuen, 2002). På Bøggildgård startede dagen kl. 4 om morgenen og fortsatte til kl. 22, kun afbrudt af en fri middagspause om sommeren (Dalby, 2002). Det varierede hvor meget skolen fyldte, og flere steder var formålet kun at lære rudimentære kundskaber i at læse og skrive. I svenske Råby var det kun de mest simple fag i læsning, skrivning og kristendom, der indgik i skolen (Thuen, 2002:236). Bøggildgård lå oprindelig tættest på Hofwyls metode, og opfattede undervisning som sekundær i forhold til landbrugsarbejdet (Dalby, 2002). Børn skulle kun lære hvad der skulle til for at blive konfirmeret, og måtte ikke stilles bedre end deres livsfæller inden for samme stand¹¹¹.

Undervisningen og den åndelige opdragelse var i forskellige grader præget af religiøsitet (Dahl, 1992; Thuen, 2002). I Rauhe Haus var dagen som følge af forstanderens pietistiske baggrund opdelt efter andagter og bøn. På Holsteinsminde i 1830'erne var opgaven at opdrage barnet til en særlig religiøsitet for at give det mulighed for at frelse sig selv¹¹² (Hansen, 2006). Holsteinsminde holdt liv i arvesyndsmitten og i

---

¹¹¹ I 1894 havde skemaet dog mellem 17 (sommer) og 28 (vinter) timers egentlig undervisning (Bojsen, 1894:41-43), hvilket ikke afviger fra det øvrige skolevæsen (Larsen, 1899).

¹¹² Forstanderen skriver f.eks. i 1841: ”Derfor forlanges... Opdrager eders børn i tugt og formaning til Herren (Eph.6,4). Thi han er den eneste frelser og

forstanderens ret til at anvende korporlig afstraffelse for at holde den i ave. Flakkebjerg ønskede i modsætning hertil ikke en ”ydre dressur”, men søgte at skabe erkendelse hos det enkelte barn (Møller, 1848). Det samme kan genfindes i forstander Bojsens beretning fra Bøggildgård (Bojsen, 1894).

Arbejdet på alle de danske anstalter var landbrugsarbejde. Der blev lagt vægt på det sunde og naturlige landliv, som skulle styrke børnenes kræfter¹¹³. Forstander Møller på Flakkebjerg var inkarneret modstander af håndværksvirksomhed, som han gennem en undersøgelse søgte at dokumentere var mindre effektiv end landbrugsvirksomhed. Det var alle steder hårdt fysisk landbrugsarbejde, drengene blev sat til. Arbejdet havde desuden til formål at bidrage til husholdningen, og sikre, at drengene fik mad (Dalby, 2002).

Når anstalten som i Bøggildgårds tilfælde blev afhængig af drengenes arbejde blev det hurtigt et mål i sig selv (Dalby, 2002). På Flakkebjerg var det et middel til at forbedre drengene, og førte til en ordening, hvor de skulle lære at arbejde og om sommeren blev lånt ud til de omkringliggende gårdmænd (Møller, 1868). Dog mod betaling, hvilket gør ordningen mere mudret. Thuen (2002:242) sammenfatter argumenterne for det dominerende landbrugssynspunkt til, at landbrugsarbejdet var symbol på jorden, på naturalhusholdningens selvforøgelse og familiekollektivets samvirke, der kunne give børnene en harmonisk forståelse af liv og arbejde. Alt sammen i god overensstemmelse med tidens romantiske opfattelse af harmonien mellem mennesker og natur.

---

redder, han alene kan læge den skade, som intet menneske kan, hverken på sig selv eller andre... Derfor må man i opdragelsesanstalter være belavet på børn, der ikke reddes, på mislykkede børn, når disse ej ville komme til Jesus, når de hellere vil blive i døden, end modtage livet...” (Stephansen, 1841:20-21 cit. fra Hansen, 2006:13).

¹¹³ Dalby (2002:85) citerer fra Bøggildgårds beretninger: ”Her i den fri natur holdes legemet sund; det bliver stærkt og udvikler sig efterhånden til sin fuldkommenhed; her finder man det rene uforandrede sande, som gør mennesket skikket for den viden, hvorfor det skal opdrages.”.

Forstanderfiguren

Omdrejningspunktet for anstalterne var at skabe et hjem, som drengene kunne være trygge i (Møller, 1848; 1868; Bojsen, 1894¹¹⁴). De skulle have ordentlig mad, tøj og varme, og tage ved lære af undervisning og arbejde. De skulle kunne rejse fra anstalten og vende tilbage til den, hvis det ikke gik dem godt. De skulle trygt kunne henvende sig til forstanderen for at få støtte og hjælp, og han skulle løbende vejlede, evt. straffe dem, for at sikre sig, at de lærte det fornødne.

Det er i god overensstemmelse med Pestalozzis ideer, hvor forstanderen som familiens faderfigur har et særligt ansvar for at træde i forældres sted (Møller, 1848; Thuen, 2002, se også kapitel 3). Det bliver således forstanderens person, der afgør, hvordan børnene bliver behandlet, og hvad der kommer til at karakterisere anstalten. Forstanderen træffer beslutninger om anstaltens pædagogik, arbejde, organisering og forhold til børnene samt i givet fald ansætter og håndhæver husbondretten over lærere og køkkenfolk m.fl. Dette går igen i filantropernes historieskrivning, der er præget af biografier skrevet af dem selv eller andre i en række forherligende tekster (se fx Bojsen, 1894; Jørgensen, 1921).

Det er et syn, som bevares frem til 1905, og som illustrerer det særlige regime, der lægger sig mellem loven og det civile samfund. Forstandere får frihed til at definere behandlingen af anstaltens børn med argumenter som:

”Man er jo hos os for længst kommen ud over at ”opdrage efter reglement”... Forstanderen er noget andet og mere end ”Inspektør” for sin anstalt, idet han tillige og i første række er personlig leder af hvert enkelt barns opdragelse, og netop heri har vor hjemlige ordening utvivlsomt et af sine største fortrin.” (Petersen, 1904:141)

Det er et regime, som fattiganstalterne regime (jf.kapitel 5). Forstanderen af børneanstalten stod til ansvar overfor borgere og myndigheder

---

¹¹⁴ Bojsen (1894:24) skriver: ”Måtte der blandt de drenge, vi modtage her på Bøggildgaard, være fjender af det gode, ville vi efter Frelserens ord stræbe at elske dem, så de åbne deres hjerter for Guds kærlighed.”.

udenfor institutionen, og kritik af institutionen var kritik af ham. Hjemmet kunne i lighed med familien ikke antastes, og der kunne som konsekvens ikke føres tilsyn i højere grad end med forældre til almindelige børn. Anstalten står og falder med forstanderens ide, principper og evne til at føre dem ud i livet. Forstanderens position ændres ikke med 1905-loven, da denne fortsat får mulighed for at begrænse børnenes rettigheder, sætte dem i isolation, foretage legemlig afstraffelse med spanskrør og flad hånd på kinden (Bryderup, 2005:59). Forstanderen kan desuden begrænse retten til kontakt med omverdenen, ikke mindst kontakten til forældre og familie.

Disciplin og lydighed

Opretholdelsen af disciplin og lydighed var konstant et tema i anstaltens udvikling (Dahl, 1992; Thuen, 2002). De dårlige materielle forhold betød, at læring og moralopbygning forsvandt, og disciplinen kom i centrum. I nogle tilfælde så hårdhændet, at drengene flygtede og gjorde oprør. Fra Norge er der i begyndelsen af 1900-tallet et eksempel på, at militæret blev sat ind mod et oprør (Dahl, 1992:186), og et andet eksempel med drenge, der jublede, da deres anstalt brændte ned (Thuen, 2002:359).

I Danmark er der ingen tvivl om at tæsk og isolation har været anvendt overfor dem som forbrød sig mod anstaltens reglement og dagligdag. Forstandernes magt har været stor, og drengene har været opmærksomme på forstanderens lune¹¹⁵. Bøggildgård anvendte korporlig afstraffelse, hvis drengene ikke gjorde som der blev sagt, også når forstanderen var væk med sit landmålerarbejde (Dalby, 2002). Dalby (2002:101) beretter om et eksempel, hvor forstanderen tævede de store børn med stokke for at hindre et oprør. På Flakkebjerg havde Møller en intention om kun at bruge korporlig afstraffelse og tvang, når det førte

---

¹¹⁵ Johansen (1886) refererer en tale af en tidligere Flakkebjergdreng, der beretter om, hvordan Møller gik med rød stok og gammel hat, når humøret var godt, og gul stok når han var vred, og drengene skulle holde sig på afstand. Uanset hvilken stok han gik med kunne de dog få et rap.

til læring – altså fik barnet til at indse det u hensigtsmæssige i sine handlinger (Møller, 1848)¹¹⁶.

Børneanstalterne vokser fra at have relativt få børn til at have et betydeligt antal, fx er der i 1850'erne 50 børn på Flakkebjerg. Det er derfor berettiget at tvivle på intentionerne om forstanderens mulighed for at træde i forældres sted. I praksis bliver han da også suppleret af dels sin kone, dels lærere og køkkenfolk, som bor på stedet.

Kongen udtrykte i 1850 bekymring for udviklingen på Flakkebjerg. Der var flere eksempler på drenges ildspåsættelser, og opinionen var ikke anstalten venligt stemt (Petersen 1904). En væsentlig kritik fremkom i 1868 fra et rigsdagsmedlem, som fik Møller til at forfatte et kampskrift om "Angrebet på opdragelsesanstalten". Han modgik kritikken med udsagn fra tidligere elever, der var blevet gode borgere, opgørelser over hvordan det gik drengene suppleret af udsagn fra besøgende.

Angrebene og kritikken opfattes som urimelig i f.eks. Petersens (1904) skildring¹¹⁷. Forstander Møller bliver i et af eftertidens skrifter betegnet som "en uhyggelig mand, tyrannisk og grusom der stod for et jernregimente" (Nielsen, 1986)¹¹⁸. Der savnes grundlæggende beskrivel-

---

¹¹⁶ "Man vejleder de unge så længe, indtil de deraf lærer at vejlede sig selv, såvel herved som ved at formane og advare dem i overgangsperioden kommer hjemmet dem til hjælp, og således bliver dette det eneste rette redningshus." (Møller, 1848:26).

¹¹⁷ "Det er kun beklageligt, at der i den almindelige bevidsthed især til navnet "Flakkebjerg" knyttes forestillingen om et samlingssted for de værste blandt de "moralsk fordærvede børn"; overfor denne forestilling kan der være grund til atter at minde om C.C. Møllers tidligere anførte ord, at man ikke vil have børnene stemplede som "moralsk fordærvede", bl.a. – "fordi det fornuftigvis ikke kan forenes med begrebet om barn" (Petersen, 1904:129).

¹¹⁸ Nielsen 1986:66 refererer en dreng fra 1880'erne som var rømmet, fanget og indsat i isolation: "På anstalten er der 2 små arrester (celler) i den ene af dem blev jeg lagt med håndjern på hænderne, bag på ryggen i en seng. Nu begyndte kuren, mad 3 gange dagligt og prygl 3 gange i en 4 ugers tid, havde kuns håndjernene af når jeg spise ellers bag på ryggen nat og dag, de første dage kunne det nok gå men ellers var det ikke uden smerte, hver gang jeg skulle have mad, at få armene om foran; de vil måske sige at det passer ikke, men det

ser af, hvordan det var at opholde sig på anstalterne i 1800-tallet især set fra børnenes side. Der er dog næppe tvivl om, at opholdet har været præget af hårdt arbejde og et tydeligt disciplinært, forstanderpræget regime i lighed med anstalter i fattigvæsnet og dele af skolevæsnet (jf. kapitel 5 og 6).

Anstaltsbørn og effekt af opholdet

De børn, som blev anbragt på børneanstalten, var frem til anden del af 1800-tallet drenge, som havde begået kriminalitet. Piger blev sjældent anbragt på anstalter. I 1700-tallet blev der i en kort periode etableret særlige spindeskoler i fattigvæsnets regi, hvor piger og kvinder skulle tjene penge til at finansiere deres ophold (Markussen, 1995). I 1755 blev der parallelt med det kongelige opfostringshus etableret en særlig opdragelsesanstalt for fattige piger. Den havde 10 år senere ca. 120 børn, der fik deres underhold og blev undervist i almindelige skolefag, så de kunne blive dygtige tjenestepiger. Den ophørte i 1780'erne (Petersen, 1904:103). Den første egentlige anstalt for piger er Jægerspristiftelsens, der etableres som børnehjem godt 100 år senere (se nedenfor).

De drenge, som blev anbragt på anstalten fremstod som ødelagte, onde og forsømte, når de kom til anstalten (Møller, 1857). Møller beskriver, hvordan de stort set alle var straffede, kom fra fordærvede hjem, havde været udsat for ringe plejeforældre, m.m. (Møller, 1857)¹¹⁹. De havde svært ved at omgås hinanden og stak ofte af.

---

er sandt, jeg var ikke den eneste for denne samme behandling får enhver dreng som løber derfra”.

¹¹⁹ ”Flakkebjerg er det sidste tilflugtssted. Først når alt andet forgæves er forsøgt, tyer man hertil. Enhver som frelstes må altså anses for at være en uventet vinding. Det er ikke lam, der omhyggeligt bevares for ulven, men som rives ud af hans blodige svælg, og som allerede bære sporene af hans skarpe tænder. Det er de halvdøde, som man opsamler på vejene og stræber efter at bringe til live igen. Det er for deres skyld, at instituttets tro hyrde kæmper ligeså kraftigt og udholdende som forstandigt og kærligt.” (Møller, 1857:11).

Dalby (2002) har systematisk gennemgået akter for drengene på Bøggildgård. De viser, at hovedparten af drengene kom fra København udenom fattigvæsenet via foreningen af 1837 og dermed med forældres samtykke. De som kom fra landet var derimod blevet henvist af fattigvæsenet uden forældres samtykke. Det er uklart om det har gjort en forskel.

Lidt under halvdelen af drengene på Bøggildgård havde kun en far eller en mor (Dalby, 2002). Det var kun 9 procent, som var anbragt p.g.a. forsømmende forældre. I stedet var de præget af tyveri, vagabonderi og vanartethed. Der var kun ganske få børn under 14 år, og den gennemsnitlige opholdstid var knap 3 år. Når opholdet sluttede, kom godt 2/3 i tjeneste på landet, godt 25 procent kom i lære, til søs m.v., og 9 procent vendte hjem.

Når børnene kom på anstalten, fik de tøj, varme og mad, og indgik i en orden, der gav mulighed for at gå i skole og lære landbrugsarbejde. Hvorvidt drengene led skade af den hårde disciplin og det hårde arbejde, er ukendt. Det ser dog ud til, at mange af Flakkebjergs drenge af sig selv vendte tilbage til Møller, og nogle udtrykker som voksne taknemmelighed over disciplinen (se fx Johansen, 1886).

Dalbys (2002) opgørelse på Bøggildgård viser, at de fleste klarede sig efterfølgende, og kun 10 procent faldt tilbage i kriminalitet. Møller opgør i 1857, at der har været 186 drenge på anstalten, hvoraf 14 er døde og han har tabt kontakt med 19 (Møller, 1857). Af de resterende 153 er 102 i "hæderlige og gode stillinger", 34 har klaret sig godt og 19 er faldet ind i en forbryderbane (Møller, 1857). Det er lidt dårligere end på Bøggildgård, men tyder på, at de fleste har fundet en nyttig beskæftigelse. Petersen (1987:346) refererer fra Jægerspris børnehjem (se nedenfor), at det kun gik 9 procent ud af 307 piger dårligt frem til 1899.

Forholdene for børnene har i begyndelsen være usle, men de få beretninger tyder på, at tøj, mad og bolig bliver bedre fra midten af 1800-tallet bl.a. fordi myndighederne i stigende omfang begynder at betale for at placere børn på børneanstalterne (Dalby, 2002). Hvorvidt det adskiller sig fra de forhold, de kom fra, er vanskeligt at vurdere, men

redegørelser om børnene tyder på, at de i forvejen levede et usselt liv (se Møller, 1857, og for en senere periode Løkke, 1990).

Trods de ufuldstændige kilder og manglende børneudsagn tyder alting på, at børneanstalterne var nyttige og bidrog til at sikre, at hovedparten af de anbragte børn fik en bedre tilværelse som børn og voksne.

Anstalternes økonomi

Det er karakteristisk for de fleste beretninger om børneanstalter i 1800-tallet, at de manglede økonomiske midler og hurtigt blev overfyldte. Det var fx tilfældet med den amerikanske mønsterinstitution Elmira (Platt, 1977). I Norge blev der kun bygget én ny institution efter de nye principper, og de øvrige blev placeret i faldefærdige bygninger på fjerne udsteder (Dahl, 1992; Thuen, 2002). Alle manglede hurtigt penge til driften.

Anstalternes pressede økonomi lignede fattigvæsnets, og ligesom på fattigvæsnets anstalter blev børnene sat til hårdt fysisk arbejde for at skaffe føden (jf. kapitel 5). Det økonomiske pres krævede opretholdelse af en streng arbejdsdisciplin og forholdsregler til at undgå rømning. I Norge var der grelle eksempler på, at børnene savnede midler til mad og klæder, og derfor måtte arbejde hårdt for at skaffe indtægter til anstalten. Så hårdt, at det blev nødvendigt at lave en lov, der beskyttede børnene mod at arbejde for meget (Dahl, 1992).

I Danmark kunne Cathrinelyst ikke løbe rundt, og måtte lukke. Holsteinsminde var i sin første udgave tæt på at kuldsejle, og vandt først fodfæste i 1850'erne med øgede statslige tilskud og en ny forstander (Petersen, 1904). Bojsen (1894) beskriver, hvordan Bøggildgård etableres ved, at kongen betaler den forfaldne gård, hvorpå det er op til forstanderen sammen med drengene at få den sat i stand og skaffe sig et udkomme. Forstanderen var nødt til at arbejde som landmåler for at finansiere anstalten (Dalby, 2002). Flere gange blev den reddet gennem en forhøjet betaling for drengene, for endelig at finde et stabilt leje i slutningen af 1800-tallet. Flakkebjerg havde ingen problemer med at få et tilstrækkeligt antal børn, og blev udvidet til lidt over 60 børn i 1860'erne, hvilket blev opfattet som grænsen for dels det antal, der kunne beskæftiges med landbruget, dels for forstanderens mulighed for

at fungere som fader med et kendskab til hver især. Da efterspørgslen var stigende, førte det til etableringen af filialen Landerupgård i 1867, som blev ledet af Møller og hans søn (Petersen, 1904).

Tilsyn

Børneanstalterne var private institutioner, der ofte var funderet på filantropiske foreninger, som samlede penge ind til deres drift. De kunne modtage penge fra kongen eller staten, men i udgangspunktet stod de frit, og var derfor ikke underlagt noget tilsyn.

Bøggildgård var en interessant undtagelse, da den fra starten fik et kongeligt tilskud på betingelse af, at den blev underlagt et tilsyn fra stiftsamtmanden. Det førte bl.a. til et pålæg om, at forstanderen ikke måtte arbejde som landmåler og være fraværende fra anstalten (Dalby, 2002).

Børneanstaltnes forstandere og deres filantropiske organisationer var imod et tilsyn, uagtet at de i stigende grad tog sig af fattigvæsnets børn, som kommuner og stat betalte for. Selv da der i 1888 kommer regler for tilsyn med børn i familiepleje, udformes, der ikke regler for tilsyn med anstalter. Der kommer en kraftig kritik af anstalterne omkring 1900, især anført af det socialdemokratiske folketingsmedlem Sabroe, jf. også nedenfor om Jægerspris. Det viser sig, at der nogle steder blev brugt relativt voldsomme midler for at opretholde disciplinen, og at det enkelte barn var helt i hænderne på forstanderne (Nielsen, 1986). Selv når der kom mange udsagn fra børn som i Hebronsagen og Vilhelmine Møller-sagen¹²⁰, blev de afvist, fordi myndigheder ikke havde tiltro til de vanartede børn i forhold til forstander og ansatte (Petersen, 1904). På trods heraf forblev tilsynsreglerne i 1905-loven begrænsede.

---

¹²⁰ Vilhelmine Møller var forstander og en anerkendt filantrop i spidsen for det store børnehjem Kana. Hun slog en dreng ihjel i forbindelse med usædelig omgang. Sagen opdages ikke i første omgang, men kommer først for dagen, da barnet graves op og obduces. Da straffesagen ruller, opdages det at Møller ikke er kvinde, men hermafrodit, hvilket fører til en principiel afgørelse om, at hun skal afsone som mand (Lützen, 1998).

Børnehjem

På trods af etableringen af børneanstalterne og udbygningen af familieplejen i 1800-tallet er behovet for anbringelser af børn stigende. Børneanstalter bliver i stigende omfang til et sted for de farligste og mest belastede børn og unge. Der kommer et større antal børn hvert sted, hvilket fremmer kasernesystemet på bekostning af familiesystemet. Der fremkommer på den baggrund en ny type hjem – børnehjem – hvis formål er at tage sig af de forsømte.

Børnehjemmets ideal var familiemodellen. Det tog mod børn fra fattigvæsnet og fra private forældre, som permanent eller i en periode måtte overlade deres børn til andre. Børnehjemmene kan opdeles i to typer:

- De store børnehjem, som var kendetegnet ved at veldædige borgere dannede en forening, og samlede penge ind. Det var fx tilfældet med Josephines Schneiders børnehjem fra 1874, som ligner situationen ved dannelsen af de første børneanstalter (Jakobsen, 1979).
- Familiebørnehjemmene var familier, hvor fattige børn blev placeret via fattigvæsnet eller egne forældre. De investerede deres eget hjem og arbejdskraft i at etablere børnehjemmet, som blev betalt af kommuner eller private. Hjemmene var karakteriseret ved at have en far og en mor, som ofte ud over deres egne børn tog andre til sig og skabte en indtægt til helt eller delvist at forsørge sig selv. Det var fx tilfældet med Ollerup børnehjem fra 1874 (Nielsen, 1949)

De store børnehjem havde op til 50 børn. Forældrebørnehjemmet var karakteriseret ved at have 2-6 børn, og eksisterede ofte kun så længe forstanderparret var der.

Jægersprisstiftelsen – et særligt børnehjem

Et særligt børnehjem for piger var Kong Frederik den syvendes stiftelse, som hans enke grevinde Danner etablerede i 1874 på Jægerspris Slot funderet på en stor økonomisk arv (Petersen, 1987). Jægersprisstiftelsen

optog piger allerede fra 2-4 års alderen, hvis ophold blev dækket af fondens midler. Pigerne var forsømte og for de størres vedkommende kriminelle. Anstalten havde som de øvrige børneanstalter en stram strukturering af dagen, og målet var at uddanne pigerne til at blive tjenestepiger og husmødre. Den var konsekvent organiseret ud fra familiesystemet, hvor der var en plejemor til 10-12 børn, som sammen med en assistent stod for alle aktiviteter. Børnene i hver gruppe boede sammen, og blev holdt adskilt fra de øvrige børn, undtagen i skoletiden. Der blev lagt vægt på at se den enkelte som noget særligt.

Behandlingen af pigerne afhang af plejemødrene (Petersen, 1987). De fungerede autonomt, og forstanderen blandede sig stort set ikke i deres hverv. Af vidnesbyrd om opholdet i begyndelsen af 1900 tallet fremgår, at der i sjældne tilfælde blev brugt fysisk afstraffelse, hvilket næppe var forskelligt fra praksis i det øvrige samfund. Denne praksis blev ikke påtalt på anstalten, og hvorvidt det var en acceptabel behandling varierede med forstandernes syn¹²¹.

Stiftelsen arbejdede med en kombination af placering på hjemmet og en udplacering i plejefamilier (Petersen, 1987). Der blev holdt omhyggeligt øje med plejeforældrene, og der er eksempler på, at forstanderen greb ind, hvis de slog pigerne, når de var i pleje.

Forstanderinden på Jægerspris havde samme beføjelser som de øvrige forstandere, men var præget af en systematisk delegation af handlerum til plejemødrene, som dermed fik større betydning for pigernes opvækst. En erkendelse af at forstanderinden ikke kunne træde i forældres sted for alle disse børn. Antallet af børn steg fra 150 i 1876 til 363 i 1886, hvoraf 25 var placeret i københavnske børnehjem, som

---

¹²¹ Petersen (1987:260-272) beskriver, hvordan børnesagsmanden Sabroe og arbejderpressen i begyndelsen af 1900 tallet påtalte forholdene i Jægerspris. De kritiserede forstanderens syn på fysisk afstraffelse og kritiserede at der sad et medlem i bestyrelsen, som forsvarede skandalen på Flakkebjerg. Petersen viser, at kritikken var overdreven og svær at genkende i de mange udsagn, hun har indsamlet. Den offentlige debat førte til indsamlinger af underskrifter, hvor 300 tidligere beboere skrev under på kritikken og 239 på det modsatte.

stiftelsen betalte for. Derefter faldt antallet til det halve i den efterfølgende 50 års periode (Petersen, 1987:29).

De store børnehjem

De større børnehjem kombinerede placering i hjemmet med periodiske eller permanente ophold i tilknyttede plejefamilier. De adskilte sig fra anstalterne ved at være positive overfor at bruge familiepleje¹²². De tilknyttede et hold af familieplejere, som de førte tilsyn med for at sikre børnenes forhold. De var i modsætning til anstalterne pragmatiske overfor at bruge både familiepleje og børnehjem (se f.eks. Ræders diskussion, 1893).

Børnehjemmene var i lighed med børneanstalterne ikke underlagt et lovbefæstet tilsyn¹²³. Der opstår flere skandaler, som bl.a. følges udførligt i Arbejderpressen¹²⁴. Den jævnlige offentlige kritik førte til krav om et øget tilsyn.

---

¹²² Budde fra Himmelbjerggården (i Larsen, 1987) og Petersen fra Bethlehem (Christensen-Ordrup, 1900). Også Jægerspris og Kana benyttede familiepleje i tilknytning til deres virksomhed. Flakkebjerg brugte princippet om at udlåne drengene til gårdmænd i sommerperioden.

¹²³ I Silkeborg havde et børnehjem svært ved at tiltrække et tilstrækkeligt antal betalende børn, og måtte supplere indtægterne med tilskud fra tivolier og indsamlinger (Larsen, 1987). I begyndelsen af 1900 tallet førte det til voldsom kritik, da det lokale tilsyn med børnene trak sig i protest mod, at borgmester mfl. ikke ville gribe ind over for et 7-årigt plejebarn, der var alene hjemme hele dagen mens plejemoderen arbejdede.

¹²⁴ Arbejderpressen skrev om anden skandale i Skanderborg i 1893, hvor tidligere plejebørn på Skanderborg plejehjem berettede om sult, daglige tærsk og afstraffelser af afklædte piger med spanskrør i forstanderparrets privatgemakker. Alt sammen anklager som blev afvist af bestyrelsen og bestyreren. Arbejderpressen skrev løbende om disse sager og fremhævede sig selv således: ”Tit og ofte har den (arbejderpressen, fe) revet sløret væk, som dækkede over hykleriet, der drives i religionens, moralens og kristen-kærlighedens navn, der dækkede over umenneskelige tilstande på fattiggårde og andre anstalter, hvor samfundets ulykkelige anbringes, der dækkede over

Der kom således jævnligt offentlig kritik af børnehjem og manglen på tilsyn. Ofte var det dårlig økonomi, der førte til dårlig behandling af plejebørn, og dermed et spørgsmål om betaling for opholdet. Det krævede et betydeligt slid at skaffe tilstrækkelige indtægter til, at det kunne løbe rundt (se f.eks. Nielsen, 1949; Bendixen, 1987).

På de større børnehjem var økonomien bedre, og forstanderparret var, udover at være ”forældre”, også arbejdsgivere for en række ansatte, som tog sig af børnene. Det gav mulighed for at finde forstandere med større kompetence end blot egne børn, som fx den veluddannede og pædagogisk bevidste borgerdame Josephine Schneider. Det betød dog ikke, at de store børnehjem ikke blev ramt af skandaler, hvilket eksemplerne med Hebron og Kana (Vilhelmine Møller) er gode eksempler på (jf. ovenfor).

Sortering

Familiepleje og børneanstalter er institutioner, som organiseres privat i filantropisk regi. De børn der placeres kommer fra to kilder. Den ene er forældre, som frivilligt afgiver forældremyndigheden over deres barn til en familiepleje eller en anstalt, ofte formidlet af den private forening, som driver anstalten eller har adgang til familieplejere. Allerede med Vajsenhuset var der fattige forældre, som gerne ville placere deres børn for at sikre deres fremtid. Umiddelbart efter 1905-lovens vedtagelse var der godt en femtedel, der blev anbragt på forældres anledning (Løkke 1990:66)

Den anden kilde er fattigvæsnets børn, som kommer fra kommuner, der har behov for at placere de børn, som er forældreløse, ikke passer i skolen, overtræder loven, m.v. Der foregår således en sortering, som ligger uden for loven, og en sortering som følger de kategorier, som er beskrevet i loven. I begge situationer har sorteringen to sider. Den ene handler om at finde de børn, som er berettiget til at blive placeret, og den anden handler om, hvilke steder de skal placeres. I begge tilfælde

---

korruptionen, som findes i så mange forhold i vort gamle, udlevede samfund” (Arbejderpressen, 1893, s.2).

kræver det teknologier til at få og udvikle kontakt til hjem og anbringelsessted.

Hjemmet

Filantropernes foreninger tog sig primært af forbryderske børn. Den første forening var Foreningen af 1837 til forsømte børns frelse, der havde til formål at sende børn ”som moralsk og psykisk var udsat for at gå til grunde, til opdragelse i privathjem i Nørrejylland, fortrinsvis i landbohjem.” (Jørgensen, 1997:16). Foreningen tog sig ikke af fattigvæsnets børn, men forhandlede direkte med forældre til de ofte kriminelle børn for at få forældremyndigheden. Den brugte medlemmernes bedsteborgerlige pondus til at få forældrenes tilsagn, bl.a. ved at true med at børnene ellers blev fysisk afstraffet i overensstemmelse med straffeloven (Dalby, 2002). Foreningens definition af forsømmelse var således kriminelle handlinger i en ung alder.

For fattigvæsnet var beslutningen om anbringelse forbundet med undersøgelse af børn og hjem. For de forældreløse kunne undersøgelsen begrænses til om barnet hørte til i sogn eller by, hvorpå der kunne tages beslutning om, hvor det skulle placeres. De ”løse drenge” og ”ørkesløse unge” er sandsynligvis kommet til fattigvæsnet via politiet. De øvrige børn er antageligt fremkommet fra fattigforstandere og filantropers opsøgende virksomhed, hvor de er stødt på stærkt forsømte børn. Inden anbringelsen har de besøgende sandsynligvis forsøgt at sikre, at forældrene skabte et hjem, hvor børn og unge kunne blive (Jf. kapitel 5, Lützen, 1998:kap 9)¹²⁵.

Fattigvæsnets lokalkendskab og filantropernes besøg i de fattiges hjem har sandsynligvis givet en indsigt i, hvem der har haft behov for

---

¹²⁵ Løkke (1990:62-69) undersøger til Kristelig forenings arbejde med 217 børn. Hun finder, at de vigtigste årsager til at fjerne børn var skulkeri, vagabonderi, tyveri eller usædelighed, og 2/3 af børnene var anmeldt af skolen, kirken eller politiet. Løkke finder videre, at der under disse overskrifter var tale om fattigdom, sygdom, død, mishandling, uønsket m.m.

hjælp (jf. kapitel 5)¹²⁶. Yderligere kan ansøgninger om fattighjælp have givet anledning til kontrol af mødre og børn. Der kan også i forbindelse med sundhedsfilantropernes arbejde med fælles bespisninger m.m. have været anledning til hjemmebesøg (jf. kapitel 7). Endelig havde skolen stigende betydning for at henvise børn til anbringelse (jf. kapitel 6).

Sortering til behandlingssteder

Når et barn skal placeres på et anbringelsessted handler, det om at finde ”den venlige fremmede”. Der skal ske en matchning mellem det efterladte eller ulydige barn og den fremmedes præferencer. De kan variere fra at handle om børns arbejdsevne, kærlighed, erstatning for tabte børn m.m. eller i mere kritiske tilfælde at bruge dem som slaver, prostituerede, m.m.

Auktion

En særlig form for formidling af udsatte børn og unge var auktionerne, hvor kommunale myndigheder fremstillede de fattige børn for en gruppe købere (ofte bønder), som angav hvor meget de skulle have for at tage barnet i pleje (Jørgensen, 1979:253-57)¹²⁷. Den, der angav det laveste beløb, fik det i pleje. Når bonden ikke længere ønskede at

---

¹²⁶ I andre lande var der en mere aggressiv opsøgende virksomhed. Gordon (2002, s.47-52) beskriver en mere hidsig opsøgende virksomhed i Boston i 1880'erne, hvor filantroperne udfører detektivarbejde, ”fanger” børn på gaden, tager mod anmeldelser, tjekker forældres forhold ved besøg og samtaler med naboer o.l. Trods indfangning skete der kun noget i en tredjedel af sagerne. Det ligner Barnardos fjernelse af fattige arbejderbørn i London i samme periode (Parr, 1980 – se ovenfor om familiepleje).

¹²⁷ Det første eksempel i Danmark, jeg er stødt på, er fra en landkommune fra 1805, hvor præsten annoncerer og gennemfører en auktion over to brødre, der fører til at de bliver skilt fra hinanden. Inden auktionen skal de drikke øl med præsten for at bevise, at de er hæderlige børn (Jørgensen, 1979). Jørgensen (1979:323) angiver, at der ikke fandt auktioner sted efter 1860, men Vilby (1978) gengiver et interview med en som så sent som i 1917 blev udauktioneret som barn.

beholde barnet, eller myndighederne mente, at det kunne placeres billigere, kunne auktionen gentages. Der var derfor to kalkuler i spil. Fattigvæsnets kalkule om, hvor lidt man kunne slippe af sted med at betale, og plejeforældrenes kalkule om, hvor meget arbejde barnet kunne yde i forhold til omkostninger til kost, logi og uddannelse. Undersøgelser af systemet i Sverige viser, at prisen afhang af køn og alder, og at der skulle ydes størst plejeløn til usunde og handicappede børn, der ofte skulle udbydes flere gange. (Lundberg, 2000; Bergman & Lundberg, 1998).

Der var stor forskel på kommuners praksis med de socialt udsatte børn (Jørgensen, 1979). Nogle tog barnets tarv alvorligt og forsøgte at sikre en ordentlig pleje uden afbrydelser. Andre gentog auktionerne uanset hvor glade og tilfredse børn og plejeforældre var – blot det kunne gøres billigere. Nogle steder blev børnene sat i fattighuse om vinteren og i tjeneste som billig arbejdskraft hos gårdmænd om sommeren. Andre steder blev børnene placeret hos bedsteforældre, der blev presset til at tage en mindre betaling end andre plejeforældre.

Auktionssystemet fremmede to typer af plejeforældre. I byerne kunne fattige, fx ældre, have en interesse i at tage et barn i pleje, da plejelønnen var et velkomment tilskud til deres forsørgelse, som de skulle dele med barnet. Det har næppe givet børn de bedste opvækstbetingelser (Jørgensen, 1979:375). Den anden type var de som udnyttede barnet som arbejdskraft i deres bedrifter eller virksomhed, hvilket næppe heller har været befordrende for deres overlevelse. Det er derfor ikke overraskende, at plejebørn har en dødelighed betydeligt over gennemsnittet (Løkke, 1998:73).

Auktionssystemet var en velkendt teknologi i fattigvæsnets behandling af affældige og gamle. Det bidrog til at få placeret de efterladte børn til den billigst mulige pris (se fx Engberg, 2004). Det øgede muligheden for at placere børn på landet og derved undgå den fordærvende placering i fattighuse og placering i de dyrere anstalter/børnehjem. Oven i købet langt væk fra byens fristelser og mulighed for fordærv.

Private plejeformidlingsforeninger

Den tidligere nævnte forening af 1837 blev etableret af højt placerede statslige embedsmænd og politiets assessorer, der indsamlede midler fra velhavende til at betale plejeløn for foreningens børn (Jørgensen, 1997; Dalby, 2002). De appellerede til borgernes barmhjertighed og kærlige medfølelse med de forladte børn, bl.a. for at undgå udbredelsen af kriminalitet i byen.

Foreningen havde kontakt til statslige embedsmænd i Nordjylland, hvor de fleste børn fra København blev placeret (Jørgensen, 1997). Foreningen placerede børn i øde områder med langt mellem husene. Plejhjemmene skulle være spartanske, så børnene lærte at leve i fattige omgivelser.

Der var en klar overvægt af drenge, og de fleste af foreningens børn var mellem 10 og 14 år, når de blev placeret. Det var ikke altid placeringen var vellykket, og der er eksempler på, at børn blev omplaceret. Foreningen lagde vægt på at føre tilsyn med børnene, hvilket afspejles i protokolmaterialet (Jørgensen, 1997; Dalby, 2002).

Foreningen fik forsørgeransvar for plejebørn til konfirmationsalderen, hvorefter de blev sat i tjeneste eller håndværkerlære indtil de fyldte 18 år, og kontakten til foreningen ophørte. Foreningen placerede i de første 50 år 1375 børn i pleje, hvoraf en tredjedel var uægte. Jørgensen (1997) opfatter arbejdet som en succes, bl.a. fordi de fleste børn ikke vendte tilbage til byen, men blev på landet som voksne.

Private placeringer

Der er kun lidt viden om private placeringer i plejehjem. Der har yderligere været placeringer i slægten, som iflg. Sköld (2006) var udbredt i Norden¹²⁸. Endelig har de fattige familier kunnet sende deres børn i tjeneste hos andre familier, hvis/når de ikke selv kunne forsørge dem. Det var børn som kunne være 7-8 år, som skulle passe dyr i uvejrlig og ensomhed på fjerne marker, og som blev indlogeret under usle forhold med andre fattige karle og piger på gårdene (Løkke, 1990:86).

---

¹²⁸ Løkke (1998:383) angiver i 1998, at der mangler en historisk undersøgelse af plejebørn i Danmark.

Forældrene forsøgte at undgå at placere børn hos bønder med dårligt ry. De kan have kalkuleret med at undgå at placere de ældste, da de havde størst arbejdsevne til brug for deres egen familie (Engberg, 2004, jf. også kapitel 3)¹²⁹.

Auktionssystemet og de private plejeformidlingers arbejde var fælles om vurderingen af barnets arbejdsevne. Det var forventningen om, hvad barnet kunne yde, der stod centralt i afgørelsen af, hvad der skulle betales for plejen. Der kunne imidlertid også være følelsesmæssige og sociale motiver, som fx erstatning for et tabt barn eller ud fra et ønske om at tage sig af bekendtes børn (Sköld, 2006).

Da barnets betydning ændres med nye opfattelser af børns arbejde, ændres også formidlingssystemerne, idet auktionerne efterhånden ophører (Jørgensen, 1979)¹³⁰. I stedet bliver opgaven for de respektive anbringelsessteder at kompensere barnet for den forsømmelse, det har lidt. Relationen bliver vævet ind i den sentimentalisering, som Zelizer indfanger med begrebet om "the priceless child" (Zelizer, 1994).

Ideer om børneforsorgen

Filantropen C.C.Møller

Den mest fremtrædende børneforsorgsperson i 1800-tallet er forstanderen for Flakkebjerg, C.C. Møller. Han er videnskabelig filantrop, og han formulerer en række tekster, som kendetegner en række af de holdninger, som danner grundlag for 1905 loven¹³¹.

---

¹²⁹ I en undersøgelse af plejebørns placering i familien i Sverige i anden halvdel af 1800-tallet konstateres, at det sjældent var det ældste barn som blev sat i pleje, hvilket kan skyldes, at det kunne arbejde mere i hjemmet end det yngre barn (Engberg, 2004).

¹³⁰ Vilby (1978) interviewer dog en person, der i begyndelsen af 1900-tallet oplever at blive uauktioneret.

¹³¹ I den første anstaltsbevægelse er der som nævnt også forstander Stephansen og Schmidt samt lidt senere Budde. De to første formulerer imidlertid ikke tekster som Møller, og deres institutioner ekspanderer heller ikke på samme

C.C. Møller formulerer i 1848 i en afhandling princippet om børneretten. Møller mener, at børn har ret til en kærlig og omhyggelig opdragelse uanset deres herkomst (Møller, 1848). De skal ikke straffes, men opdrages, og hvert barn har ret til at blive behandlet som noget i sig selv. Det er barnets ret at få den nødvendige opdragelse og uddannelse uafhængig af forældres tilstand. Det er en ret, som er knyttet til det at være medlem af nationen, og dermed retten til at leve som andre borgere. Møller skriver:

”... enhver stat, der, som man siger, opfostrer en orme yngel i sin egen barm; thi da de forladte og forsømte børn ikke lære noget godt og nyttigt af andre, så lære de af sig selv og de forførelses eksempler, det altid have for øje, at gøre ond, og det vare ikke længe, før de hævne sig både på de samfund, der ikke antog sig deres barndom og gjorde børneretten fyldest, og på de enkelte, som kunde, men ikke vilde række dem en hjælpsom hånd.” (Møller, 1848:7)

Møller argumenterer klart for, at samfundet har en forpligtelse til og interesse i at gribe ind overfor de forsømte, og hans praksis på Flakkebjerg vidner om en intention om at også de mest ødelagte og forsømte skal have og har mulighed for at blive nyttige samfundsborgere. Det ligger i god forlængelse af Pestalozzi's opfattelser og de kameralistiske styringsideer (jf. kapitel 3).

Møller udfolder argumentet ved at påpege, at barnet ikke blot har ret til at overleve og arbejde, men også ret til at møde den kærlige voksne (en børneven), som fremmer, hvad barnet kan, og støtter det til at få en nyttig plads i samfundet (Møller, 1848)¹³². Møller anerkender

---

sikre måde. Budde kommer til i slutningen af århundredet, og har betydning for betænkningen af 1895, men skriver ikke selv tekster (se Hansen, 2008 for en nærmere sammenligning af de tre førstes baggrund og indsats).

¹³² C.C. Møller (1848:3-4) formulerer det således: ”Disse (børnevenner, fe) meddele sig nemlig til børnene på en egen måde; det er, som de havde alting tilfælles med hverandre; hos dem kunne børnene blive lykkelige og føle sig ligesom hjemme og der kunne de finde, er godt at være. Først når forholdet er således, at barnet virkelig har fundet et menneske, der nogenlunde kan erstatte det, og ved hvem det også kan være en åndelig vært; først da, når det har et

dermed barnet som noget i sig selv, hvor forudsætningen for dets udvikling er ”kærlige” erstatninger for forældrene.

Det andet princip Møller forfølger handler om at begrunde anstalten – drenganstalter som Flakkebjerg. Han formulerer først ganske kort en kritik af fængslets negative indvirkning på børn (Møller, 1848:6-7). Dernæst formulerer han en mere omfattende kritik af familieplejen, hvor han fremhæver, at familieplejere primært er interesserede i at tjene penge og udnytte barnets arbejdskraft, frem for at optage det som medlem i deres egen familie (Møller, 1848:15-33). Barnet møder ikke en, der træder i forældres sted som en egentlig børneven, men i stedet en arbejdsgiver, der handler for egen vindings skyld. Yderligere fremhæver Møller, at anstalten er mere effektiv end familieplejen, da det er nemmere at finde en dygtig børneven (forstander) til at tage sig af flere børn end at finde mange dygtige familieplejere til at tage sig af et tilsvarende antal.

Børneanstalten kan derfor ses som en mellemting mellem eller et alternativ til familiepleje og fængsel. Møller (1848) angiver, at anstalten er bedre til at opdrage barnet og følge det tæt ud fra dets egne evner, så det lærer at klare sig lydigt og arbejdsomt, når det forlader anstalten. Forstanderen kan og skal påtage sig opgaven som børnevennen, der kærligt træder i forældres sted og handler uegennyttigt i opdragelsen af barnet – også, når det gælder de mest forbryderske børn og unge¹³³.

Møllers mål er at omdanne de forsømte og forbryderske børn til nyttige borgere. Det skal ske ved at fjerne dem fra forældrene og det

---

sted, hvor det føler sig lykkeligt, og som det kan betragte som sit hjem – *først da er børneretten fyldestgjort.*” (s 3-4). Børnevener skal hjælpe børn, når deres forældre ikke er til stede eller ikke kan udfylde opdragerollen.

¹³³ Det er i overensstemmelse med formuleringer fra den komité, der i 1830 etableres ”for at grundlægge en indretning til moralsk fordærvede personers, men især den opvoxende ungdoms forbedring”. Den beskrev sit formål således: ”... at grundlægge en stiftelse, i hvilken de børn kunne optages, hos hvilke fordærvelsen allerede var større og de slette vaner mere indgroede;”, og førte til etablering af Flakkebjerg (Bekendtgørelse fra komiteen i 1834 – her citeret fra Hansen, 2006:28).

fordærvede miljø i byerne, og placere dem på anstalten med den "kærlige" forstander, der træder i forældrenes sted.

De forbryderske børn

Tidligere, jf. kapitel 1, blev det angivet, hvordan forbryderske børn og unge var det tema, som var toneangivende for forandringer i loven i 1905. Yderligere i kapitel 4's gennemgang af loven fra 1708 kunne det konstateres, at der skulle gribes ind overfor de "løse drenge" og "ørkesløse unge". Da straffeloven i 1789 blev ændret, så børn over 10 år kunne straffes for fx tyveri, blev flere børn kriminaliserede¹³⁴.

De unge blev forbundet med frygt for fattiges uroligheder og risikoen for social uro og oprør i såvel Danmark som det øvrige Europa (Shorter, 1979; Donzelot, 1979; Sandin, 1986; Kumlien, 1997). I anden del af 1800-tallet var debatten i flere lande præget af en opfattelse af, at ungdomskriminaliteten var stærkt stigende (Dahl, 1992; Kumlien, 1997; Frohman, 2008). Der fremkom statistikker over antallet af unge som begik kriminalitet, og selv om statistikken var tvetydig fx i Sverige og Norge, påvirkede det ikke lovgivernes argumenter for at etablere nye institutioner som erstatning for fængsler (Kumlien, 1997:35). Alle steder blev stigningen knyttet sammen med en frygt for, at samfundsmoralen blev ødelagt af unges frie liv på gaderne uden opsyn fra forældre, håndværksmestre, m.m. (Dahl, 1992; Kumlien, 1997; Frohman, 2008). De reformivrige talte om unges dyriskhed, moralske degeneration og løsslupne hedonisme, som førte til kriminalitet og amoralitet (se fx Frohman, 2008:180).

Det kan genkendes i den danske betænkning fra 1895 om statsopdragelse, der byggede på en statistik, som viste en kraftig stigning i ungdomskriminaliteten efter straffelovsændringen i 1866 (bet. 1895). I betænkningen anføres, at der er mange børn ud over de forbryderske, som "hverken hjemmets eller skolens tilsyn har kunnet afholde fra slet

---

¹³⁴ I 1789 ophæves dødsstraffen for tyveri samtidig med at børns tyveri bliver strafbart ned til 10 årsalderen. Der indføres milderes straffe som ris, men i gentagne tilfælde kan der idømmes tugthusarbejde (Tamm, 2002:254; Petersen, 1905).

opførsel og sædelig smitte.” (ibid:22). Det anføres som en væsentlig årsag, at hæderlige forældre må forlade hjemmet for at arbejde og overlade børnene til gadelivet, hvor ”ofte i hele sværme ophidse de hverandre til al slags forvildelse, hvilket ofte er årsag til skulkeri, vagabondering og rapseri” (ibid:22).

Betænkningen af 1895 og den senere debat i Rigsdagen forsøger at balancere mellem målet om at gribe ind overfor dem, som har begået kriminalitet, og dem, som er i risiko for at begå kriminalitet (Jønsson, 2008). Hensigten er at sikre, at de unge stoppes på forbryderbanen ved hjælp af straf/genopdragelse, og at forebygge fremtidige kriminelle handlinger¹³⁵.

Betænkningen fra 1895 stemmer overens med Møllers argument om det nyttige i at etablere en statsopdragelse af børn og unge, som havde overtrådt loven. Der var en erkendelse af, at fængsler ikke løste problemet, og det var nødvendigt at finde mere effektive behandlingsformer. Former, hvor børneanstalten i lighed med Norge og Sverige meldte sig som alternativer (Kumlien, 1997). Derved kunne også kritikken af fattiggårdenes blanding af børn og fordærvede voksne imødegås (jf. kapitel 5).

De forsømte børn

Fattigvæsnet var forpligtet til at tage sig af børn, som var sat ud af forældre, jf. kapitel 4's kategorier om ”hittebørn” og ”efterladte børn” m.fl., kapitel 5 om børn i fattigvæsnets institutioner og kapitel 6 om uopdragelige skolebørn, hvortil kom sundhedsvæsnets usunde børn (jf. kapitel 7). Disse børn var først og fremmest præget af en uskyld for deres situation, hvor potentialet var, at de døde, blev kriminelle m.m., eller overlevede, blev dannede og nyttige.

Møllers ide om børnevennen og overvejelser over dagligdag og disciplin på anstalten er udtryk for pligten til at tage sig af de forsømte. Den kan genfindes i de begrundelser, Kristelig Forening, omkring år

---

¹³⁵ I betænkningen fra 1895 fremgår: ”Barnet fejler sjældent af ond vilje, men fordi det mangler den fasthed i vilje til at fly det onde, som kun en god opdragelse kan give.” (Bet. 1895:3).

1900 brugte som begrundelse for sin virksomhed. Den ville redde børn fra fængslerne ved at placere dem andre steder, hvilket lykkedes i København før vedtagelsen af 1905-loven (Løkke, 1990:54). Foreningen ville hjælpe ”de sjæleligt forhutlede, forvildede, mere eller mindre på vej til at gå til bunds i fristelsernes malstrøm...” (citeret fra Løkke, 1990:78). For at skabe opbakning til sagen blev børnene fremstillet som urene og smittede, og terminologien var forbundet med sundhedsvæsnets ide om det rene og sunde barn. Løsningerne var at skabe luft i de fattiges rum og anbringe børn de rigtige steder, hvor de ikke blev opfattet som syge, men hvor børn havde ”ret til omhyggelig dannelse af tænkning, følelse og fantasi i en kærlig, beskyttet barndom.” (Løkke, 1990:88).

Begrebet om ”forsømmelse” kan både ses som en kontinuitet og et skift i de opfattelser af børneforsorgens børn, som udvikles i 1800-tallet. Kontinuiteten ligger i, at børn skal reddes, og at det kan ske gennem placering i familiepleje og børneanstalter. Ved at blive fjernet fra deres fordærvede hjem får de nye muligheder, som er nyttige for dem og for samfundet. Skiftet ligger i, at børns arbejdsevne forsvinder som kriterium for, hvor et barn skal anbringes. Oprindeligt forbandt familieplejens aflønning sig med barnets arbejdsevne, og anstaltens overlevelse var flere steder forbundet med børns evne til at arbejde på landet. I slutningen af 1800-tallet er dette ændret, så børneforsorgen skal (ud)danne børn og sikre dem en kærlig opdragelse. Børneforsorgen reflekterer dermed ændringer i sandhedsregimet med kritikken af børnearbejde, ændringer i skolens position og fremkomsten af normer for børn vækst og adfærd (jf. kapitel 3 & 6). Forsorgen handler dog fortsat om at fjerne børn fra hjem, at anbringe dem på anstalter, hvor arbejde stadig er en central disciplin, og betale familieplejere for at have dem. Alt sammen med et stærkt begrænset tilsyn – også efter 1905.

Institutioner og sociale teknologier i børneforsorgen

Børneforsorgens institutioner kan beskrives i fire kategorier: Sorteringsinstitution, hjem, familiepleje og anstalt.

Sorteringsinstitutionen skal identificere de børn, som er beskrevet i fattiglovene, og som myndighederne har en forpligtelse til at tage sig af. Det er udsatte børn, som er efterladt uden forældre. Dertil kommer de børn, som fattigvæsnets personale opdager ud fra kendskab til lokale borgere jf. fattigforstanderes distrikter (se kapitel 5). Sorteringen har muligvis været suppleret af filantropernes besøg i hjemmene, som har vurderet, at det var nødvendigt at fjerne børn.

Sortering indebærer en registrering af børnene, en undersøgelse af om forældre kan identificeres, og om børnene kommer fra det sogn, de er efterladt i. For de børn, som er forsømte som følge af forældres fordærv, er det usikkert, hvilke teknologier, som har været anvendt til at vurdere deres situation. Sandsynligvis har erfaringerne med undersøgelsen af fattige og den godgørende besøgsven haft betydning.

De børn og unge, som overtrådte loven blev henvist fra politiet, og yderligere kom børn, som ikke kunne rummes i skolen. I de tilfælde har andre vurderet dem, og fattigvæsnets kunne supplere denne vurdering med en undersøgelse af hjemmet evne til at tage sig af børnene. Det er først med loven i 1905, at der kan identificeres forslag til anvisninger på handlinger inden for hjemmets vægge i form af beskikkelse af tilsynsværge, pålæg om besøg samt fattigkassens økonomiske støtte for at hindre anbringelse (jf. kapitel 4).

Udover at tage stilling til det enkelte barns anbringelse skulle sorteringsinstitutionen beslutte, hvor et barn skulle anbringes. Dette har forudsat kendskab til anbringelsessteder, hvilket sandsynligvis har været afhængigt af den lokale forvaltning. For filantroper har der været et system, hvor de har kunnet formidle til deres egne institutioner, hvilket især gjorde sig gældende for de forbryderske børn og unge.

En særlig teknologi var anvendelsen af auktionering, som forsvandt i takt med at fokus fjernede sig fra barnets arbejdsevne.

Familieplejen er en særlig børneforsorgsinstitution. Den har rødder i håbet om den venlige fremmede og i anbringelse af efterladte slægtninge i familien. I en senere form bliver plejen formidlet af såvel staten som filantropiske organisationer. Staten anbringer børn på godser, etablerer formidlingssystemer via fødselsstiftelsen og via kommunernes anbringelser af børn i andre familier med betaling af familieplejerne. Der kommer også en slags hybrid, hvor institutioner tilknytter familieplejere først i Vajsenhus, opfostringsanstalt og senere til de store børnehjem. De filantropiske organisationer opbygger deres eget net af familieplejere rundt om i landet, og indgår nogle steder i samarbejde med kommunerne om placeringerne.

Familieplejens teknologier rummer først en afvejning af plejefamiliens økonomiske interesser, kommunens økonomi og barnets behov. Derefter er plejefamilien forpligtet til at sikre plejebørnene en opvækst, oprindelig ved at sætte dem i arbejde, og sidenhen ved at sætte dem i skole samt ikke mindst sikre deres overlevelse. Da det kniber med det sidste, opstår et behov for at kontrollere plejebørns forhold gennem tilsynsbesøg. Her udvikles teknologien i filantropernes eget opsyn, og i rudimentær form i det offentlige med den beskedne regulering i 1888.

Den sidste af børneforsorgens institutioner er anstalten. Der anvendes teknologier som i arbejdsanstalter, fattiggårde og asylers med tidsskemaer (dagens gang, aktiviteter, m.m.), opretholdelse af disciplin og kontrol af relationer til omverdenen. Børneanstalten skiller sig ud ved at have fokus på opdragelse af barnet, og dermed på skolegang og på at træde i forældres sted. Der opstår et familiesystem og et kaserne-system, der svinger mellem opdragelse af den lille kendte gruppe og disciplinen i en større, mindre kendt gruppe. En del af teknologierne handler om at bruge en pædagogik, der bidrager til, at børnene bliver nyttige og endda lykkelige borgere. Et mål, som løbende tilpasses opretholdelsen af disciplin, men som rummer et konstant dilemma om at være til stede for det enkelte barn og styre en større gruppe. Det danner baggrund for udvikling af børnehjemmet, hvor voksne opdragere står overfor en mindre gruppe af børn.

9. Børneforsorg til evig tid

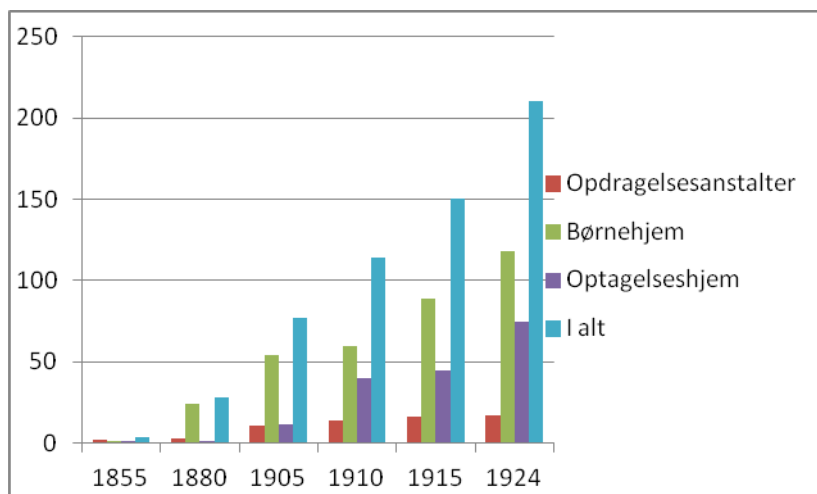
I dette kapitel sammenfattes afhandlingens analyse i en besvarelse af de spørgsmål, der blev stillet i kapitel 1. Udgangspunktet for afhandlingen var paralleller mellem love om udsatte børn og unge i 1905 og 2010. Antagelsen var, at der siden 1905 kun er sket begrænsede ændringer, og at det fundament, som dengang blev støbt, fortsat gælder for børneførsorgen i dag. Det gav anledning til at rejse spørgsmålene om, hvordan opfattelsen af udsatte børn og unge var dannet, hvordan foranstaltningerne var etableret og hvordan sorteringen og behandlingen af udsatte børn og unge var organiseret.

Kapitlet indledes med statsliggørelsen af børneførsorgen. I andet afsnit ser jeg på sammenhængen mellem de tre væsner og børneførsorgen frem til 1905. Kapitlet og afhandlingen rundes af med en diskussion af, hvilken betydning datidens struktur har fået for børneførsorgen i dag. Det handler om spørgsmålet om børneførsorgen er låst inde i et bur mellem de tre væsner, der gør det vanskeligt at fungere selvstændigt med egne typer af institutioner og sociale teknologier.

Børneførsorgens statsliggørelse

Børneførsorgen dækker over institutioner og organisationer, som arbejder med udsatte børn og unge. Den vokser frem fra begyndelsen af 1700-tallet og formerer sig med familiepleje, anstalter og rådgivning i hjemmet. I slutningen af 1800-tallet eksploderer udviklingen. Der er således ca. 24.000 børn i pleje i 1893 (Larsen, 1899:436). Børneanstalter og børnehjem vokser tilsvarende til et omfattende kompleks, især i anden halvdel af 1800-tallet, hvilket illustreres af følgende figur:

Figur 1: Antal nyoprettede institutioner for forbryderske og forsømte børn og unge 1830-1921.

Figur fra Hansen, 2006:57.

Figuren viser den kraftige udvikling med 4 nyoprettede børnehjem i 1860'erne, 13 i 1870'erne og 20 i 1880'erne fordelt ud over hele landet. I en opgørelse fra 1900 er angivet 49 hjem for børn, hvor 5 kan karakteriseres som anstalter (Christensen-Ordrup, 1900).

Det er således et stærkt stigende antal børn, der placeres i en større mængde af familiepleje, børnehjem og anstalter. Det giver en stærkt stigende udgift, som betales af stat, kommune og bidrag fra filantropernes omfattende indsamlinger.

Børneforsorgen var i samme periode et virvar af organisationer og institutioner. Der blev indgået aftaler mellem kommuner, private foreninger, enkeltinstitutioner, forældre selv m.fl. Behandling af udsatte børn førte til relationer mellem fattigvæsen og politi, skole og sundhedsvæsen. Når udsatte børn var placeret, skulle der ansættes personale og sikres forsyninger til drift, samt bruges resurser på ud- og indskrivning af børn og unge.

Loven fra 1905 samler børneforsorgen i et væsen med henblik på at regulere dens talrige relationer, og sikre en stabil finansiering (Petersen, 1905; Jønsson, 2008). Det lykkes at skabe en ny orden og etablere nye sammenhænge, jf. nedenfor. Det lykkes også med en øget statslig finansiering, som blandt andet viser sig ved, at antallet af anbragte børn i de private institutioner stiger kraftigt efter 1905 (Løkke, 1990; Bryderup, 2005).

Loven fra 1905 er ikke en normativ lov, men i stedet en lov, der har til formål at regulere en række relationer. Den samler eksisterende institutioner, som håndterer udsatte børn og unge, og skaber grundlag for samlet at regulere deres forhold til de "gamle" væsner. Den udtrykker dannelsen af udsatte børn og unge som et selvstændigt statsligt reguleringsobjekt og sikrer muligheder for, at de eksisterende organisationer og institutioner har et finansielt grundlag for at ekspandere deres virksomhed. Det kan næppe undre, at der er stor konsensus og opbakning bag vedtagelsen af loven. Den etablerer børneforsorgen som tæt forbundet med opgaver i andre væsner og filantropiske organisationer.

Dannelse af børneforsorg

Loven fra 1905 er brugt som en "game-opening" til at undersøge, hvordan børneforsorgen er blevet til. Genealogien i Foucaults forstand har inspireret til ikke kun at se på børneforsorgen, som det skete i kapitel 8, men at se på et bredere felt og undersøge, hvilke andre forhold som havde betydning. Umiddelbart viste love før 1905-loven (jf. kapitel 4), at fattigvæsnet og skolevæsnet havde betydning for behandling af udsatte børn og unge. Der var kun rudimentære referencer til sundhedsvæsnet, men spørgsmålet om børnedødeligheden og den voldsomhed, hvormed den ramte børn og plejebørn trængte sig på, når jeg læste om børns vilkår i 1800-tallet. Yderligere var det tydeligt, at bekæmpelsen af "døden i barndommen", som Løkke (1998) beskriver, førte til nye måder at tænke og agere på, dels i filantropien, dels i forhold til at forebygge og hindre børns sygdom og død.

Inspirationen fra Foucaults begreb om interdiskursivitet og om at "være i det sande" førte undersøgelsen hen på de tre væsner og en

spaltning i to dele. Den ene handlede om ideer om udsatte, og dermed hvordan de blev defineret og afgrænset – sorteret fra. Den anden handlede om institutioner, og om hvordan de frasorterede blev behandlet. I begge tilfælde er begrebet sociale teknologier, som det blev defineret i kapitel 2, blevet brugt til at søge ned under ideer og institutioner for at indkredse væsnernes praksis.

Udsatte børn og unge – nye kategorier

Fænomenet ”forbryderske og forsømte børn og unge” fra 1905-loven har forløbere i tidligere love. I kapitel 4 kunne det konstateres, at det første begreb var ”fattige børn”, som mange år senere blev fulgt af ”hittebørn” og ”efterladte børn”. Det var oprindeligt nødvendigt at tillade forældreløse børn at tigge, og der blev tidligt gjort forsøg på at anbringe de små i pleje. Det centrale kriterium for placeringen af ældre børn var deres arbejdsevne, så de kunne medvirke til at finansiere opholdet. De gennemgående termer sigtede på børn, som ikke kunne klare sig uden hjælp, og som det var legalt at sætte i arbejde i husholdning, i landmandsarbejde, m.v.

I termer om ungdom som ”opvænnens til ørkesløshed” og ”løse drenge” fra 1708-loven ses koblingen til ”skammelig gerning”. De ”vanartige” børn blev beskrevet endnu tydeligere i 1799-planen, og følges af detaljerede regler for straf af børn og unge, som tigger og ikke vil gå i skole. Og endelig var de ”forbryderske” børn den vigtigste årsag til at forandre loven i 1905. Udsatte børn og unge bliver i kraft af den uro, de frygtes at skabe, til et selvstændigt objekt.

Denne linje udvikles med risikotanken, hvor det frygtes at forsømte børn og unge kan udvikle sig til forbryderske. En kobling, som er helt eksplicit i forarbejderne til loven i 1905 (se bet.1895). Det gør det vigtigt at undersøge børns forhold inden de bliver forbryderske, også selvom de ikke mangler deres forældre. Børnene bliver til noget i sig selv, der er påvirket af, men ikke udelukkende, af forældres forhold, som yderligere bliver stadig mindre relevante i takt med, at børn bliver ældre. De forsømte og forbryderske børn og unge bliver til et objekt, der kan reguleres mod og med forældre.

Objektgørelsen af udsatte børn og unge passer sammen med nye opfattelser af befolkningen som et vigtigt reguleringsobjekt (Foucault, 2008; Rose, 1999; Dean, 1999). Børn fremtræder med et særlig vigtigt potentiale som fremtidens nyttige og lydige borgere, som det er vigtigt at danne (Cunningham, 2000; Thuen, 2002). Det giver grundlag for en selvstændig forståelse af børn og en særlig litteratur om den gode børneopdragelse, som også kommer til at omfatte Pestalozzis ideer om udsatte børn og unge

Børns selvstændiggørelse fremmes af skolevæsnet, der kun handler om børn (Jf. kapitel 6). Alle børn samles og differentieres fra 6-årsalderen efter faglige og sociale kriterier (Conick-Smith, 2000; Miller, 1998; Markussen, 1995). De faglige kriterier handler om evnen til at begå sig i skolens fag som dygtig eller udygtig. De sociale handler om lydighed, suppleret af kriterier om renlighed. Yderligere bidrager sundhedsvæsnets viden om gennemsnit og det, at man har børn blandt andre børn, med information om vægt og højde m.m. rubriceret i alderskategorier. Skole og sundhedsvæsen danner normer i væsnerne efter linjer som lydig og ulydig, som ren eller uren, som rask eller syg (sund eller usund), og fattigvæsnet lægger opdeling i fattig/ikke fattig til. Det enkelte barn placeres i forhold til disse normer, som alle er præget af den viden om alle børn, som hersker på et bestemt tidspunkt. Det er ikke normer, som gælder til alle tider alle steder, men normer som er relationelle og bevægelige, afhængig af de lokale børnekontekster. De er med andre ord sociale normer.

Det enkelte væsens kategorier giver et komplekst system eller en skala børn kan placeres efter. De kan kategoriseres efter de mest nyttige, som er de rige/lydige/dygtige/rene/raske børn, og de mest unyttige, som er de fattige/udygtige/ulydige/urene/syge børn. Distinktionen nyttig og unyttig er lig distinktionen mellem ikke-udsat (ikke forsømt/ikke forbryderisk) og udsat (forsømt/forbryderisk).

De nævnte kategorier hører til i forskellige væsner, der selv definerer dem i forhold til den lokale kontekst, de befinder sig i. De forskellige kategorier åbner for et stort interventionsfelt for børn og unge. De kan blot med de her nævnte placeres i 25 kategorier fordelt på tre væsner fordelt udover nationen. De respektive kategorier kan yderligere

underopdeles, fx er syge børn opdelt i typer af sygdomme og dygtige børn kan være dygtige i forskellige fag. Endelig kan en del børn placeres i flere kategorier af gangen.

Differentieringen af børneobjektet i de mange kategorier fordelt på de tre væsner stiller krav til deres institutioner og sociale teknologier. I det omfang de kan afgrænses til det enkelte væsens arbejdsfelt, kan de behandles der. Forsømte og forbryderske børn og unge befinder sig imidlertid i flere af de enkelte væsners kategorier, og i takt med at en sådan kategorisering bliver central for lovgivere, bliver det også centralt at have et væsen til at tage sig af netop dem. Kategorier som forsømte og forbryderske bliver til en speciel kategori med et dertil hørende væsen - børneforsorgen. Det er en kategori, der samler en gruppe fra de andre væsner og viser deres problematikker i en ny helhed med dertil hørende institutioner og sociale teknologier. Loven fra 1905 placerer børneforsorgens institutioner i et spændingsfelt mellem de tre tidligere væsner med henblik på at skabe nye og mere effektive løsninger for de, som kategoriseres som forsømte og forbryderske og tidligere hørte til i de andre væsner.

Børneforsorgens foranstaltninger

Da både børn og udsatte børn bliver et selvstændigt reguleringsobjekt, reflekterer det en ny opfattelse af befolkningen (jf. kapitel 3 og 4 – se også Markussen, 1995). Befolkningen er et særligt reguleringsobjekt for de regenter, der samler nationen ved at skabe en uniform befolkning (Rose, 1999; Dean, 1999; Foucault, 2008). Befolkningen er ikke kun et spørgsmål om territoriets størrelse, men om den rigdom, som kan skabes indenfor og i relation til andre nationer. Det får statens arbejdsområde til at eksplodere i mangfoldige opgaver, og der udvikles et differentieret sæt af politikker, som bygger på en ny styringsrationalitet med instanser, der skal sikre, at de bliver gennemført. Tilly (1992:kapitel 4) beskriver, hvordan blot regulering af militær og territorium fører til flere væsner med embedsmænd med egne magtbeføjelser.

Dannelsen af de nye instanser tager udgangspunkt i udøvelse af ret, der skal sikre, at regentens love bliver fulgt og fx straffe eksekveret. Udbygningen af retsudøvelsen sker med et stigende antal væsner, som de

tre - fattigvæsen, skolevæsen og sundhedsvæsen (og senere børneforsorgen) - der indgår i denne afhandling. Væsnerne etablerer en række institutioner, hvor behandlingen af befolkningen sættes i system gennem organisationer og særlige institutioner, der aflæser politikker og normer og transformerer dem ind i en praksis af specifikke sociale teknologier.

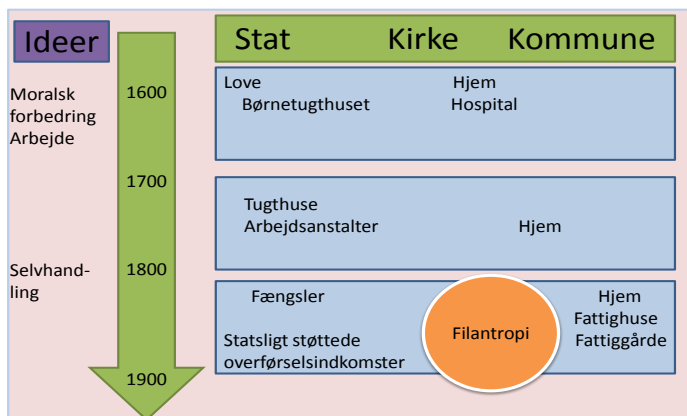
Institutioner i fattigvæsen, skolevæsen og sundhedsvæsen

Institutioner er et begreb for særlige måder at håndtere og behandle udsatte børn og unge på, som antager en fast, accepteret karakter (jf. kapitel 2). De kan være givet af det fysiske rum, der handles i, eller være dannet på tværs af forskellige rum. I sidstnævnte tilfælde er de afledt af et sandhedsregime, der understøtter, at der bør handles på bestemte måder, hvad enten det så er forankret i nationale direktiver, efterligninger af andre organisationer eller fagprofessionelles opfattelser (se kapitel 2 eller fx De Maggio & Powell, 1991).

Hvis der ses på de institutioner som etableres i fattigvæsnet, skolevæsnet og sundhedsvæsnet, kan der tegnes en række historiske forløb, hvor nogle kommer til og nogle udgår. Fattigvæsnets udvikling kan illustreres således, jf. kapitel 5:

Figur 2: Historisk overblik over fattigvæsnets institutioner i relation til ideer og organisationer.

Figuren illustrerer udviklingen i fattigvæsnets institutioner fordelt på dens organisationer. Filantropien spiller en særlig rolle især i 1800-tallet, og skiller sig ud ved at bestå af folkelige organisationer, som uafhængigt af myndighederne indgår i fattigvæsnets.

Figuren illustrerer, hvordan loven skifter fra at være normativ til at blive mere regulerende i takt med, at flere institutioner etableres og breddes ud i kommunerne. Loven formulerer de distinktioner, som det lokale fattigvæsen tager udgangspunkt i ved at undersøge, hvor de fattige hører til, og om de vil og kan arbejde. Fattigvæsnets sorteringsopgave giver anledning til sociale teknologier, hvor der skabes kontakt og tales med fattige med henblik på, at de lærer selvdisciplin og gør hvad de kan for at forsørge sig selv. Der skal laves skemaer for undersøgelse, det skal registreres, at de har ansøgt om og fået bevilget støtte for at hindre, at de får udbetalt for meget, og det skal kontrolleres om de har brugt hjælpen hensigtsmæssigt.

Fattighjælp opdeles i to hovedelementer: hjælp til at klare sig derhjemme og placering på anstalt. Hjælp til hjemmet kontrolleres, så det

sikres, at fattige kun søger, når de har behov, sagt med andre ord, at de udviser den rette moral. Der udvikles sociale teknologier, der sikrer, at de udviser tilstrækkelig selvdisciplin. Et led i denne bliver at fremme en kernefamilie med far som lønarbejder og mor som husholder for at sikre deres gensidige ansvar overfor hinanden og deres børn. Selvdisciplin skal rumme evnen til at undertrykke egne behov til fordel for børn og ægtefælle, for at sikre fremtiden og hinanden. Det sker ved stille krav til gengæld for ydelserne eller ved at blive den godgørende besøgsven, der skaber en gensidig, forpligtende og overbevisende social relation til den fattige.

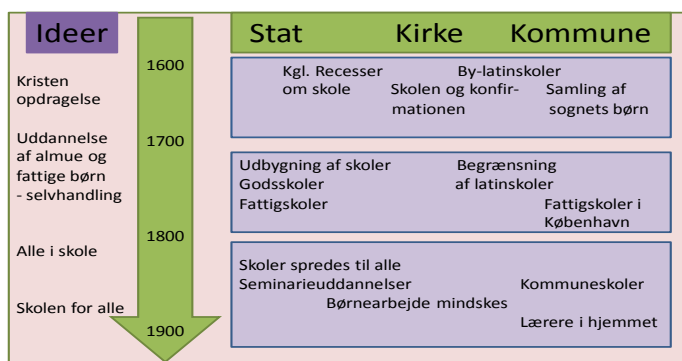
En anden stor institution i fattigvæsnet er anstalter for fattige (Jørgensen, 1979; Kolstrup, 2011). Det er først tugthuse, som får til opgave at straffe dem, som tigger og ikke arbejder. Senere bliver det til samlinger af fattige i fattighuse og fattiggårde. Der samles de, som ikke kan eller vil arbejde, og man blander derved fordærvede med slidte og affældige voksne, udsatte børn og unge m.m., på en måde, som viser sig stedse mere uhensigtsmæssig. Det kritiseres, at børn og unge bliver fordærvede frem for nyttige og lydige, og dette bidrager til et skifte i sandhedsregimet. Fattiggårde og fattighuse nedlægges, og fattige, der ikke kan forsørge sig selv, skal ikke længere interneres. I stedet bliver der etableret institutioner til at tage sig af de fordærvede, af de ældre, af udsatte børn og unge, m.v. De som blot er arbejdsløse eller del af en familie, hvor der hersker arbejdsløshed, modtager i stedet kontrolleret fattighjælp i hjemmet.

De sociale teknologier, som udspiller sig på alle anstalter, er karakteriseret af tidsskemaer og opretholdelsen af intern disciplin. Tidsskemaet angiver, hvornår der spises og soves, hvornår der arbejdes, hvornår der laves mad, hvornår der er skole, hvornår der er tid til andre aktiviteter, m.m. Den interne disciplin angiver, hvordan beboerne skal forholde sig til hinanden og de opgaver, de skal udføre. Den angiver relationer til befolkningen udenfor anstalten og hvornår beboerne har ret til at forlade anstalten på udflugt eller mere permanent. Endvidere angives, hvilke straffe som kan tages i anvendelse, hvis de interne regler ikke bliver overholdt.

Anstaltens regime i form af tidsskema og opretholdelsen af disciplin er stort set løsrevet fra det øvrige samfund. Det er fattigvæsnets opgave at holde opsyn med behandlingen, men som det blev beskrevet i kapitel 5 er det forstanderen, som har herredømmet over anstaltens regime. Fattigvæsnets interesse består i at sikre interneringen af fattige på den billigst mulige måde, så forstandere havde ikke gode ansættelsesvilkår. Der har næppe været en kritisk kontrol med andet end anvendelsen af de økonomiske midler.

Hvis der ses på skolevæsnets institutioner, bliver billedet således jf. kapitel 6:

Figur 3: Historisk overblik over skolevæsnets institutioner i relation til ideer og organisationer.

Skolevæsnets institutioner er renlivede børneinstitutioner. De bliver etableret for at sikre indlæringen af den kristne tro og tilknyttes kirken i sognet (Miller, 1998; Markussen, 1995). Indlæringen sikres gennem udenadslære og en vis læsetræning, der i 1700-tallet suppleres af mål om en indre ransagelse som forudsætning for selvstændig handling. Dermed etableres en begrundelse for regenter til at udbygge skolen for at skabe bønder og arbejdere som nyttige og lydige borgere, der ved at handle for sig selv også handler i nationens interesse. Der bliver tvungen

skolegang for alle børn, og antallet af skoler stiger kraftigt, så de kommer til at dække alle områder og nå alle børn (Coninck-Smith, 2000). Skolen bliver en skole for alle børn i Danmark.

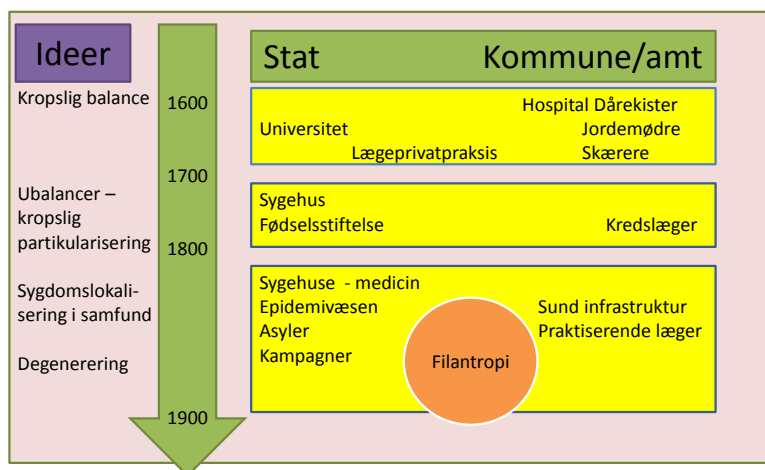
Skolen skaber en faglig og social rangordning af elever, som tager udgangspunkt i en klasses og en skoles elever. Det bliver nemt at observere mulige sociale afvigelser lokalt og korrigere dem ved hjælp af disciplinære foranstaltninger. De kan rette sig mod barnet med fysisk afstraffelse eller mod forældre med tildeling af bøder. Hvis korrektionen ikke lykkes, og barnet vurderes til at være så fordærvet, at det skader andre børn, kan det flyttes ud af klassen, men forblive på skolen, eller det kan flyttes til internatskole. Skolen har dermed mulighed for at fjerne barnet fra hjemmet.

Institutionerne og rangordningen får form gennem lærerens sociale teknologier, når der undervises og disciplinen udøves. Det er læreren som vælger, om der skal læres salmevers, om der skal undervises ved tavlen, om der skal siges i kor, om der skal læses højt, om der skal være lektier, om der skal bruges skammekrog eller spanskør, om eleven skal sendes ud af klassen i kort eller lang tid, osv. Det er disse sociale teknologier, der sorterer børn i boglige og uboglige og i lydige og ulydige, og dermed får betydning for såvel deres nutid som deres fremtid som voksne.

Skolen er en anstalt med sit eget regime, hvor lærere regerer. Der sker en vis ensretning af undervisningen gennem etablering af fælles nationale retningslinjer med aldersopdelte klasser, krav om progredierende undervisning, fælles eksaminer, bispens visitatser, fælles lærebøger og fælles uddannelse på seminarier. Skolevæsnet kontrollerer centralt og lokalt den enkelte skole og lærers virke, og nogle forældre inviteres via skole-kommissioner med ind i kontrollen. Skolen er samtidig kun et - om end vigtigt - element i børns dagligdag, da mange har arbejde ved siden af og pligter i familiens husholdning. Der er således en grænse for skolens regime, som i et vist omfang tvinger dens lærere og inspektører til ikke kun selv at aflæse, hvordan skolen skal udvikles, men også til at indgå i dialog med lokale borgere og embedsmænd i amt og stat.

I et tidsperspektiv kan sundhedsvæsnets institutioner se således ud jf. kapitel 7:

Figur 4: Historisk overblik over sundhedsvæsnets institutioner i relation til ideer og organisationer.

Sundhedsvæsnets institutioner er i udgangspunktet lokaliseret omkring universitets få læger og en lille gruppe af kirurger spredt udover landet. Det ændres kraftigt i 1800-tallet, hvor antallet af sygehuspladser og lokale, praktiserende læger eksploderer.

Sundhedsvæsnets institutioner er fordelt i en anstaltsdel, i en del rettet mod hjemmet og en overordnet samfundsplanlæggende del (Jacobsen et al, 2007; Porter, 2000; Løkke, 1998).

Anstalterne består af sygehuse for fysisk syge og asylter for psykisk syge. På sygehuse underkastes patienter i indlæggelsesperioden karakteristiske sociale anstaltsteknologier med tidsskema for søvn, mad og omsorg for den syge samt opretholdelse af disciplin, fx ved smerte, død, lægekritik, m.m. Sygehuseanstanden skiller sig ud ved, at aktiviteterne er

behandling, der strækker sig fra undersøgelse af den specifikke krop, sammenligninger med andre kroppe, kobling til generaliseret viden om sygdomme og behandlingsvirkning m.m., kombineret med den kirurgiske eller medicinske behandling. Det er et regime, som styres suverænt af læger. Sygehuset anvender kommunikative teknologier, der fortæller patienten om tilstand, behandlingsform og ikke mindst om udsigten til helbredelse, hvor der kan følge anvisninger til det efterfølgende liv efter udskrivning. Målet om helbredelse signalerer, at opholdet er midlertidigt, og udskrivningen sker ud fra sygdommes præmisser og ikke på grundlag af patientens sociale fremtoning.

Sundhedsvæsnets asyl er mere traditionelle anstalter. De hviler på en afgørelse af, hvorvidt beboerne er sindssyge og kan og bør interneres. I princippet er tidsskemaet som på sygehuset med helbredende aktiviteter, men det er imidlertid ikke muligt at finde effektive kirurgiske eller medicinske helbredelsesformer. I stedet anvendes terapeutiske teknologier med hårdt fysisk arbejde, selverkendelsesterapi og vandterapi, hvis resultater er usikre. Den ledende overlæge afgør, hvorvidt patienten er rask og kan udskrives, og afgør ligeledes, hvornår der skal gribes ind overfor patienter som truer anstaltens disciplin.

Sundhedsvæsnets kontakt til hjemmet går via de praktiserende læger og filantroper i byerne. De praktiserende læger bliver i slutningen af 1800-tallet et tilbud til alle om at blive diagnosticeret og behandlet med medicin og evt. kirurgi gennem visitering til hospitaler. En af de praktiserende lægers væsentligste opgaver bliver at medvirke ved fødsler sammen med jordemødre og rådgive om barnepleje, bl.a. fordi denne behandling har en dokumenteret effekt. Lægernes sociale teknologier ligner fattigvæsnets, der går ud på at lytte, rådgive og dokumentere kontakt og behandling, men de adskiller sig ved, at fokus er på sygdomssymptomer og behandling som en midlertidig aktivitet i forventning om helbredelse.

Filantropernes arbejde udbreder viden om, hvordan befolkningen kan sikre sig selv mod sygdomme. De kontakter fattige mødre, der rådgives og støttes i opdragelse af børn. De anvender de samme sociale teknologier som fattigfilantroperne, men adskiller sig med en anden moral, hvor de fx ikke fordømmer mødre og uægte børn. I stedet forsøger de at

fremme en adfærd, som forebygger sygdom, og signalerer, at forældre bør have kontrol over sig selv og deres børns helbred og psyke.

En særlig institution bliver forebyggelse af epidemiske sygdomme gennem samfundsplanlægning. Indsigten i årsager til sygdomme får betydning for, hvordan byer udbygges, infrastruktur med vand, kloak og luft forbedres, boligernes placering og indretning, m.m. Det ser ikke ud til, at sundhedsvæsenet i sig selv har administrativ betydning for planlægningen frem til 1905, men de nævnte tanker overtages af de ministerier, som står for de sociale forhold i de voksende byer.

Sociale teknologier i de tre væsner

I begrebet om interdiskursivitet ligger, at ideer om behandling ofte går på tværs og optræder i flere sammenhænge. Det gælder også institutioner og sociale teknologier. De institutioner, som gør sig gældende på tværs af fattigvæsenet, skolevæsenet og sundhedsvæsenet, er sorteringsinstitutionen, anstalten og hjemmet.

Sorteringsinstitutionen sorterer fattige, patienter eller skoleelever i to runder. I den første afgøres om de pågældende hører til, om de er berettigede til at få fattighjælp og sygdomsbehandling og er modne til at gå i skole samt, for alle væsners vedkommende, er tilstrækkeligt disciplinerede. Den udføres først af præster, sidenhen af sognerådsformænd, fattigforstandere, lærere, læger, socialarbejdere, m.m. I den anden runde sorteres de berettigede til relevante behandlingssteder: i fattigvæsenets anstalter eller i hjemmet; i sundhedsvæsenets sygehuse, ofte underopdelt efter sygdomstyper, eller i hjemmet; til skolevæsenet i de rette klasser og i specialforanstaltninger.

Dannelsen af anstalten går igen i alle tre væsner og er karakteriseret ved regimer, som primært reguleres af anstalterne selv. De er alle præget af den daglige organisering af tiden med mad, søvn og forskellige aktiviteter samt opretholdelsen af disciplin. De er grundlæggende selvregulerende med skolevæsenet som den mest interaktive.

Alle tre væsner er optaget af at regulere i hjemmet. Her er indsatsen rettet mod at få voksne i kernefamilien til at tage sig af børnene og hinanden. Filantroper, skolelærere og fattigvæsenets medarbejdere kommer alle med et sæt af normer om arbejde, økonomisering, sundhed, opdra-

gelse m.m., for at kontrollere og rådgive i hjemmet. De gennemtrænger den private families grænser i en evig interaktion for at fremme de fattiges selvdisciplin og eget ansvar. Et paradoks i sig selv.

De tre typiske institutioner i de tre væsner benytter sig af sociale teknologier til at fremme deres formål. Også her går nogle på tværs, medens andre er distinkte for det enkelte væsen eller for den enkelte institution. Det kan i oversigtform se således ud:

Figur 5: Sociale teknologier i fattigvæsnet, skolevæsnet og sundhedsvæsnet.

	Fattigvæsnet	Skolevæsnet	Sundhedsvæsnet
Sorteringsinstitution	Undersøgelingsprocedurer. Journalisering. Udredningssamtaler. Udviklingssamtaler. Afgørelsesformer. (Beslutning). Auktion. Formidling via private foreninger	Rangordning i klasse og i national målestok: Overhøring. Eksaminer. Vurdering af fremtoning og opførelse. Fælles uddannelse.	Diagnosticeringsprocedure, evt. retslig stillingtagen ved sindssyge (lokalisering). Procedurer for kontrol af helbredelse. Måder at lokalisere de usunde ("syge") steder i samfundet.
Anstalt	Tidsskema efter dagens gang, mad og aktiviteter (arbejde). Disciplinære handlinger, bl.a. med henblik på afskrækelse. Procedurer for kontakt med omgivelser og for at forlade anstalten.	Tidsskema efter fag. Disciplinære handlinger. Læringsformer fx indbyrdes undervisning og "det levende ord".	Tidsskema efter dagens gang, mad og aktiviteter (behandling). Kommunikation om sygdom og helbredelse. <u>For sindssyge:</u> Terapi – herunder arbejde. Procedurer for kontakt med omgivelser og for at forlade anstalten.
Hjem	Procedurer til at kontrollere og rådgive. Vurderingskriterier for tilstand og behov for materiel hjælp.	Procedurer for kontakt til hjem, formidling af normaludvikling for børn og rådgivning. Procedure for fjernelse.	Rådgivning om forebyggelse og behandling. Kommunikation med syge og pårørende. Kontaktmetoder ved besøg. Oplysningskampagner.

Disse sociale teknologier er til rådighed for børneforsorgen, hvor det er indlysende, at især en række af fattigvæsnets teknologier tages med ind. Teknologierne skaber et potentiale for at børneforsorgen kan skille sig ud fra de øvrige væsner med kombinationer af de eksisterende og udvikling af nye. Det skaber også et potentiale for at hver institution kan skille sig ud, og anvende de teknologier, der mere specifikt passer til deres specifikke udsatte børn og unge. Muligvis i en vanemæssig og internaliseret – institutionaliseret – form.

De tre væsner og børneforsorgen

Fattigvæsnet, skolevæsnet og sundhedsvæsnets institutioner og sociale teknologier udvikles før og samtidig med børneforsorgen. De træder frem i løbet af 1700- og 1800-tallet, hvor børneforsorgen gennem private organisationer tager form. Parallelliteten med institutionerne er slående, da børneforsorgen etablerer de samme typer. Der er en sorteringsinstitution, en anstaltsinstitution og en institution, der handler i hjemmet. Børneforsorgen lægger familieplejen til som en særlig institution, der ikke findes i de andre væsner.

Sortering i børneforsorgen

Børneforsorgens selvstændige sortering af børn og unge er i første omgang begrænset. Den ene gruppe af børn, der har overtrådt loven, henvises, når lovovertrædelsen er bevist eller når de ikke kan rummes i skolen. Den anden er forældreløse, som nærmest af sig selv bliver henvist fra gaden, hvis ikke andre tager sig af dem. Den tredje gruppe er forsømte børn, der lever i så fordærvede omgivelser, at der er risiko for, at de i fremtiden bliver kriminelle. Den sidste gruppe bliver mere central fra midten af 1800-tallet, og er sandsynligvis blevet henvist fra skolen og opsøgende filantroper fra fattigvæsnet og fra sundhedsvæsnet.

I anden omgang sorterer børneforsorgen de udsatte børn til de forskellige institutioner: Familiepleje og børneanstalter.

Børneforsorgens teknologier ligner fattigvæsnets registreringer og undersøgelser af de fattige til at vurdere barns tilstand og forældres forældrv. Dernæst er der anvendt teknologier til at finde relevante familie-

plejer og anstalter og forhandle om pris/plejeløn hos anstalt og plejefamilie.

En særlig formidlingsmodel i børneforsorgen foretages af private foreninger, der får henvist eller selv finder udsatte børn og unge, skaffer sig forældres samtykke og anbringer dem. De kan også indgå i samarbejde med fattigvæsnet om placering af forældreløse og forsømte børn og unge på de familier, hjem og anstalter de organiserer.

Anstalter i børneforsorgen

Børneanstalten har som de øvrige anstalter sit eget regime, som suverænt styres af forstanderen, hvilket er analogt til fattigvæsnets anstalter og sundhedsvæsnets asylers. Den anvender som dem tidsskemaer for døgnets gang, skemaer for mad og for aktiviteter, der i lighed med asylet hovedsageligt består af hårdt fysisk arbejde og i lighed med skolen rummer undervisning.

Børneanstalten kan antage form som et kasernesystem med hård disciplin og straffe for brud på disciplinen. Eller tage form som en familiemodell med forstanderen i forældres sted, som nogle steder suppleres af grupper, hvor ældre børn bliver vejledere for yngre.

I familiemodellen, som i Danmark fremhæves som det væsentligste forbillede, er intentionen, at forstanderen lærer det enkelte barn at kende og fungerer i forældres sted. Barnet skal have lov til at prøve sig frem og lære af egne fejl, hvilket flere steder står i modsætning til opretholdelsen af disciplin blandt et stort antal børn.

Der udvikles børnehjem, der ofte er små institutioner, der mere konsekvent anvender familiemodellen. I det omfang de var del af større organisationer, gav det mulighed for overvejelser om pædagogik og uddannelse af personale, men ikke nødvendigvis med bedre kontrol af behandlingen af de udsatte børn og unge.

Familiepleje

Familiepleje er børneforsorgens særlige institution. Den er en mellemting mellem hjem og anstalt, der har hjemmets karakteristika med (pleje)forældre, der skal opdrage et barn, der går i den almindelige skole, har lokale venner osv. Den har også enkelte af anstaltens

karakteristika såsom mulighed for at udnytte barnets arbejdskraft og modtage betaling for barnet.

Familieplejen bliver i nogle tilfælde etableret som en kombination af en anstalt og en familie. Vajsenhuset og opfostringsanstalten kombinerede tidligt placering i familiepleje med anstaltens tidsskema, skolegang og læreplads. Fødselsstiftelsens ammesystem var i perioder en slags familiepleje, hvor barnet mod betaling blev placeret i ammens hjem. Nogle af de større børnehjem slusede børn ud af anstalten ind i familiepleje, som de selv holdt opsyn med.

Hjemmet

Hjemmet eller arbejdet i hjemmet med børn udvikles i anden halvdel af 1800-tallet i filantropers virksomhed med at rådgive og vejlede fattige familier om arbejde, økonomi og sundhed (jvf. kap 5 & 7). Det er primært en relation fra middelstandens kvinder til fattige kvinder om opdragelse af børn. Filantroperne opsøger familierne og udvikler sociale teknologier til at opnå kontakt, at samtale, at skabe venskabelige – patroniserende – relationer, at kontrollere børns udvikling m.v. De trækker på sundhedsvæsnets viden om renlighed og børns udvikling, som de kan vurdere hjemmets tilstand ud fra. De trækker også på middelklassens kristne normer for, hvordan børn og unge bør opdrages.

Da børneforsorgen i 1905 skilles ud som et samlet offentligt væsen, overtager den institutioner fra de tre andre væsner. Det er fattigvæsnets sorteringsinstitution med at sortere de udsatte børn og unge. Den overtager myndighedernes relationer til især filantropiske børneanstalter, børnehjem og familiepleje. Den udbygges med 1905-loven med dels nye anstalter som optagelsesanstalter og de særlige statslige opdragelsesanstalter. Dels med en særlig ny opgave med at rådgive og udstede pålæg til hjemmet. Dermed ligner børneforsorgen de øvrige væsners institutionelle opbygning, som samtidig er lagt ud som en sti for fremtidens udvikling.

Dannelsen af børneforsorgen giver samtidig et nyt potentiale ved at samle de institutioner, som retter sig mod udsatte børn og unge, så de ikke længere er spredt på tre væsner. Det giver mulighed for at kombinere børneforsorgens institutioner og teknologier på nye måder, både

indbyrdes og i relation til de øvrige væsner. Der skal afklares grænser for, hvornår fattige børns familier skal have økonomisk hjælp af fattigvæsnet, hvornår et skolebarn er tilstrækkeligt udisciplineret til, at det ikke længere skal være i skolen, og hvordan usunde og syge fattige børn kan få behandling i sundhedsvæsnet parallelt med behandlingen i børneforsorgen.

Børneforsorgen har ikke samme grad af autonomi som skole- og sundhedsvæsnet, hvor børn har direkte adgang. Børneforsorgen har kun mulighed for at udvide antallet af børneobjekter ved at udvide definitionen af forsømthed gennem sin opsøgende virksomhed. Børneforsorgen er præget af, at de øvrige væsner leverer børn og unge til børneforsorgen. Hovedopgaven er at tage sig af børn og unge, når de ikke længere kan rummes i skolen, når de skal straffes og når de er for syge til at blive helbredte.

Børneforsorgen får i 1905-loven et selvstændigt lovgrundlag med en sikker statslig finansiering. Der er således en gensidig interesse i børneforsorgen fra på den ene side de væsner, som leverer børn og unge, og på den anden side børneforsorgen selv, så længe strømmen af børn fortsætter. Det er en institutionel struktur, der kun udfordres, hvis det finansielle grundlag ændres, hvis de øvrige væsner bliver utilfredse med løsningen, eller der opstår nye problemtyper, som ligger udenfor alle de implicerede væsners arbejdsfelt.

Børneforsorgen i 1905 og 2012

Målet med det følgende er ikke at lave en nutidig gennemgang af de tre væsners betydning for børneforsorgen, da det i sig selv kan danne basis for en ny afhandling. I stedet vil jeg koncentrere mig om at skitsere betydningen af den institutionelle struktur dengang og i dag.

Børneforsorgen i 1905 var dannet som en udspaltning fra fattigvæsen, skolevæsen og sundhedsvæsen, og varetog opgaver som gik på tværs af og ikke længere kunne rummes indenfor disse. De vigtigste leverandører af børn og unge var skole og fattigvæsen samt politiet. Sundhedsvæsnets bidrag havde mest karakter af anvendelige teknologier i samfundsplanlægningen og hjemmebesøg.

I dag leverer skolevæsnet, suppleret af daginstitutioner samt sundhedsvæsnet, de fleste børn til børneforsorgen¹³⁶. Det er børn og unge, som ikke kan rummes i disse væsner, og derfor skal placeres andre steder. Eller som har behov for børneforsorgens assistance for netop at kunne blive i skolen og sundhedssystemet. Det er vanskeligt at identificere et fattigvæsen, som leverer fattige forældres børn ind i børneforsorgen, selv om mange familier er forsørget på offentlige ydelser (Ejrnæs et al. 2010:101-105). Den konservative justitsminister Albertis ønske om, at børn ikke måtte fjernes af økonomiske årsager, er ikke længere et tema for børneforsorgen, der ikke selv kan kompensere for fattigdom.

Børneforsorgens fortsatte rolle som modtagere af udsatte betyder, at antallet af børn og unge afhænger af udviklingen i de øvrige væsner. Et aktuelt eksempel er sundhedsvæsnets anvendelse af en række nye psykiatriske diagnoser, som gives til et stigende antal børn (se note 7 om ADHD – Lægemiddelstyrelsen 2010). Behandlingsbørnene sendes efter endt udredning og igangsættelse af medicinsk behandling ind i børneforsorgen med krav om forældreorlov, særlig behandling i skoler og daginstitution, særlige behandlingstilbud, etc. Et andet eksempel er det stigende fokus på underretninger, hvor skole og daginstitution sætter pres på børneforsorgen og sandsynligvis bidrager til at stadig flere børn bliver omfattet af børneforsorgens aktiviteter (Ebsen, 2007). Det er forandringer som foreløbig ligger indenfor de etablerede institutioner og blot stiller krav om flere ressourcer eller omfordelinger af de eksisterende i børneforsorgen.

Børneforsorgens institutioner og teknologier kommer i dag som i 1905 primært i spil, når de øvrige væsner udpeger et barn. Derfra får den magt til at handle og behandle. Børneforsorgen har ikke magt til at sende børn den anden vej. Den kan ikke bestemme om et barn skal gå i

---

¹³⁶ Ankestyrelsen undersøgte i 2007-2008 underretninger i 12 kommuners børneafdeling, hvor 18 procent kom fra skole, 11 procent fra sundhedsvæsen, 8 procent fra politi og 7 procent fra daginstitutioner (Ankestyrelsen, 2008:9-10). Undersøgelsen angiver ikke, hvor mange børn og unge, der modtager støtte samtidig med at forældrene i forvejen er på kontanthjælp, og hvilken betydning det giver for henvisninger til børneforsorgen.

skolen, behandles i psykiatrien eller have ekstra økonomiske midler til tøj, fritidsaktiviteter, m.m. Den kan ikke sende børn ud af forsorgen til de andre væsner. Børneforsorgen er fortsat et defensivt væsen i forhold til at forebygge at børn og unge bliver udsatte.

Når børneforsorgen handler, anvender den de institutioner, som var etableret i 1905. Børn og unge placeres på døgnophold på børnehjem (opholdssteder) eller døgninstitutioner (små anstalter). De placeres i familiepleje, der betales ud fra barnets belastning. Både anstalter og familiepleje drives og udvikles ud fra det antal børn og unge, som henvises til børneforsorgen. Det institutionaliserer en interesse i at skabe sikkerhed for udsatte børn og unge og sikre tilstrækkelig mange børn i de forskellige institutioner. Det er den samme begrundelse og interesse, som lå til grund for 1800-tallets institutioner, når de forsøgte at overbevise kommuner og stat om at betale for opholdet.

Det nye element i 1905-loven var rådgivningen i eget hjem for at hindre, at børn og unge blev anbragt. Den er i de seneste årtier blevet kraftigt udbygget (se note 6 – Statistikbanken i Danmarks Statistik). Børneforsorgen breder sig aktuelt til stadig flere hjem i håb om, at en tidlig indsats kan sikre flere børn mod anbringelser, hvilket endnu ikke har vist sig. Foreløbig ser det ud, til at flere børn bliver omfattet af børneforsorgens institutioner og teknologier. Denne indsats er foranlediget af skoler og daginstitutioners underretninger og ikke, som tænkt i 1905, et resultat af besøg hos fattige børnefamilier med fordærvede voksne.

Udbygningen og vedligeholdelsen af børneforsorgens institutionsstruktur får sin egen legitimitet gennem de henvisninger af børn og unge, som de øvrige væsner tilvejebringer. Børneforsorgens anstalter og familieplejere efterspørger selv udsatte børn og unge, og antallet af potentielle børn og unge stiger i takt med de øvrige væsners stigende antal underretninger og nye problemdefinitioner. Det tyder på at den institutionelle låsning, som var gældende i 1905, fortsat er gældende. Børneforsorgen fremtræder som en ideel løsning til at tage sig af de børn og unge, som ikke kan rummes i skolen, som overtræder loven og som kun delvist kan behandles af sundhedsvæsenet. Det skaber grundlag for fortsat at bruge anstalter, familiepleje og det stigende antal

teknologier, som rettes mod hjemmet. Det imødekommer derved disse institutioners naturlige efterspørgsel efter børn, der matcher deres speciale.

Børneforsorgens stabile indlåsning mellem de øvrige væsner og med de etablerede institutioner ser ud til aktuelt at kunne udfordres fra to sider. Den ene er, at den objektgørelse af udsatte børn og unge som har været gældende fra 1905, udfordres af en subjektgørelse, hvor også udsatte børn og unge får ret til at bestemme, hvordan de skal behandles. FN's børnekonvention lægger således op til, at børn har ret til at blive hørt og inddraget, hvilket også reflekteres i dansk lovgivnings krav om børnesamtaler. Det kan føre til at børneforsorgens institutioner, herunder ikke mindst indsatserne i hjemmet, i højere end hidtil må se børn og unge som handlende subjekter med ret til indflydelse.

Den anden udfordring kommer fra den stigende interesse for at se på effekt, og dermed på, hvad der kommer ud af at placere udsatte børn og unge i børneforsorgens institutioner. I 1905 var der stor tiltro til, at institutionerne effektivt kunne udvikle udsatte til at blive normale, nyttige og lydige borgere. I dag er tvivlen større og har ført til en interesse for at se nærmere på, hvordan det går de pågældende børn, i enkelte tilfælde ved at spørge dem selv (Egelund et al, 2009; Egelund Nielsen, 2005).

Subjektgørelsen og undersøgelser af effekter kan vise sig at være elementer, der bidrager til at ændre det eksisterende sandhedsregime om børneforsorgen. Det ser dog ud til, at regimet er så stabilt og sejlivet, at børneforsorgens institutioner som samfundets ideelle håndtering af udsatte børn og unge er sikret i mange år fremover.

Kildefortegnelse

- Andersen, Niels Åkerstrøm (1999) *Diskursive analysestrategier - Foucault, Koselleck, Laclau, Luhman*. København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Andrews, Jonathan (2004) The Rise of the Asylum in Britain. I Brunton, D. (ed.) *Medicine Transformed - Health, Disease, and Society in Europe*. Manchester: The Open University.
- Ankestyrelsen (2008) *Kommuners reaktioner ved underretninger m.v om børn og unge*. København: Socialministeriet.
- Arbejderpressen (særtryk af Demokraten) (1893) *Forholdene paa Skanderborg Børnehjem belyst af Arbejderpressen og beedigede Vidneforklaringer*. Århus.
- Aries, Phillippe (1980) *Barndommens historie*. Forkortet udgave, Oslo: Gyldendal.
- Askeland, Lori (2006) Informal Adoption, Apprentices, and Indentured Children in the Colonial Era and the New Republic, 1605-1850. I Askeland, Lori (ed.) *Children and Youth in Adoption, Orphanages and Foster Care - a Historical Handbook and Guide*. Westport, CT: Greenwood.
- Bendixen, Mogens (1987) *Historien om et børnehjem: Hammerum herreds børnehjem - Børnehjemmet Toften - 1887-1987*. Herning: Børnehjemmet Toften.
- Berger, P.W. & Luckmann, T. (1972) *Den samfundsskabte virkelighed*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Bergman, M.A. & Lundberg, S. (2000) *Auctioned and Re-auctioned Children in 19th Century Sweden*. Umeå: Umeå economic studies, no 557.
- Bergman, Mats & Lundberg, Sofia (1998) *Auctioned and Re-auctioned Children in 19th Century Sweden*. Umeå: Umeå economic studies, no 468.
- Bergström, Göran & Boréus, Kristina (2005) Diskursanalys. I Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red.) *Textens mening och*

- makt - metodbok i samhällvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Bergström, Göran & Boréus, Kristina (2005) Samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys. I Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red.) *Textens mening och makt- metodbok i samhällvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Beronius, Mats (1991) *Genealogi og sociologi, Nietzsche, Foucault och den sociala analysen*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag.
- Beronius, Mats (1994) *Bidrag til de sociala undersökningarnes historia eller til den vetenskapliggjorda moralens genealogi*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag.
- Bojsen, Nikolaj (1894) *Meddelelser om den fellenbergske opdragelsesanstalt Bøgdgaard institut i fortid og nutid*. Viborg: Bachausen.
- Bonderup, Gerda (2002) Health Care Provision and Poor Relief in Enlightenment and 19th Century Denmark. I O.P. Grell, Cunningham, A, & Jütte, R. (eds.) *Health care provision and poor relief in 18th and 19th century Northern Europe*. Aldershot, UK: Ashgate.
- Bonderup, Gerda (2006) *Det medicinske politi - sundhedspolitikken i Danmark 1750-1860*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Boswell, John (1988) *The Kindness of Strangers - the abandonment of children in Western Europe from late antiquity to the renaissance*. New York: Pantheon Books.
- Brante, Thomas (2001) Consequences of Realism for Sociological Theory-building. *Journal for the theory of social behaviour*, 31:2, Blackwell, Oxford.
- Bredsdorff, Nils (2002) *Diskurs og konstruktion*. København: Samfundslitteratur.
- Broad, John (1999) Parish Economies of Welfare 1650-1834. *The historical journal*, 42, 4, Cambridge University Press, Cambridge.
- Brunton, Deborah (2004a) Dealing with Disease in Populations - public health from 1830-1880. I Brunton, D. (ed.) *Medicine transformed - Health, disease and society in Europe*. Manchester: The Open University.

- Brunton, Deborah (2004b) The Emergence of a modern profession, i Medicine transformed - Health, disease and society. I Brunton, D. (ed.) *Medicine transformed - Health, disease and society in Europe*. Manchester: The Open University.
- Bryderup, Inge (2005) *Børnelove og socialpædagogik gennem hundrede år*. Århus: Klim.
- Bundesen, P., Henriksen, L.S. & Jørgensen, A. (2001) *Filantropi, selvhjælp og interesseorganisering - Frivillige organisationer i dansk socialpolitik 1849-1990'erne*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Chartier, Roger (1994) The Chimera of the Origin: Archeology, Cultural History, and the French Revolution. I Goldstein, Jan (ed.) *Foucault and the Writing of History*. Oxford: Blackwell.
- Christensen-Ordrup, Carl (1900) *Danske børnehjem i billeder og tekst*. København: Axel Andersen.
- Christensen, J. (2000) De fattige 1814-1848. I Tamm, Ditlev (red.) *Dansk forvaltningshistorie*, bd.1. København: Djøf.
- Christiansen, Nils, Johansen, Hans Chr., Petersen, Jørn Henrik (2011) Danske samfundsforhold forud for slutningen af 1800-tallet. I Petersen, Jørn Henrik, Petersen, Klaus, Christiansen, Nils Finn (red.) *Dansk velfærdshistorie*, bd.1. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Christiansen, Nils, Johansen, Hans Chr., Petersen, Jørn Henrik (2011) Periodens idéstrømninger. I Petersen, Jørn Henrik, Petersen, Klaus, Christiansen, Nils Finn (red.) *Dansk velfærdshistorie*, bd.1. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Coninck-Smith, Ning De (2000) *For barnets skyld - byen, skolen og barndommen 1880-1914*. København: Gyldendal.
- Coninck-Smith, Ning De (2002) Internaternes og skolens historie eller "den lille indespærring" - et bidrag til skulkeriets historie i Danmark fra 1875- ca.1914. I *Skolen, læreren, eleverne og forældrene - 10 kapitler af den danske folkeskoles historie i det 19. og 20. Århundrede*. Århus: Klim.
- Coninck-Smith, Ning De (2002) De fattigste elever blev stemplet ved lusetanternes besøg. I *Skolen, læreren, eleverne og forældrene - 10*

- kapitler af den danske folkeskoles historie i det 19. og 20. Århundrede.* Århus: Klim.
- Coudert, Allison (2010) Faith and Religion. I Foyster, E. & Marten, J. (eds.) *In the Age of Enlightenment - a Cultural History of Childhood and Family*, bd 5. Oxford: Berg.
- Crowther, M.A. (1981) *The Workhouse System 1834-1929. The History of an English Social Institution.* London: Batsford Academic and Educational.
- Cunningham, Hugh (2000) *Børn og Barndom i den vestlige verden efter 1500.* Århus: Klim.
- Dahl, Tove Stang (1992) *Barnevern og samfunnsvern.* Oslo: Pax.
- Dalberg-Larsen, Jørgen (2005) *Lovene og livet - en retssociologisk grundbog.* København: Djøf.
- Dalby, Louise (2002) *Retlede drenge - filantropi og opdragelse på opdragelsesanstalten Bøgildgård 1830-1900.* Viborg: Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland.
- Dam, Axel (1923) *Opdragelsens stormænd - i uddrag af kildeskrifterne om den og af dem.* København: Gjellerups forlag.
- Dean, Mitchell (1991) *The Constitution of Poverty - Toward a Genealogy of Liberal Governance.* London: Routledge.
- Dean, Mitchell (1999) *Governmentality: Power and Rule in Modern Society.* London: Sage.
- Deding, M. & Gerstoft, F. (2009) *Børnefattigdom i Danmark.* København: Socialforskningsinstituttet 09:10.
- Degerando, (1827) *Den fattiges frivillige formynder eller den fuldstændige godgørelse.* København: Thieles bogtrykkeri.
- Dimaggio, Paul. J & Powell, Walter W. (1991) The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organization Fields. I Powell, W. & DiMaggio, P.J (eds.) *The New Institutionalism in Organizational Analysis.* Chicago: The University of Chicago Press.
- Donzelot, Jacques (1979) *The Policing of Families.* New York: Pantheon.

- Drugge, Ulf (2008) Sockengång, utsatthet och motstånd. I Swärd, H och Egerö, M-A (red.) *Villkorandets politik: fattigdomens premisser och samhällets åtgärder - då och nu*. Malmö: Egalité.
- Daae, A. (1892) *Nogle opdragelseanstalter for forbryderske og forsømte børn*. Trondhjem: Interessentskabstrykkeriet.
- Ebsen, Frank (2007) *Børn og unge med behov for særlig støtte - lovgivning fra 1990-2005*. København: Danmarks Pædagogiske Universitet HPA arbejdspapir, 5a.
- Egelund Nielsen, H. m.fl. (2005) *TABUKA - Tidligere anbragtes bud på kvalitet i anbringelsen af børn og unge*. København: Børn og Unge.
- Egelund, Tine (1997) *Beskyttelse af barndommen*. København: Hans Reitzel.
- Egelund, Tine & Hestbæk, Anne-Dorthe (2003) *Anbringelse af børn og unge uden for hjemmet - En forskningsoversigt*. København: Socialforskningsinstituttet, 04:03
- Egelund, Tine, Christensen, P., Jakobsen, T.B., Jensen, T, Olsen, R. (2009) *Resultater fra SFI's Forløbsundersøgelser af årgang 1995*. København: SFI 09:24.
- Ejrnæs, M., Ejrnæs, M. & Frederiksen, S. (2010) Anbringelser udenfor hjemmet – risiko for anbringelse. I Andersen, S., Ebsen, F., Ejrnæs, M., Ejrnæs, M., Fallesen, P., Frederiksen, S. (red.) *Når man anbringer et barn – baggrund, stabilitet i anbringelsen og det videre liv*. Odense: Syddanske Universitets forlag.
- Engberg, Elisabeth (2004) *Boarded Out by Auction: Poor Children, Continuity and Change*, 19 (3), 2004, 431–457. Cambridge: University Press.
- Engberg, Elisabeth (2005) *I fattige omständigheter - Fattivårdens former og undstödstagare i Skelefteå sockun under 1800 tallet*. Umeå: Reports from Demographic Database 25, Umeå Universitet.
- Engberg, Jens (1973) *Dansk Guldalder eller oprøret i tugt-, rasp- og forbedringshuset*. København: Rhodos.
- Eriksson, Bengt Erik (1989) *Vägen til centralhospitalet - två studier om den anstaltsbundna sjuksjukvårdens förhistoria i Sverige*. Göteborg: Daidalos.

- Feldbæk, Ole (2007) Det gamle samfund 1000-1850. I Feldbæk, Løkke & Jeppsen (red.) *Drømmen om tryghed*. København: Gads Forlag.
- Fildes, Valerie (1988) *Wet Nursing - A History from Antiquity to the Present*. Oxford: Blackwell.
- Finansministeriet, KL, Amtsrådsforeningen, Socialministeriet, m.fl (2002) *Udfordringer og muligheder – den kommunale økonomi frem mod 2010*. København: Finansministeriet.
- Flyvbjerg, Bent (2009) *Samfundsvidenskab der virker*. København: Akademisk forlag.
- Foucault, Michel (1984) Truth and Power - An Interview with Foucault udført af A.Faontan & P.Pasquino. I Rabinow, P. (red.) *The Foucault Reader*, New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel (1991a) *Governmentality*. I Burchell, G., Gordon, C. & Miller, P. (eds) *The Foucault Effect*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Foucault, Michel (1991b) Questions of methods. I Faubion, J.D (ed.) *Michel Foucault: Power - The essential works 1954-1984*. Paris: Galimard.
- Foucault, Michel (1994) *Truth and Juridical Forms*. I Faubion, J.D (ed.) *Michel Foucault: Power - The essential works 1954-1984*. Paris: Galimard.
- Foucault, Michel (1998a) *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv.
- Foucault, Michel (1998b) *Viljen til viden, Seksualitetens historie*. København: Det lille forlag.
- Foucault, Michel (2003a) *Galskabens historie i den klassiske periode*. København: Det lille forlag.
- Foucault, Michel (2003b) *Talens Forfatning*. København: Hans Reitzel.
- Foucault, Michel (2000) *Klinikkens fødsel*. København: Hans Reitzel.
- Foucault, Michel (2005) *Vidensarkæologien*. Aarhus: Philosophia.
- Foucault, Michel (2008) *Sikkerhed, territorium, befolkning. Forelæsninger på Collège de France 1977-1978*. København: Gyldendal.
- Frohman, Larry (2008) *Poor Relief and Welfare in Germany from the Reformation to World War*, Cambridge: Cambridge university press.
- Frost, N, Mills, S & Stein, M (1999) *Understanding Residential Child Care*. Aldershot: Ashgate.

- Frost, Nick & Stein, Mike (1989) *The Politics of Child Welfare - Inequality, Power and Change*. Worchester: Billing and sons.
- Fuchs, Rachel (1984) *Abandoned Children and Child Welfare in Nineteenth Century*. Albany: French State University of New York Press.
- Gaunt, David (1996) *Familjeliv i Norden*. Stockholm: Gidlund.
- Geremek, Bronislaw (1991) *Den europeiska fattigdomens betydelse*. Stockholm: Ordfronts Förlag.
- Gordon, Linda (2002) *Heroes of their Own Lives – The Politics and History of Family Violence*. Chicago: University of Illinois Press.
- Gorsky, Martin, Powell, M., Mohan, J. (2002) British Voluntary Hospitals and The Public Sphere. I Sturdy, S. (red.) *Medicine, Health and The Public Sphere in Britain 1600-2000*. London: Routledge.
- Grell, Ole Peter; Cunningham, Andrew (2002) Health Care and Poor Relief in 18th and 19th Century Northern Europe. I Grell, Ole Peter; Cunningham, Andrew and Jütte, Robert (eds.) (2002) *Health care and poor relief in 18th and 19th Century Northern Europe. The History of medicine in context*. Aldershot: Ashgate.
- Grønhøj, Bodil & Pruzan, Vita (1974) *Idealer og praksis: Om anbringelse af børn i familiepleje*. København: SFI Teknisk Forlag.
- Hacking, Ian (2005) *The Taming of Chance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hansen, Carsten Sandbjerg (2006) *Vilkår og vilkårligheder - om socialt arbejde med børn og unge og dettes genese, rationaler og strukturer*. København: Speciale ved afd. for pædagogik ved Københavns universitet.
- Hansen, Christian Sandbjerg (2008) *Til historien om det sociale arbejde med børn og unge*. Praktiske Grunde nr.2, 2008. København: Hexis.
- Hansen, P. Wessel (2008) Miraklernes tid - Almissekultur og gavegivning i oplysningstidens København. I *Miraklernes tid og andre fortællinger om livet i 1700 tallets København*. København: Historiske Meddelelser om København, 100/101.årgang, Københavns Stadsarkiv.

- Harste, Gorm (2005) Den europæiske stats dannelse. I *Politica*, nr.1, 2005, Århus.
- Hasenfeld, Yeheskel (2003) *Mennesket som råstof*. Århus: Klim.
- Haue, Harry, Nørgaard, Ellen, Skovgaard-Petersen, Vagn & Thiedecke, Johny (1986) *Skolen i Danmark fra 1500-tallet til i dag*. Herning: Systime.
- Hauge, Ragnar (1974) *Fra kriminalforsorg til kriminalomsorg*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Henningsen, Peter (2007) *Det københavnske fattigvæsen - fattigvæsnets administration og lovgivning, 1629-182*. København: Stadsarkivets digitale skriftserie, nr.6.
- Henningsen, Peter (2005a) Fattigdom i København i en tidlig moderne tid. I *Patrioter og fattigfolk*. København: Historiske Meddelelser om København, 98.årgang, Københavns Stadsarkiv.
- Henningsen, Peter (2005b) Misericordia - tiggere, husarme og andre fattige i København 1500-1800. I *Patrioter og fattigfolk*. København: Historiske Meddelelser om København, 98.årgang, Københavns Stadsarkiv.
- Hestbæk, Anne-Dorte, C. Mattsson og A. Rosenstjerne Andersen (2008) *11-åriges hverdagsliv og trivsel*. København: SFI 08:16.
- Heywood, Colin (2004) *Barndom*. København: Hans Reitzel.
- Heywood, Jean S. (1978) *Children in Care - The Development of the Service for The Deprived Child*. Norfolk: Routledge.
- Himmelfarb, Gertrude (1984) *The Idea of Poverty: England in the Early Industrial Age*. New York: Alfred A. Knopf.
- Historikergruppen Fempas (1987) *Det arbejdende folks kulturhistorie*. bd. 1, København: Fremad.
- Holmdahl, Barbro (2000) *Tusen år i det svenska barnets historia*. Lund: Studenlitteratur.
- Holt, Marilyn Irvin (2005) Adoption Reform, Orphan Trains and Child-saving, 1851-1926. I Askeland, Lori (ed.): *Children and Youth in Adoption, Orphanages and Foster Care - a Historical Handbook and Guide*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- Horsten, Holger (1973) *Børne-og ungdomsforsorgen i Danmark*. København: Nyt Nordisk forlag Arnold Busck.

- Houswitschka, Christoph (2006) Lockes Education or Rousseaus Freedom. I Müller, A, (eds.) *Fashioning Childhood in the Eighteenth Century - age and Identity*. Aldershot: Ashgate.
- Huey, Paul R. (2001) The Almshouse in Dutch and English Colonial North America and its Precedents in The Old World: Historical and Archaeological evidence. I *International Journal of historical archaeology*, vol. 5, nr. 2.
- Hvidtfeldt, Johan (1950) *Viborg tugthus i 1700 årene - et bidrag til jysk rets-og kulturhistorie*. Århus: Jysk selskab for historie, sprog og litteratur.
- Hydén, Håkan (2002) *Normvetenskap*. Lund: Sociologiska Institutionen, Lunds universitet.
- Høy, A.T. (1903) *Det kongelige opfostringshus gennem halvandet hundrede aar 1753-1903*. København: Det nordiske forlag.
- Haarløv, Tyge (1952) *Administrative opdragelsessanktioner*. København: GEC Gads forlag.
- Ingerslev, E. (1913) *Matthias Saxtorp og hans samtid*. København: J.Frimodts forlag.
- Ingerslev, E. (1915) *Den kgl. fødsels- og plejestiftelsen - tiden 1800-1849 - et Bidrag til Fødselshjælpens Historie i Danmark i dette Tidsrum*. København: J.Frimodts forlag.
- Ipsen, Carl (2010) *Life Cycle i In the Age of Empire - A Cultural History of Childhood*. Oxford: Berg.
- Jacobsen, Kurt & Larsen, K (2007) *Ve og velfærd - læger, sundhed og samfund gennem 200 år*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Jacobsen, M.C. (2005) Forord til vidensarkæologien af Foucault. I Foucault: *Vidensarkæologien*. Aarhus: Philosophia.
- Jacyna, L.S. (2004) The localization of disease. I Brunton, D. (ed) *Medicine Transformed - Health, Disease and Society in Europe*. Manchester: The Open university.
- Jakobsen, Ellinor (1979) *Frøken Josephine Schneiders børnehjem - en beretning i anledning af børnehjemmets 100 år 1974*. (Jakobsen selv), København.

- Jensen, Svend Skov (1952) *Nogle kapitler af Vajsenhusets historie*. København: Det Berlingske bogtrykkeri.
- Jespersen, Leon (2000) Tiden 1596-1660: Mellem personlig kongemagt og bureaukrati. I Jespersen & Petersen, E.L (red.) *Dansk forvaltningshistorie*, bd. 1. København: Djøf.
- Johansen, Hans Chr., Kolstrup, Søren (2011) Dansk fattiglovgivning indtil 1803. I Petersen, Jørn Henrik, Petersen, Klaus, Christiansen, Nils Finn (red.) *Dansk velfærdshistorie*, bd.1. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Johansen, J.F. (1886) *Halvhundredeåsfesten for Flakkebjerg opdragelsesanstalt og dens forstander justitsråd C.C.Møller*. Odense: Det miloske bogtrykkeri.
- Jøhncke, S., Svendsen, M.N., Whyte, S.R. (2004) Løsningsmodeller - Sociale teknologier som antropologisk arbejdsfelt i Kirsten Hastrup (red.): *Viden om verden - en antropologisk grundbog*. København: Hans Reitzel.
- Jønsson, Heidi (2008) *Samfundsbørn - en analyse af de politiske debatter om børnelovene 1905-1933*,(speciale). Odense: Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Jørgensen, Marianne, og Phillips, Louise (1999) *Diskursanalyse som teori og metode*. København: Samfundslitteratur.
- Jørgensen, Alfred (1921) *Filantropiens førere og former*. København: Gyldendal.
- Jørgensen, Harald (1970) *Omsorgen for børn og unge i København gennem 250 år*. København: Direktoratet for Københavns børne og ungdomsinstitutioner.
- Jørgensen, Harald (1979) *Studier over det offentlige fattigvæsens historiske udvikling i Danmark i det 19.århundrede*. København: Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie.
- Jørgensen, Harald (1997) *Foreningen af 1837 til forsømte børns frelse 837-1985*. København: Poul Kristensens forlag.
- Knudsen, Tim & Nielsen, L.D. (2000) Sundhedsvæsnen 1848-1901. I Knudsen.T og Tamm, D (red.) *Dansk Forvaltningshistorie*. København: Djøfs.

- Knudsen, Tim & Nielsen, L.D. (2000) *Sundhedsforvaltning 1814-1848*. I Knudsen, T. og Tamm, D. (red.) *Dansk Forvaltningshistorie*. København: Djøfs.
- Kolstrup, Søren (2011) *Fattiglovgivningen fra 1803-1891*. I Petersen, Jørn Henrik, Petersen, Klaus, Christiansen, Nils Finn (red.) *Dansk velfærdshistorie*, bd.1. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Krog, Villumsen O. (1971) *Fra tiggerstav til samfundspligt: Kilder og læsestykker. Socialforsorgen 1900 til 1961*. København: Gyldendal.
- Krogh, Tyge (1994) Filantropibegrebet mellem næstekærlighed, liberal politik og solidaritet. *Den Jyske Historiker*, nr. 67. Århus: Århus Universitet.
- Kumlien, Mats (1997) *Uppfostran och straff- studier kring 1902 års lagstiftning om reaktioner mot ungdomsbrott*. Lund: Rättshistorisk bibliotek LVI.
- Larsen, Keld Dalsgaard (1987) *C. Knaps minde. Et børnehjem og dets børn 1887-1987*. Silkeborg: Knaps Minde
- Larsen, Christian (2005) Nedlæggelser og stilstand - læreruddannelse ca 1820 til 1860. I E. Nørr & V. Skovgaard-Petersen (red.) *For at blive en god lærer, seminarier i to århundreder*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Larsen, Joakim (1984) *Bidrag 1 til den danske skoles historie 1818-1898*. København: Unge pædagoger.
- Larsen, Joakim (1984) *Bidrag 2 til den danske skoles historie 1784-1818*. København: Unge pædagoger.
- Latour, Bruno (2006) *Vi har aldrig været moderne*. København: Hans Reitzel.
- Lauridsen, John T. (1996) *Fra udstødte til anbragte 1500-1900 - Marginalgruffeforskning i Danmark*. København: Det kongelige bibliotek.
- Leeuwen, Marco van (2002) Histories of Risk and Welfare in Europe during the 18th and 19th Centuries. I Grell, O.P., Cunningham, A., Jütte, R.: *Health care and Poor Relief in 18th and 19th Century Northern Europe*. Aldershot: Ashgate.
- Levin, Claes (1998) *Uppfostringsanstalten - Om tvång i föräldrars ställe*. Lund: Arkiv.

- Lindeman, Mary (2010) Health and Science. I Foyster, E. & Marten, J. (eds.) *In the Age of Enlightenment - a Cultural History of Childhood and Family*, bd 5. Oxford: Berg.
- Lundberg, Sofia (2000) Child Auctions in Nineteenth Century Sweden: An Analysis of Price Differences. *Journal of Human Resources*, 35(2): 279-298.
- Lundgren, Frans (2003) *Den isolerade medborgaren - liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-tallets mitt*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Lynch, Katherine (2003) *Individuals, Families and Communities in Europe 1200-1800. The Urban Foundations of Western Society*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Lützen, Karin (1998) *Byen tæmmes - Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*. København: Hans Reitzel.
- Lægemedelstyrelsen (2010) *ADHD-notat*. København: Lægemedelstyrelsen.
- Løkke, Anne (1990) *Vildfarende børn - om forsømte og kriminelle børn mellem flantropi og stat 1880-1920*. Holte: Socpol.
- Løkke, Anne (1998) *Døden i barndommen - Spædbørnsdødelighed og moderniseringsprocesser i Danmark 1800 til 1920*. København: Gyldendal.
- Løkke, Anne & Jacobsen, Annette (1999) *Familieliv i Danmark fra 1550-2000*. Århus: Systime.
- Løkke, Anne (2007a) *Patienternes rigshospital 1757-2007*. København: Gads Forlag.
- Løkke, Anne (2007b) Tryghed og risiko - forsikring i Danmark 1850-1950. I *Drømmen om tryghed*. København: Gads Forlag.
- Mahoney, James (2000) Path Dependency in Historical Sociology. I *Theory and Society*, nr. 29, Dordrecht (NL): Kluwer academic publishers.
- Mahoney, James & Schensul, David (2006) Historical Context and Path Dependency. I Tilly & Goodin (eds.): *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Markussen, Ingrid (1995) *Til skaberens ære, statens tjeneste og vor egen nytte - pietistisk og kamerlaistiske ideer bag fremvæksten af en offentlig*

- skole i landdistrikterne i 1700 tallet.* Odense: Odense universitetsforlag.
- Markussen, Ingrid (2005) *Læreruddannelsens første tid - 1791 til 1830.* I E. Nørr & V. Skovgaard-Petersen (red.) *For at blive en god lærer, seminarier i to århundreder.* Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Marland, Hilary (2004) *The Changing Role of the Hospital, 1800-1900.* I Brunton, D. (ed) *Medicine Transformed - Health, Disease and Society in Europe.* Manchester: The Open university.
- Marx, Karl (1974), *Grundrids.* København: Rhodos.
- Mattsson, C, Hestbæk, A-D og Andersen, A.R. (2008) *11-åriges hverdagsliv og trivsel, resultater fra SFI-s forløbsundersøgelse af årgang 1995.* København: SFI.
- Meckel, Richard (2010) *Health and Science.* I Foyster, E. & Marten, J. (eds.) *In the Age of Enlightenment - a Cultural History of Childhood and Family,* bd 5. Oxford: Berg.
- Mellerhøj, Mogens (2008) *Nye svar på gamle spørgsmål - psykiatriske trosretninger 1880-1930 i Kragh, V. Psykiatriens historie.* København: Hans Reitzel.
- Meeuwisse, A. & Swärd, H. (2008) *Fattigauktionerna.* I Swärd, H och Egerö, M-A (red.) *Villkorandets politik: fattigdomens premisser och samhällets åtgärder - då och nu.* Malmö: Egalité.
- Midré, Georges (1995) *Bot, Bedring eller brød? Om bedømming og behandling av social nød fra reformasjonen til velferdsstaten.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Mikkelsen, Keld (2005) *Københavns fattigvæsen, 1770-1840. I Patrioter og fattigfolk.* København: Historiske Meddelelser om København, 98.årgang, Københavns Stadsarkiv.
- Miller, Julie (2008) *Abandoned - Foundlings in Nineteenth-century New York City,* New York: New York University Press.
- Miller, Pavla (1998) *Transformation of patriarchy in the west - 1500-1900.* Melbourne: Indiana University Press.
- Møller, C.C. (1848) *Om forladte børns opdragelse.* København: Brill.
- Møller, C.C. (1857) *Opdragelsesanstalten for Flakkebjerg og dens virksomhed i de sidste tyve år.* København: Schultz bogtrykkeri.

- Møller, C.C. (1868) *Angreb på opdragelsesanstalten på Flakkebjerg*. København: Jørgensens forlag.
- Møllerhøj, Jette (2008) Sindssygdom, dårevæsen og videnskab - asyltiden 1850-1920. I Kragh, V. *Psykiatriens historie*. København: Hans Reitzel.
- Nelleman, Aksel (1966) *Den danske folkeskoles historie*. København: Gjellerup.
- Newton, Hannah (2010) Children's Physics. *Social History of Medicine*, vol. 23, no.3.
- Nielsen, Beth Grothe (1986) *Anstaltsbørn og børneanstalter gennem 400 år*. Holte: Socpol.
- Nielsen, Beth Grothe (1999) *Letfærdige qvindfolk*. Aarhus: Aarhus universitetsforlag.
- Nielsen, C. (1949) *Ollerup børnehjem - "Brandts minde" gennem 75 år*.
- Nielsen, Hanne, R. (1995) *Fra pariakaste til hæderlige kvinder - debatten om ugifte mødre 1880-1940*. København: Arbejderhistorie, nr.4, 1995, Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie.
- Nielsen, Lisette Albæk (1988) *Det industrielle børnearbejde og årsagerne til dets ophør*. I Tidsskrift for historie, kultur og politik, nr. 31. København: Selskabet for arbejderbevægelsens historie.
- Nielsen, Trine (2008) *Fra dårekiste til terapeutisk anstalt Dansk psykiatri 1800-1850*. I Kragh, V. *Psykiatriens historie*. København: Hans Reitzel.
- Nørr, Erik (2000) *Almue- og borgerskolevæsenet i det 19.århundrede*. I Tamm, Ditlev (red.) *Dansk forvaltningshistorie*, bd.1. København: Djøf.
- Olesen, Finn (2001) *Ernst Brandes: Samfundsspørgsmål - en kritik af Malthus og Ricardo*. Arbejdspapir nr.27/01. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Olsen, Olaf (1978) *Chr 4.s tugt og børnehus*. Århus: Wormianum.
- Olsson, Lars (2009) *History of Child Labor in Sweden*. I Hindman, Hugh D. (ed.) *The World of Child Labor: An Historical and Regional Survey*. London: M.E. Sharpe.
- Osler, Mogens (2000) *Fødselshjælpens historie*. København: Fadl.

- Ottesen, Chr. (1927) *Det kgl. Vaisenhus gennem to hundrede år*. København: Haase & Søn.
- Ottosen, K (1931) *Vor folkeskoles oprindelse og udvikling*. København: Gyldendal.
- Palmblad, Eva (1990) *Medicinen som samhällslära*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Parr, Joy (1980) *Labouring Children - British Immigrant Apprentices to Canada, 1969-1924*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Parton, Nigel (1994) *The Politics of Child Abuse*. London: Macmillan Press.
- Pasquino, Pasquale (1991) *Theatrum Politicum: The Genealogy of Capital - Police and the State of Prosperity*. I Burchell, G., Gordon, C. & Miller, P. (eds) *The Foucault Effect*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Perregård, Henrik (2000) *Økonomisk teorihistorie i et humanistisk perspektiv*. Århus: Systime.
- Perregård, Henrik (2002) *Den økonomiske teoris rødder - Fra Aristoteles til Lucas*. Århus: Systime.
- Perrow, Charles (1986) *Complex Organization - a critical essay*. New York: McGraw-Hill Higher Education.
- Persson, Birgit (1991) *Allmänna Barnhuset - en mönsterinstitution? I Barnhus - om rädningsanstalter, barnhem, idiotanstalter, uppfostringsanstalter i Norden från 1700-tallet til våra dagar*. Stockholm: Allmänna Barnhuset.
- Persson, Birgit (1995) *Den svenska staten och fosterbarnen*. I Anne Banér (red.) *Ur barndommens historia*. Stockholm: Centrum for barnkulturforskning, nr 25, Stockholms universitet
- Petersen, Axel (1904) *Samfundet og børnene - om statens og samfundets stilling til den forsømte og forvildede ungdom*. København: Gads Boghandel.
- Petersen, Axel (1905) *Det offentlige børnetilsyn efter lovene af 1. og 14de april 1905*. København: Gads Boghandel.
- Petersen, E. Ladewig (1980) *Fra standssamfund til rangssamfund 1500-1700 - Dansk socialhistorie, bd. 3*. København: Gyldendal.

- Petersen, Jørn Henrik (2006) *Den danske lovgivning om alderdomsforsørgelse II 1891-1933*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Petersen, Jørn Henrik, Petersen, Klaus (2011) Indledning. I Petersen, Jørn Henrik, Petersen, Klaus, Christiansen, Nils Finn (red.): *Dansk velfærdshistorie*, bd.1. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Petersen, Lis (1987) *Stiftelsestøser - Kongebørn*. København: Psykologisk forlag.
- Pick, Daniel (1989) *Faces of Degeneration - A European Disorder c.1848-1918, Ideas in Context*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Platt, Anthony M. (1977) *The Child Savers*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Porter, Dorothy (2002) Health Care and the Construction of Citizenship in Civil Societies in the Era of the Enlightenment and Industrialisation. I Grell, O.P., Cunningham, A., Jütte, R.: *Health Care and Poor Relief in 18th and 19th Century Northern Europe*. Aldershot: Ashgate.
- Porter, Roy (2000) *Ve og vel - medicinens historie fra oldtid til nutid*. København: Rosinante.
- Procacci, Giovanni (1991) *Social Economy and the Government of Poverty*. I Burchell, G., Gordon, C. & Miller, P. (eds) *The Foucault Effect*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Pullan, Brian, S. (1988) *Orphans and Foundlings in Early Modern Europe*. Berkshire: University of Reading.
- Quarsell, Roger (1991) *Vårdens idéhistorie*. Stockholm: Carlssons.
- Qvortrup, Jens (2011) Childhood as a Structural Form. I J.Qvortrup, W.Corsaro og Honig, M-S. (eds.) *The Palgrave Handbook of Childhood Studies*. Basingstoke : Palgrave Macmillan.
- Rabin, Dana (2002) Bodies of Evidence, States of mind: Infanticide, Emotion and Sensibility in Eighteenth-century England. I Jackson, M. (eds) *Infanticide - Historical Perspectives on Child Murder and Concealment 1550-2000*. Aldershot: Ashgate.
- Raffnsø, Sverre (2002) *Sameksistens uden Common Sense - en elliptisk arabesk*, bd.1-3. København: Akademisk forlag.

- Ripley, Colin (2006) *Safe as Houses - The Mettray Colony as seen by Jean Genet. Space and culture*, vol.9, no. 4.
- Rose, Nicolas (1999) *Powers of Freedom - Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rothman, David J (1971) *The Discovery of the Asylum - Social Order and Disorder in the New Republic*. Somerset: AldineTransaction.
- Ræder, J.G.F.,(1893) *Bemærkninger vedrørende plejehjem og børnehjem til kommissionen af 2. juni 1893*, København.
- Sandin, Bengt (1986) *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan - folkundervisning och barnuppfostran i svenska städer 1600-1850*. Lund: Arkiv.
- Sandin, Bengt (1995) Skapandet av det normala barnet, I Bergqvist, K., Petersson, K. & Sundkvist, M. (red.) *Korsvägar - en antologi mellan unga och institutioner för och nu*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag.
- Sandin, Bengt (2010) *Education*. I Foyster, E. & Marten, J. (eds.) *In the Age of Enlightenment - a Cultural History of Childhood and Family*, bd 5. Oxford: Berg.
- Schlich, Thomas (2004) The Emergence of Modern Surgery. I Brunton, D. (ed) *Medicine Transformed - Health, Disease and Society in Europe*. Manchester: The Open university.
- Schlosser, F.C. (1844) *History of the Eighteenth Century and of the Nineteenth to the Overthrow of the French Empire with Particular Reference to Mental Cultivation and Progress*. London: Chapman and Hall.
- Schmidt Lars Henrik & Kristensen, Jens Erik (2004) *Lys, luft og renlighed : den moderne socialhygiejnes fødsel*. København: Akademisk forlag.
- Scott, Richard W (2001) *Institutions and Organizations*. London: Sage.
- Sellin, Thorsten (1944) *Pioneering in Penology. The Amsterdam Houses of Correction in the 16th and 17th Centuries*. Philadelphia: University of Pennsylvania press.
- Shorter, Edward (1979) *Kernefamiliens historie*. København: Nyt nordisk forlag.

- Sigsgaard, Erik (1995) *Om børn og deres virkelighed - Før og nu*. København: Hans Reitzel.
- Skinner, Quentin (2009) Mening og forståelse i idéhistorien. I F.B.Lassen & M.Thorup (red.): *Politik og Historie*. København: Hans Reitzel.
- Skjerbæk, Oluf (1948) *Den sociale forsorg for børn og unge*, i Torsting, Einer: *Opdragelse og undervisning i Danmark*. København: Alfred Jørgensens forlag.
- Skovgaard-Petersen, Vang (2005) De blev lærere - læreruddannelse mellem 1860 og 1945. I E. Nørr & V. Skovgaard-Petersen (red.) *For at blive en god lærer, seminarier i to århundreder*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Sköld, Johanna (2006) *Fosterbarnsindustri eller mänskokärlek - Barn, familjer och utackorderingsbyrå i Stockholm 1890-1925*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Sköld, Peter (2000) Kunskap och kontroll - Framväxten av den svenska befolkningsstatistiken. I Eriksson & Quarsell (red.) *Samhällets linneaner - kartläggning och förståelse i samhällsvetenskapernas historia*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Smith, Peter Scharff (2003) Moralsk forbedring eller moderne disciplinering? Rehabilitering og fængsler igennem de sidste 200 år. I Andersen, L, Duedahl, P.&Kallestrup, N. (red.) *De måske udstødte - historiens marginale eksistenser*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Smith, Peter Scharff (2003) *Moralske Hospitaller*. København: Forum.
- Steinmetz, Georg (1993) *Regulating the Social - the Welfare State and Local Politics in Imperial Germany*. Princeton, N.J: Princeton University Press.
- Stuckenberg, Frederik (1893) *Fængselsvæsenet i Danmark 1550-1741, En historisk skildring*. København: Centraltrykkeriet.
- Stuckenberg, Frederik (1896) *Fængselsvæsenet i Danmark 1742-1839, En historisk skildring*. København: Centraltrykkeriet.
- Sturdy, Steve (2002) Introduction: Medicine, Health and the Public Sphere. I Sturdy (red.) *Medicine, Health and the Public Sphere in Britain 1600-2000*. London: Routledge.

- Sundhedsstyrelsen (2006) *Udviklingen i den børne-og ungdomspsykiatriske virksomhed*. København: Sundhedsstyrelsen.
- Sundkvist, Maria (1994) *De vanartade barnen - mötet mellan barn, föräldrar och Norköpings barnavårdsnämnd 1903-1925*. Södertälje: Hjelms forlag.
- Sunesson, Sune (2000) Socialt arbete som internationellt forskningsområde. I Meeuwisse, A, Swärd, H. & Sunesson, S. (red.) *Socialt arbete - en grundbok*. Stockholm: Natur och kultur.
- Swaan, Abram de (1990) *In Care of the State*. Cambridge: Polity Press.
- Tamm, Ditlev (2002) *Retshistorie: Danmark, Europa, globale perspektiver*. København: Djøfs forlag.
- Thomsen, Asbjørn (2005) *Uægte børn og ugifte forældre - udstødte eller integrerede? - illegitimitetens sociale årsager og konsekvenser i tre jyske landsogne 1750-1830*. Kerteminde: Landbohistorisk selskab.
- Thuen, Harald (2002) *I foreldrenes sted - børneredningens oppdragelsesdiskurs 1820-1900 - eksemplet Toftes gave*. Oslo: Pax.
- Tikoff, Valentina (2010) *Education*. I Foyster, E. & Marten, J. (eds.) *In the Age of Enlightenment - a Cultural History of Childhood and Family*, bd 5. Oxford: Berg.
- Tilly, Charles (1992) *Coercion, Capital and European states - ad 990-1992*. Cambridge: Blackwell.
- Tilly, Charles (2001) Mechanisms in Political Processes. *Annual Review of Political Science*, 2001.4.
- Tilly, Charles & Goodin, Robert E. (2006) It Depends. I Tilly & Goodin (eds.): *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Egelund, Tine, Dines Andersen, Anne-Dorthe Hestbæk, Mette Lausten, Lajla Knudsen, Rikke Fuglsang & Fredrik Gerstoft (2008) *Anbragte børns udvikling og vilkår*. København: SFI 08:23.
- Topor, A. (2003) *Recovery - At komme sig efter psykiske lidelser*. København: Akademisk forlag.
- Trolle, Dyre (1962) *Fødselsstiftelsen i København og professorat i fødselsvidenskab ved Københavns Universitet*. København: Novos fond.

- Tønsberg, Jeppe (2009) Child Labor in the Danish Textile Industry. I Hindman, Hugh D. (ed.) *The World of Child Labor: An Historical and Regional Survey*. London: M.E. Sharpe.
- Vallgård, Signe (1995) Fødselshjælp og modernisering i Danmark og Sverige 1900-1950. *Den Jyske Historiker*, nr. 72. Århus: Århus Universitet.
- Vallgård, Signe (1985) *Sjukhus och fattigpolitik*. København: Inst. for Socialmedicin, Kbh's Universitet, FADL.
- Vammen, Tinne (1994) Ømme punkter. Filantropi og velgørenhed ca. 1780-1930 - et nostalgisk vue. *Den Jyske Historiker*, nr. 67. Århus: Århus Universitet.
- Vammen, Tinne (1995) Ambiguous Performances: Women in Copenhagen Philanthropy 1849-1915. I Vammen & Jordansson (red.) *Charitable Women - Philanthropic welfare 1780-1930*. Odense: Odense University press.
- Vammen, Tinne (1995) Fromhet, filantropi og familism. Grundtvigianer i 1800-talets köpenhamnska asylrelse. I Sjöberg, Marja Taussi & Vammen, Tinne (red.) *På tröskeln till välfärden. Vägörensformer och arenor i Norden 1800-1930*. Stockholm: Carlssons.
- Vikström, Marie-Christine (2006) "Vulnerability among paupers: Determinants of individuals receiving poor relief in nineteenth-century northern Sweden", *The History of the Family* 2006: Vol.11, No. 4, pp. 223-239.
- Vilby, Knud (1978) *Fattig i Danmark : en beretning om 50 års forsorg og fattigdom i Danmark*. København: Gyldendal.
- Villadsen, Kaspar (2003) *Det sociale arbejdes genealogi - om kampen for at gøre fattige og udstødte til frie mennesker*. København: Sociologisk institut.
- Weber, Max (1995) *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd*. København: Nansensgade antikvariat.
- Weindling, Paul (2004) From Germ Theory to Social Medicine - Public Health, 1880-1930. I Brunton, D. (ed) *Medicine Transformed - Health, Disease and Society in Europe*. Manchester: The Open university.

- Wingender, Nete Balslev (2005) *En drøj barndom - om børnearbejdet og dets regulering i København 1890-1920*. I Eklund Hansen, Anette (red.) *Børnearbejde en antologi om 1900 tallets børn og arbejde*. København: Arbejdermuseets og arbejderbevægelsens arkiv.
- Wøllekær, Johnny (1993) *Fattiggårdene på Fyn*. Kerteminde: Landbohistorisk selskab.
- Zalewski, Barbara (2008) *Sct. hans hospital i København 1612-1808*. I Kragh, V. *Psykiatriens historie*. København: Hans Reitzel.
- Zelizer, Viviana (1994) *Pricing the Priceless Child - The Changing Social Value of Children*, Princeton, New Jersey.
- Öberg, Lisa (1990) *Stockholm - Hälsingland 1786 - om barns placering i fosterfamiljer*. I *Se barnet - tankegænger fra tre århundreden*. Stockholm: Raben & Sjögren.
- Öberg, Lisa (1991) *Bonderomantik och fosterhem på landet*. I *Barnhus - om rädningsanstalter, barnhem, idiotanstalter, uppfostringsanstalter i Norden från 1700-tallet till våra dagar*. Stockholm: Allmänna Barnhuset.
- Ödman, Per-Johan, Hayes, Mats (2004) *Främlingar i hverdagen - liv och pedagogik vid Stora Barnhuset i Stockholm på 1700-tallet*. Stockholm: Stockholmia förlag.

Lovtekster m.m.

- Bet. 1895,1895, *Betænkning fra kommissionen ang. statstilsyn med børneopdragelsen*, København.
- Forordning om forhold med betlere/fattige børn/rette almisse lemmer og løsgængere i Kiøbenhavn/ så og om almisse til deres underholdning, Kiøbenhavn 24 september 1708.
- Indretning og bestyrelse i Staden Kjøbenhavn og dens forstæder (Plan for Københavns fattigvæsen) af 1 Juli, 1799.
- Lov om Behandling af forbryderske og forsømte børn og unge Mennesker, 14. april 1905.
- Lov om børne-og ungdomsforsorg, Lov nr. 193 af 4. juni 1964.
- Lov om offentlig forsorg, Lov nr. 181 af 20 maj 1933.
- Lov om social bistand. Lov nr. 33 af 19 juni 1974.

Lov om ændring af lov om social service, lov om retssikkerhed og administraton på det sociale område og forældreansvarsloven (Barnets reform). Lov nr. 628 af 11.juni 2010.

Reglement for Fattigvæsenets provisoriske indretning og bestyrelse i Danmarks købstæder, 5 juli 1803.

Rørdam, H.F. (1883): Danske Kirkelove samt udvalg af andre bestemmelser, vedrørende kirken, skolen og de fattiges forsørgelse 1536-1683.

Summary

Exposed to the Child Saving System

Introduction

This dissertation looks into the treatment of exposed children and young people. The background is a puzzlement as to how the discourse on treatment during the latest twenty years has concentrated on the same institutions and themes (Ebsen, 2007). The aim of the dissertation is to shed light on how the institutions of child saving, (family care, placement in residential care, intervention in the home) the specific social technologies, and the understanding of children and adolescents within the child saving system were established.

The first step in this research was to look back in time through the legislation and realize that the first stand-alone act on exposed children and adolescents was launched in 1905 (The Act of neglected and Criminal Children and Adolescents). The Act states that the institutions of child saving include family care, small and large institutions, special intervention in the homes of the neglected children, and an agency which was to make decisions on removing a child and, if necessary, on where the child should be placed.

It appears as if the institutions had already been established at the time, and were just gathered in one act. The act gathered the many organizations into a public unity of child saving with the crucial point of securing a public financing by the state. There are good reasons for regarding the 1905 Act as a kind of constitution of the Danish child saving (Like e.g. Egelund, 1997; Bryderup, 2008).

This led to research into the background of the 1905 Act. More specifically, it led to the study of how the various institutions mentioned in the Act. had come into being, and it was examined whether there existed some kind of special institutional “lock-up” which meant that one century later the same institutions were still crucial.

Methodology

The analysis is composed with inspiration from Foucault (e.g. Foucault 2005; 2003). Genealogy has been a central source of inspiration with its focus on the historical shifts of regimes of truth. With Foucault's term interdiscursivity, I was encouraged to look beyond the poor-law system within which the child saving system was originally established.

This led to research into the school system and health care system, and into the significance of both authorities and philanthropic institutions for the establishment of the child saving system.

The dissertation takes its point of departure in theoretical concept of ideas, institutions, social technologies, organizations, and systems.

Ideas are seen as guidelines as to which children and adolescents should be taken care of, what should be done, and especially in which institutions this should take place (The workhouse, the school, the hospital, the home). Some of the important new ideas differed from the Christian conception of the original sinfulness of Man, in that they regarded the child as an object of development who was raised by adults and was able to learn from its own experience (See e.g. Cunningham, 2000).

Another important concept is institutions which materialize in various ways (Berger & Luckmann, 1972; DiMaggio & Powell, 1991; Scott, 2001). They can be manifested in a particular physical form, e.g. prisons, childhouses, and residential institutions, where the physical setting determines the actions that can be taken. They also appear as routine actions that are internalised and repeated without reflection.

Institutions are rooted in an organization that owns them and is involved in determining their development (Perrow, 1986). The organizations which deal with the child saving system can be classified in four groups: Church, state, municipalities, and philanthropic organizations. Regardless of the form of the institutions, the organizations' owners use them for specific purposes.

In each institution, a number of social technologies are applied (Rose, 1999; Foucault, 1998a). These technologies constitute the targeted actions performed by the institutions. They connect the tools,

techniques, equipment, etc. in a particular relation between the persons who apply them and the persons they are applied to.

The concept system in this dissertation covers a field – a sector – which consists of organizations, institutions, social technologies, and a number of general ideas about the objects dealt with by the system. Examples of such systems could be the poor relief system, the health care system, the school system, or the child saving system.

Systems surrounding the child saving system

Ideas about exposed children and adolescents

The analysis of the poor laws showed a development from terms such as “poor children” to “foundlings” and “abandoned children”. These terms denoted children who could not cope without help and who you were allowed to put to work in housekeeping, farming, etc.

In terms like “habituated to idleness” and “loose boys” from the 1708 Act, you can see a connection to “infamous action”. The “depraved” children were described more clearly in the 1799 poor plan of Copenhagen which contained detailed regulations about the punishment of children and adolescents who begged and who would not go to school. And finally, the most important cause for the revision of the law in 1905 was the “criminal” children. Due to the turmoil they were feared to generate, exposed children and adolescents became a separate object.

The objectification of exposed children and adolescents fits in with the new conception of the population as an important object of regulation (Foucault, 2008; Rose, 1999; Dean, 1999). Children stand out with an especially important potential as the useful and obedient citizens of the future whom it is crucial to form (Cunningham, 2000; Thuen, 2002). This creates a basis for an understanding of children which also comprehends Pestalozzi’s ideas about exposed children and adolescents.

The understanding is developed through the school system which differentiates children in accordance with professional and social criteria (Miller, 1998; Markussen, 1995). And the health care system which

contributes with compiled surveys of children's average weight, height, development, etc. divided into age categories (Løkke, 1998). The school and health care systems create norms according to categories like obedient and disobedient, clean or unclean, fit or ill (healthy or unhealthy), and the poor relief system adds the categories poor/not poor. This provides a number of categories for children with scales on which they can be rated, where the most useful children are the rich/obedient/clever/clean/fit children, and the most useless are the poor/incompetent/disobedient/unclean/ill children who stand out as a special category. This becomes the basis for the establishment of a new integral whole with associated institutions and social technologies in the shape of the child saving system.

Institutions in the poor relief system, the school system, and the health care system

Three main institutions are formed in each of the systems: An institution aimed at selection, a corps aimed at taking action in the citizens' homes, and an institution aimed at treatment (Work houses, schools, hospitals, etc.).

In the selection institution of the poor relief system, those who are not entitled to support are sorted out, e.g. due to low morals or lack of belonging (De Swann, 1990). Those who are entitled are then sorted into groups that are sent to institutions or receive support in the home.

The second institution of the poor relief system is a corps aimed at guiding and supporting the poor in their homes. This happens by means of poor-law inspectors and philanthropists. The objective is to establish mutual relations of responsibility within the marriages of nuclear families and with the children of poor people in order to ensure that they are brought up to become useful citizens who can manage housekeeping, saving, insurance, etc.

The third institution of the poor relief system is the institution for the poor (Jørgensen, 1979). First, penitentiaries with the purpose of punishing those who beg and do not work. Later poorhouses and workhouses. Here, depraved people are mixed up with worn out and weak adults, exposed children and adolescents etc. in a way that appears

to be increasingly unsuitable. It becomes a subject to criticism that children and adolescents become morally depraved rather than useful and obedient, and this contributes to a shift in the regime of truth. Poorhouses and workhouses are closed down, and poor people whose only problem is that they cannot support themselves are not to be put away any more. Instead they are to receive financial support in order to manage at home.

The regime of the workhouses and poorhouses is by and large detached from the rest of society in that a principal controls the regime of the institution. The poor relief system is interested in providing the internment of poor people in the cheapest way possible.

The institutions of the school system are clear-cut children's institutions where teachers (vicars) exercise their regime. They are established in order to ensure the learning of the Christian faith and they are attached to the parish church (See e.g. Miller, 1998; Markussen, 1995). The teaching is provided through rote learning and some reading practice which is, during 1700, supplemented by an objective of self-scrutiny as a prerequisite of individual independent action. School becomes obligatory for all children, and the number of schools increases so that they come to cover all areas and all children. The school turns into a school for all children in Denmark (Coninck-Smith, 2000).

A certain standardization of the school takes place throughout the country by means of common national guidelines on age divided classes, progressing teaching, common exams, episcopal visitations, the same textbooks, and a common education in seminaries. The individual school and the performance of the individual teacher are controlled centrally and locally by the school system, and some parents are invited into the control system via education committees. This puts a limit to the regime of the teachers who cannot just interpret on their own how the school should be developed, but must also enter into a dialogue with local citizens and public officers in the counties and the state.

The selection institution of the health care system is enacted through doctors' diagnoses of illness (Porter, 2000; Jacobsen et al, 2007; Løkke, 1998). Via general practitioners they develop a special relation to the home, one of their primary tasks being that of offering

advice on childbirth and childcare. The doctors are supported by philanthropists who establish contact with poor mothers and advise them on how to raise their children with the aim at encouraging a behavior that prevents illness and they learn the parents to be in control of themselves and their children's mental and physical health.

The institutions of the health care system consist of hospitals and asylums. The hospital is a regime entirely run by doctors, and is based on diagnoses followed by medical and surgical treatment.

Admission is temporary, and discharge is based on the terms of the illness and not on the social appearance of the patient. The asylums are more traditional institutions which rest on the decision whether the residents are insane and should be interned. As in the hospital, the objective is to heal, but there is more uncertainty as to when the patient has recovered, and therefore also more dependence on the principal doctor's opinion.

The dissertation's examination of the three systems winds up in an overview of a number of social technologies that are applied in the different kinds of institutions.

The three systems and the child saving system

The institution of selection, the individual institution, and the home also apply to the child saving system, in addition to foster care which is a special kind of institution between the residential institution and the private home.

Selection in the child saving system

First, the child saving system divides children into three groups. One group consists of children who are assigned after having been found guilty in violating the law or who cannot be kept in the school. The second group is orphans who come in directly from the streets unless somebody else takes care of them. The third group is neglected children living under so depraved conditions that they may well become criminals.

Secondly the child saving system assigns the children to different institutions: Foster care and residential institutions.

The technologies of the child saving system resemble the technologies of the poor relief system. First, the child's general condition and the possible depravation of the parents are investigated. Then technologies are applied in order to locate relevant foster families and institutions and negotiate on price /foster parent wages for the institution or the foster family.

Residential institutions in the child saving system

Like the poorhouses and asylums, the residential institution for children has its own regime which is entirely run by the principal. It applies social technologies like time schedules for sleeping, eating, and performing activities which mainly consist of physical work (as in the asylum) and teaching (as in the school).

The children's institution can be formed along the lines of a barracks system with hard discipline and punishment. Or it can be formed along the lines of a family model with a principal in place of parents, who is in some places supplemented by groups of older children who guide the younger ones.

The family is the ideal model of the Danish children's institutions where it is emphasized that the principal must get to know the individual child and act in lieu of a parent.

The child should be allowed to go through trial and error, which in many institutions seems to be in contradiction with keeping up discipline among a large number of children.

Foster care

Foster care is an institution of the child saving system exclusively. It is something between a private home and a children's institution; it has the characteristics of a private home with (foster) parents. It is similar to the institution's characteristics according to the possibility of using the child's working capacity and receiving wages for taking care of the child.

The home

During the second half of 1800, the social work in private homes is developed on the basis of private philanthropists who visit the families. They develop social technologies in order to make contact, make conversation, establish friendly (although patronizing) relations, supervise the development of children, etc. They draw on the expertise of the health care system on cleanliness and children's development, on which they base their estimation of the state of the home.

The autonomy of the child saving system

When the child saving system is separated out as one integral public system, it takes over institutions from the three other systems. One is the institution of selecting the exposed children and adolescents.

It takes over the authorities' relations to philanthropic children's institutions, children's residential homes, and foster families. These paths are developed in the 1905 Act when the child saving system adopts the institutional construction of the other systems – which is an example of an interdiscursive concept of an institution.

The formation of the child saving system provides a new potential by gathering the institutions directed towards exposed children and adolescents so that they are not any longer dispersed into three separate systems. This provides a possibility of combining the institutions and technologies of the child saving system in new ways, both between them and in relation to the other systems.

Criteria must be defined as to when poor children's families should be supported by the poor relief system, when a school child is so undisciplined that it can no longer stay in school, and when unhealthy and ill children can receive treatment in the health care system parallel with treatment in the child saving system.

The child saving system is influenced by the fact that it receives children and adolescents from the other systems. The task is to take care of children and adolescents when they can no longer be contained in the school, when they have broken the law, and when they are too ill

to recover. Unlike the school system and the health care system, the child saving system does not have the same autonomy and direct admission of children. The number of children in the child saving system can only be increased by the system itself if it widens the definition of neglect.

With the Act of 1905, the child saving system becomes a State controlled system with a steady financial base. The Act expresses a mutual interest in the child saving system, on the one hand from the systems that deliver children and adolescents, and on the other hand from the child saving system itself, as long as the flow of exposed children continues. There is no reason to change the structure if the financial basis is kept intact and the other systems are satisfied with the model, and new types of problems do not arise which are beyond the working fields of the systems involved.

Lund Dissertations in Social Work

1. Svensson, Kerstin (2001) *I stället för fängelse? En studie av vårdande makt, straff och socialt arbete i frivård*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
2. Jönson, Håkan (2001) *Det moderna åldrandet. Pensionärsorganisationernas bilder av äldre 1941-1995*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
3. Habermann, Ulla (2001) *En postmoderne helgen? Om motiver til frivillighed*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
4. Jarhag, Sven (2001) *Planering eller frigörelse? En studie om bemyndigande*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
5. Tops, Dolf (2001) *A society with or without drugs? Continuity and change in drug policies in Sweden and the Netherlands*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
6. Montesino, Norma (2002) *Zigenarfrågan. Intervention och romantik*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
7. Nieminen Kristofersson, Tuija (2002) *Krisgrupper och spontant stöd. Om insatser efter branden i Göteborg 1998*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
8. Laanemets, Leili (2002) *Skapandet av feminitet. Om kvinnor i missbrukarbehandling*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet
9. Magnusson, Jan (2002) *Ny situation - ny organisation. Gatu-tidningen Situation Sthlm 1995-2000*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
10. Johnsson, Eva (2002) *Självordsförsök bland narkotikamissbrukare*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
11. Skytte, Marianne (2002) *Anbringelse af etniske minoritetsbørn. Om socialarbejderes vurderinger og handlinger*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
12. Trulsson, Karin (2003) *Konturer av ett kvinnligt fält. Om missbrukande kvinnors möte i familjeliv och behandling*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

13. Bangura Arvidsson, Maria (2003) *Ifrågasatta fäder. Olika bilder av fäder till socialt utsatta barn*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
14. Jönsson, Leif R. (2003) *Arbetslöshet, ekonomi och skam. Om att vara arbetslös i dagens Sverige*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
15. Ingvad, Bengt (2003) *Omsorg och relationer. Om det känslomässiga samspelet i hemtjänsten*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
16. Hedblom, Agneta (2004) *Aktiveringspolitikens Janusansikte. En studie av differentiering, inklusion och marginalisering*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
17. Blomberg, Staffan (2004) *Specialiserad biståndshandläggning inom den kommunala äldreomsorgen. Genomförandet av en organisationsreform och dess praktik*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
18. Granér, Rolf (2004) *Patrullerande polisens yrkeskultur*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
19. Giertz, Anders (2004) *Making the Poor Work. Social Assistance and Activation Programs in Sweden*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
20. Hjort, Torbjörn (2004) *Nödvändighetens pris. Konsumtion och knapphet bland barnfamiljer*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
21. Wolmesjö, Maria (2005) *Ledningsfunktion i omvandling. Om förändringar av yrkesrollen för första linjens chefer inom den kommunala äldre- och handikappomsorgen*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
22. Hjortsjö, Maria (2005) *Med samarbete i sikte. Om samordnade insatser och samlokaliserade familjecentraler*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
23. Elvhage, Gudrun (2006) *Projekt som retorik och praktik. Om utvecklingsarbetete på särskilda ungdomshem*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

24. Olsson, Martin (2007) *Unga vuxna med en historia av uppförandestörning. En långtidsuppföljning med ett salutogent och ekologiskt perspektiv*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
25. Panican, Alexandru (2007) *Rättighet och Rättvisa. Användbarheten av rättighet och rättvisa i sociala projekt*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
26. Raunkiær, Mette (2007) *At være døende hjemme. Hverdagsliv og idealer*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
27. Ulmestig, Rickard (2007) *På gränsen till fattigvård. En studie om arbetsmarknadspolitik och socialbidrag*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
28. Liedgren Dobronravoff, Pernilla (2007) *Att bli, att vara och att ha varit. Om ingångar i och utgångar ur Jehovas vittnen*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
29. Ponnert, Lina (2007) *Mellan klient och rättsystem. Tvångsvård av barn och unga ur socialsekreterares perspektiv*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
30. Gassne, Jan (2008) *Salutogenes, Kasam och socionomer*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
31. Righard, Erica (2008) *The welfare mobility dilemma. Transnational strategies and national structuring at crossroads*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
32. Larsson, Monica (2008) *Att förverkliga rättigheter genom personlig assistans*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
33. Martinell Barfoed, Elizabeth (2008) *Berättelser om adoption*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
34. Olsson, Tina (2009) *Crossing the quality chasm? The short-term effectiveness and efficiency of MST in Sweden: An example of evidence-based practice applied to social work*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
35. Nielsen, Tabitha Wright (2009) *Viljen til at frigøre. En undersøgelse af empowerment i praksis*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

36. Bohlin, Ulla (2009) *Habilitering i fokus. En människo-behandlande organisation och dess utmaningar*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet
37. Kyhle Westermark, Pia (2009) *MTFC – en intervention för ungdomar med beteendeproblem*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
38. Angelin, Anna (2009) *Den dubbla vanmaktens logik. En studie om långvarig arbetslöshet och socialbidragstagande bland unga vuxna*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
39. Linde, Stig (2010) *Församlingen i granskningssambället*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
40. Rosén, Annika (2010) *Är detta seriöst? En studie av anhörginvandring till Sverige*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
41. Hollertz, Katarina (2010) *Problemen förgår, lösningarna består. Organisering av kommunala insatser för unga arbetslösa med försörjningsproblem*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
42. Egard, Hanna (2011) *Personlig assistans i praktiken. Beredskap, initiativ och vänskaplighet*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
43. Andréé Löfholm, Cecilia (2011) *Multisystemisk terapi i Sverige – evidensbaserad metod i nytt sammanhang*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
44. Werner, Erika (2012) *Trygg, sviken eller osäker. Tankar och förberedelser inför pensioneringen*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
45. Ebsen, Frank (2012) *Udsat til børneforsorg. Om etablering af familiepleje, børneanstalter og indsats i hjemmet for udsatte børn i Danmark*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

“Frank Ebsen er leder af forskningscenter for Socialt Arbejde ved Institut for Socialt Arbejde ved Professionshøjskolen Metropol samt leder af det Nationale Videnscenter for Udsatte børn og Unge.

Afhandlingen undersøger dannelsen af en børneforsorg for udsatte børn og unge i Danmark. Den viser, hvordan etablering af familiepleje, døgninstitutioner og en gryende indsats i hjemmet etableres. Den undersøger, hvordan fattigvæsen, skolevæsen og sundhedsvæsen danner en kreds rundt om børneforsorgen frem til den første lov om forbryderske og forsømte børn og unge i 1905. De tre typer af indsats og den institutionelle omkredsning af børneforsorgen var dengang som nu så velfunderede, at de fortsat fremstår som den mest effektive måde at behandle udsatte børn og unge på.”

Dette er Frank Ebsens doktorsavhandling i socialt arbejde.

SOCIALHÖGSKOLAN

LUNDS UNIVERSITET

ISSN 1650-3872
ISBN 978-91-89604-52-0